

Osmanlı Mirası Araştırmaları Dergisi (OMAD)

Journal of Ottoman Legacy Studies (JOLS)

Cilt 12, Sayı 32, Mart 2025

Volume 12, Issue 32, March 2025

e-ISSN: 2148-5704

Osmanlı Mirası Araştırmaları Dergisi (OMAD), uluslararası hakemli bir dergi olup dörder aylık dönemler hâlinde (Mart-Temmuz-Kasım) yılda üç sayı olarak elektronik ortamda yayımlanır. Osmanlı Mirası Araştırmaları Dergisi'nde yayımlanan yazıların dil, bilim ve hukuki sorumluluğu yazarlarına, yayın hakları Osmanlı Mirası Araştırmaları Dergisi'ne aittir. Yazılar yayıncının yazılı izni olmaksızın kısmen veya tamamen herhangi bir şekilde basılamaz, çoğaltılamaz. Yayın Kurulu dergiye gönderilen yazıları yayımlayıp yayımlamamakta serbesttir.

The Journal of Ottoman Legacy Studies (JOLS), is an international electronic journal published online three times a year in March, July and November. Authors bear the academic, linguistic and legal responsibility of their works published in JOLS. JOLS is the sole copyright owner of works published in the journal. No work published in the JOLS can be partially or totally published or reproduced without the written consent of publisher. Editorial Board decides to publish or reject submitted articles.

İndeksler / Indexes

DOAJ (Directory of Open Access Journal) • EBSCO
(Central & Eastern European Academic Source) •
ErihPlus • Google Scholar • Index Copernicus • Index
Islamicus • Scopus (Elsevier Bibliographic Databases)
• SOBIAD (Sosyal Bilimler Atıf Dizini) • TEİ (Türk Eğitim
İndeksi) • ULAKBİM TR Dizin

Scopus®

INFORMATION SERVICES

Osmanlı Mirası Araştırmaları Dergisi / Journal of Ottoman Legacy Studies

Cilt 12, Sayı 32, Mart 2025 / Volume 12, Issue 32, March 2025

Osmanlı Mirası Araştırmaları Dergisi (OMAD)

Journal of Ottoman Legacy Studies (JOLS)

e-ISSN: 2148-5704

www.osmanlimirasi.net

osmanlimirasi@gmail.com

Dil ve Edebiyat / Language and Literature

Prof. Dr. İsmail AVCI

Balıkesir Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü,

Çağış Yerleşkesi, 10145, BALIKESİR

e-mail: mailavci@hotmail.com

Tarih / History

Prof. Dr. Abidin TEMİZER

Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü,

İstiklal Yerleşkesi, 15030, BURDUR

e-mail: abidintemizer@hotmail.com

Sahibi / Owner

Abidin TEMİZER (Prof. Dr., Burdur Mehmet Akif Ersoy Ü.-Türkiye)

Editörler / Editors

Abidin TEMİZER (Prof. Dr., Burdur Mehmet Akif Ersoy Ü.-Türkiye)

İsmail AVCI (Prof. Dr., Balıkesir Ü.-Türkiye)

Dil Editörleri / Language Editors

Nihada DELİBEGOVIĆ DŽANIĆ (Prof. Dr., Tuzla Ü.-Bosna-Hersek)

Ersoy TOPUZKANAMIŞ (Doç. Dr., Balıkesir Ü.-Türkiye)

Yayın Kurulu / Editorial Board

Aleksandar KADIJEVIĆ (Prof. Dr., Belgrad Ü.-Sırbistan)

Eman Abd el-Rahman HAYAJNEH (Doç. Dr., Ürdün Ü.-Ürdün)

Grażyna ZAJĄC (Prof. Dr., Jagiellonian Ü.-Polonya)

İbrahim SERBESTOĞLU (Prof. Dr., Ondokuz Mayıs Ü.-Türkiye)

Marijan PREMOVIĆ (Doç. Dr., Montenegro Ü.-Karadağ)

Nalan TURNA (Prof. Dr.-Yıldız Teknik Ü.-Türkiye)

Ozan YILMAZ (Prof. Dr., Sakarya Ü.-Türkiye)

Ömür CEYLAN (Prof. Dr., İstanbul Kültür Ü.-Türkiye)

Slobodan ILIĆ (Prof. Dr., Yakın Doğu Ü.-KKTC)

Zafer GÖLEN (Prof. Dr., Burdur Mehmet Akif Ersoy Ü.-Türkiye)

Dış Temsilciler / Country Representatives

Anastasiia ZHERDIEVA (Dr. Öğr. Üyesi, Kırım)

Anisoara POPA (Prof. Dr., Romanya)

Dimitar V. ATANASSOV (Dr. Öğr. Üyesi, Bulgaristan)

Edith Gülçin AMBROS (Doç. Dr., Avusturya)

Ekrem ČAUŠEVIĆ (Prof. Dr., Hırvatistan)

Ema MILJKOVIĆ (Prof. Dr., Sırbistan)

Emzar MAKARADZE (Prof. Dr., Gürcistan)

Fadıl HOCA (Prof. Dr., Makedonya)

Galina MIŠKINIENĖ (Doç. Dr., Litvanya)

İrfan MORINA (Prof. Dr., Kosova)

Kujtim NURO (Prof. Dr., Kanada)

Kübra KULİYEVA (Doç. Dr.-Azerbaycan)

Marijan PREMOVIĆ (Doç. Dr., Karadağ)

Nihada DELİBEGOVIĆ DŽANIĆ (Prof. Dr., Bosna-Hersek)

Öztürk EMİROĞLU (Prof. Dr., Polonya)

Bu Sayının Hakemleri / Reviewers of the Issue

Alex RODRIGUEZ SUAREZ (Dr., Independent Researcher, Spain)
Biray ÇAKMAK (Doç. Dr., Uşak Ü.-Türkiye)
Bünyamin AYÇİÇEĞİ (Doç. Dr., İstanbul Ü.-Türkiye)
Eyüp KUL (Doç. Dr., Recep Tayyip Erdoğan Ü.-Türkiye)
Funda NALDAN (Doç. Dr., Erzincan Binali Yıldırım Ü.-Türkiye)
Hacer ARSLAN KALAY (Doç. Dr., Van Yüzüncü Yıl Ü.-Türkiye)
Hakan TAN (Dr. Öğr. Üyesi, Ondokuz Mayıs Ü.-Türkiye)
Halil İbrahim ŞAHİN (Prof. Dr., Balıkesir Ü.-Türkiye)
Hasan BABACAN (Prof. Dr., Budur Mehmet Akif Ersoy Ü.-Türkiye)
Hatice Dilek GÜLDÜTUNA (Dr. Öğr. Üyesi, Üsküdar Ü.-Türkiye)
Hüseyin MUŞMAL (Prof. Dr., Selçuk Ü.-Türkiye)
İbrahim SERBESTOĞLU (Prof. Dr., Ondokuz Mayıs Ü.-Türkiye)
İbrahim YILMAZÇELİK (Prof. Dr., Fırat Ü.-Türkiye)
İlkay ERKEN (Doç. Dr., Ondokuz Mayıs Ü.-Türkiye)
Kerim SARIÇELİK (Doç. Dr., Necmettin Erbakan Ü.-Türkiye)
Mehmet Akif ARDUÇ (Dr., MEB-Türkiye)
Mehmet Fatih SANSAR (Doç. Dr., Ege Ü.-Türkiye)
Mehmet Sait ÇALKA (Doç. Dr., Recep Tayyip Erdoğan Ü.-Türkiye)
Mehmet Yavuz ERLER (Prof. Dr., Ondokuz Mayıs Ü.-Türkiye)
Mevlüt KARAGÖZ (Dr., Milli Savunma Ü.-Türkiye)
Mustafa ÖNGE (Dr. Öğr. Üyesi, Çankaya Ü.-Türkiye)
Nelya POTAPOVA (Doç. Dr., Alfraganus Ü.-Özbekistan)
Neslihan KAYA (Dr.-Türkiye)
Neval KONUK HALAÇOĞLU (Doç. Dr., Marmara Ü.-Türkiye)
Ömer ÇAĞATAY (Dr. Öğr. Üyesi, Bingöl Ü.-Türkiye)
Özlem BAŞARIR (Doç. Dr., İnönü Ü.-Türkiye)
Ramazan EKİNCİ (Prof. Dr., Manisa Celal Bayar Ü.-Türkiye)
Rıdvan KAŞIKÇI (Dr. Öğr. Üyesi, Bandırma Onyedil Eylül Ü.-Türkiye)
Savaşkan Cem BAHADIR (Prof. Dr., Karadeniz Teknik Ü.-Türkiye)
Serkan ÇAKMAK (Doç. Dr., Atatürk Ü.-Türkiye)
Sibel KUNDAKÇI (Doç. Dr., Kastamonu Ü.-Türkiye)
Slobodan ILIĆ (Prof. Dr., Near East U.-TRNC)
Suat DONUK (Prof. Dr., Manisa Celal Bayar Ü.-Türkiye)
Suha Oğuz BAYTİMUR (Doç. Dr., Sinop Ü.-Türkiye)
Uğur KURTARAN (Prof. Dr., Karamanoğlu Mehmetbey Ü.-Türkiye)
Ümit HUNUTLU (Doç. Dr., Recep Tayyip Erdoğan Ü.-Türkiye)

EDİTÖRLERDEN

Değerli okuyucular,

Osmanlı Mirası Araştırmaları Dergisi (OMAD), Osmanlı Devleti'nin hüküm sürdüğü coğrafyada ortaya konulan kültürel birikimi değerlendirmek amacıyla kurulmuş uluslararası nitelikte hakemli bir e-dergidir. Dergide dil, edebiyat ve tarih başta olmak üzere "Osmanlı mirası" içerisinde değerlendirilebilecek alanlara ait konuların tartışıldığı, Osmanlı dönemi ve sonrası kültür hayatına dair tespit ve tahlillerin yapıldığı ve bunların akademik disiplin çerçevesinde ortaya konulduğu özgün yazıların yayımlanması amaçlanmıştır.

OMAD, dörder aylık dönemler hâlinde yılda üç sayı (Mart, Temmuz, Kasım) olarak elektronik ortamda yayımlanmaktadır. Derginin yayın dili Türkçe ve İngilizcedir.

OMAD'ın otuz birinci sayısında 12 makaleye yer verilmiştir. Bu sayıyı yazılarıyla onurlandıran Ahmet Gülenç, Arzu Eylül Yalçinkaya, Ayşe Esin Kuleli, Didem Erten Bilgiç, Eyüp Cücük, Ahmet Şimşek, Fikriye Karaman, Hamza Koç, Himmet Büke, Meriç Harmancı, Ramazan Koyuncu, Müjgan Muşmal, Özer Özbozdağlı ve Sevim Erdem'e; makalelerin İngilizce editörlüğünü yapan Nihada Delibegović Džanić'e ve Türkçe editörlüğünü yapan Ersoy Topuzkanamış'a şükranlarımızı sunuyoruz. Makaleleri büyük emeklerle değerlendiren hakemlerimize de göstermiş oldukları özveri nedeniyle teşekkürü bir borç biliriz.

Dr. Abidin Temizer & Dr. İsmail Avcı
Editörler

FROM EDITORS

Dear readers,

Journal of Ottoman Legacy Studies (JOLS) is an internationally refereed academic e-journal, aiming to assess the cultural legacy in the areas once part of the Ottoman domain. *JOLS* aims to publish original research articles covering language, literature and history subjects within the scope of the "Ottoman legacy". Furthermore, *JOLS* will publish research on the Ottoman and post-Ottoman cultural and political World.

The *Journal of Ottoman Legacy Studies* is an internationally refereed journal and published electronically three times a year (March-July-November). The publication languages of *Journal of Ottoman Legacy Studies* are Turkish and English.

In this thirty first issue you will find 12 articles covering different periods of the history of the Ottoman Empire. Many thanks to the Ahmet Gülenç, Arzu Eylül Yalçinkaya, Ayşe Esin Kuleli, Didem Erten Bilgiç, Eyüp Cücük, Ahmet Şimşek, Fikriye Karaman, Hamza Koç, Himmet Büke, Meriç Harmancı, Ramazan Koyuncu, Müjgan Muşmal, Özer Özbozdağlı and Sevim Erdem for their contributions for this issue. We appreciate the help of English language editor Nihada Delibegović Džanić and Turkish language editor Ersoy Topuzkanamış. And special thanks to the referees of the articles for their help and efforts.

Abidin Temizer, Ph.D. & İsmail Avcı, Ph.D.
Editors

İçindekiler / Contents

Ahmet GÜLENÇ

Social and Economic Life in Rural Diyarbakir in the Middle of the XIXth Century: Accordin to
Peasants' Probate Registers
*Köylü Terekelerine Göre XIX. Yüzyılın Ortalarında Diyarbakir Kırsalında Sosyal ve Ekonomik
Hayat*
ss./pp. 1-19

Arzu Eylül YALÇINKAYA

Sufi Practices and Urban Spaces: Everyday Experiences of Sheikh Ken'ân Rifâî (1867-1950) in
the Late Ottoman Istanbul
*Sufi Pratikleri ve Şehir Mekânları: Geç Dönem Osmanlı İstanbul'unda Şeyh Ken'an Rifâî'nin
(1867-1950) Gündelik Yaşam Pratikleri*
ss./pp. 21-45

Ayşe Esin KULELİ

An Ottoman Period Addition to Attaleia Castle: Antalya Clock Tower
Attaleia Kalesi'nde Bir Osmanlı Dönemi Eki: Antalya Saat Kulesi
ss./pp. 47-71

Didem ERTEN BİLGİÇ

Acquisitions and Concessions in Preserving Cultural Heritage: The Hagia Sophia Roxelana
Bathhouse
Kültürel Mirasın Korunmasındaki Kazanımlar ve Ödünler: Ayasofya Hürrem Sultan Hamamı
ss./pp. 73-95

Eyüp CÜCÜK, Ahmet ŞİMŞEK

An Analysis of the Discourses on 'Sultan Mehmet II / Mehmet the Conqueror' in High School
History Textbooks in Turkey from the Tanzimat Period to the Present in Terms of
Historiographical Differences
*Tanzimat Dönemi'nden Günümüze Türkiye'de Lise Tarih Ders Kitaplarındaki "Sultan Mehmet II /
Fatih"e Dair Anlatıların Tarihyazımsal Farklılıklar Açısından İncelenmesi*
ss./pp. 97-124

Fikriye KARAMAN

Property, Entrepreneurship, Benefits and Corruption: Economic Portrait of A Hamidian
Statesman Mehmed Memduh Pasha
*Mülkiyet, Girişimcilik, Menfaat ve Yolsuzluk: Abdülhamid Devri Devlet Adamı Mehmed Memduh
Paşa'nın Ekonomik Portresi*
ss./pp. 125-138

Hamza KOÇ

Mu'tasım-ı Buhârî'nin Türkçe Şiirleri
The Turkish Poems of Mu'tasım-ı Buhârî
ss./pp. 139-162

Himmet BÜKE

Garib-nâme'nin Bir Nüshasındaki Müstensih Müdahaleleri Üzerine
On The Interventions of The Copyer in A Copy Of Garib-Nâme
ss./pp. 163-182

Meriç HARMANCI, Ramazan KOYUNCU

Hazine Sandığı Cönkler: Bir Cönkte Yer Alan ve Hüsnî Divânında Bulunmayan Şiirler
Treasure Chest Cöinks: Poems Found in a Cönk and Not in Hüsnî Divân
ss./pp. 189-205

Müjgan MUŞMAL

Konya-Ereğli Demiryolu Hattı'nın Açılış Merasimi (25 Ekim 1904)
Opening Ceremony of the Konya-Ereğli Railway Line (October 25, 1904)
ss./pp. 207-223

Özer ÖZBOZDAĞLI

19. Yüzyılın İkinci Yarısında Yanya Vilayetinde Meydana Gelen Depremler (1850-1900)
Earthquakes in The Province of Ioannina in The Second Half of The 19th Century (1850-1900)
ss./pp. 225-242

Sevim ERDEM

A Mine Site Whose Operation Was Stopped Due to War Technique at the End of the 19th Century:
Sarıyer Copper Mine
*XIX. Yüzyılın Sonunda Savaş Tekniği Bakımından İşletilmesi Durdurulan Bir Maden Sahası:
Sarıyer Bakır Madeni*
ss./pp. 243-264

Osmanlı Mirası Araştırmaları Dergisi

Journal of Ottoman Legacy Studies

e-ISSN: 2148-5704

Cilt 12, Sayı 32, Mart 2025 / Volume 12, Issue 32, March 2025

Makale Türü/Article Types: Araştırma Makalesi/Research Article
Geliş/Received: 18.09.2024
Kabul/Accepted: 25.12.2024
DOI: 10.17822/omad.1557256

Atıf/Citation: Gülenç, Ahmet. "Social and Economic Life in Rural Diyarbekir in the Middle of the XIXth Century: According to Peasants' Probate Registers". *Osmanlı Mirası Araştırmaları Dergisi* 12/32 (2025): 1-19.

Ahmet GÜLENÇ

(Asst. Prof. Dr.), Trabzon University / Türkiye, ahmetgln@gmail.com, 0000-0003-1626-7271

Social and Economic Life in Rural Diyarbekir in the Middle of the XIXth Century: According to Peasants' Probate Registers

Köylü Terekelerine Göre XIX. Yüzyılın Ortalarında Diyarbekir Kırsalında Sosyal ve Ekonomik Hayat

Abstract: All types of goods and possessions that a person leaves behind after their death are referred to as an inheritance inventories (tereke) and the documents in which goods and possessions are recorded according to type, quantity and value are called probate registers. All types of movable and immovable property and goods held by the deceased during their lifetime were recorded in the probate registers, making these records indispensable sources for Ottoman social and economic history research. The information and data recorded in the probate registers are almost like a treasure for socio-economic historical research. At this point, this paper analyses the data in the probate records of 299 people in the villages of Diyarbekir based on social and economic structure. Firstly, it determines the village in which the individuals lived, population details, Muslim status, number of spouses, number of sons and daughters and the total amount of wealth remaining after deducting debts and expenses. The criteria of percentile shares, Lorenz curve and Gini coefficient were then used to show the inequality in the distribution of wealth among individuals. In addition, this paper also assesses the impact of wealth on the number of spouses and children and on Muslim and non-Muslim groups.

Key Words: Distribution of wealth, Gini coefficient, Lorenz curve, Ottoman Empire, percentile shares

Öz: Şahısların vefatını müteakip geride bıraktıkları her türlü mal ve eşyaya terake; mal ve eşyaların cins adet ve değer olarak kaydedildiği belgelere ise terake defterleri denilmektedir. Tereke defterlerinde, vefat eden şahısların hayatta iken tasarruflarında bulunan menkul-gayrimenkul her türlü mal ve eşyanın kaydedilmesi, defterlerin Osmanlı sosyal ve ekonomik tarih araştırmalarının vazgeçilmez kaynakları arasına girmesini sağlamıştır. Defterlere kaydedilen bilgi ve veriler sosyoekonomik tarih araştırmaları için âdeta hazine değerindedir. Bu çalışmada, Diyarbekir köylerindeki 299 şahsın terake kayıtlarındaki veriler, sosyal ve ekonomik yapı bağlamında incelenmiştir. Öncelikle şahısların ikamet ettiği karyeleri, nüfus bilgileri, Müslim-gayrimüslim durumları, eş ile kız ve erkek çocuk sayılarının yanında borç ve masrafları çıkarıldıktan sonra kalan toplam servet miktarları tespit edilmiştir. Daha sonra ise servetin şahıslara dağıtılmasındaki eşitsizliği ortaya çıkarmak amacıyla yüzde paylar, Lorenz eğrisi ve Gini katsayısı ölçütleri kullanılmıştır. Ayrıca, şahısların sahip oldukları servetin, eş ve çocuk sayıları ile Müslim ve gayrimüslim gruplara nasıl bir etkide bulunduğu da çalışma kapsamında değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Servetin dağılımı, Gini katsayısı, Lorenz eğrisi, Osmanlı Devleti, yüzde paylar

Introduction

The word *muhallefât*, which in the dictionary is the plural of *muhallef* and means "left behind", is also referred to as *tereke/terike* or *metrûkât* in Ottoman archival documents.¹ *Tereke* is a noun derived from the Turkish root "terk", which means "something left behind". According to Islamic law, the probate of a deceased person refers to all types of property and goods left behind by the deceased.² The books in which the death of the deceased was recorded

¹ Tahsin Özcan. "Muhallefat", *TDV İslâm Ansiklopedisi* 30, (Ankara: TDV Yay., 2020): 405.

² Mehmet Akif Aydın, *Türk Hukuk Tarihi* (İstanbul: Hars Yay., 2007), 328-329; Hayreddin Karaman, *Anahatları İslâm Hukuku* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2008), 381-382.

under the supervision of the qadi (muslim judge) are called the *tereke defteri* (probate register).³ In the event of a person's death in the Ottoman Empire, the matter was brought to court in the event of disputes between the heirs. The qadi inventoried the assets of the deceased person and entered them in the shar'iyye register.⁴ The qadi, who divided, appointed and registered the shares of the heirs, received a fee called "resm-i kismet" from the probate of the deceased in return for all these procedures.⁵ After all the registration procedures were completed, the debts and wills, if any, the *mahr* (dowry) he had to give to his wife or wives, the expenses for interment, taxes and other deductions were subtracted from his total assets. The remaining amount of wealth was divided among his heirs according to Islamic law.⁶ Barkan⁷, İnalçık⁸ and Fekete⁹ contributed the rich content of the *Tereke* records to historical scholarship with their studies on the social and economic structure of the Ottoman family.

Chronologically, although the probate registers analyzed by İnalçık and Fekete were published first, Barkan's work on the subject is the first comprehensive scholarly study.¹⁰ Barkan emphasized the rich and diverse information in the probate registers and stated that they occupy an important position in social and economic history research.¹¹ İnalçık explained that the probate registers are among the richest and most reliable sources of Ottoman socio-economic history.¹² Faroqhi, on the other hand, stated that it is a necessity to look at qadi registers and probate records, especially in studies on women and the family.¹³

What are the reasons for these statements, which point to the importance of the probate registers for the study of the Ottoman socio-economic structure?¹⁴ The answer to this question is actually related to the aspect from which the probate registers are analyzed. From an administrative perspective, the data contained in the probate registers are analyzed in terms of administrative information (province, sanjak, township, village, neighborhood); from a social perspective, they are analyzed in terms of familial information (family name, genealogy, spouse, children, relatives and titles); and from an economic perspective, they are analyzed in terms of economic information: Livelihood, occupations, amount of wealth, claims and liabilities, goods, money and prices, etc.; from a religious perspective: their status as Muslims and non-Muslims; from a cultural perspective: all kinds of tools and utensils used at home, clothing, books,

³ Mehmet Zeki Pakalın, "Terike Defteri", *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü* 3, (İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yay., 1983), 461.

⁴ Şevket Pamuk, *Osmanlı Kurumları ve Ekonomisi* (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yay., 2007), 147-148; Zeynel Özli, "Osmanlı Dönemi Kültür Tarihi ve Aile Monografisi Yazımında Önemli Bir Kaynak: Tereke Defterleri", in *Tarih Yazımı Üzerine (Yöntemler-Yaklaşımlar-İlkeler-Yorumlar)*, (Ankara: Berikan Yay., 2017), 149.

⁵ Halil İnalçık, "15. Asır Türkiye İktisadi ve İçtimai Tarihi Kaynakları" *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası* 15/1-4 (2015): 52.

⁶ Said Öztürk, *Askeri Kassama Ait Onyedinci Asır İstanbul Tereke Defterleri (Sosyo-Ekonomik Tahlil)* (İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yay., 1995), 12.

⁷ Ömer Lütfi Barkan, "Edirne Askeri Kassamı'na Âit Tereke Defterleri (1545-1659)" *Belgeler* III/5-6 (1966): 1-479.

⁸ Halil İnalçık, "Osmanlı İdare, Sosyal ve Ekonomik Tarihiyle İlgili Belgeler: Bursa Kadı Sicillerinden Seçmeler III: Köy Sicil ve Terekeleri" *Belgeler* XV/19 (1993): 23-168.

⁹ Lajos Fekete, "XVI. Yüzyılda Taşralı Bir Türk Efendisinin Evi" *Belleten* 29/116 (1965): 615-638.

¹⁰ Hülya Canbakal & Alpay Filiztekin, "Wealth and Demography in Ottoman Probate Inventories: A Database in Very Long-Term Perspective" *Historical Methods: A Journal Of Quantitative And Interdisciplinary History* 54/2 (2021): 94; Fatih Bozkurt, "Osmanlı Dönemi Tereke Defterleri ve Tereke Çalışmaları" *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 11/22 (2017): 205.

¹¹ Ömer Lütfi Barkan, "Edirne Askeri Kassamı'na Âit Tereke Defterleri (1545-1659)", 1.

¹² Halil İnalçık, "Osmanlı İdare, Sosyal ve Ekonomik Tarihiyle İlgili Belgeler: Bursa Kadı Sicillerinden Seçmeler III: Köy Sicil ve Terekeleri", 23.

¹³ Suraiya Faroqhi, "Kentlerde Toplumsal Yaşam" in *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi (1600-1914)* 2, (İstanbul: Eren Yay., 2004), 721.

¹⁴ Fatih Bozkurt, "Tereke Defterleri Neyi Ne Kadar Derler? Tereke Defterlerinin İmkân ve Sınırlılıkları" in *Terekeler Neyi Derler? Miras Kayıtlarının İzinde Osmanlı Araştırmaları* (İstanbul: Ketebe Yay., 2023), 201-243.

weapons, home decoration, kitchen utensils, bedding, etc. and many other information.¹⁵ Due to their rich, reliable and varied content, probate registers have been the subject of numerous studies since the 1950s. However, especially in recent years, the number of studies on the contents of probate register has increased significantly.¹⁶

The present study, which is based on data from the probate registers, analyzes the probate registers of 299 people who died in rural Diyarbakir in the mid-nineteenth century. The following table shows the numbers and dates of the sharia registers of the individuals whose probate records were analyzed.

Table 1: Sharia registers and years of individuals whose probate records were analyzed

DŞS register no	Number of persons whose probate were analysed	Year (hijri/c.e)
308	33	1264-65/1848-49
293	94	1278-79/1862-63
280	55	1266-68/1850-52
281	99	1281-82/1864-65
353	5	1256/1840-41
377	12	1260-62/1845-47
297	1	1283/1866-67

In the analyzed probate registers, the village where the deceased resided, information on population, Muslim and non-Muslim status, number of spouses, number of sons and daughters, and total amount of wealth remaining after deducting debts and expenses were evaluated. The first part of the study, which consists of two parts, deals with the demographic structure of individuals, while the second part deals with their wealth and the relationship between their wealth and demographic structure. In addition, income inequality in the society was determined by analyzing the wealth amounts based on criteria such as percentile shares, Lorenz curve and Gini coefficient.

1. Villages where the Inheritors Resided

Within the vast borders of the Ottoman Empire, different types of villages are found in different regions. Physical and ethnic conditions, settlement conditions, culture and political-military factors determine the size, population, settlement structure and economic activities of villages. In terms of administrative structure, the probate records contain information on which district, township, sanjak or province the villages belonged to. In addition, a detailed analysis of the probate records provides information about the villagers' livelihoods, such as agriculture and livestock farming. In the introductory part of the probate record, the place of residence of the deceased is given as province, township, district, neighborhood and village. This information obtained from the probate records can be used to determine the administrative status of the settlement unit under investigation and the township or province to which it belonged. In addition, the settlement names determined from the probate records can serve as a source both for historical geography and toponymy studies, which are sub-branches of the science of onomastics.

¹⁵ Hüseyin Özdeğer, *1463-1640 Yılları Bursa Şehri Tereke Defterleri* (İstanbul: Türk İktisat ve İçtimaiyat Tarihi Araştırmaları Merkezi Yay., 1988), 9; Ahmet Gülenç, "Tanzimat Devri Diyarbakır'ın İdari, Sosyo-Ekonomik ve Kültürel Tarihi Araştırmalarında Önemli Bir Kaynak: 'Amid Tereke Defterleri'", in *Tanzimat'tan Günümüze Diyarbakır* (Ankara: Manas Yay., 2019), 228-229.

¹⁶ For an overview of the literature on the probate registers, see Hülya Canbakal, "Barkan'dan Bu Yana Tereke Çalışmaları" in *Vefatının 30. Yıldönümünde Ömer Lütfi Barkan: Türkiye Tarihçiliğine Katkıları ve Etkileri Sempozyumu* (İstanbul: 2011), 1-7; Fatih Bozkurt, "Osmanlı Dönemi Tereke Defterleri ve Tereke Çalışmaları", 193-229; Fatih Bozkurt, "Tereke Defterleri ve Osmanlı Demografi Araştırmaları" *Tarih Dergisi* 54 (2011): 91-120.

While 72 of the 299 villagers lived in the villages of the center of Diyarbekir, 106 of them lived in the villages of the eastern district, 101 in the Garb district, 12 in the Ömergan district, 3 in the Mahle district, 2 each in the Hüsrev and Kiki districts and 1 in the Turkmen district. The following table shows the names of the villages in which at least 2 of the probate holders resided.

Table 2: Villages where the probate holders resided.

No	Village	Number of persons	(%)	No	Village	Number of persons	(%)
1.	Ağvıran	2	0,67%	28.	Kani Bainik?	3	1,00%
2.	Ağvıran-ı Kebir	4	1,34%	29.	Kara	2	0,67%
3.	Ağvıran-ı Sagır	2	0,67%	30.	Karınca	3	1,00%
4.	Anito?	3	1,00%	31.	Kıtrbıl	8	2,68%
5.	Arab Arslanoğlu	3	1,00%	32.	Kızıl Mehmed	2	0,67%
6.	Aslanoğlu	5	1,67%	33.	Kinisa	2	0,67%
7.	Ayneto	2	0,67%	34.	Kode	2	0,67%
8.	Bakos	2	0,67%	35.	Kozan	2	0,67%
9.	Balıklı	2	0,67%	36.	Kürd Ömeran	3	1,00%
10.	Bozbakar	2	0,67%	37.	Melkiş	2	0,67%
11.	Çakallı	5	1,67%	38.	Mola Ali el-Süfla	2	0,67%
12.	Çaroğlu?	2	0,67%	39.	Mübareki	3	1,00%
13.	Çaruğı	3	1,00%	40.	Müslim Kadı	3	1,00%
14.	Çoban	2	0,67%	41.	Pir Hüseyin	2	0,67%
15.	Davudi	2	0,67%	42.	Sadi	2	0,67%
16.	Derviş Hasan	2	0,67%	43.	Samani	7	2,34%
17.	Doğa	2	0,67%	44.	Serimi	3	1,00%
18.	Elmi	4	1,34%	45.	Seydiki	2	0,67%
19.	Gözlü	2	0,67%	46.	Şağlatez?	2	0,67%
20.	Güllü	2	0,67%	47.	Şifatepe	2	0,67%
21.	Hamdani	4	1,34%	48.	Talulek	2	0,67%
22.	Has Havar?	4	1,34%	49.	Tavuklu	3	1,00%
23.	Hatuni	2	0,67%	50.	Tayşo	2	0,67%
24.	Haytancı	2	0,67%	51.	Yarımca	4	1,34%
25.	Kabasakal	8	2,68%	52.	Zeko	2	0,67%
26.	Kağıdı	2	0,67%	53.	Zuha	2	0,67%
27.	Kancıgaz	3	1,00%				

Source: (MŞH.ŞSC.d. DŞS, registers of 308, 293, 280, 281, 353, 377, 297 numbers).

2. Demographic Structure

In Ottoman society, the family is one of the most important institutions that characterize daily life.¹⁷ Family refers to the community consisting of members who are related to each other by kinship. This community can consist only of mother, father and children (nuclear family) or also of people with kinship ties such as grandparents, grandchildren, uncles, aunts and nephews (extended family).¹⁸ The structure of the family varies according to era, region and socio-economic status. In Ottoman families, there was a large family structure in which three

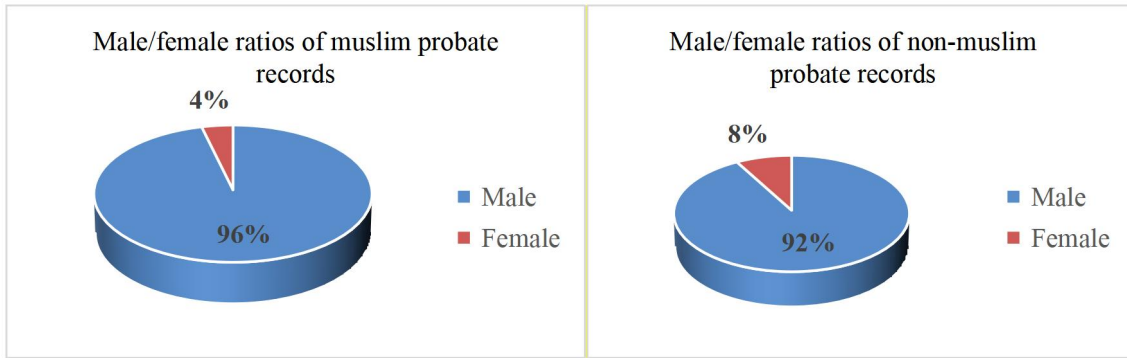
¹⁷ Ekrem Işın, "Tanzimat Ailesi ve Modern Âdâb-ı Muâşeret" in *Tanzimat Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu* (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yay., 2020), 559.

¹⁸ Mübahat S. Kütükoğlu, *Osmanlı'nın Sosyo-Kültürel ve İktisâdî Yapısı* (Ankara Türk Tarih Kurumu Yay., 2018), 5.

generations lived together and close relatives and siblings shared the same farm.¹⁹ In Ottoman villages, there is a patriarchal family type, generally defined as an extended family, in which the father is responsible for managing the family.²⁰

This part analyzes the number of households, the quality and quantity of the Muslim and non-Muslim population, the number of children and their distribution by gender, the average number of children per family and the rate of monogamous and polygamous marriages. The individuals in 299 probate records from the period under study were first divided into two groups: Muslims and non-Muslims. Of the 299 probate records, 262 belong to Muslims and 37 to non-Muslims. The ethnicity or faith of 10 of the 37 non-Muslim executors is also noted in their personal details. Of the 10 non-Muslims, 6 were Armenian, 2 Assyrian, 1 Yazidi and 1 Protestant.

If we look at the distribution of the 299 probate records analyzed by gender, we see that 286 of them belong to men and 13 to women. Of the 286 male probate records, 262 are Muslim men and 34 are non-Muslim men. Of the 13 female probate records, 10 were from Muslim women and 3 from non-Muslim women.

Both Muslims and non-Muslims were more likely to turn to the courts for the division of inheritance. One of the main reasons for this situation could be the patriarchal family structure in Ottoman society and the fact that women were less likely to apply to the courts for division of inheritance. The fact that non-Muslims also turned to the Ottoman-Islamic courts shows that they also applied Islamic law when dividing the inheritance.

2.1. Number of Household/Hane

The probate records also contain important data on the number of households and the number of children in the family. The method used to determine the number of households is to divide the number of mothers, fathers and children in married families with at least one child by the number of probate records analyzed.

Of the 299 people, 280 were married and 19 were single. It was found that 280 married persons had a total of 707 children, 377 boys and 330 girls, from 330 marriages. So if you divide the total number of men, women and children in the families (1317) by the number of

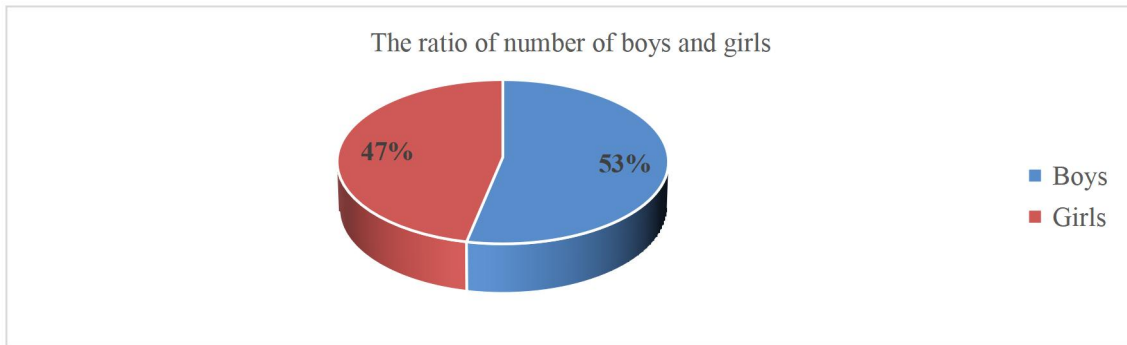
¹⁹ İlber Ortaylı, "Osmanlı Toplumunda Ailenin Yeri" *Türk Aile Ansiklopedisi* 1 (Ankara: TC. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Yay., 1991), 74.

²⁰ Halil İnalçık, *Devlet-i 'Aliyye Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar-I* (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yay., 2020), 246. Halil İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğu-Toplum ve Ekonomi* (İstanbul: Eren Yay., 1993), 2-3; Tevfik Güran, "19. Yüzyıl Ortasında Bir Kırsal Bölgede Ekonomik ve Sosyal Yapı: Filibe Sancağının Koyuntepe Nahiyesine Bağlı 9 Köy Üzerine Yapılmış Bir Karşılaştırma Çalışması" in *19. Yüzyılda Osmanlı Ekonomisi Üzerine Araştırmalar* (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yay., 2014), 240; İsmail Doğan, *Osmanlı Ailesi Sosyolojik Bir Yaklaşım* (Ankara: Yeni Türkiye Yay., 2001), 58.

married people (280), the average number of people living in a household is 4.7. This figure is close to the number (5) given by the Barkan as the average number of households in the Ottoman Empire.²¹ Özdeğer, on the other hand, divided the 3,121 probate records of Bursa from the XVth to XVIth centuries by the total number of people in the family (mother, father and children) and determined the number of people living in a household to be 2.65.²²

2.2. Number of Children

The average number of children that the villagers of Diyarbekir had can also be determined from the data in the probate records. It has already been mentioned that 280 married persons had a total of 707 children. If we divide the total number of children (707) by the number of married people (280), we obtain the average number of children in a family, which was 2.52 in the villages of Diyarbekir. In the same period, the average number of children of Muslim families in the central district of Diyarbekir was 2.48.²³ This indicates that the average number of children in the villages was higher than in the centre.

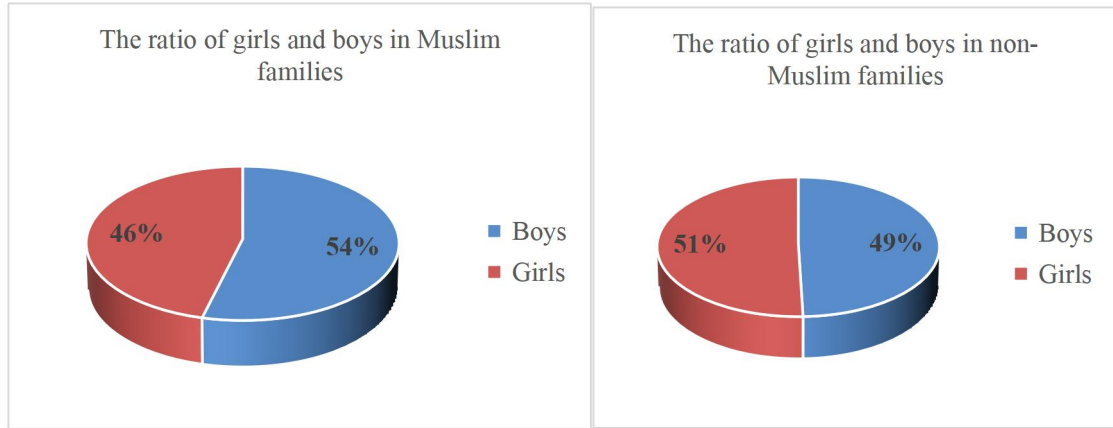
An analysis of the average number of children in Muslim and non-Muslim families shows that the average number of children in Muslim families was 2.4, while the average number of children in non-Muslim families was 2.67. The data shows that the number of children in non-Muslim families in the villages of Diyarbekir was slightly higher than the number of children in Muslim families.

There were more male children in Muslim families than in non-Muslim families. Of the 280 married probate records analysed, 244 belong to Muslim families and 36 to non-Muslim families. 244 Muslim families had a total of 620 children, 328 boys and 280 girls. 36 non-Muslim families had a total of 99 children, 49 boys and 50 girls.

²¹ Ömer Lütfi Barkan, "Tarihi Demografi Araştırmaları ve Osmanlı Tarihi" *Türkiyat Mecmuası* 10 (1965): 12.

²² Hüseyin Özdeğer, *1463-1640 Yılları Bursa Şehri Tereke Defterleri*, 58.

²³ İbrahim Solak & Ahmet Gülenç, "Osmanlı Devleti'nde Müslüman Halkın Aile Yapısı Üzerine Bir İnceleme: Tanzimat Dönemi Diyarbekir Örneği" *Selçuk Üniversitesi Selçuklu Araştırmaları Dergisi* 14 (2021): 353.

2.3. Number of Spouses

Both monogamous and polygamous marriages were found in rural Diyarbekir. According to Islamic law, Muslim men are allowed to marry more than one woman under certain conditions.²⁴ First of all, a man can marry more than one wife if he has a personal and social need to do so, if he is able to fulfill the financial and moral obligations of a marriage with more than one wife, and if he respects justice between the spouses.²⁵ However, since marriage with more than one wife had negative and harmful effects on the previous wife, children and other relatives, it was frowned upon both socially and religiously. For this reason, one-woman marriages were generally practiced in Ottoman urban and rural society.²⁶

According to the probate records analyzed, 280 marriages were performed in the villages of the Diyarbekir, including monogamous and polygamous marriages. Of these marriages, 85.7% were monogamous, 10.7% were bigamous and 3.6% were polygamous. In a study conducted by analysing the probate records of 687 Muslims who died during the same period in the central township city of Diyarbekir, it was reported that 86.3% of the marriages were with one wife, 11.7% with two wives and 1.8% with three wives.²⁷ This shows that there is not much difference between rural and urban areas in terms of the type of marriages. Four or more marriages were not found in the village probate records studied. In another study in which 1350 probate records from Ankara, Kayseri, Konya, Sivas, Amasya, Adana, Ayıntab, Diyarbakır, Edirne and Trabzon were analysed from the first half of the 16th century to the first half of the 19th century, it was found that the rate of marriages with one wife in Anatolia was 80.43%, the rate of marriages with two wives was 8.57% and the rate of marriages with three wives was 1.02%.²⁸

²⁴ Kur'an-ı Kerim, Nisâ Süresi, 3, 129.

²⁵ Hayreddin Karaman, *Anahatlarıyla İslâm Hukuku*, 301.

²⁶ Mübahat S. Kütükoğlu, *Osmanlı'nın Sosyo-Kültürel ve İktisâdî Yapısı*, 8.

²⁷ İbrahim Solak & Ahmet Gülenç, "Osmanlı Devleti'nde Müslüman Halkın Aile Yapısı Üzerine Bir İnceleme: Tanzimat Dönemi Diyarbekir Örneği", *Selçuk Üniversitesi Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, 14, 2021, 351.

²⁸ Ömer Demirel, Adnan Gürbüz & Muhittin Tuş, "Osmanlılarda Ailenin Demografik Yapısı" in *Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi I* (Ankara: TC. Aile Araştırma Kurumu Yay., 1992), 93-94.

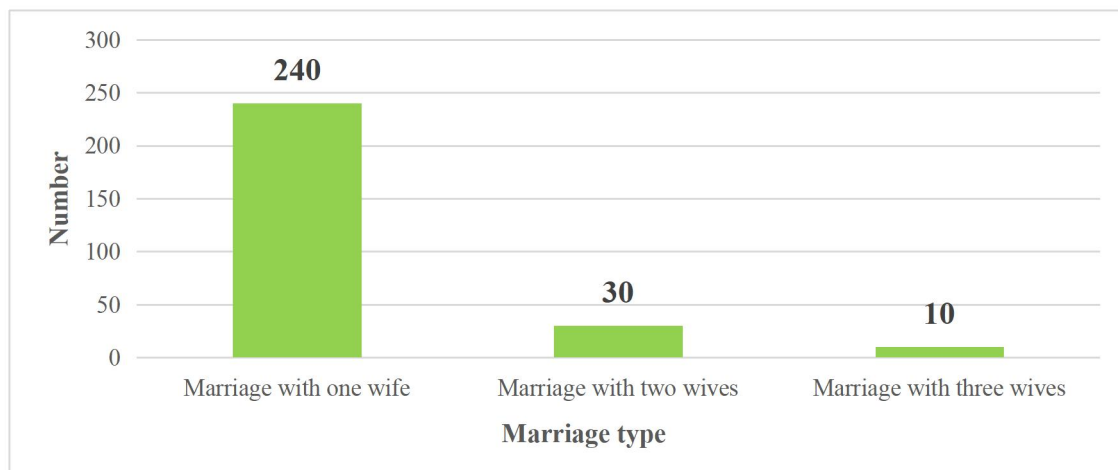

Figure 1: Types of marriages in the villages of Diyarbekir

An analysis of the types of marriages in the context of Muslims and non-Muslims reveals that 87.1% of the marriages in Diyarbekir villages were performed by Muslim families, while 12.9% were performed by non-Muslim families. Among Muslim families, 84 per cent married with one wife, 11.9 per cent married with two wives and 4.1 per cent married with three wives. Among non-Muslims, the rate of one-wife marriages was 97.2 per cent, the rate of two-wife marriages was 2.8 per cent and no three-wife marriages were observed. The following table shows the population information, place of residence, names of their spouses and number of spouses of those married with 3 wives.

Table 3: Muslim people who married three women in the villages of Diyarbekir

City/Sub-district	Village	Name of the inheritor	Name of spouses	Number of spouses
Kiki ²⁹	Aktepe	Seyyid Nakşibendi Tarikatı Meşayihlerinden Esseyyid Şeyh Hasan Efendi ibni Esseyyid İshak ibni Esseyyid Mehmed	Şerife binti Molla Ali, Ayşe binti Esseyyid Şeyh Mehmed Salih Efendi, Halime binti Abdullah	3
Şark ³⁰	Ali Bardak	Mehmed bin Hüseyin bin Receb	Havva binti Süleyman, Huki binti Yusuf, Reşide binti Ahmed	3
Şark ³¹	Bademci	Mustafa bin Osman	Kudret binti Salih, Ayşe binti Abdullah, Medine binti Yusuf,	3
Türkmen ³²	Bulan	Hacı Nasır bin Hacı Hüseyin bin İbrahim	Zeyneb binti Mehmed, Ruşen binti Osman, Gülşen binti İsa.	3
Medine-i Amid ³³	Çakallı	Abdi bin Kasım b. Abdullah	Hüsniye, Hasbi, Fatıma	3
Mahle ³⁴	Kani?	Ali bin Abdullah	Medine binti Sinan, Zerri? binti Hasan, Aişe binti Mustafa	3
Medine-i	Karalı	Mehmed bin Beşir	Hatice binti Timur, Emine binti	3

²⁹ Presidential State Archives Presidency Ottoman Archives (BOA), *Meshihat Sharia Register Books (MŞH.ŞSC.d)*, *Diyarbakır Sharia Registers (DŞS)*, nr. 297, s. 23a.

³⁰ BOA, *D.Ş.S.*, 281/30b.

³¹ BOA, *D.Ş.S.*, 308/152a.

³² BOA, *D.Ş.S.*, 281/3c.

³³ BOA, *D.Ş.S.*, 293/11b.

³⁴ BOA, *D.Ş.S.*, 293/31c.

Amid ³⁵			Abbas, Emine binti İbrahim	
Medine-i Amid ³⁶	Talulek	Hacı Zülfü Kâhya ibni Hasbi ibni Ali	Hanım binti Yusuf, Zeynep binti İsa, Beyaz binti Hasan	3
Ömergan ³⁷	Türbegan	Timur Kehin ibni Hüseyin	Ayşe binti Osman, Huri binti Ali, Selva binti Halil	3
Kiki ³⁸	Yuvacık	Derviş ibni Hüseyin	Hati binti Halide, Nuriye binti Yunus, Zülfiye binti Davud	3

Non-Muslims were not allowed to marry more than one wife. Non-Muslim men were only allowed to marry a new wife if their wives died. Makşi Petros veledi İkob veledi Edam, a resident of Kıtırbıl, one of the villages of the Şark district of Diyarbekir, who was married to two women, married Lusin Binti Emi after the death of his wife Sogmun Binti Tomas.³⁹

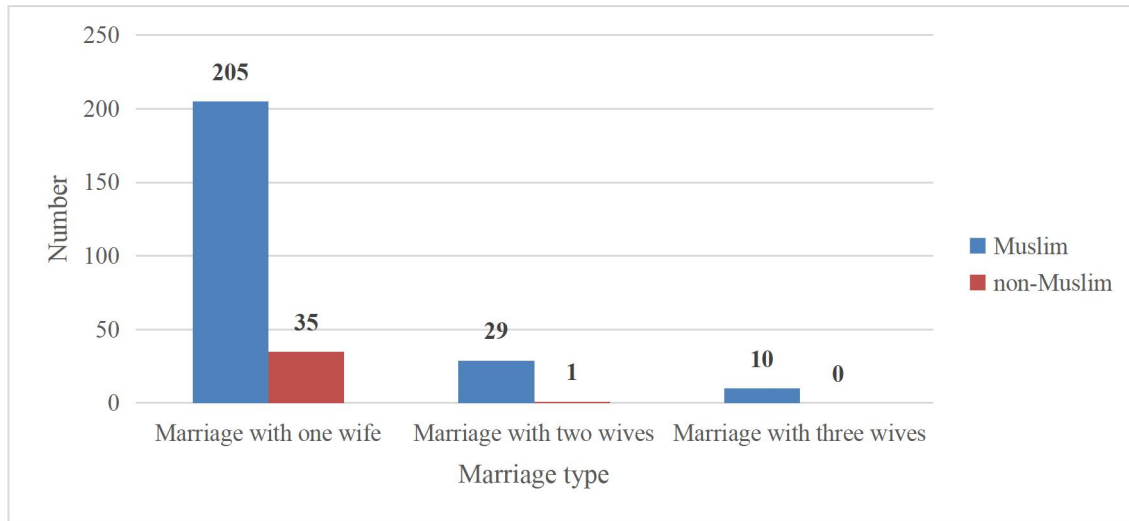

Figure 2: Types of marriages among Muslims and non-Muslims

3. Distribution of wealth in Diyarbekir villages

Studies of probate records have generally focused on the extent to which they reflect wealth/income and prosperity. However, the density of information and data contained in probate records allows for various analyses in contemporary historical research.⁴⁰ In this part of the study, in accordance with the data obtained from the probate records, the most widely used measurement methods in the literature to determine the distribution of wealth among the villagers of Diyarbekir were used: the percentile shares, the Lorenz curve and the Gini coefficient.

In today's economic system, measurement methods such as the Lorenz curve, the Gini coefficient, the percentile method, the range of variation and the coefficient of variation are used to measure the distribution of income among individuals. At this point, one might ask why measurement methods are necessary. Determining income inequality draws attention to the

³⁵ BOA, D.Ş.S., 280/135.

³⁶ BOA, D.Ş.S., 293/54d.

³⁷ BOA, D.Ş.S., 293/50b.

³⁸ BOA, D.Ş.S., 280/112a.

³⁹ BOA, D.Ş.S., 281/58a.

⁴⁰ Muhammet Bedrettin Toprak, "İktisat ve Demografi Tarihi Araştırmalarına Kaynak Olarak Terekelerin İmkân ve Sınırları: 18. Yüzyıl Osmanlı İstanbul'una Ait Veriler Üzerinden Gözlemler" in *Terekeler Neyi Derler? Miras Kayıtlarının İzinde Osmanlı Araştırmaları* (İstanbul: Ketebe Yay., 2023), 399.

income gap between the rich and poor segments of society and encourages the state to take action to reduce income inequality. In addition, determining the income distribution of the state enables various assessments by comparing it with the income distribution of other states.⁴¹

3.1. Method of percentile shares

The percentile method is a good measure of individual income inequality.⁴² The change in income inequality over time is observed. In the percentile method, individuals with a share of total income are divided into equal percentiles and ranked from the lowest income percentile to the highest income percentile.⁴³ In this way, the distribution of income between low and high income groups is analysed. While the Lorenz curve and the Gini coefficient provide an average value of income inequality for the population as a whole, the percentile method determines the difference in income between low and high income groups and shows whether the distribution of income is even.⁴⁴

The probate records, which serve as a source for research on many topics such as material culture, consumption, social classes, demographic structure, etc., also contain data on the components of wealth in Ottoman society and the distribution of wealth among social groups.⁴⁵ Recording the total wealth of the deceased in the probate registers provides information about their economic status.⁴⁶ By determining the total wealth of individuals, many questions such as the number of spouses, the number of children, the relationship between wealth and social status and the relationship between wealth and religion can be clarified through comparisons. In the probate records of Diyarbekir villagers, attention was paid to the above issues. The effect of wealth on the social and economic structure is thus clearly visible.

The total amount of wealth of 299 peasant individuals, after deducting their debts and expenses (teçhiz-tekfîn), was given as 817,134 Ottoman kuruş (piaster). The average amount of wealth per person is 2,732 kuruş. The person with the highest wealth was Es-seyyid Sheikh Hasan Efendi ibni Es-seyyid Ishak Ibni Es-seyyid Mehmed Efendi, one of the mashayih of the Naqshbandi order, who died in the Aktepe village in the Kiki district of Diyarbekir. After the death of Es-seyyid Sheikh Hasan Efendi, the total value of all his movable and immovable properties and possessions (yekûn-ı tereke) was fixed at 63,560 kuruş and his debts and expenses (minha'l-ihracat) at 26,630 kuruş. After the debts of Es-seyyid Sheikh Hasan Efendi were deducted from the total value of his assets and possessions (sahhu'l-bâkî li't-taksîm beyne'l-verese), 36,930 kuruş of assets remained.⁴⁷ This amount represents 4.51% of the total wealth (817,134 kuruş) of the 299 people whose probates were analyzed. The person with the least wealth in the analyzed peasant probates belonged to a non-Muslim named Tomis veledi Şemo veledi Barso, who died while residing in Kırtebıl village in Diyarbekir. Tomis veledi Şemo veledi Barso owned a wealth of 9 kuruş.⁴⁸ In addition, the debts of 6 people were higher than their total assets.⁴⁹ The following table shows the total amount of wealth and the share of the total amount of wealth of the villagers according to the 20 percent groups.

⁴¹ Şadan Çalışkan, "Türkiye'de Gelir Eşitsizliği ve Yoksulluk" *Sosyal Siyaset Konferansları* 59/2 (2010): 97.

⁴² TÜİK, "Gelir ve Yaşam Koşulları Araştırması Metodolojisi Hakkında Genel Açıklama" (2012), 8. www.tuik.gov.tr.

⁴³ Özgür Tonus, "Türkiye'de Ulusal Gelir, Gelir Dağılımı ve Yoksulluk" in *Türkiye Ekonomisi* (Eskişehir Anadolu Üniversitesi Yay., 2019), 49.

⁴⁴ Çalışkan, *Türkiye'de Gelir Eşitsizliği ve Yoksulluk*, 97.

⁴⁵ Bozkurt, "Tereke Defterleri ve Osmanlı Demografi Araştırmaları", 96.

⁴⁶ Fatih Coşkun Ertaş & Bülent Şişman, "XVI. ve XVII. Yüzyıllarda Osmanlı'da Tereke Uygulaması ve Muhasebesi- Sosyo-Ekonomik Yapıya ve Miras Hukukuna Etkileri" *Muhasebe ve Finans Tarihi Araştırmaları Dergisi* 4 (2013): 216.

⁴⁷ BOA, D.Ş.S., 297/23a.

⁴⁸ BOA, D.S.Ş., 293/21d.

⁴⁹ see BOA, D.S.Ş., 293/19b; D.S.Ş., 293/28e; D.S.Ş., 293/38c; D.Ş.S., 281/22c; D.S.Ş., 293/31a; D.S.Ş., 293/39b.

Table 4: Individuals' shares of total wealth according to the 20 percent groups.

	Groups of 20 percent	Total wealth amounts	Share of total wealth amount (%)
Poor	1. % 20	14348	1,76%
Below average wealth	2. % 20	40724	4,98%
Average wealth	3. % 20	79632	9,75%
Above average wealth	4. % 20	167921	20,55%
Rich	5. % 20	514508	62,97%
Total		817133	100,00%

The sum of the wealth amounts of the 293 individuals who owned at least 1 kuruş and the 20% groups formed by ranking the wealth amounts from small to large show that there was great wealth inequality among individuals in rural Diyarbekir. While individuals in the first 20 percent group, labeled poor, owned only 1.76 percent of total wealth (817,133 kuruş), individuals in the 5th 20 percent group, labeled rich, owned 62.97 percent of total wealth. The share of the 5th 20 percent group with the highest wealth is therefore 35 times higher than the share of the 1st 20 percent group with the lowest wealth. People in the 3rd 20 percent group have 9.75 percent of total wealth and average wealth. Those in the 2nd 20 percent group have below-average wealth, while those in the 4th 20 percent group have above-average wealth.

Studies on this topic have found that there are differences between the proportions of total wealth held by low- and high-income groups. For example, in the mid-nineteenth century, the share of the last group with the highest income was 50.3 percent, while the share of the first group with the lowest income was 4.8 percent. The share of the last 20 percent group with the highest income in total income is 10 times higher than that of the first 20 percent group with the lowest income.⁵⁰ In Sorgun district in Bozok Sanjak of Sivas province, the households of the poorest first 20 percent of the population received 4.6 percent of the total income, while the households of the richest 5th 20 percent received 42 percent of the total income. The difference in income between households in the richest quintile and those in the poorest quintile is therefore around 9 times greater.⁵¹

In the Kumanovo district of Skopje province, the lowest 20 percent of the income group received 4.45 percent of the total income, while the top 20 percent received 54.48 percent of the total income.⁵² This shows that there is an income gap of 12.2 between the richest and the lowest income group. The income difference between the first 20 percent and the fifth 20 percent in Alpu village in Eskişehir district of Bilecik governorate in Hüdavendigâr province is only two times.⁵³ The income distribution in the village of Alpu is relatively more balanced compared to the settlements mentioned above.

3.1.1. Relationship between the amount of wealth and the number of spouses and children

⁵⁰ Gökay Karaduman & Ahmet Tabakoğlu, “19. Yüzyıl Temettuat Defterleri’ne Göre Üsküp/Koçana Kazası’nın Lorenz Eğrisi ve Gini Katsayısı ile Gelir Dağılımının Analizi” *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi* 16/1 (2021): 154.

⁵¹ Ahmet Burçin Yereli, Altuğ Murat Köktaş & Işıl Şirin Selçuk, “Sorgun Kazası XIX. Yüzyıl Temettuat Defterleri Üzerinden Gelir Dağılımı ve Görelî Yoksulluk Üzerine Bir İnceleme” *Sosyoekonomi* 23 (2015): 127-128.

⁵² Ali Aslan, “Temettuat Defterlerine Göre Osmanlı Kumanovası’nda Sosyo-Ekonomik Yapı (1844/1845)” *Düşünce ve Toplum Sosyal Bilimler Dergisi* 1 (2019): 86.

⁵³ A. Mesud Küçükcalay & Ayla Efe, “Osmanlı Ziraî Sektörünün Ticarileşebilme İmkânı Üzerine Bir Deneme: 1844-45 Alpu Köyü Örneği” *OTAM* 20 (2009): 256.

It was investigated whether the amount of wealth of the 20% groups in the villages of Diyarbekir has an influence on the number of spouses and the number of children they have. When we compare the average amount of wealth of 293 people with at least 1 kuruş of wealth with the number of spouses and children according to the 20% groups, we find that as the amount of wealth increases, the number of spouses and children also increases relatively.

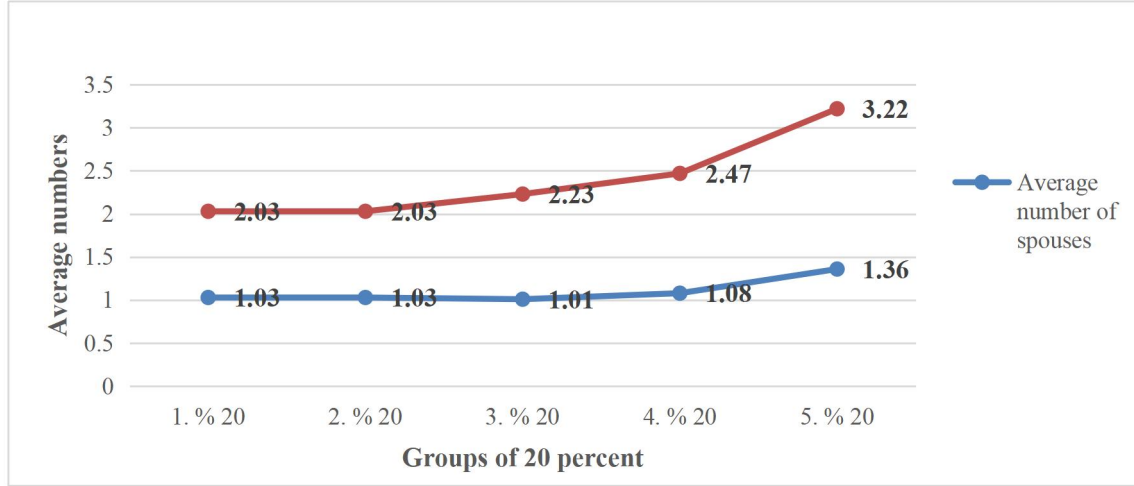

Figure 3: The relationship between the amount of wealth and the number of spouses and children

In the 1st and 2nd 20% groups, the relationship between the average wealth of people with below-average wealth and the number of spouses and children is balanced. The average number of spouses and children of people in the 3rd 20% group with average wealth is 1.01 and 2.23 respectively. The average number of spouses of people in the 4th 20% group with above-average wealth is 1.08 and the average number of children is 2.47. The average number of spouses and children of the last 20 per cent group who are considered rich is 1.36 and 3.22 respectively. This shows that in rural Diyarbekir, the number of spouses and children of people with above-average wealth increases as their wealth increases. For example, among the last 20 per cent group who are rich and married to 3 wives, Mehmed bin Beşir from the village of Karalı had 8 children⁵⁴, Derviş ibni Hüseyin from the village of Yuvacık had 11 children⁵⁵, Hacı Nasır bin Hacı Hüseyin bin İbrahim from the village of Bulan had 6 children⁵⁶ and Esseyid Şeyh Hasan Efendi, one of the sheikhs of the Naqshbandi order from the village of Aktepe, had 6 children.⁵⁷

3.1.2. Distribution of wealth between Muslim and non-Muslim groups

Another problematic issue analysed is the distribution of wealth between Muslims and non-Muslims. The shares of Muslims and non-Muslims in the 20 percentiles of total wealth were calculated separately. The results show that non-Muslims were wealthier than Muslims in rural Diyarbekir (see Figure 4).

⁵⁴ BOA, D.Ş.S., 280/135.

⁵⁵ BOA, D.Ş.S., 280/112a.

⁵⁶ BOA, D.Ş.S., 281/3c.

⁵⁷ BOA, D.Ş.S., 297/23a.

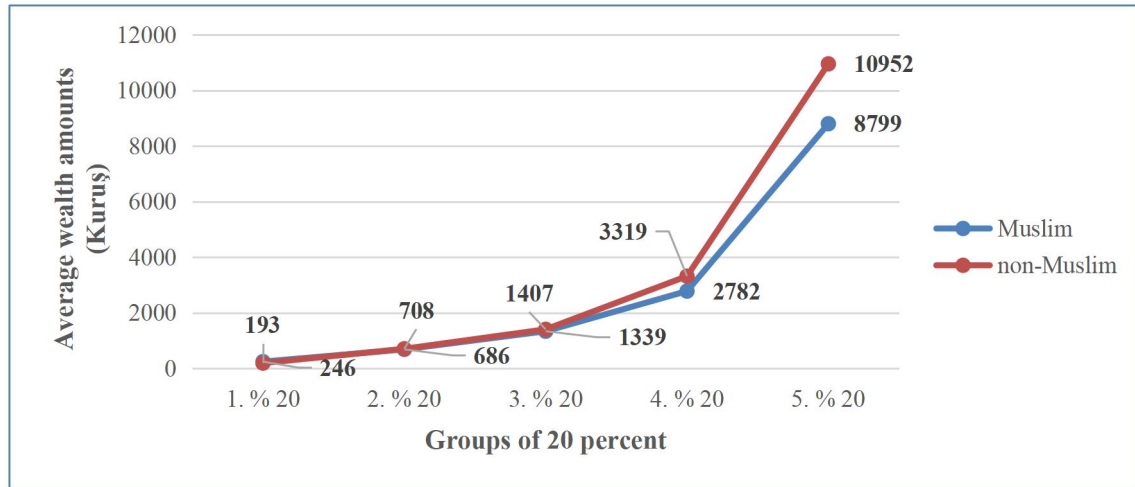

Figure 4: Relationship between wealth and religion

The figure shows that non-Muslims are poorer than Muslims among those defined as poor in the first 20 percent group. In all other groups, however, the average wealth of non-Muslims is higher than that of Muslims. While the average wealth of the 48 Muslims in the second 20% group was 686 kuruş, the average wealth of non-Muslims was 708 kuruş. In the third 20% group, the average wealth of Muslims was 1339 kuruş, while the average wealth of non-Muslims was 1407 kuruş. In the 4th 20% group, the average wealth of Muslims was 2782 kuruş, while that of non-Muslims was 3319 kuruş. In the last 25% group, the average wealth of Muslims was 8799 kuruş, while the average wealth of non-Muslims was 10952 kuruş.

3.2. Lorenz Curve and Gini Coefficient

The Lorenz curve is a measurement method used to show the inequality in the distribution of income or wealth in the population.⁵⁸ In the graphical representation of the Lorenz curve, the cumulative shares of income on the vertical side of the square and the cumulative shares of the population on the horizontal side are expressed as percentages. The further the Lorenz curve moves away from the diagonal, the more unequal the income distribution.⁵⁹ Another widely used measure of personal income distribution is the Gini coefficient.⁶⁰ The Gini coefficient, which is directly related to the Lorenz curve, is calculated by dividing the area between the Lorenz curve and the complete equality line by the total area under the complete equality line. The Gini coefficient, which varies between 0 and 1, is equal to 0 if income is fairly distributed in the society under study and equal to 1 if it is unfairly distributed.⁶¹ If the Gini coefficient is 0.5 or more, this indicates significant inequality in income distribution; if it is between 0.40-0.5, this indicates moderate inequality; and if it is below 0.40, this indicates low inequality.⁶²

Lorenz curves and Gini coefficients were calculated based on the analysed probate records to determine the income distribution of the groups in the villages of Diyarbekir. In the following, the Lorenz curve and Gini coefficients are constructed by calculating the cumulative income shares and cumulative population shares of 293 people whose probate records were analysed.

⁵⁸ Joseph L. Gastwirth, "A General Definition of the Lorenz Curve" *Econometrica* 39/6 (1971): 1037; TÜİK, "Gelir ve Yaşam Koşulları Araştırması Metodolojisi Hakkında Genel Açıklama", 8.

⁵⁹ Hatice Akdağ, *Gelir Dağılımı Teorileri Çerçevesinde Gelir Eşitsizliği Analizi* (Ankara: İksad Yay., 2020), 29.

⁶⁰ TÜİK, "Gelir ve Yaşam Koşulları Araştırması Metodolojisi Hakkında Genel Açıklama", 8.

⁶¹ Akdağ, *Gelir Dağılımı Teorileri Çerçevesinde Gelir Eşitsizliği Analizi*, 35.

⁶² Karaduman & Tabakoğlu, "19. Yüzyıl Temettuat Defterleri'ne Göre", 156.

The data obtained shows that the Gini coefficient in rural Diyarbekir is 0.58. This indicates that there is significant inequality in income distribution among people who have a share of total income (see Fig. 5).

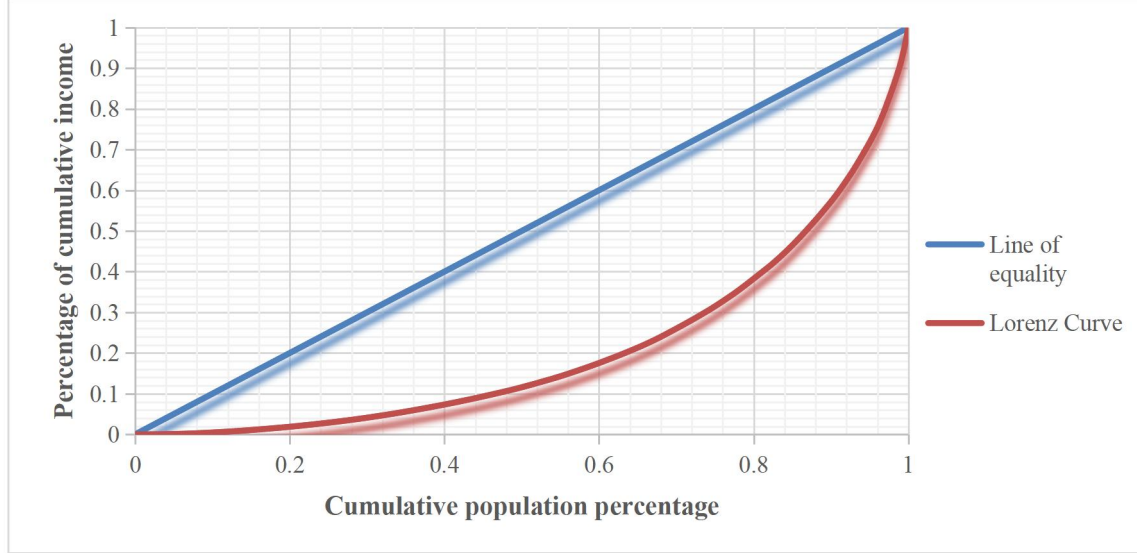

Figure 5: Diagram of wealth distribution for rural Diyarbekir (Lorenz curve)

By comparing the coefficient of 0.58 in rural Diyarbekir with the values of the Gini coefficient found in other historical studies of the same period, one can judge whether the distribution of income between regions is fair or not.

For example, in the middle of the XIX century, the Gini coefficient was 0.45 in Koçana district and villages of Skopje province⁶³; 0.40 in Sorgun district of Bozok Sanjak of Sivas province⁶⁴; 0.44 in Kumanova district of Skopje province⁶⁵; 0.34 in the interior of 20 villages in the Izmir, Thessaloniki and Akşehir regions, 0.43 in villages near commercial centers⁶⁶ and 0.20 in the village of Alpu in the Eskisehir district of the Bilecik sub-governorate of Hüdavendigâr province.⁶⁷ The Gini coefficient value determined in Alpu village shows that the income distribution in an Ottoman village is more equitable than the income distribution in the most developed countries today.⁶⁸

Conclusion

Thanks to the rich and varied data they contain, the probate records have become one of the indispensable sources for the study of Ottoman social and economic history. The data contained in the records fall within the field of study of many other disciplines such as history, law, economics, art history, anthropology, sociology, etc. Researchers use the information and data in the records according to their area of specialization. Especially in recent times, research on the probate records has increased. The data is now being reinterpreted by different disciplines by comparing them with each other. Developing technological capabilities have offered new opportunities and conveniences to historians, as in any field. The method used in

⁶³ Karaduman & Tabakoğlu, "19. Yüzyıl Temettuat Defterleri'ne Göre", 156.

⁶⁴ Yereli, Köktaş & Selçuk, "Sorgun Kazası", 128.

⁶⁵ Aslan, "Temettuat Defterlerine Göre Osmanlı Kumanovası'nda" 86.

⁶⁶ Derviş Tuğrul Koyuncu & A. Mesud Küçükcalay, "Global Market Orientation of the Ottoman Agriculture Sector: An Interregional Comparison (1844)" *Osmanlı Araştırmaları/The Journal of Ottoman Studies* XLVIII (2016): 228.

⁶⁷ Küçükcalay & Efe, "Osmanlı Ziraî Sektörünün Ticarileşebilme İmkânı", 257.

⁶⁸ Küçükcalay & Efe, "Osmanlı Ziraî Sektörünün Ticarileşebilme İmkânı", 257.

classical studies of probate records generally involved transcription and analysis. However, thanks to evolving technological capabilities, the data in probate records can now be interpreted from a new perspective.

In this study, the probates of 299 people who died in the villages of Diyarbekir in the mid-nineteenth century interpreted from a different perspective and with different evaluations. During the preparatory phase of the study, we were interested in how the data contained in the registers could be used more efficiently. For this reason, previous studies on probate registers were meticulously reviewed. In addition, these studies were used by making comparisons where appropriate.

The data in the registers are analyzed under the headings of social structure and economic structure and evaluated using various calculations and graphs. In particular, the level of wealth of individuals and the impact of their wealth on their social structure were determined by various analyzes. The analyzes show that as the wealth of people in the villages of Diyarbekir increased during the study period, the number of spouses and children also rose relatively sharply.

The percentile shares, Lorenz curve and Gini coefficient, which are currently used by official institutions such as the Turkish Statistical Institute (TurkStat) to measure the distribution of wealth or income between individuals, were applied to the wealth amounts in the probate records. The results show that the distribution of wealth in the villages of Diyarbekir in the mid-nineteenth century was very unequal. In Diyarbekir, people in the first 20 percent group owned 1.76 percent of total wealth, while people in the fifth 20 percent group owned 62.97 percent of total wealth. There is therefore a 35-fold wealth inequality between rich and poor groups. If one examines the analyzes of wealth distribution in the various settlements of the empire for the same period, one finds that there are differences. For example, while the Gini coefficient in the village of Alpu was 0.20, it was 0.58 in the villages of Diyarbekir. This situation shows that the distribution of wealth differs from region to region depending on socio-economic conditions.

Bibliography

Archive Documents

Presidential State Archives Presidency Ottoman Archives (BOA).

Mashihat Shar'iyye Registers Book (MŞH.ŞSC.d), Diyarbakır Shar'iyye Registers (DŞS), 308, 293, 280, 281, 353, 377, 297 number of registers.

Secondary Sources

Akdağ, Hatice. *Gelir Dağılımı Teorileri Çerçevesinde Gelir Eşitsizliği Analizi*. Ankara: İksad Yay., 2020.

Aslan, Ali. "Temettüat Defterlerine Göre Osmanlı Kumanovası'nda Sosyo-Ekonomik Yapı (1844/1845)" *Düşünce ve Toplum Sosyal Bilimler Dergisi* 1 (2019): 68-100.

Aydın, Mehmet Akif. *Türk Hukuk Tarihi*. İstanbul: Hars Yay., 2007.

Barkan, Ömer Lütfi. "Edirne Askerî Kassamı'na Âit Tereke Defterleri (1545-1659)" *Belgeler* III/5-6 (1966): 1-479.

Barkan, Ömer Lütfi. "Tarihi Demografi Araştırmaları ve Osmanlı Tarihi" *Türkiyat Mecmuası* 10 (1965): 1-26.

- Bozkurt, Fatih. “Osmanlı Dönemi Tereke Defterleri ve Tereke Çalışmaları” *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 11/22 (2017): 193-229.
- Bozkurt, Fatih. “Tereke Defterleri Neyi Ne Kadar Derler? Tereke Defterlerinin İmkân ve Sınırlılıkları” in *Terekeler Neyi Derler? Miras Kayıtlarının İzinde Osmanlı Araştırmaları*, 201-243. İstanbul: Ketebe Yay., 2023.
- Bozkurt, Fatih. “Tereke Defterleri ve Osmanlı Demografi Araştırmaları” *Tarih Dergisi* 54 (2011): 91-120.
- Canbakal, Hülya and Alpay Filiztekin. “Wealth and Demography in Ottoman Probate Inventories: A Database in Very Long-Term Perspective” *Historical Methods: A Journal Of Quantitative And Interdisciplinary History* 54/2 (2021): 94-127.
- Canbakal, Hülya. “Barkan’dan Bu Yana Tereke Çalışmaları” in *Vefatının 30. Yıldönümünde Ömer Lütfi Barkan: Türkiye Tarihçiliğine Katkıları ve Etkileri Sempozyumu*, 1-7. İstanbul: 2011.
- Çalışkan, Şadan. “Türkiye’de Gelir Eşitsizliği ve Yoksulluk” *Sosyal Siyaset Konferansları* 59/2 (2010): 89-132.
- Demirel, Ömer, Adnan Gürbüz ve Muhittin Tuş. “Osmanlılarda Ailenin Demografik Yapısı” in *Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi 1*. Ankara: TC. Aile Araştırma Kurumu Yay., 1992.
- Doğan, İsmail. *Osmanlı Ailesi Sosyolojik Bir Yaklaşım*. Ankara: Yeni Türkiye Yay., 2001.
- Ertaş, Fatih Coşkun ve Bülent Şişman. “XVI. ve XVII. Yüzyıllarda Osmanlı’da Tereke Uygulaması ve Muhasebesi-Sosyo-Ekonomik Yapıya ve Miras Hukukuna Etkileri” *Muhasebe ve Finans Tarihi Araştırmaları Dergisi* 4 (2013): 197-222.
- Faroqhi, Suraiya. “Kentlerde Toplumsal Yaşam” in *Osmanlı İmparatorluğu’nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi (1600-1914)* 2, 699-728. İstanbul: Eren Yay., 2004.
- Fekete, Lajos. “XVI. Yüzyılda Taşralı Bir Türk Efendisinin Evi” *Belleten* 29/116 (1965): 615-638.
- Gastwirth, Joseph L. “A General Definition of the Lorenz Curve” *Econometrica* 39/6 (1971): 1037-1039.
- Gülenç, Ahmet. “Tanzimat Devri Diyarbakır’ın İdari, Sosyo-Ekonomik ve Kültürel Tarihi Araştırmalarında Önemli Bir Kaynak: “Amid Tereke Defterleri”” İn *Tanzimat’tan Günümüze Diyarbakır*, 226-239. Ankara: Manas Yay., 2019.
- Güran, Tefvik. “19. Yüzyıl Ortasında Bir Kırsal Bölgede Ekonomik ve Sosyal Yapı: Filibe Sancağının Koyuntepe Nahiyesine Bağlı 9 Köy Üzerine Yapılmış Bir Karşılaştırma Çalışması” in *19. Yüzyılda Osmanlı Ekonomisi Üzerine Araştırmalar*, 233-293. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yay., 2014.
- İşin, Ekrem. “Tanzimat Ailesi ve Modern Âdâb-ı Muâşeret” in *Tanzimat Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*, 557-574. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yay., 2020.
- İnalcık, Halil. “15. Asır Türkiye İktisadi ve İçtimai Tarihi Kaynakları” *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası* 15/1-4 (2015): 51-75.
- İnalcık, Halil. “Osmanlı İdare, Sosyal ve Ekonomik Tarihiyle İlgili Belgeler: Bursa Kadı Sicillerinden Seçmeler III: Köy Sicil ve Terekeleri” *Belgeler* XV/19 (1993): 23-168.

- İnalcık, Halil. *Devlet-i 'Aliyye Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar-I*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yay., 2020.
- İnalcık, Halil. *Osmanlı İmparatorluğu-Toplum ve Ekonomi*. İstanbul: Eren Yay., 1993.
- Karaduman, Gökay ve Ahmet Tabakoğlu. "19. Yüzyıl Temettuat Defterleri'ne Göre Üsküp/Koçana Kazası'nın Lorenz Eğrisi ve Gini Katsayısı ile Gelir Dağılımının Analizi" *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi* 16/1 (2021): 146-165.
- Karaman, Hayreddin. *Anahatlarıyla İslâm Hukuku*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2008.
- Koyuncu, Derviş Tuğrul ve A. Mesud Küçükcalay. "Global Market Orientation of the Ottoman Agriculture Sector: An Interregional Comparison (1844)" *Osmanlı Araştırmaları/The Journal of Ottoman Studies* XLVIII (2016): 171-228.
- Kur'an-ı Kerim*, Nisâ Süresi.
- Küçükcalay, A. Mesud ve Ayla Efe. "Osmanlı Ziraî Sektörünün Ticarileşebilme İmkânı Üzerine Bir Deneme: 1844-45 Alpu Köyü Örneği" *OTAM* 20 (2009): 245-279.
- Kütükoğlu, Mübahat S. *Osmanlı'nın Sosyo-Kültürel ve İktisâdî Yapısı*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yay., 2018.
- Ortaylı, İlber. "Osmanlı Toplumunda Ailenin Yeri" in *Türk Aile Ansiklopedisi* 1, 74-79. Ankara: TC. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Yay., 1991.
- Özcan, Tahsin. "Muhallefat", in *TDV İslâm Ansiklopedisi* 30, 405-406. Ankara: TDV Yay., 2020.
- Özdeğer, Hüseyin. *1463-1640 Yılları Bursa Şehri Tereke Defterleri*. İstanbul: Türk İktisat ve İhtimaiyat Tarihi Araştırmaları Merkezi Yay., 1988.
- Özlu, Zeynel. "Osmanlı Dönemi Kültür Tarihi ve Aile Monografisi Yazımında Önemli Bir Kaynak: Tereke Defterleri", in *Tarih Yazımı Üzerine (Yöntemler-Yaklaşımlar-İlkeler-Yorumlar)*, 147-162. Ankara: Berikan Yay., 2017.
- Öztürk, Said. *Askeri Kassama Ait Onyedinci Asır İstanbul Tereke Defterleri (Sosyo-Ekonomik Tahlil)*. İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yay., 1995.
- Pakalın, Mehmet Zeki. "Terike Defteri", in *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü* 3, 461. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yay., 1983.
- Pamuk, Şevket. *Osmanlı Kurumları ve Ekonomisi*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yay., 2007.
- Solak, İbrahim ve Ahmet Gülenç. "Osmanlı Devleti'nde Müslüman Halkın Aile Yapısı Üzerine Bir İnceleme: Tanzimat Dönemi Diyarbakir Örneği" *Selçuk Üniversitesi Selçuklu Araştırmaları Dergisi* 14 (2021): 345-365.
- Tonus, Özgür. "Türkiye'de Ulusal Gelir, Gelir Dağılımı ve Yoksulluk" in *Türkiye Ekonomisi*, 33-61. Eskişehir Anadolu Üniversitesi Yay., 2019.
- Toprak, Muhammet Bedrettin. "İktisat ve Demografi Tarihi Araştırmalarına Kaynak Olarak Terekelerin İmkân ve Sınırları: 18. Yüzyıl Osmanlı İstanbul'una Ait Veriler Üzerinden Gözlemler" in *Terekeler Neyi Derler? Miras Kayıtlarının İzinde Osmanlı Araştırmaları*, 377-405. İstanbul: Ketebe Yay., 2023.
- TÜİK, "Gelir ve Yaşam Koşulları Araştırması Metodolojisi Hakkında Genel Açıklama" (2012): 1-9. erişim tarihi: 05 Ağustos.2024, www.tuik.gov.tr.

Yereli, Ahmet Burçin, Altuğ Murat Köktaş ve Işıl Şirin Selçuk. “Sorgun Kazası XIX. Yüzyıl Temettüat Defterleri Üzerinden Gelir Dağılımı ve Görelî Yoksulluk Üzerine Bir İnceleme” *Sosyoekonomi* 23 (2015): 113-138.

Appendix

Appendix-1: Some of the people whose deaths were analyzed (mid-nineteenth century)⁶⁹

Number of Register	Name of village	Name of inheritors	Number of spouses	Number of boys	Number of girls	Date	Inheritance (Kuruş)
D.S.Ş., 293/20d	Güllü	Gorkis veledi İshak Veled-i Befdo?	1	3	1	17 Recebül'l-Ferd 1279	3886
D.S.Ş., 293/37a	Ulbekari?	Kerboş veledi İkob veled-i Edam	1	1	1	26 Şabanül'l-Muazzam 1279	1082
D.S.Ş., 293/64c	Şıralı	Şerif Bektaş	1	3	1	27 Zilhicce-İ Şerife 1279	5740
D.S.Ş., 293/71d	Kara Kinisa	Abdullah Bey İbni Fettah Bey İbn-i Mahmud Bey	1		1	22 Saferül'l-Hayr 1280	762
D.Ş.S., 280/112a	Yuvacık	Derviş İbni Hüseyin	3	6	5	Receb Ortaları 1267	7200
D.Ş.S., 280/116b	Kozu	Salih Bin Eyüb	1	2	2	4...1267	3052
D.Ş.S., 280/135	Karalı	Mehmed Bin Beşir	3	4	4	7 Şevval 1267	6181,5
D.Ş.S., 280/138b	Kıtırıl	Hanoş Binti Kafut	1		1	4 Şevval 1267	463,5
D.Ş.S., 280/144a	Bakos	Fettah Fuat İbni Abdullah	0			7 Zilkade 1267	157,5
D.Ş.S., 280/149	Zuha	İsmail Bin Halil	2	3	3	20 Zilkade 1267	9543
D.Ş.S., 280/15	Kularvi	Geci Bint Şeyhmus	1			Şaban Başları 1266	1000
D.Ş.S., 280/168b	Kazık Tepe	Sadun Kethüda	2	3	1	3 Rebiülevvel 1268	3008,5
D.Ş.S., 280/169a	Hanbazar	Sadun Bin Mehmed	1	2	4	15 Rebiülahir 1268	1765,5
D.Ş.S., 280/170b	Nebgice	Mustafa Bin Garam	2	1	2	13 Rebiülahir 1268	5567,5
D.Ş.S., 280/172a	Ersalan Oğlu	Timur Bin Mehmed	1	1		Safer Ortaları 1268	442,5
D.Ş.S., 280/177a	Saafi	Mustafa Bin Hamza	1	2		27 Rebiülahir 1268	303

⁶⁹ Unreadable places are indicated with a (...) sign.

D.Ş.S., 280/177b	Tozan	Mehmed Bin Osman	1	1	1	Rebiülahir Sonları 1268	1047
D.Ş.S., 281/3c	Bulan	Hacı Nasır Bin Hacı Hüseyin Bin İbrahim	3	3	3	15 Rebiülevvel 1281	32068
D.Ş.S., 281/40c	Terbil	Abdullah İbni Salih Bin Kablab	2	1		6 Receb 1281	8433
D.Ş.S., 281/42a	Melkiş	Ali Bin Mecid Bin Yusuf	1	2		17 Receb 1281	2018
D.Ş.S., 281/48c	Müslim-i İğya	Sofu Hasan Bin Abdah Bin Süleyman	1	2	1	26 Rebiülahir 1281	10984
D.Ş.S., 281/51b	Çöllü	Abdi Bin Seyid Bin Abdullah	1	1	1	2 Şaban 1281	9729
D.Ş.S., 281/52a	Fude	Eyub Bin Sino Bin Abdullah	1	1		24 Şaban 1281	1273
D.Ş.S., 281/59b	Astaban	Hüseyin Bin Bobo Bin Abdullah	2		3	8 Şaban 1281	574
D.Ş.S., 281/63c	Cebari	Temo Bin İbrahim Bin Abdah	1		1	7 Şaban 1281	423
D.Ş.S., 281/64a	Karınca	Eğilli Ahmed Bin Ali Bin Ahmed	1	1	1	14 Cemaziyelahir 1281	6840
D.Ş.S., 281/67a	Kundiri	Bahma Binti Mustafa Bin Abdullah	1	1	1	17 Şevval 1281	629
D.Ş.S., 281/67b	Patrik	Hüseyin Bin İbrahim Bin Hasan Bin Ali	1			18 Şevval 1281	880
D.Ş.S., 281/67c	Başika	Ermeni, Vardo Veledi Karabet Veledi Erdo	1	1	2	9 Şevval 1281	6368
D.Ş.S., 281/68b	Kargalı	Mahmud Bin Mahmud Bin Abdullah	1			16 Şevval 1281	6200
D.Ş.S., 281/69a	Hesteyan	Fındo Bin Mustafa Bin Seyithan	1	2	3	5 Şevval 1281	14413
D.Ş.S., 281/72a	Hacı Osman	Mustafa Reşit Bin Numan Bin Abdullah	1	1	2	14 Şevval 1281	457
D.Ş.S., 281/72c	Mehmeddin	Abdah Bin Şemdin Bin Abdullah	1	1		12 Şevval 1281	389
D.Ş.S., 281/78b	Seydiki	Şeyhmus Bin Reşidi	1	3	1	26 Şevval 1281	977
D.Ş.S., 281/81a	Kemci	Süryani, Danyel Veledi Esid veledi Edam	1	2	1	11 Zilkade 1281	4097
D.Ş.S., 281/84a	Hatib	Ali Bin İsa Bin Molla Mehmed	1	3	3	20 Zilkade 1281	2323
D.Ş.S., 281/89a	Memaki	Mehmed Bin Mezre Bin Abdullah	1		1	28 Zilkade 1281	6241
D.Ş.S., 281/91b	Fare	Mehmed Bin... Bin Abdullah	1		2	7 Zilhicce 1281	1072
D.Ş.S., 281/98a	Til-Alo	Yusuf Bin İsa Bin Abdullah	1			12 Ramazan 1281	3423
D.Ş.S., 297/23a	Aktepe	Esseyid Şeyh Hasan Efendi İbni Esseyid İshak İbni Esseyid	3	4	2	8 Rebiülevvel 1283	36930

		Mehmed					
D.Ş.S., 308/108a	Dane Kıran	Yezidi Timur veledi Mahmo	1	5	2	Muharrem Başları 1265	619
D.Ş.S., 308/112b	Batır Bey	Hasan Bin Mehmed	1		1	Safer Başları 1265	2044
D.Ş.S., 308/11b	Davudi	Osu veledi Calonun	1		2	Şaban Sonları 1264	1394
D.Ş.S., 308/129b	Doğa	Bekir Bin Ali	1	1	2	26 Zilhicce 1265	5588
D.Ş.S., 308/140b	Selim Kadı Kendi	İbrahim Bin Mehmed	1	1	1	Safer Sonları 1265	1403
D.Ş.S., 308/5b	Kızıl Mehmed	Hasan Bin Ali	1	1	1	Receb Ortaları 1264	618
D.Ş.S., 308/6a	Zeko	Bodiş Bektaş	1	1	1	Şaban Ortaları 1264	1740
D.Ş.S., 353/66	Yassıca	Mehmed Bin Süleyman	1	1	1	Zilakde Başları 1256	5438
D.Ş.S., 353/76b	Mursi	Hasan Bin Mehmed	1	1	1	Zilhicce Başları 1256	1692
D.Ş.S., 377/10	Beyaz	Mustafa veledi Sinan	1	1	2	Cemaziyelevvel Sonları 1260	3617
D.Ş.S., 377/112	Yaslı	Yahya Bin Hayrullah	1			Ramazan 1261	160
D.Ş.S., 377/126a	Tez Harab	İbrahim Bin Mustafa	1	1	1	Muharrem Başları 1262	3880
D.Ş.S., 377/134b	Hanane Aşireti Berik	İsim Yok	1	1		Muharrem Sonları 1262	472,5
D.Ş.S., 377/21	Abant	İsmail Bin Tayyar	1	2	4	Rebiülahir Başları 1260	2036
D.Ş.S., 377/31	Aslanoğlu	Ali İbni Ömer	1		1	Zilkade Başları 1260	4393
D.Ş.S., 377/35	Eruh	İbrahim Bin Ömer	1	3		Zilhicce Ortaları 1260	2857
D.Ş.S., 377/44b	Alıpınarı	Zımmi Mıgırdıç veledi Petros	0			Şevval Sonları 1260	1768

Source: Mashihat Shar'iyye Registers Book (MŞH.ŞSC.d), Diyarbakır Shar'iyye Registers (DŞS), 308, 293, 280, 281, 353, 377, 297 number of registers.

Osmanlı Mirası Araştırmaları Dergisi

Journal of Ottoman Legacy Studies

e-ISSN: 2148-5704

Cilt 12, Sayı 32, Mart 2025 / Volume 12, Issue 32, March 2025

Makale Türü/Article Types: Araştırma Makalesi/Research Article
Geliş/Received: 04.06.2024
Kabul/Accepted: 31.07.2024
DOI: 10.17822/omad.1557257

Atıf/Citation: Özbozdağı, Özer. "Sufi Practices and Urban Spaces: Everyday Experiences of Sheikh Ken'ân Rifâî (1867-1950) in the Late Ottoman Istanbul". *Osmanlı Mirası Araştırmaları Dergisi* 12/32 (2025): 21-45.

Arzu Eylül YALÇINKAYA

(Asst. Prof. Dr.), Üsküdar University / Türkiye, arzueylul.yalcinkaya@uskudar.edu.tr, 0000-0001-6834-799X

Sufi Practices and Urban Spaces: Everyday Experiences of Sheikh Ken'ân Rifâî (1867-1950) in the Late Ottoman Istanbul

Sufi Pratikleri ve Şehir Mekânları: Geç Dönem Osmanlı İstanbul'unda Şeyh Ken'an Rifâî'nin (1867-1950) Gündelik Yaşam Pratikleri

Abstract: This historical study investigates the methods and approaches utilized by Ken'ân Rifâî (1867-1950) to manage the social demands and complexities of Late Ottoman society by concentrating on his various roles as a Sufi sheikh and bureaucrat within the perceived conflicted urban spaces of office and the conventional sufi lodge institution through the everyday life studies perspectives. Examining his daily routines and practices in Istanbul during the Second Constitutional Era (1908-1918), this research accentuates his nuanced synthesis, mirrored his selective adoption amidst the confluence of Western and conventional components. The main objective of our inquiry is to explore how Rifâî has effectively integrated administrative ethos and Sufi principles within the involved socio-spatial setting of the early 20th-century Ottoman capital. As focal points of spiritual and cultural activity, his Sufi lodge (*Ummu Ken'ân dergâhı*) and his mansion (*konak*) depict his endeavors to reconcile sufi customs with contemporary developments and thus have served as a microcosm of broader social changes in urban life. By delving into the ordinary moments of Rifâî's life, we see a man who adeptly navigated his era's challenges, integrating traditional wisdom with modern pragmatism while utilizing everyday practices to negotiate his position within a rapidly changing society.

Key Words: Late Ottoman, Ottoman Modernization, Dual Cultural Orientation, Sufism, Ken'ân Rifâî, Ummu Ken'ân Lodge, Everyday life studies

Öz: Bu çalışma, Ken'ân Rifâî'nin (1867-1950) geç Osmanlı toplumunda karşılaştığı ikili baskıları ve zorlukları nasıl aştığını, özellikle İkinci Meşrutiyet Dönemi'nde (1908-1918) Sufi lider, bürokrat ve eğitimci olarak üstlendiği çok yönlü rolleri bağlamında incelemektedir. Rifâî'nin İstanbul'daki günlük pratiklerini ele alarak, geleneksel Sufi değerlerini modern yaklaşımlarla nasıl sentezlediğini ve Batı'dan ve geleneksel unsurlardan seçici olarak nasıl faydalandığını ortaya koymaktadır. Çalışma; birincil kaynaklar, el yazmaları, arşiv belgeleri ve müritlerinin hatıralarını kullanarak, Rifâî'nin farklı alanlarda nasıl yönettiğini ve Sufi öğretileri ile bürokratik ettiği günlük yaşamında nasıl uyum içinde uyguladığını anlamayı sağlamaktadır. Rifâî'nin İstanbul'un çeşitli mahalleleri ve sosyokültürel alanlarındaki etkileşimleri, geleneksel bilgeliği modern pragmatizmle nasıl bütünleştirdiğini göstermektedir. Bu da bireylerin daha geniş sosyopolitik bağlamda günlük pratikleri birer taktik manevra olarak kullanmalarını örneklemektedir. Bu kaynakların titizlikle analiz edilmesiyle, Rifâî'nin Ümmü Ken'ân Sufi Dergâhı ve İstanbul'un kentsel ortamındaki etkileşimlerinin, manevi ve seküler alanların sürekli olarak etkileşim ve karşılıklı etkileşim içinde olduğu bir yaşam felsefesini nasıl somutlaştırdığı incelenmektedir. Rifâî'nin, zamanının hızlı toplumsal dönüşümleri arasında topluluk duygusunu ve uyumu nasıl teşvik ettiğini vurgulayan bu çalışma, manevi uygulamalar ile kentsel yaşam arasındaki dinamik etkileşimi anlamamızda önemli bir rol oynamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Geç Osmanlı, Osmanlı Modernleşmesi, Tasavvuf, Ken'ân Rifâî, İstanbul, Ümmü Ken'ân Dergâhı, Gündelik hayat çalışmaları

Introduction

This study aims to examine the approaches and methods Ken'ân Rifâî (1867-1950) employed to navigate the dichotomies and tensions of late Ottoman society, focusing on his roles as a Sufi leader, bureaucrat, and educator during the Second Constitutional Period (1908-1918). By focusing on Rifâî's daily practices in late Ottoman Istanbul during the Second

Constitutional Period (1908-1918), this study seeks to shed light on the complex process of synthesis between traditional and modern modalities and the way in which his process of selective adoption was generated.¹ The Ottoman Empire's nuanced relationship with modernization was underscored during this period of cultural and institutional duality, which presented a challenging contrast to the conventional narratives of the transition from tradition to modernity that have dominated historiography.² Westernization was not just a matter of importation; instead, it was a complex process of negotiation in which Western ideas, manners, and institutions were selectively adopted and evolved into different forms set in different contexts- in other words, Ottomanized.³ This synthesis, neither wholly organic nor entirely orchestrated, represented the Empire's distinctive path toward modernity at the *fin de siècle* Istanbul.⁴

The transformative currents in urban life during this period affecting Ken'ân Rifâî's life were a reality for the many inhabitants- including the ulema, bureaucrats, intellectuals, and locals, of the imperial capital, where each party had its unique responses and selective adoptions to the evolving paradigms. Throughout this process of change, the juxtaposition of conflicting elements often manifested as evident divergences within urban settings.⁵ The perceived conflict, especially within the Sufi community and also among the clerks, between wearing a *fez* and *turban*, between the modern institutions and the *tekke/medrese*, between official duties and their religious positions generated a constant discussion of the appropriate way to engage with this emerging duality in the Ottoman public domain.⁶ Within this fabric, which required modifying re-positioning, some navigated towards full-fledged Westernization, others adhered steadfastly to Islamic tradition, while specific individuals provided more nuanced responses capable of reconciling these tensions.⁷ While this study consciously employs the concepts of "nuance" and "reconciliation" to argue that no inherent conflict exists between seemingly binary terms, it also acknowledges that the categories mentioned, which appear to steadfastly adhere to one pole, are far more complex and nuanced than they initially seem and warrant further scrutiny.

¹ The Late Ottoman period (Selim III's reign to the end of World War I) marked a complex interplay of Western influences with Ottoman traditions and by selective adoption contributing to a unique Ottoman modernity. For more information, see: Şükrü Hanioglu, *A Brief History of the Late Ottoman Empire* (Princeton: Princeton University Press, 2008), 1-4; Ebru Boyar and Kate Fleet, *A Social History of Ottoman Istanbul* (Cambridge: Cambridge University Press, 2010), 271-331.

² Emrence attest three main waves in writing late Ottoman historiography, which are modernization approaches, macro models and post-structural agendas. Please see: Cem Emrence, "Three Waves of Late Ottoman Historiography, 1950-2007", *Middle East Studies Association Bulletin* 41/2 (2007): 138-139.

³ Hanioglu, *A Brief History*, 4.

⁴ Notably, this era was characterized by deliberate efforts to create a unique Ottoman modernity that blended foreign and indigenous elements, into a coherent and distinctive synthesis. Please see: Avner Wishnitzer, *Reading Clocks Alla Turca: Time and Society in the Late Ottoman Empire* (Chicago: The University of Chicago Press, 2015), 188; Emrence, "Three Waves of Late Ottoman Historiography", 140.

⁵ For the heightened discussion and adaptation of the ulema during the transformative process of the 19th Century Ottoman Empire, please see Amit Bein, *Ottoman Ulema, Turkish Republic: Agents of Change and Guardians of Tradition* (Stanford: Stanford University Press, 2011), 35-51.

⁶ İsmail Kara, "Turban and Fez: Ulema as Opposition", *Late Ottoman Society: The Intellectual Legacy*, ed. Elisabeth Özdalga (London: Routledge&Curzon, 2005), 163-202.

⁷ Edhem Eldem, "Istanbul: From Imperial to Peripheralized Capital", *The Ottoman City Between East and West: Aleppo, Izmir and Istanbul*, eds. Edhem Eldem, Daniel Goffman and Bruce Masters (Cambridge: Cambridge University Press, 1999), 201-201. There have been certain studies that challenge the compartmentalization of Sufi individuals as in opposition to modern, scientific, and progressive ideals. Please see: Amit Bein, "A Young Turk Islamic Intellectual Filibeli Ahmed Hilmi and The Diverse Intellectual Legacies of the Late Ottoman Empire", *International Journal of Middle Eastern Studies* 39 (2007): 607-625.

In the existing literature, interpretations of how Ken'ân Rifâî managed the conflicting domains in his daily life often depict him as an outwardly modern and Westernized figure.⁸ However, in navigating these realms, Rifâî drew upon a dual cultural orientation, shaped by his traditional Sufi education and modern secular training. This gentleman (*Beyefendi*), embodying the titles of Bey—arising from his esteemed lineage and significant administrative roles—and Efendi—due to his revered spiritual leadership—navigates the intricate urban landscape of the city through his dual capacities. Born into a noble family in Plovdiv, Ken'ân Rifâî's early life was marked by a Western education at the Galatasaray Imperial Lyceum (*Sultanî*)⁹ following the Russian-Ottoman war (1877-78), a period rife with transformation and turmoil. His civil service across the Ottoman realms, including the Balkans and the sacred city of Medina. His educational foundation, juxtaposed with his rigorous Sufi training and authorization (*icâzet*) in the Rifâiyye and Kâdiriyye orders, appears to have provided him with a unique perspective. These qualifications would enable him to recognized Sufi sheikh within the Ottoman Assembly of Sheiks (*Meclis-i Meşâyih*) underscore his ability to navigate and integrate the often-disparate worlds of bureaucratic governance and spiritual leadership.¹⁰

Synthesizing novel and traditional elements within the socio-cultural landscape of late Ottoman modernization, Ken'ân Rifâî seems to have fostered a reconciliatory manner between his dual roles as a sheikh and an administrator within the perceived conflicting realms of the city—a the legacy of which extends to this day.¹¹ While the bureaucratic and educational arenas epitomized the state ideal of modernization, the Sufi realm was often perceived as a territory out of time, despite efforts to control it. Indeed, he reserved the ethos of living as an Istanbulite and consciousness of etiquettes as well as the essential creeds of Sufi tradition, which were decisive in forming his quotidian life within Late Ottoman Istanbul. Contrary to the bureaucrats who were consigned to their offices in Bâbîâlî and the sufi devotees (*dervish*) confined to the cloister of their tekkes (*sufi lodge*), Rifâî conducted in both realms— a manner that challenged the perceived notion of sufi detachment of in the face of development in society. Having assumed critical responsibilities within each domain, he found himself in a position where he had to maintain their functions and make resolutions of cerebral and mundane conflicts.¹² It suggests that his endeavors established him as an efficient arbitrator, illustrating the confluence and

⁸ İsmail Parmaksızoğlu, “Rifâî, Ken'ân”, *Türk Ansiklopedisi*, Ankara: Milli Eğitim Basımevi, 1978, C. 27, s. 322; İsmail Kara, *Cumhuriyet Türkiye'sinde Bir Mesele Olarak İslâm*, İstanbul: Dergâh Yay., 2017.

⁹ Adnan Şişman, *Galatasaray Mekteb-i Sultânî'sinin Kuruluşu ve İlk Eğitim Yılları, 1868 – 1871* (İstanbul: Edebiyat Fakültesi Yayınevi, 1989); François Georgeon, “La Formation des élites à la fin de l'Empire ottoman: Le cas de Galatasaray”, *Revue du Monde Musulman et de la Méditerranée* 72 (1994): 15-25.

¹⁰ For studies delineating the life and work of Ken'ân Rifâî, please see: Mustafa Tahrallı, “Ken'ân Rifâî”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yay., 2022), 25/254-255; Arzu Eylül Yalçinkaya, *Ken'ân Rifâî: Hayatı, Eserleri, Tasavvuf Anlayışı* (İstanbul: Nefes Yay., 2021).

¹¹ The adherers of Rifâî strived to institutionalize his Sufi thought through opening university chairs in his name, which materialized The University of North Carolina at Chapel Hill Kenan Rifai Chair in 2009 (<https://turkkad.org/hizmet/north-carolina-universitesi-unc-kenan-rifai-islam-arastirmalari-kursusu/>) and at Kyoto University Kenan Rifai Center for Sufi Studies in 2016 (http://kias.sakura.ne.jp/krcss_ku/en/). Also Institute for Sufi Studies at Uskudar University is an important arena, unique in its ethos to disseminate academic Sufi studies. (<https://tasavvuf.uskudar.edu.tr/>); F. Cangüzel Güner Zülfişar, “Türkiyedeki Tasavvuf Çalışmaları Metodolojisinde Yeni Ufuk Arayışları”, *TAED*, 1/1 (2022), 153-159.

¹² Especially in the latter half of the 19th century, dervishes became increasingly involved in the daily matters engaged with the necessities of the new era, such as establishing families, finding jobs, and becoming more engaged with mundane matters. See Ahmet Yusuf Yüksek, “Sufi and the Sufi Lodges in Istanbul in the Late Nineteenth Century: A Socio-Spatial Analysis”, *Journal of Urban History* 49/ 4 (2021): 16.

intersection of Sufi spirituality and modern-day urban existence demands a more comprehensive scholarly examination.¹³

Ken'ân Rifâî's nuanced approach can only be revealed through a close study of his everyday experiences in the urban sphere. Analyzing Rifâî's daily practices through the lenses of everyday life studies, we can discern how his actions reflected a strategic and reconciliatory manner to his social environment. This framework paws the way for understanding how Rifâî's everyday activities were both shaped by and shaped the urban milieu of late Ottoman Istanbul which illustrates the intersection of the spiritual and the mundane. To this end, the units of analysis encompass his daily routines within his neighborhood (*mahalle*), his household, and his Sufi lodge. Whereas Rifâî's Sufi thought and intellectual sources require further exploration, this research primarily focuses on the observable and behavioral aspects of his practices.¹⁴

Placing the Sufi Community on the Map of Everyday Studies

Despite common perceptions of Sufi groups as stagnant and detached from societal changes during Ottoman modernization, recent studies have contested this view.¹⁵ However, there remains a gap in understanding the individual experiences of Sufi figures, especially those who held dual roles in administration and spirituality, amidst the evolving dynamics of Istanbul during the Second Constitutional Era (1908-1918).¹⁶ Sufis merit scrutiny as figures molded by these transformations, simultaneously serving as participants whose implications and responses contribute to the narrative of this period. Their daily lives offer valuable insights into urban experiences, with their extensive written works providing rich sources for exploring everyday life, emotions, and ideas.¹⁷ This study aims to address the gap by examining the interplay between urban interactions and Sufi practices, focusing on Ken'ân Rifâî's experiences in early 20th-century Istanbul, seeking to shed light on Rifâî's selective adoption within the changing urban landscape through the utilization of available sources including primary sources such as manuscripts, archival records, and disciples' narratives, and his discourses.¹⁸

Studies of everyday life meticulously explore individual routines and interactions within particular spatial contexts that expose the underlying dynamics in engaging with socio-political

¹³ Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), Dahiliye Kalemi (DH.SAİDd.), Dosya No: 72, Gömlek Nu: 405, Tarih: DH.SAİDd., 72.405.

¹⁴ Rifâî, in navigating these realms, drew his mental and spiritual strength from his dual cultural orientation. He indeed did not act in a vacuum, and there were similar figures who also were influential Sufi figures (if not a sheik) and simultaneously balanced their official duties. Tahir Olgun (d. 1951) was a Sufi publisher and worked at the Bâb-ı Seraskerî, whereas Ahmed Avni Konuk (d. 1938) was a Mevlevî dervish and licensed Mesnevihan. Increased instances and comparative studies can contextualize these data. Please see: For Konuk: Savaş Şafak Barkçin, *Ahmed Avni Konuk Görünmeyen Umman* (İstanbul: Klasik Yay., 2011), 16. For Tahir Olgun: Atilla Şentürk, *Tâhîrî'l-Mevlevî Hayatı ve Eserleri* (İstanbul: Nehir Yay., 1991), 6; To see how Olgun managed to serve for various state demartments in the Second Constitutional Era see. Tâhîrî'l-Mevlevî, *Matbuat Âlemindeki Hayatım: İstiklâl Mahkemesi Hatıraları* (İstanbul: Büyüyen Ay Yay., 2021), 23.

¹⁵ Melis Hafez, *Inventing Laziness: The Culture of Productivity in Late Ottoman Society* (Cambridge: Cambridge University Press, 2022), 30; Please see the following studies: Carter Findley, "Social Dimensions of Dervish Life as Seen in the Memoirs of Aşçı Dede İbrahim Halil", *The Dervish Lodge: Architecture, Art, and Sufism in Ottoman Turkey*, ed. Raymond Lifchez (Berkeley: University of California Press, 1992), 129-43; Yüksek, "Sufi and the Sufi Lodges", 1-30.

¹⁶ Mustafa Kara, "İkinci Meşrutiyet Devrinde Dervişlerin Sosyal ve Kültürel Etkinlikleri", *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf ve Sufiler*, ed. Ahmet Yaşar Ocak (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2014), 740.

¹⁷ Terzioğlu points out the rich primary material produced by the Ottoman Sufi community; however, states that this material has been very descriptively studied within the current historiography. Please see: Derin Terzioğlu, "Tarihi İnsanlı Yazmak", *Cogito* 29 (2001): 294.

¹⁸ Sâmîha Ayverdi, Nezihe Araz, Safiye Erol, Sofi Huri, *Ken'ân Rifâî ve Yirminci Asrın Işığında Müslümanlık* (İstanbul: Kubbealtı Neşriyatı, 2003); Ken'ân Rifâî, *Sohbetler* (İstanbul: Cenân Vakfı Yay., 2002),

realities.¹⁹ The significant transformations within 19th-century Ottoman urban landscapes introduced tensions that reflect the transitional experiences of city dwellers, who require continual engagement amid contrasting realities.²⁰ Despite daily activities mainly constituting repetitions and routines, when everyday life is studied in dialogue with the broader context, it is clear how the inhabitants actively shape and are being shaped by historical dynamics.²¹ Reconstructions of everyday experiences demonstrate how people navigate and influence their historical context beyond mere survival or routine occurrences. Everyday experiences reveal the way in which individuals actively influence the historical context. Studying Rifâî's daily practices, especially from the framework of Certeau's "practice of everyday life," unveils the subtle manner he employed in his reciprocal relationship with his social environment.²² This approach shed light on Rifâî's actions not only as mere routines but as strategic responses to the urban milieu of late Ottoman Istanbul, offering a glimpse into the Sufi experience within the city. Pierre Bourdieu's notion of "habitus" is also important in discussing how Rifâî's interactions within the urban arena were a form of resistance and adaptation to the modernizing pressures of the time, uncovering how he constructs the social world he inhabits. Thus, Rifâî's life will be studied in the way he actively was in dialogue with his socio-historical context in the way to examine how he in the production and reproduction of urban space amidst the everchanging dynamics of the late 19th century Ottoman capital.²³

In order to explore the complex layers of Ken'ân Rifâî's daily routines, it is essential to place his experiences within the broader context of socio-cultural studies.²⁴ The meticulous portrayal of Said Bey's (d. 1928) daily routines in Istanbul by Paul Dumont and Eldem's detailed study of the everyday practices of Mehmed Cemal Bey²⁵ in through his accounting book, provides valuable insights into the lives of urban inhabitants.²⁶ These narratives reveal the intricate blend of continuity and change and illuminates the nuances of class dynamics and societal transformations of the period. Furthermore, Findley's exploration of Sufi Aşçı Dede's (d. 1910) role as a state official during the Tanzimat era, and Yüksek's analysis of figures like Mehmed Şevket Dede (d. 1883) and Aşçı Dede, underscore the active dialogue maintained by Sufi figures with the evolving dynamics of the 19th century. These studies collectively

¹⁹ Deniz Çalış-Kural, "The Storehouse of Ottoman Landscape Tradition: Gardens and City Spaces as Barzakh", *Sehregiz, Urban Rituals and Deviant Sufi Mysticism in Ottoman Istanbul* (London: Routledge, 2016), 229.

²⁰ Paolo Girardelli, "Architecture, Identity and Liminality: On the Use and Meaning of Catholic Spaces in Late Ottoman Istanbul", *Muqarnas* 22 (2005): 233–264; Hilal A. Uğurlu, "Perform Your Prayers in Mosques! Changing Spatial and Political Relations in Nineteenth-Century Ottoman Istanbul", *The Friday Mosque in the City: Liminality, Ritual, and Politics*, eds. A. Hilal Uğurlu and Suzan Yalman (Bristol: Intellect, 2020), 221–249.

²¹ Alf Lüdtke, "Introduction: What is the History of Everyday Life and Who are Its Practitioner", *The History of Everyday Life: Reconstructing Historical Experiences and Ways of Life*, ed. Alf Lüdtke (Princeton: Princeton University Press, 1995), 5–6.

²² Certeau, *The Practice of Everyday Life*, 6–19.

²³ Pierre Bourdieu, *Outline of a Theory of Practice*. Trans. Richard Nice (Cambridge: Cambridge University Press, 1977), 72–87; 159–240.

²⁴ Hand Medick, "Missionaries in the Rowboat?: Ethnological ways of Knowing as A Challenge to Social History", *The History of Everyday Life: Reconstructing Historical Experiences and Ways of Life*, ed. Alf Lüdtke (Princeton: Princeton University Press, 1989), 54; Geoff Eley, "Labor History, Social History, *Alltagsgeschichte*: Experience, Culture, and the Politics of the Everyday—a New Direction for German Social History?", *Journal of Modern History* 61 (1989): 297.

²⁵ BOA: DH. SAİDd.2.180.

²⁶ Edhem Eldem, "An Exercise in Ottoman Sartorial Micro-History: The Many Breeches, Shoes, and Fezzes of Mehmed Cemal Bey, 1855–1864", *Fashioning the Self in Transcultural Settings: The Uses and Significance of Dress in Self-Narratives*, eds. Cladia Ulbrich and Richard Wittmann (Würzburg: Ergon Würzburg in Kommission, 2015), 93–116; Paul Dumont, "Said Bey: The Everyday Life of an Istanbul Townsman at the Beginning of the Twentieth Century", *The Modern Middle East*, eds. Albert Hourani, Philip Khoury, Mary C. Wilson (New York: I.B.Tauris, 2004), 271–288.

contribute to a deeper understanding of the everyday practices that shape urban life, offering a panorama of experiences that reflect the broader socio-historical context of their time.²⁷

Fin de siècle Istanbul: Changing Dynamics, Contesting Urbanities

During the late 19th century, Istanbul underwent significant urban transformations driven by the Ottoman Empire's modernization efforts. The period saw a duality in institutional arrangements, with traditional structures coexisting alongside new administrative and state offices.²⁸ This dichotomy was further accentuated by an influx of Western products, social norms, and intellectual currents that reshaped Istanbul's public sphere.²⁹ The spatial reorganization and burgeoning public sphere reflected the Empire's dual ambition: to modernize its image on the international stage and navigate the complexities of cultural and economic integration within its borders. In the epilogue of Peyami Safa's renowned novel *Fatih-Harbiye*, Istanbul's westernization is depicted as a patchwork, with districts like Galata and Pera fully embracing Western influences, while historic areas like Fatih remain bastions of tradition—highlighting the city's cultural and architectural dichotomy.³⁰ These transformations also mirrored shifts in lifestyles, with changing consumption habits, the emergence of middle-class working principles, and a lively intellectual environment.³¹ Especially during the Hamidian Era (1876-1909), a balanced approach to Westernization prioritized selective adoption over wholesale adaptation, challenging simplistic narratives of linear progression and prompting a reevaluation of the Ottoman modernization narrative to acknowledge a more complex interplay of reform, resistance, and adoption.³² Thus, Istanbul's evolving urban dynamics during this era exemplified the broader socio-cultural shifts within the Ottoman Empire as it grappled with modernity.³³

This complex co-existence of traditional and modern influences created tension and an arena for constant negotiation in terms of identity and reform policies of the empire. The novel urban ordering of the late 19th century involved implementing modern institutions, reforming administrative organization, and exerting tighter governance over city inhabitants, facilitating the establishment of a centralized state system characterized by codification, systematization, and control.³⁴ The highly vibrant environment of transformation did not leave the Sufi community untouched. The sufi lodges (*tekke*) were also brought under the control of the central bureaucracy. The duty of the sheikh, which was traditionally passed down through marriage and caliphate, came under the direct control of the Assembly of Sheiks, or *Meclis-i Meşâyih* (*est.*

²⁷ Yüksek, "Sufi and the Sufi Lodges", 16; Findley, "Social Dimensions of Dervish Life", 129-143.

²⁸ Zeynep Çelik, *The Remaking of Istanbul: Portrait of Ottoman City in the Nineteenth Century* (Berkeley: University of California Press, 1993), xv; Noyan Dinçkal, "Arenas of Experimentation: Modernizing Istanbul in the Late Ottoman Empire", *Urban Machinery: Inside Modern European Cities*, eds. Mikael Hard and Thomas Misa (Massachusetts: The MIT Press, 2008), 49.

²⁹ Çelik, *The Remaking of Istanbul*, 43; Ceylan İrem Gencer and Işıl Çokuğraş, "Regulation of Urban Space in the Ottoman State: The Case of Istanbul (1820-1900)", *Megaron* 11/1 (2016): 1-14; Avner Wishnitzer, "Eyes in The Dark: Nightlife and Visual Regimes in Late Ottoman Istanbul", *Comparative Studies of South Asia, Africa and the Middle East* 37/2 (2017): 245-261.

³⁰ Peyami Safa, *Fatih-Harbiye* (İstanbul: Ötüken Neşriyat, 1995), 1-3.

³¹ Avner Wishnitzer, "Our Time: On the Durability of the Alaturka Hour System in the Late Ottoman Empire", *International Journal of Turkish Studies* 16/1 (2010): 58.

³² Emrence, "Three Waves of Late Ottoman Historiography", 137-151.

³³ Dinçkal, "Arenas of Experimentation", 49.

³⁴ The urban space was under constant surveillance during the reign of Abdulhamid II (1876-1909), a characteristic of a strengthening modern and centralized state apparatus. Please see: Merih Erol, "Surveillance, Urban Governance and Legitimacy in Late Ottoman Istanbul: Spying on Music and Entertainment During the Hamidian Regime (1876-1908)", *Urban History*, 40/4 (2013): 706-725.

1866)— a modern institution emerged as part of the state's centralization policies.³⁵ A series of instructions were published as a regulation requirement which resulted in outlining various aspects of the dervish lodges.³⁶ These instructions covered a range of matters, including the training and appointment of sheiks and dervishes and the inspection and of these institutions.³⁷

Amidst the transformative dynamics that penetrate all facets of an individual whose life encompasses the arenas of Sufism, bureaucracy, and the city life, Ken'ân Rifâî's life accommodated these novel aspects of urban experience which deeply interwoven with vibrant Sufi communities and bureaucratic circles within Istanbul's fabric. Rifâî's Istanbul, centered around the Fatih district, embodies the city's historical and cultural essence, where his traditional Ottoman house, adjacent Sufi lodge, and the path to Darrüşşafaka School nestle within the oldest quarter, reflective of a nexus of Ottoman culture and commerce.³⁸ The Sufi life in Fatih, characterized by over three hundred tekkes, influenced both individual and social life, with dervishes balancing mundane duties across various vocations by day and spiritual commitments by night.³⁹ Beyond Fatih, Rifâî's interaction with Istanbul extended to dynamic locales like *Bâbiâli* and the transforming regions of Galata and Pera, the latter of which were mostly associated with leisure activities such as theatre or cinema.⁴⁰ Ken'ân's adept navigation through Istanbul's diverse neighborhoods and socio-cultural spheres⁴¹ and his dual capacity to engage with and influence the evolving dynamics of a city at the crossroads of continuity and change—revealing his idiosyncratic ways of synthesis and selective adoption— will be explored in detail through his everyday experiences.

Ken'ân Bey Efendi in Early 20th Century Istanbul: Establishing a Sufi Household

Following his diverse appointments within the Ministry of Education (*Maârif Nezâreti*) across the Ottoman Empire for fifteen years, Ken'ân Bey turned to Istanbul in 1904 and settled this time for the rest of his life.⁴² During his extensive career across various Ottoman provinces, from the Balkans to Medina, Rifâî served as both a teacher and an education manager. His roles enabled him to act as an agent and executor of the Hamidian educational reforms since 1889. As a high-ranking bureaucrat in the late Ottoman Empire, Rifâî's multilingual proficiency and extensive regional administrative experience profoundly influenced his commitment to fostering Ottoman unity and interests through educational reforms. Upon his return to Istanbul, Rifâî was appointed to several key positions in educational committees and as an educational inspector, he became increasingly involved in the implementations of educational reforms.

During this period sources portray Ken'ân Rifâî as a mature man in his forties deeply imbedded in civil service. Rifâî's intellectual engagement during the Second Constitutional Era

³⁵ Brian Silverstein, "Sufism and Governmentality in the Late Ottoman Empire", *Comparative Studies of South Asia, Africa and the Middle East* 29/2 (2009): 182.

³⁶ Umut Azak, *Islam and Secularism in Turkey* (London: I.B. TAURIS, 2010), 7.

³⁷ BOA.İ.MVL.563.25320.

³⁸ While Fatih has come to represent the 'traditional' and 'stagnant' part of the changing city, recent literature present the changing dynamics of the Fatih area, challenging this perception. Please see: Gözde Çelik, "Tanzimat Döneminde Tarihi Yarımada: Tercihler, Yaklaşımlar, Görünümler", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 8/16 (2010): 227-258.

³⁹ İsmail Büyükseçgin, "İstanbul Tarihi Yarımada'da Osmanlı Dönemi Yerleşimi", *Art-Sanat* 15 (2021): 61-92.

⁴⁰ Luca Orlandi and Velika Ivkova, "From Galata to Pera: Shifting Borders in Ottoman Society (1543-1923)", *The Dialectics of Urban and Architectural Boundaries in the Middle East and the Mediterranean*, eds. Suzan Girginkaya Akdağ and Mine Dinçer et. al. (London: Springer, 2021), 86-94.

⁴¹ Rifâî presents his diverse experiences and his spiritual reflection on the alafranga elements prevalent in the Ottoman Istanbulite's social life: Ken'ân Rifâî, *Ebu'l-Alemeyn Seyyid Ahmed Er-Rifâî* (İstanbul: Cenân Eğitim, Kültür ve Sağlık Neşriyatı, 2008), 259-261.

⁴² For his services during these years please refer to the following archival documents: BOA: DH.SAİD.72.405; BOA: MF.MKT.842.23; BOA: MF.MKT. 905.49.

reflects the nuanced complexity of the Late Ottoman discourse. His immersion in both Eastern and Western traditions allowed him to critically examine pivotal concepts like progress, freedom, and civilization, revealing a deep understanding of their implications within the Islamic discourse alongside the perspectives from western sources.⁴³ As a figure who is in active dialogue with these divergent currents, Ken'ân Rifâî emerged as a bridging figure harmonizing these divergent currents. His approach appears to have blended the reverence for tradition with an openness to contemporary thought thus created a unique synthesis reflective of his dual influences. This synthesis was encapsulated in his mansion (konak), which is located in the heart of intra-muros Istanbul, in close proximity to Hırka-i Şerif Mosque, a sanctuary in the Fatih district that houses the revered cardigan of Prophet Muhammad (p.b.u.h). The mosque's spiritual texture and name have been infused into the neighborhood.⁴⁴

Within this configuration, his residence emerged a critical center of cultural and educational exchange mirroring the twofold functions of the konaks of that time: preserving and conveying the Ottoman values as well as imbued with the spirit of late Ottoman modernization.⁴⁵ Having some teaching positions in the old city, Rifâî also started to deliver private spiritual discourses in the *selamlık* section of his konak—designated for male gatherings welcoming an eclectic array of individuals, from high-ranking officials and scholars to artists and religious luminaries.⁴⁶ The inclusion of people from diverse ethno-religious backgrounds further accentuated the mansion's role as a gathering space for the intellectual figures of the late Ottoman era which enabled diverse ideas and perspectives to converge under the roof of Sufi thought and practice. Between 1904 and 1908, these gatherings, acted as a crucible for Kenan Rifâî's spiritual authority, which matured and discovered its essence amid the growing scrutiny from Hamidian inspectors as a result of the mounting number of his followers.⁴⁷ The pressures and heightened surveillance oversight of the government compelled him to make this decision to launch his own tekke—even though he did not have initial intention to build one. This move can be interpreted as a strategy to legitimize his spiritual gatherings under state suspicion and a step into his formal role as a Rifâî Sheikh,⁴⁸ This transformation converted the konak into a tekke-konak, a 19th-century architectural synthesis of Sufi Lodge and mansion. The creation of the lodge and his official sheikdom were products of their socio-political milieu which would position Rifâî and his tekke-konak as a center in the post-Hamidian era producing cultural narratives through everyday practices and interactions.

Urban Elegance: Ken'ân Rifâî's Adjunct Tekke-Konak and the Aesthetics of Late Ottoman Living

Rifâî's mansion, alongside its adjoining Sufi lodge, epitomizes the architectural and cultural synthesis of late 19th-century Ottoman society which blended traditional and Western influences within its three-story wooden structure.⁴⁹ The ground floor, designated for receptions, and the upper floors, detailed with a fusion of Ottoman and contemporary furnishings—such as

⁴³ Yalçinkaya, *Ken'ân Rifâî*, 251-263.

⁴⁴ For more information on *hırka-ı şerif*: Mustafa Sabri Küçükaşçı, "İstanbul'daki Mukaddes Emanetler", *Antik Çağ'dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi: Din*, ed. Coşkun Yılmaz (İstanbul: TDV Yay., 2015), 407-409.

⁴⁵ Ken'ân Rifâî's father, Hacı Hasan Bey, purchased this property after coming to Istanbul following the Bulgarian uprising that broke out in Filibe in 1876. Please see: Samiha Ayverdi, *Dost* (İstanbul: Kubbealtı Neşriyat, 2017), 18. For more information on the Konak's place in the late Ottoman intellectual milieu: Mustafa Ülger, "19. Yüzyıl Osmanlı Fikir Hayatında Konakların Yeri", *İlahiyat Fakültesi Dergisi* 13/1 (2008): 197-206.

⁴⁶ Yalçinkaya, *Ken'ân Rifâî*, 144-56.

⁴⁷ Demirci, "Ümmü Ken'ân Dergâhı", 12.

⁴⁸ Aydın Yüksel, "Ümmü Ken'ân Tekkesi", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi* (İstanbul: Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayını, 1994), 7/111-112.

⁴⁹ n.d., "Ümmü Ken'ân Tekkesi", *Kültür Envanteri*, 3 Kasım 2022, <https://kulturenvanteri.com/yer/?p=7531>.

sofas, ottomans, and armchairs—demonstrate a sophisticated integration of styles, where every artifact, from gilded mirrors to embroidered pillows bearing mystical aphorisms, narrates a rich confluence of Eastern and Western aesthetics.

This configuration epitomizes an exemplary model of familial life, particularly for individuals occupying elevated social positions. Examination of Rifâî's domestic arrangements reveals a familial structure characterized by extended kinship ties, inclusive of his mother and first spiritual influence, Hatice Cenân Hanım (d. 1919), his four spouses, offspring, and domestic attendants. With an approximate twenty-person capacity, comprising immediate and extended family members alongside occasional guests, the mansion emerges as a bustling center for both social and spiritual engagements. Notably, individuals such as Server Hilmi Bey (d. 1930), close confidants or disciples, are also integrated into this familial framework. Rifâî assumes the role of the household provider, while the wives and staff undertake responsibilities associated with its upkeep. The order was very much like a typical *konak* type family which incorporated several generations and the extended members.⁵⁰ The meticulous organization observed within the *konak*, characterized by systematic arrangement and adherence to a budgetary framework, underscores the disciplined and methodical lifestyle maintained by Rifâî and his household.⁵¹

Reflecting on Rifâî's polygamous marriage reveals it as a reflection of a patriarchal framework where marriage often serves as an economic institution.⁵² Though Rifâî's unions were traditionally orchestrated with his mother Cenân Hanım's involvement, suggesting a conventional approach, they contrast with the rising trend of love marriages without parental control.⁵³ His family structure placed the senior wife in charge of domestic management, while his mother, maintained a role surpassing his in both influence and esteem. This dynamic within the Rifâî's mansion (*konak*) underscores a shift from traditional gender roles, recognizing the significant role of women in family and spiritual matters, as vividly described in his memoirs.⁵⁴ The customs in his residence appears to have retained a traditional essence, juxtaposed with elements of lifestyle that have a more contemporary orientation, particularly evident in communal dining practices, which are characterized by a distinctly Western ambience. The presence of modern furnishings such as sofas, armchairs, and a spacious dining table where family members gather for meals underscores a prevailing *alafranga* influence in terms of design and lifestyle choices.

During the Tanzimat period, the reorganization of society's way of life according to Western models was primarily symbolized through the objects used in everyday life.⁵⁵ Initially starting in the palace, this transformation gradually manifested in the mansions of the pashas and neighborhood houses.⁵⁶ The duality that emerged between Eastern and Western concepts

⁵⁰ Alan Duben, "Household Formation in Late Ottoman Istanbul", *International Journal Middle Eastern Studies* 22 (1990): 421.

⁵¹ Being orderly is also one of the important virtues emphasized by the intellectuals of the era concerning themselves with the deteriorating conditions of the Empire: Einar Wigen, "The Education of Ottoman Man and the Practice of Orderliness", *Civilizing Emotions: Concepts in Nineteenth Century Asia and Europe*, eds. Pernau, Margrit and Helge Jordheim (Oxford: Oxford University Press, 2015), 106-125.

⁵² Cem Behar, "Polygyny in Istanbul", *Middle Eastern Studies* 27 (1991): 477-486.

⁵³ İlber Ortaylı, "Türk Osmanlı Aile Yapısı", *Perşembe Konferansları 16* (Ankara: Rekabet Kurumu, 2001), 32.

⁵⁴ Samiha Ayverdi, "Sohbetler", *Ken'ân Rifâî ve Yirminci Asrın Işığında Müslümanlık* (İstanbul: Kubbealtı Neşriyatı, 2003), 551.

⁵⁵ Deniz Kılınçoğlu, *Economics and Capitalism in the Ottoman Empire* (London: Routledge, 2015), 165.

⁵⁶ Özge Şahin, "Teraziye Eşya ile Dengelemek: Ahmet Midhat'ın Romanlarında Eşya", *Monograf Edebiyat Eleştirisi Dergisi* 14 (2020): 8.

expanded from the public sphere into household objects, where decoration became a way of presenting identity.⁵⁷ In this period, houses became symbols of social status and economic standing.⁵⁸ In this transformation of the interior in accordance with the westernizing socio-cultural currents at the time, armchairs and sofas, coffee tables, stools, and side tables have become integral components of salon spaces, giving rise to the concept of furniture sets within these areas. The shift from low-seated sedirs to high-backed chairs has also influenced the design of residential facades, leading to the increased prominence of elevated window parapet walls.⁵⁹

In mansion, there appears to have employed a clear prioritization of the central tenets of the Sufi path over the materialistic aspects of everyday life. New objects and concepts, especially if influenced by Western sources, were only assumed, or used according to their ability to serve one's journey to become a good Muslim or dervish. The ultimate goal of this journey is the awareness of the Truth and unity with the Divine (*el-Hakk*), which is observable in all aspects of Rifâi's life, from his utilization of private room to his interactions in the mansion and the lodge. In Rifai's view, the true worth of any innovation or object lay in its potential to facilitate spiritual growth and self-realization, fundamental principles in Sufism. The adjacent Ummu Ken'ân Lodge, accessible through a passage from his mansion, is a testament to the architectural proximity to the worldly and spiritual realms Rifâi inhabits. metaphorically speaking, almost all times these two realms were blurred, and they were both experienced simultaneously. Architectural elements and ritual practices coalesce to form a space that is both deeply Ottoman in spirit and reflective of a broader cultural dialogue. This synthesis within the lodge and the mansion embodies the concept that space is produced through social practices and interactions and highlights Rifâi's role as a bridge between diverse worlds, which showcases how everyday life practices navigate and negotiate the complexities of modernity and tradition.⁶⁰

The management of Rifâi's household was facilitated by multiple spiritual and cultural aspects, illustrating Lefebvre's concept of the of the "production of space"— an everyday life studies aspect that examines how spaces are not merely physical locations but are actively produced through social practices and interactions. It also highlights how space is created and shaped by societal values and practical applications. When looking into the interior design of Rifai's konak in this vein, while novel components particularly utilized in the day-to-day functioning of the konak, we come to see that there were constant strategies to preserve and ensure the continuity of traditional and spiritual values.⁶¹ This attitude reflected a selective adoption in favor of the ethos that prevailed in the Sufi spaces of Istanbul for centuries. The inhabitants of the mansion were expected to adhere to a list of social etiquettes and Sufi customs even in their daily routines and mundane activities. The conventional everyday practices of leaving rooms and operating household items with phrases that imbue daily actions with spiritual significance can be seen such good illustration of his balanced approach in utilizing the material elements in the common spaces of the mansion. The environment, governed by rules such as respecting time and prohibiting gossip, alongside Sufi customs like walking backward out of rooms and poetically interacting with everyday objects, reinforces this cultural synthesis.

⁵⁷ Şahin, "Teraziye Eşya ile Dengelemek", 10; Boyar and Fleet, *A Social History of Ottoman Istanbul*, 285.

⁵⁸ Orhun Polat, "The Analysis of the Changes in the Interior Design of Houses Due to the Westernization Movements in the 19th century in the Ottoman Empire", *Advances in Social Sciences Research Journal* 5/12 (2018): 209.

⁵⁹ Deniz Demirarslan, "Osmanlı'da Modernleşme/Batılılaşma Sürecinin İç Mekân Donanımına Etkileri", *İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi* 45 (2007): 54.

⁶⁰ Gürbüz Ertürk, "Ümmü Ken'ân Dergâhı", *The Door of Grace (Rahmet Kapısı): International Kenan Rifai Symposium* (Istanbul: Nefes Yay., 2017), 153-159.

⁶¹ Henri Lefebvre, *The Production of Space*, Trans. Donald Nicholson-Smith (Oxford: Blackwell, 1991),

Portrait of an Istanbulite Sufi-Bureaucrat Figure's Morning Routine

Looking at Rifâî's morning routine, as presented in his sohbet memoirs, proves how his various roles shaped household dynamics and how spiritual and religious practices were integrated into their household life. Sheikh Ken'ân spends the early hours of the morning in his private room. Following the morning prayer, he engages in contemplation and creative work such as translation and writing. He is a productive figure, resembling the intellectuals of the era in his amalgamation of various roles and intellectual pursuits. His room stands apart from the rest of the house in terms of aesthetics and orderliness. It has a more traditional setting, adorned with elements representing his inner world, and with items gathered from various spiritual places he has visited, such as a model of the Kabe. In the pictures taken in his room, he is often wearing his Sufi garment,— *sikke* and the long gown.

In Rifâî's private chamber, amidst traditional *sedir* couches and a bookshelf reflecting his diverse interests, one encounters books that exemplify tekke culture alongside ones influenced by Western education. The presence of a violin case standing before his bookshelf, along with a ney (*reed flute*) left ready to be played at any moment, signifies his musical inclination. It is from this synthesis that we can effortlessly discern the essence of this multifaceted individual. His book, *İlâhiyât-ı Ken'ân*, containing thirty-four hymns composed by Rifâî himself, demonstrates a fusion of religious lyrics with musical song forms.⁶² The diverse contents of his bookshelves, as noted in his memoirs, span various subjects and languages, including books on Philosophy,⁶³ French books including Camille Flammarion's (d. 1925) *La Fin du Monde* (1894),⁶⁴ which Rifâî also translated into Turkish, his works such as *40 Derste Arapça* (a guide for conversational Arabic/1901) is a testament to his proficiency in Arabic; *Muktezâ-yı Hayât* (1891),⁶⁵ symbolizing his interest in life sciences and his work *Rehber-i Sâlikîn* (1909)⁶⁶ offers a spiritual guide for dervishes, following with *Tuhfe-i Ken'ân* (1911)⁶⁷ are works prepared simultaneously with the opening of his tekke. Moreover, his translations of hadith collections and stories from Celâleddîn Rûmî's (d. 1273) *Mesnevî* into French—the lingua franca among intellectuals of the time—exemplify the characteristics of a Tanzimat bureaucrat. By rendering religious-traditional content into the language of civilization and progress, he aims to bridge diverse cultural realms cultivated throughout his life. His engagement with poetry, music, and literature further highlights him as an intellectual figure of the era. This eclectic mix within his study room epitomizes Ottoman Istanbul's cosmopolitan milieu nurtured by the milieu, highlighting the interplay between traditional and Western influences.

⁶² For some examples that reflect his musical manner see. Ken'ân Rifâî, *İlâhiyât-ı Ken'ân, Notalarıyla Bestelenmiş İlâhiler*, ed. Yusuf Ömürlü (İstanbul: Cenân Eğitim, Kültür ve Sağlık Vakfı Neşriyatı, 2013), 30-36.

⁶³ An intellectual interest acquired possibly during his time at Mekteb-i Sultani: Hasan Sabri Çeliktas, "Mekteb-i Sultani Müfredatındaki Ulûm-ı Diniye Derslerinin Niteliği", *Sahn-ı Semân'dan Dârülfünûn'a Osmanlı'da İlim ve Fikir Dünyası XIX. Yüzyıl*, ed. Ahmet Hamdi Furat (İstanbul: Zeytinburnu Belediyesi Kültür Yay., 2021), 146.

⁶⁴ Rifâî's translation of Camille Flammarion's (1925) *La Fin du Monde* into Turkish as *Dünyanın İnkılâbı*—which critiques modernist perspectives—illustrates his engagement with contemporary intellectual currents, viewing Flammarion, a French astronomer and writer, as a scientist who reconciles the physical with the metaphysical, rather than as a mere positivist. For more information please see: Rifâî, *Sohbetler*, 2. Also translated to English: Camille Flammarion, *Omega: The Last Days of the World* (Winnipeg: Bison Books, 1999).

⁶⁵ While at Balıkesir Karesi High School, Rifâî prepared *Muktezâ-yı Hayât*, a book that combines French translations on life issues like air, water, soil, plants, food, and animal nutrition, to fill educational gaps at the secondary level. Ken'ân Rifâî, *Muktezâ-yı Hayât* (İstanbul: Karabet Matbaası, 1308).

⁶⁶ This work, written by Ken'ân Rifâî for Turkish-speaking seekers, explains Sufi concepts and manners as a spiritual guide. Abdülhalim Ken'ân, *Rehber-i Sâlikîn* (İstanbul, n.p., 1909); Ken'ân Rifâî, *Rehber-i Sâlikîn*, ed. Mustafa Tahrâlı (İstanbul: Cenân Eğitim ve Kültür Vakfı Neşriyatı, 2019).

⁶⁷ Published by Ken'ân Rifâî after appointment as a Sheikh at the Ummu Ken'ân Sufi Lodge. The book includes some of his hymns, translations of Hadiths of Prophet Muhammad (p.u.h.), and the translation of Imam Busiri's (d. 695/1296?) Arabic poem, *Kaside-i Burde*, into verse.

Following his private studies, Ken'ân Rifâî joins his family in the living room of their wooden konak. In this intimate space, they engage in sohbet about life, Sufism, and daily matters. These gatherings epitomize the intersection of spiritual discourse and everyday routines.⁶⁸ Within the family, where the women are highly influential, mornings are characterized by a traditional Mansion breakfast—a time for conversation, addressing household needs with his wife, and informing about the requirements of those in need. In this setting, Rifâî emerges as a patriarchal figure who resolves issues with solutions rooted in the tradition of positive perception of events, delegates tasks, and secures finances. The changing socio-economic conditions seems to have met with reconciliatory approaches that fostered harmony within the family. With Hatice Cenân Hanım still alive, it appears that matters concerning the tekke are managed with his beloved mother, while internal mansion affairs are handled with the senior wife. Existing memoirs almost always represent has the teacher figure, even though he has many different roles, such as the house's husband, father, or grandfather. He is usually noted as reading the newspapers, looking out the window and contemplating, and then turning to his family and conveying his family the wisdom that he extracted from the newspaper story or something that he saw from the window. After reading a newspaper one day, he takes off his reading glasses, saying: "There should be glasses in one's eyes that allow seeing both the world, the external, the form, and the meaning, and seeing the meaning should not prevent seeing the form."⁶⁹ This excerpt show that Rifâî addresses both tekke and civil life issues through the lens of Sufism, continuing his role as a mediator in the mansion with moderate solutions. The notion of God as the ultimate power permeates both religious and mundane activities, making every gathering, from morning tea to breakfast, a venue for spiritual practice.

A Sufi Sheik in the Civil Service: Daily Routines and Style

Working habits and work opportunities drastically changed during the mid-19th century. As part of the economic and modern state development, there was an urge to raise qualified men who were trained in novel educational institutions and could become functional parts of the centralizing bureaucracy.⁷⁰ During this period, well-educated individuals in these institutions found themselves working as civil servants within the Ottoman bureaucracy, many of whom came from affluent urban backgrounds. They possessed skill and a strong command of Ottoman Turkish, as well as the classical Islamic languages of Arabic and Persian and proficiency in French, which served as the diplomatic language of that era, was also highly valued and often facilitated their advancement within the bureaucracy.⁷¹ An important constituent element of the bureaucracy in the post-Tanzimat period were the intellectual bureaucrats, Rifâî resembled this figure who had a mindset that favored the state, acted as an intermediary, and embodied a bureaucratic mentality.⁷²

One of the markers of the bureaucratic reform was the thousands of men bustling the streets of Istanbul with clothing that signified their social position. By the year 1900, the fashion

⁶⁸ This anecdote illustrates the necessity of a balanced perspective, where one must view both the material world and the spiritual realm simultaneously, much like using glasses that allow for both near and far vision. Please see: Rifâî, *Sohbetler*, 299-300.

⁶⁹ Ayverdi, *Yirminci Asrın Işığında Müslümanlık*, 220.

⁷⁰ Kadir Yıldırım and Levent Şahin, "Osmanlı'dan Günümüze Mesleki Eğitimin Gelişimi", *Çalışma ve Toplum* (2015): 81; Levent Odabaşı, "Osmanlı İktisadi Modernleşmesinde Liberal Tezler", *Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 4 (2014): 76-86.

⁷¹ Syed Tanvir Wasti, "A Distinguished and Loyal Ottoman Civil Servant: Hüseyin Nâzım Pasha", *Middle Eastern Studies* 49 (2013): 365.

⁷² Ömer Aytac, "Memurluk Zihniyeti ve Memuriyen Toplum: Prens Sabahattin'in Görüşleri Işığında bir Çözümleme", *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 8 (2006): 16; Ömer Çaha and Lutfullah Karaman, "Civil Society in the Ottoman Empire", *Journal of Economic and Social Research* 8 (2006): 73.

landscape in Istanbul had undergone significant changes compared to the early nineteenth century. The gradual shift from traditional clothing to European-style garments, which had been occurring over the past four or five decades, experienced a notable acceleration in the last thirty years of the century.⁷³ The clothing constituted of a redingote or *istanbulin*, accompanied with a fez and trousers.⁷⁴ The question of whether a Sufi Sheik can walk the streets wearing an *istanbulin* reflects the significance of clothing as a personal and public expression of social identity. Unlike other cultural markers, costume is a readily adaptable social statement with significant communicative value. Sufis, clothing held particular significance, with specific styles of gowns and turbans worn by adherents of individual tariqas.⁷⁵ The decision to adopt Western clothing was a matter of discussion and dispute among Sufis at the time, reflecting broader debates about tradition, modernity, and cultural identity.⁷⁶

For Rifâî, as a descendant of a prominent family closely tied to state tradition, wearing the required attire in accordance with the necessities of the day posed no challenge. His background might have made it harder for him to reconcile with the traditional Sufi garment, which he exclusively wore within the household or in his tekke. Demonstrating a procedural mindset, Rifâî meticulously adheres to established protocols for every situation, recognizing attire as intrinsic to the task's nature, varying with time, task, and duty, thus embracing the principle of evolving norms. Throughout his life, his fashion choices and elegance have been a subject of interest, with commentators often highlighting aspects of his attire and accessories. Notably, during his tenure as an Ottoman official, he seems to have adopted clothing akin to the uniform worn by high-ranking officials, aligning with the state-prescribed attire delineated in The First Ottoman Constitution of 1876 (*Kanun-i Esâsî*).⁷⁷ His sartorial decisions consistently reflected adherence to state guidelines across different eras.

Following the requirements of a suitable garment, following his morning routine, Rifâî would depart for his headmaster position in Darüşşafaka High School in the Fatih district.⁷⁸ In bureaucracy, his commitment to duty, evident through his capacity, experience, and positions held, reflects a family ethos he embraced, dedicating his time and attention to tasks with meticulous care beyond mere obligation. While being duty-oriented is a familial trait, his adoption of modern methods, incorporating Tanzimat-era innovations (*usûl-i cedîd*) into education while preserving Ottoman cultural values, is notable. His educational philosophy, merging Sufi principles with secular learning—especially evident in his inclusion of Sufi texts in French classes—speaks to a holistic vision of education. This approach, aimed at fostering

⁷³ Nancy Micklewright, "Late-Nineteenth-Century Ottoman Wedding Costumes as Indicators of Social Change", *Muqarnas* 6 (1989): 161.

⁷⁴ Charlotte Jirousek, "The Transition to Mass Fashion System Dress in the Later Ottoman Empire", *Consumption Studies and the History of the Ottoman Empire, 1550-1922*, ed. Donald Quartet (New York: State University of New York Press, 2000), 208; Findley, *Ottoman Civil Officialdom*, 213.

⁷⁵ Ramazan Muslu, "Türk Tasavvuf Kültüründe Tarikat Kıyafetleri ve Sembolik Anlamları", *EKEV Akademi Dergisi* 12/36 (2008): 43-66.

⁷⁶ Kara, "Turban and Fez", 163-202.

⁷⁷ Emine Koca, "XVIII. ve XIX. Yüzyıl Erkek Modası", *Türk-İslam Medeniyeti Akademik Araştırmalar Dergisi* 7 (2009): 63-81.

⁷⁸ Darüşşafaka was opened in 1865, with only two classes, Literacy and Mathematics (Elifbâ ve Hesap), and had among its first teachers famous intellectuals such as Namık Kemal (d. 1888). Later on Darüşşafaka's curriculum was made the same with Galatasaray Imperial Lycee. In 1908, Ken'ân Bey became headmaster of Darüşşafaka School with a salary of 200 kuruş. See Aynur Soydan, "Darüşşafaka Tarihinden Kesitler", *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları* 1/3 (2013): 249-256.

both linguistic proficiency and a deeper understanding of Islamic ethics and spirituality, underscores the symbiosis between material progress and spiritual growth.⁷⁹

Contradictory to the many critiques among the intellectuals directed at the civil officials for not working efficiently and just killing time while exploiting the benefits of state positions, As the number of offices grew and the number of employees, especially in the urban centers, excelled, the popularity and attraction to work for state offices also increased. The matter of the civil officials who are only trying to benefit from these positions and not do proper work became a matter of satire widely mentioned in the novels of the late Ottoman era. The literary type of *alafranga* dandy, who wants to appear Westernized but only has a shallow understanding of this concept, is a widely used figure in the novels of the late 19th century.⁸⁰ This figure is applied in the wide criticism the writers held against the state officials, which only hold these positions to exploit the state without doing any substantial work.⁸¹ The *dandy* type often appears as an ignorant individual who imitates the outer appearance of a European gentleman symbolizing an unproportioned adoption of European styles and behaviors at the expense of cultural authenticity.⁸² Kenan Rifâî's perspective aligns with this critique, as he equates the dandy with a man who forgets the divine orchestration of all events, in a way that underscores the need for a synthesis respecting cultural heritage while engaging with modern influences.⁸³

In contrast, Ken'ân Rifâî's disciplined life as a Sufi sheikh and exemplary performance as a civil servant illustrate a strategic navigation of these realms.⁸⁴ This duality invites us to consider whether his discipline stems from modern, progressive values or from a deep, strenuous spiritual journey. Rifâî's existence, deeply rooted in Sufi ethos, is marked by a meticulous balance between his professional and spiritual duties. This balance embodies the concept of "making do" within the constraints of everyday life,⁸⁵ where his daily practices both fashioned and were designed by the urban milieu of late Ottoman Istanbul. Rifâî's tenure as the director of Dârüşşafaka exemplifies this equilibrium. During his post, he appears to have prioritized his school duties, except on the lodge's dhikr days. As his work schedule normalized, he devoted more time to the lodge, reflecting a fluid interplay between two realms in the city.⁸⁶ This interplay highlights how ordinary actions can hold profound significance while contributing to a larger narrative of urban setting. By delving into the ordinary moments of Rifâî's life, we see a man who adeptly navigated his era's challenges, integrating traditional wisdom with modern pragmatism while utilizing everyday practices to negotiate his position within a rapidly changing society. His approach exemplifies the concept of everyday practices as devices (*tactic*) used by individuals to navigate and subtly transform their environments.⁸⁷

Back From Work: On the streets of Istanbul

⁷⁹ His authorship of *Mukteza-yı Hayât* further embodies his belief in education's role in nurturing the soul alongside the intellect, advocating for a comprehensive development that harmonizes technological advancements with spiritual insight.

⁸⁰ Nurdan Gürbilek, "Dandies and Originals: Authenticity, Belatedness, and the Turkish Novel", *The South Atlantic Quarterly* 102/2 (2003): 600.

⁸¹ Ahmet Midhat Efendi, *Dünyaya İkinci Geliş Yahut İstanbul'da Neler Olmuş; Felatun Bey ile Rakım Efendi; Hüseyin Fellah*, ed. Kâzım Yetiş, (Ankara: Türk Dil Kurumu Yay., 2000), 130.

⁸² The dandy figure who is prevalently criticized in Turkish novel, is a character who unquestionably adopts western manner at the expense of his authentic features: Gürbilek, "Dandies and Originals", 599-628.

⁸³ Ken'ân Rifâî, *Mesnevî Şerhi Notları*, III/25'a.

⁸⁴ Findley, *Ottoman Civil Officialdom*, 231.

⁸⁵ Certeau, *The Practice of Everyday Life*, 47-56.

⁸⁶ Yalçinkaya, *Kenân Rifâî*,

⁸⁷ Certeau, *The Practice of Everyday Life*, 16, 27, 51.

Ken'ân Rifâî's journey home after a day at school presents a dynamics interaction with the bustling life of Fatih's streets, illustrating his deeply intertwined presence within the urban landscape of late Ottoman Istanbul. Whether strolling through the lively streets of Fatih, riding the tramway, or occasionally being driven by his son, his transition from the educational realm to the domestic sphere is more than just a physical journey—it's an extension of his ongoing engagement with the city's diverse layers.⁸⁸ Along the way, he frequents shops and bazaars, clad in his official office attire with a fez atop his head, adorned with an *Istanbulin*, and attends to his daily errands. Referred to mostly as Ken'ân Bey or Ken'ân Beyefendi by residents, he garners respect from local government officials and sheiks alike.⁸⁹ The general public and craftsmen recognize Rifâî according to their professional affiliations and interests. However, because he does not frequent the marketplace or religious settings in the garb of a sheik, it is the respect commanded by his official attire that predominates in these environments.

The microcosmos of the family in the Ottoman Empire is the *mahalle* (neighborhood), often segregated according to religion.⁹⁰ The neighborhood has social cohesion, and according to Ortaylı, *mahalle* equates to the community.⁹¹ This community is one of the most important elements which shape the life around the family and allows the formulation of certain communal traditions and customs.⁹² The population of Istanbul mostly led localized lives, and therefore, within Istanbul, local identities and solidarities formed at the neighborhood and district levels.⁹³ Usually, the members of the neighborhood know one another and are aware of the happiness and adversities the families face.

Reflecting the localized culture of Istanbul, Ken'ân Rifâî's daily routine in the Fatih district exemplifies his engagement with the city's dynamic social structure. Certeau, in his seminal work, *The Practice of Everyday Life*, describes the city as “a space of enunciation,” where the movements and actions of individuals—like walking—transform urban spaces into personalized, lived experiences. particularly the chapter “Walking in the City,” where he elaborates on how the physical act of walking through a city exemplifies the ways in which people create their own spaces within the urban landscape.⁹⁴ Similarly, from the Ministry of Education at Çemberlitaş to his mansion in the Hırka-i Şerif neighborhood, his daily passage through the streets involves more than simple navigation; it represents a performance of social identity deeply embedded in the city's cultural fabric. As he stops to perform his prayers at key religious landmarks like the Şehzade Mosque or the Fatih Mosque, these rituals underline his integration into the public religious life, reinforcing his status within both the bureaucratic and religious fields. Rifâî's interactions along this route—from listening to sermons and engaging with the congregation to addressing the needs of his community members—act as daily reaffirmations of his social wealth and authority. These encounters are not merely social; they are strategic, aligning with Bourdieu's concept of “habitus” where his practices and dispositions are shaped by and shape the social structures around him.⁹⁵ By taking special interest in those from his circle, engaging in discussions within the mosque courtyard, and adhering to the

⁸⁸ Rifâî, *Sohbetler*, 373.

⁸⁹ Ayverdi, *Yirminci Asrın Işığında Müslümanlık*, 396.

⁹⁰ Yunus Uğur, “Mapping Ottoman Cities: Socio-Spatial Definitions and Groupings (1450-1700)”, *Journal of Early Modern Cultural Studies* 18/3 (2018): 16-65.

⁹¹ Ortaylı, “Türk Osmanlı Aile Yapısı”, 32.

⁹² Ortaylı, “Türk Osmanlı Aile Yapısı”, 32.

⁹³ Cem Behar, *A Neighborhood in Ottoman Istanbul: Fruit Vendor and Civil Servants in the Kasap İlyas Mahalle* (New York: State University of New York Press, 2003), 1.

⁹⁴ Michel De Certeau, *The Practice of Everyday Life*. Trans. Steven Rendall, California: University of California Press, 1984, 91-99.

⁹⁵ Bourdieu, *Outline of a Theory of Practice*. 72-87.

etiquette prescribed by his dual role as a bureaucrat and Sufi sheikh, Rifâî navigates and subtly influences the power dynamics of his neighborhood.⁹⁶

Rifâî's daily engagements, characterized by visits to local artisans and pauses at the Hırka-ı Şerif Mosque, exemplify his deep integration into the social fabric of Fatih.⁹⁷ These interactions are not merely routine; they are manifestations of his habitus, reflecting a lifestyle deeply rooted in Sufi principles that dictate his public and private acts. As he navigates the bazaar for household necessities and stops for prayers—as detailed above—Rifâî employs his social capital, engaging with colleagues and neighbors in ways that reinforce his status within the community and within the broader social field of Ottoman Istanbul. These encounters, particularly his daily interactions, exemplify how Rifâî's Sufi teachings subtly weave into the fabric of everyday life, elevating routine moments into opportunities for communal reflection and spiritual growth. During a visit to an engraver's shop, his simple question about a seal inscribed with Allah's name organically leads to a deeper conversation on *ihsân*—the Sufi concept of seeing and being seen by the Divine.⁹⁸ This exchange not only fosters a shared spiritual understanding but also cements his role as a contributor to the community's collective consciousness, rather than an authoritative figure imposing doctrine. In this setting, his teachings on *ihsân* resonate not through formal assertion but through lived example and shared experiences. This dialogue exemplifies how Rifâî's approach nurtures an environment where spiritual discussions naturally emerge from the interactions of daily life. By engaging in such non-dominant exchanges, he enhances communal ties and affirms his commitment to a spiritual life that is integrated with, not isolated from, the societal rhythms of urban Istanbul.

Ken'ân Rifâî's daily journey home was interwoven with a series of rich social and intellectual encounters, reflecting the dynamic urban life of Istanbul. His discussions with influential figures such as Elmalılı Hamdi Yazır (d. 1942) and Bâbânzâde Ahmed Naim (d. 1934), during strolls through Fatih's vibrant streets, illustrate his active participation in shaping Ottoman intellectual discourse. These informal discussions often revolved around profound subjects like Sufi metaphysics and theology, showcasing how Rifâî's interactions transcended mere academic exchanges and were embedded in the everyday life of the city. For instance, his public defense of traditional madrasa education—asserting that “everything lies within scholarship (*Ne varsa mollalıkta vardır*)”—was not just an academic stance but a declaration made within the community spaces that resonated deeply across societal divisions. This statement, crafted amidst the backdrop of rising modernist critiques, reflected Rifâî's commitment to preserving Islamic educational traditions within the changing socio-political landscape. Moreover, Rifâî's engagements were not confined to intellectual debates but extended into the daily lives of the community. His dialogue in public settings, such as mosques and local bazaars, often bridged generational and social gaps while bringing traditional Sufi wisdom into contemporary discussions. Despite lacking formal professional ties with figures like Elmalılı, Rifâî's neighborhood gatherings facilitated continuous dialogues that underscored the significance of communal spaces in perpetuating intellectual traditions. This blend of the personal and public in Rifâî's interactions emphasized the microhistorical significance of his role as a mediator who employed everyday interactions to foster a deeper understanding and preservation of the Ottoman legacy.⁹⁹

Kenan Rifâî's everyday practices within the streets of Istanbul exemplify where the city becomes a canvas for the ordinary yet significant activities that define urban existence. Rifâî's

⁹⁶ Rifâî, *Sohbetler*,

⁹⁷ Rifâî, *Sohbetler*, 62, 373.

⁹⁸ Rifâî, *Sohbetler*, 553, 129, 263.

⁹⁹ Rifâî, “Sohbetler”, 563-564.

interactions in his community, particularly at religious sites and in the vibrant marketplaces, serve as tactical maneuvers in the larger strategic framework of societal norms and religious observance. His mediation during a conflict among young locals, resolving tensions through an invitation to iftar, transforms a potentially volatile situation into an opportunity for communal integration and social repair, the idea of using everyday occurrences as opportunities to renegotiate social order. Rather than imposing sanctions or direct admonitions on those breaking fasting rules during Ramadan, Rifâî adopts a subtle approach that respects individual autonomy—a key element in aforementioned concept. This methodology reflects a tactful engagement with the ‘other,’ where Rifâî’s actions are less about control and more about guiding through example, fostering a self-regulated moral landscape that aligns with the community’s diverse beliefs and practices. In his daily exchanges, Rifâî’s multilingual interactions not only cross linguistic boundaries but also weave a fabric of relational threads throughout his neighborhood. His ability to engage with the Albanian halva seller or the Greek fisherman in their own languages demonstrates a form of “walking rhetoric,” that navigates and creates relationships within the micro-geographies of Fatih.¹⁰⁰ These engagements are not merely communicative acts but are strategies that enhance the relational dynamics within urban spaces, asserting Rifâî’s role as a cultural mediator who bridges disparate cultural spheres. Moreover, Rifâî’s response to the community voices he hears upon entering his home—whether it’s the street vendor’s cries or a neighbor’s greeting—illustrates the concept of the “speech act” in public spaces.¹⁰¹ Each interaction, even the seemingly passive act of listening, is part of a larger discourse that Rifâî actively shapes and is shaped by and reflects his deep engagement with the everyday theatricality of street life.¹⁰²

Tekke Life at the Ümmü Ken'ân Sufi Lodge: Spiritual Engagement and Sufi Gatherings

The inauguration of the Ümmü Ken'ân Dergâh by Ken'ân Rifâî, at the urging of his mother, Hatice Cenân Hanım—who is also a first spiritual influence on him—marked more than a familial tribute; it signified the intertwining of personal devotion and broader socio-political currents.¹⁰³ The Dergah was opened to the public on August 21, 1908, with a ceremony and ritual following Rifâî’s official registration as a Sufi sheik at the Assembly of the Sheikhs (*Meclis-i Meşâyih*).¹⁰⁴ While the establishment of the tekke occurred as a consequence of the controls during the last months of the Hamidian period, its establishment coincided with the early days of the Second Constitutional Era (1908), described as a period of liberty (*hürriyet*).¹⁰⁵ During the transition from the Hamidian autocracy to a period celebrated for freedom, profoundly impacted the structural and operational dynamics of Sufi lodges.

The Ümmü Ken'ân Dergâh emerged during a time when the Ottoman state intensified its bureaucratic centralization, exerting control over religious and educational institutions. This

¹⁰⁰ Rifâî, *Sohbetler*, 129, 265, 269; Rifâî, “Sohbetler”, 48, 127, 466, 540.

¹⁰¹ Certeau, *The Practice of Everyday Life*, 20-21.

¹⁰² Samiha Ayverdi, Nezihe Araz, “Ahlak Anlayışı”, *Ken'ân Rifâî ve 20. Asrın Işığında Müslümanlık*, İstanbul: Kubbealtı Neşriyatı, 2000, s. 180.

¹⁰³ Ken'ân Rifâî is referred to as “Ümmü Ken'ân Dergâh-ı Şerîfi Postnişini Reşâdetli Şeyh Seyyid Ken'ân Efendi” at Meclis-i Meşâyih records. Please see: MMA.1761.8a; Yüksel, “Ümmü Ken'ân Tekkesi”, 111-112.

¹⁰⁴ Archival documents dating back to a mere five months prior to Ken'ân Rifâî's commencement of his tenure at Darüşşafaka highlight a transformation in his societal roles. Alongside his bureaucratic honorific of 'Bey', these records recognize his spiritual status as the Sheik of the Rifâî Sui order. Please see: BOA: MF.MKT.1052/66.

¹⁰⁵ The Young Turk Revolution inaugurated a new era of leadership, overthrowing Abdulhamid II (1876-1908) and initiating the Second Constitutional Era. For more information: Hanioglu, *A Brief History*, 150-157; Erik Jan Zürcher, “The Young Turk Revolution: Comparisons and Connections”, *Middle Eastern Studies* 55/4 (2019): 481-498; Fatma Müge Göçek, “What is the Meaning of the 1908 Young Turk Revolution? A Critical Historical Assessment in 2008”, *İ. Ü Siyasal Bilgiler Dergisi* 38 (2008): 179-211.

control had extended to the financial and administrative autonomy of Sufi lodges since the declaration of Tanzimat edict (1839), positioning them as integral components within the state's apparatus.¹⁰⁶ The expansion of education and the increasing demand for government positions among Muslim men during these periods led to attempts to control the finances and resources of tekkes. Consequently, dervishes from tekkes began to occupy increasingly significant positions within the state apparatus that resulted in a change in the social standing of the members of the Sufi community and a change in the lodge demographics.¹⁰⁷ Later in the Second Constitutional Era, figures like Rifâî, who navigated these regulated landscapes, began to redefine the role of dervishes from secluded spiritual practitioners to active participants in the public and political spheres of Istanbul. This shift not only altered the demographic character of the lodge but also its function within the urban fabric while transforming it from a purely religious institution into a cultural hub that responded to and reflected the changing dictates of Ottoman modernization.

The establishment of the Ummu Ken'ân Lodge marked a pivotal moment in Rifâî's public life which offers a glimpse into his daily existence. Despite assuming the role of tekke leadership, Rifâî did not abandon his professional career, continuing his full-time duties such as directorship and inspection. In this regard, the leadership of the tekke added another layer to his urban experience. Thus, his transition from the mansion to the tekke in the evenings provides insight into the colorful spiritual world, shedding light on the nocturnal life of Sufis—an essential yet invisible part of the city's dynamics. His evening transitions from his mansion to the tekke unveiled the vibrant spiritual life of Sufis, a crucial yet often overlooked aspect of the city's nighttime dynamics. Rifâî's foundation for this role was well-laid; having undergone traditional Sufi training (*seyriüsülûk*) and lived an ascetic life under the mentorship of Sheikh Edhem from Plovdiv (d. 1893) from the Kadiriyye Sufi order, he later joined the Rifâiyye tradition under the guidance of Sheikh Hamza er-Rifâî (d. 1946) from Medina. From him, Rifâî received the *icazet*, authorizing him to act as a Sufi sheikh after having registered to the Assembly.¹⁰⁸

Ken'ân Rifâî's interpretation of Sufism exemplifies how traditional spiritual practices intersect with the everyday realities of contemporary life, as viewed through the lens of everyday life studies. Rifâî's adaptation of Sufism is not just a preservation of ancient rituals but a dynamic engagement with the social and cultural milieu of his time. By day, his role as a civil servant involves implementing modern educational tools and curricula, while by night, within the walls of his lodge, he transitions into the role of a Sufi sheikh, embodying the centuries-old traditions of Ottoman Sufi culture. In this dual capacity, he navigates the complex social fields of modern Istanbul, where he applies both classical and Anatolian Sufi teachings to guide his disciples through their spiritual states. Rifâî's teachings, deeply rooted in the works of Sufi luminaries like Necmeddin Kübra (d. 1221), Yunus Emre (d. 1320), Muhyiddîn Ibn al-Arabi (d.

¹⁰⁶ Regulations included the elimination of cradle sheiks, strict control over pious foundations and a series of requirements to become a registered Sheik. Thierry Zarcone, "Saykh Succession in Turkish Şufi Lineages (19th and 20th Centuries): Conflicts, Reforms and Transmission of Spiritual Enlightenment", *Asian and African Area Studies* 7/1 (2007): 26; Silverstein, "Sufism and Governmentality", 171-185.

¹⁰⁷ Additionally, a series of regulatory processes had to be followed in order to open a Sufi lodge and become a registered sheikh. Carter Findley argues that state officials in the emerging civil service constitute a "social group" comprised of individuals from various social strata, including the ulema, military, and intellectuals following the Tanzimat period (1838-1875). For more info: Findley, *Ottoman Civil Officialdom*, 11; Findley, "Social Dimensions of Dervish Life", 129-43; Following studies focus on Sufi figures who were influential in arenas exceeding these positions as Sufi figures: Barkçin, *Ahmed Ayni Konuk*, 16; Atilla Şentürk, *Tâhirü'l-Mevlevî Hayatı ve Eserleri* (İstanbul: Nehir Yay., 1991), 6; Bein, "A Young Turk", 607-625; Fahri Maden, "Şehitlik Dergahı'nda Yenilikçi, Modern ve Bilge bir Bektâşî Babası Nâfi Baba (1835-1912)", *Edebî Erkan* 3 (2023): 1-70; Silverstein, "Sufism and Governmentality", 171-185.

¹⁰⁸ Rifâî, *Seyyid Ahmed*, 259-261.

1240) and Niyâzî-i Mısırî, as well as Rumi's *Mesnevî*, are enacted within the lodge, which becomes a critical nexus for intellectual and spiritual exchange.¹⁰⁹ This practice situates the lodge as a vibrant arena for engaging with Islamic thought, where spiritual and intellectual pursuits intersect with everyday life.¹¹⁰

Rifâî's approach to Sufism is marked by a realistic adaptation to the socio-cultural changes of his era, particularly the transformations introduced during the early days of the Second Constitutional Era. His engagement reflects a practical understanding of Sufism that resonates with the contemporary challenges faced by his followers, many of whom occupy roles in the rapidly modernizing fabric of the Empire. The lodge, under Rifâî's guidance, thus serves not only as a space of spiritual retreat but also as a forum for addressing and integrating the modern and the traditional, the sacred and the civic. The everyday practices at the lodge—ranging from the recitation of classical texts to the performance of Sufi music and poetry—illustrate how Rifâî uses these cultural forms to foster a deeper spiritual connection among his followers. These practices also reflect his broader pedagogical strategy, which is to live a life reflective of Sufism's core principles of divine love and service to the community, thereby ensuring that his teachings are not merely theoretical but deeply embedded in the practical realities of daily life. This integration of Sufi practices into the everyday serves as a powerful demonstration of how traditional spiritual values can inform and enrich modern urban life, making the Ümmü Ken'ân Sufi Lodge a microcosm of the larger dynamics at play in early 20th-century Istanbul.

Sheikh Ken'ân's Sufi lodge, a three-story building primarily funded through his personal resources, served as a crucial nexus where the public and private realms intertwined. The lodge facilitated a spectrum of interactions, from informal social meetings on its lower floors to the more sacrosanct Sufi rituals conducted upstairs.¹¹¹ Within the mansion's *selamlık*—the private quarter—Ken'ân's space emerged as a focal point for vibrant intellectual and spiritual exchanges, a constructed bridge linking the lodge to his residence symbolized the seamless integration of his daily and spiritual existences.¹¹² This architectural unity between his living quarters and the *tekke* underscored the holistic integration of his life's roles, hosting gatherings that spanned religious, spiritual, and literary discussions. Operated under the careful scheduling of Rifâî's mother, Hatice Cenân, to avoid conflicts with other lodges, the *Dergâh* buzzed with activity, particularly on Wednesdays and Fridays.¹¹³

Every Wednesday evening, adorned in traditional sheikh attire, Sheikh Rifâî enters the Sufi lodge for the evening prayers, his appearance echoing a classical sheikh persona. Escorted by two potential successors, his passage through the *selamlık* of his mansion—receiving salutations from attending dervishes—marks a ritualistic transition from the secular to the sacred. On the dais, his recitations from Rûmî's *Mesnevî*, a foundational text in Sufi literature, and his leading of the *dhikr* blend conventional Sufi practices with personal charisma, thereby

¹⁰⁹ Hatice Dilek Güldütuna, Nazlı Kayahan, "The Concept of the Goodly Life (Hayât Tayyiba) in the Works of Kenan Rifâî", *Journal of Islamic and Muslim Studies*, Indiana University Press, 7/ 2 (2022), 50-82.

¹¹⁰ Yalçinkaya, *Ken'ân Rifâî*, 285-300.

¹¹¹ Mustafa Kara, *Din-Hayat Sanat Açısından Tekkeler ve Zaviyeler* (İstanbul: Dergâh Yay., 2013), 49-51.

¹¹² Among the visitors were, one of the most known musicians of the period, İzzettin Hümâyi Elçioğlu (d. 1950), Şeyhülislam Haydarizade İbrahim Efendi (d. 1933), Celalettin Ökten who later established the İmam Hatip Schools, Hattat Aziz Efendi (d. 1934), Anatomy Professor Nurettin Ali Berkol (d. 1955) who later became the member of the Parliament, and Deputy Patriarch of the Chaldean Catholic Church Abid Efendi and the son of İmam Şamil. After the ceremony usually these guests and Ken'ân Rifâî gathered in the area of *Selamlık*, which is part of a large Muslim house reserved for men, to drink coffee and discuss political and intellectual matters. Ayverdi, *Yirminci Asrın Işığında Müslümanlık*, 83-85.

¹¹³ M. Şefik Korkusuz, *İstanbul Tekkeleri ve Postnişinleri* (İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2016), 561-562.

reinforcing his spiritual authority and the lodge's role as a spiritual and cultural nexus.¹¹⁴ The integration of music within the ceremony—specifically through the ney, and the whirling dervishes during the ceremonies not only honor Sufi traditions but also actively engage the community in a shared spiritual experience. On Fridays, the ritual intensifies with Rifâi leading the *semâhâne*—a ceremony where chants honoring Prophet Muhammad set the stage for another profound recitation of the *Mesnevî* and subsequent dhikr.¹¹⁵ The dhikr, guided by the *Evrâd-ı Şerîf*—a compilation by Rifâi that incorporates various Qur'anic verses, the 99 names of Allah, and prophetic blessings—symbolizes a codified cultural script that participants internalize which reflecting the structured yet responsive nature of Sufi practice within the lodge's communal space.¹¹⁶

On nights marked by religious significance, such as kandils (*holy nights*) the Ümmü Ken'ân Dergah assumes a more animated role within the community which hosted extended spiritual gatherings that continue until midnight.¹¹⁷ During these times, the zâkir might recite *Mevlid*—the biography of the Prophet by Süleyman Çelebi (d. 1422). On Ashura day, recognized on the tenth of Muharram—the first month of the Islamic calendar, the community prepares a traditional dish, ashura, in historic pots while reciting verses of unity (*tevhid*) and elegies (*mersiyes*).¹¹⁸ The atmosphere during Ramadan is notably vibrant, with the dergah hosting terâvîh prayers and sessions after iftar where Sheikh Rifâi, speaks for about an hour, accompanied by coffee served by Şakir Dede. Post-Bayram Fridays also see daylong rituals, integral to the dergah's routine.¹¹⁹ These ceremonies, like all others at the lodge, rely solely on Rifâi's funding since no external financial support is received. During these gatherings, the Sheikh ensures that those in need are not only welcomed but also leave with some monetary help, which seems to have created a space where spiritual sustenance and social welfare converge—a glimpse into the daily reality of community life within the Sufi lodge.¹²⁰ His role as a Sufi leader and household head reflects the between spiritual and mundane realms. This mutual relation underscores the lodge's function as a space where tradition is continuously recreated and adapted while serving as a pivotal agency in the post-Hamidian era.

As we draw our analysis to a close, it's important to acknowledge the additional dimensions of Rifâi's Sufi lodge and his engagement with Istanbul's urban layers, which merit further exploration. Notably, the lodge, named after his mother, embodies her spiritual influence. Rifâi's inclusive gatherings challenged societal norms and highlighted the roles of female intellectuals like Samiha Ayverdi (d. 1993) and Safiye Erol (d. 1964).¹²¹ Wednesdays at the Dergah, marked by Sufi ceremonies, saw Rifâi interacting with visitors from diverse ethno-religious backgrounds. These engagements showcased his deep integration into the neighborhood. Though these themes are briefly touched upon here, they invite deeper investigation into Rifâi's profound impact on his community.

¹¹⁴ Hatice Dilek Güldütuna, Tunay Çetin, "Tasavvufta Sembolizme Tipik Bir Örnek: Ken'ân Rifâi'nin Rifâi Mihrâbı Tasviri". *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 9/2 (Eylül 2022), 1276-1307.

¹¹⁵ Mehmet Şemseddin Ulusoy, *Niyazi-i Mısri'nin İzinde Bir Ömür Seyahat: Dildâr-ı Şemsî* (İstanbul: Dergâh Yay., 2010), 173-174.

¹¹⁶ Yalçinkaya, *Ken'ân Rifâi*, 136.

¹¹⁷ Kâzım Büyükkaksoy, *Ken'ân Rifâi'den Mesnevî Hatıraları*, ed. Arzu Eylöl Yalçinkaya (İstanbul: Nefes Yayınevi, 2013), 147-149.

¹¹⁸ Among the special rituals for these nights are practices like *burhan çıkarmak* (producing evidence) and *gül yalamak* (kissing the rose), as per Rifâiyya tradition. For more information: Mustafa Tahrallı, "Rifâiyye", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yay., 2008), 35/99-103.

¹¹⁹ Rifâi, *Sohbeller*, 483, 500.

¹²⁰ Yalçinkaya, Arzu Eylöl. "Son Dönem Osmanlı Şeyhlerinden Kenân Rifâi: Hayatı, Eserleri ve Tasavvuf Anlayışı". *Şirnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 11/24 (2020), 98-128; Yalçinkaya, *Ken'ân Rifâi*, 100-105.

¹²¹ Yalçinkaya, *Ken'ân Rifâi*, 167-177.

Conclusion

Ken'ân Rifâî (d. 1950) is a complex figure that has dual faces of bureaucratic character and Sufi master. The article's primary objective is to examine the relationship between urban life and Sufi practices shown in Ken'an's life, behavior, and attitude. It reconstructs the life of Ken'ân Rifâî during the Second Constitutional Period (1908-1918), and convincingly illustrates the ways in which he bridges the gap between tradition and modernity, with a specific focus on his literary works and the changing atmosphere of late Ottoman Istanbul. By focusing on Rifâî's daily practices in late Ottoman Istanbul, this study aimed to explore Ken'ân Rifâî's everyday life based on primary sources from an urban spatial perspective and considered elements of socio-cultural history with respect to the Sufi master's position within his milieu. Ken'ân's adept navigation through Istanbul's diverse neighborhoods and socio-cultural spheres and his dual capacity to engage with and influence the evolving dynamics of a city at the crossroads of continuity and change—reveals his idiosyncratic ways of selective adoption. Significant findings of the study indicate that the everyday adoptions and attitudes of the Sufi master reflect his multifaceted and multi-layered persona regarding his background that merged mysticism with bureaucratic and professional endeavors. His engagement with the city and its inhabitants through a variety of Sufi practices—including educational initiatives, spiritual discussions, or the act of navigating the urban landscape—reveals a multifaceted character who utilized his spiritual authority to cultivate a sense of community and adaptability. His interaction with Istanbulite from all areas of life is indicative of his comprehensive emphasis on the concept of Unity (*tevhid*), which has broader implications for his daily life. The lodge itself, a locus of spiritual and social activity, stood as a microcosm of the broader societal changes, reflecting Rifâî's efforts to harmonize Sufi traditions with modern urban life. This space was not only a sanctuary for spiritual reflection but also a stage for the negotiation of new social identities and the revitalization of traditional values in response to the pressures of modernity. By examining the mundane moments of Rifâî's life, we observe a man who skillfully managed the challenges of his era, combining traditional wisdom with contemporary practicalities and utilizing everyday practices to negotiate his position within a rapidly changing society.

Bibliography

Primary Sources

BOA: DH.SAİD.72.405.

BOA: MF.MKT.842.23.

BOA: MF.MKT. 905.49.

BOA: DH.SAİDd., 72.405.

BOA: İ.MVL.563.25320.

BOA: MF.MKT.1052/66.

BOA.Y.PRK.AZJ.45.42.

Abdülhalim Ken'ân, *Rehber-i Salikin*. İstanbul: n.p., 1908.

Ahmet Midhat Efendi. *Dünyaya İkinci Geliş Yahut İstanbul'da Neler Olmuş; Felatun Bey ile Rakım Efendi; Hüseyin Fellah*. ed. Kâzım Yetiş. Ankara: Türk Dil Kurumu Yay., 2000.

Ayverdi, Sâmîha and Araz, Nezihe and Erol, Safiye and Huri, Sofi. *Ken'ân Rifâî ve Yirminci Asrın Işığında Müslümanlık*. İstanbul: Kubbealtı Neşriyatı, 2003.

Ayverdi, Samiha. *Dost*. İstanbul: Kubbealtı Neşriyat, 2017.

- Rifâî, Ken'ân. *Sohbetler*. İstanbul: Cenân Vakfı Yay., 2002.
- Rifâî, Ken'ân. *Rehber-i Sâlikîn*. ed. Mustafa Tahralı. İstanbul: Cenân Eğitim ve Kültür Vakfı Neşriyatı, 2019.
- Rifâî, Ken'ân. *Ebu'l-Alemeyn Seyyid Ahmed Er-Rifâî*. İstanbul: Cenân Eğitim, Kültür ve Sağlık Neşriyatı, 2008.
- Rifâî, Ken'ân. *Muktezâyı Hayat*. İstanbul: Karabet Matbaası, 1308.
- Rifâî, Ken'ân. *Mesnevî Şerhi Notları*, III: 25a.
- Rifâî, Ken'ân. *Îlâhiyât-ı Ken'ân, Notalarıyla Bestelenmiş İlâhiler*. ed. Yusuf Ömürlü. İstanbul: Cenân Eğitim, Kültür ve Sağlık Vakfı Neşriyatı, 2013.

Secondary Sources

- Aksu, Noémi Lévy. "Institutional Cooperation and Substitution: The Ottoman Police and Justice System at the Turn of the 19th and 20th Centuries". *Order and Compromise: Government Practices in Turkey from the Late Ottoman Empire to the Early 21st Century*. eds. Marc Aymes, Benjamin Gourisse, Elise Massicard, 146-168. Leiden: BRILL, 2015.
- Aytaç, Ömer. "Memurluk Zihniyeti ve Memuriyen Toplum: Prens Sabahattin'in Görüşleri Işığında bir Çözümleme". *Dokuz Eylöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 8 (2006): 1-28.
- Azak, Umut. *Islam and Secularism in Turkey*. London: I.B. TAURIS, 2010.
- Barkçin, Savaş Şafak. *Ahmed Avni Konuk Görünmeyen Umman*. İstanbul: Klasik Yay., 2011.
- Behar, Cem. *A Neighborhood in Ottoman Istanbul: Fruit Vendor and Civil Servants in the Kasap İlyas Mahalle*. New York: State University of New York Press, 2003.
- Behar, Cem. "Polygyny in Istanbul". *Middle Eastern Studies* 27 (1991): 477-486.
- Amit Bein, *Ottoman Ulema, Turkish Republic: Agents of Change and Guardians of Tradition*. Stanford: Stanford University Press, 2011.
- Bein, Amit. "A Young Turk Islamic Intellectual Filibeli Ahmed Hilmi and The Diverse Intellectual Legacies of the Late Ottoman Empire". *International Journal of Middle Eastern Studies* 39 (2007): 607-625.
- Bourdieu, Pierre. *Outline of a Theory of Practice*. Trans. Richard Nice. Cambridge: Cambridge University Press, 1977.
- Boyar, Ebru and Kate Fleet. *A Social History of Ottoman Istanbul*. Cambridge: Cambridge University Press, 2010.
- Büyükkaksoy, Kâzım. *Ken'ân Rifâî'den Mesnevî Hatıraları*. ed. Arzu Eylöl Yalçinkaya. İstanbul: Nefes Yayınevi, 2013.
- Büyükeşçin, İsmail. "İstanbul Tarihi Yarımada'da Osmanlı Dönemi Yerleşimi". *Art-Sanat* 15 (2021): 61-92.
- Cemal, Semiha. *Gül Demeti*. İstanbul: Bilgi Basım ve Yayınevi, 1954.
- Certeau, Michel De. *The Practice of Everyday Life*. Trans. Steven Rendall, California: University of California Press, 1984.
- Çaha, Ömer and Lutfullah Karaman. "Civil Society in the Ottoman Empire". *Journal of Economic and Social Research* 8 (2006): 73.

- Çalış Kural, Deniz. "The Storehouse of Ottoman Landscape Tradition: Gardens and City Spaces as Barzakh". *Sehregiz, Urban Rituals and Deviant Sufi Mysticism in Ottoman Istanbul*, 229-235. London: Routledge, 2016.
- Çelik, Zeynep. *The Remaking of Istanbul: Portrait of Ottoman City in the Nineteenth Century*. Berkeley: University of California Press, 1993.
- Çelik, Gözde. "Tanzimat Döneminde Tarihi Yarımada: Tercihler, Yaklaşımlar, Görünümler". *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 8/16 (2010): 227-258.
- Çeliktas, Hasan Sabri. "Mekteb-i Sultanî Müfredatındaki Ulûm-ı Diniye Derslerinin Niteliği". *Sahn-ı Semân'dan Dârülfünûn'a Osmanlı'da İlim ve Fikir Dünyası XIX. Yüzyıl*. ed. Ahmet Hamdi Furat, 141-179. İstanbul: Zeytinburnu Belediyesi Kültür Yay., 2021.
- Demirci, Mehmet. "Ümmü Ken'ân Dergâhı". *Kubbelatı Akademi Mecmuası* 187 (2018): 9-14.
- Demirarslan, Deniz. "Osmanlı'da Modernleşme/Batılılaşma Sürecinin İç Mekân Donanımına Etkileri". *İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi* 45 (2007): 54.
- Dinçkal, Noyan. "Arenas of Experimentation: Modernizing Istanbul in the Late Ottoman Empire". *Urban Machinery: Inside Modern European Cities*. eds. Mikael Hard and Thomas Misa, 49-70. Massachusetts: The MIT Press, 2008.
- Duben, Alan. "Household Formation in Late Ottoman Istanbul". *International Journal Middle Eastern Studies* 22 (1990): 421.
- Dumont, Paul. "Said Bey: The Everyday Life of an Istanbul Townsman at the Beginning of the Twentieth Century". *The Modern Middle East*. eds. Albert Hourani, Philip Khoury, Mary C. Wilson, 271-288. New York: I.B.Tauris, 2004.
- Emrence, Cem. "Three Waves of Late Ottoman Historiography, 1950-2007". *Middle East Studies Association Bulletin* 41/2 (2007): 137-151.
- Eldem, Edhem. "Istanbul: From Imperial to Peripheralized Capital". *The Ottoman City Between East and West: Aleppo, Izmir and Istanbul*. eds. Edhem Eldem, Daniel Goffman and Bruce Masters, 135-207. Cambridge: Cambridge University Press, 1999.
- Eldem, Edhem. "An Exercise in Ottoman Sartorial Micro-History: The Many Breeches, Shoes, and Fezzes of Mehmed Cemal Bey, 1855-1864". *Fashioning the Self in Transcultural Settings: The Uses and Significance of Dress in Self-Narratives*. eds. Cladia Ulbrich and Richard Wittmann, 93-116. Würzburg: Ergon Würzburg in Kommission, 2015.
- Erol, Safiye. *Ciğerdelen*. İstanbul: Kubbealtı Neşriyatı, 2001.
- Erol, Merih. "Surveillance, Urban Governance and Legitimacy in Late Ottoman Istanbul: Spying on Music and Entertainment During the Hamidian Regime (1876-1908)". *Urban History* 40/4 (2013): 706-725.
- Ertürk, Gürbüz. "Ümmü Ken'ân Dergâhı". *The Door of Grace (Rahmet Kapısı): International Kenan Rifai Symposium*. İstanbul: Nefes Yay., 2017.
- Findley, Carter V. *Ottoman Civil Officialdom: A Social History*. Princeton: Princeton University Press, 1989.
- Findley, Carter. "Social Dimensions of Dervish Life as Seen in the Memoirs of Aşçı Dede İbrahim Halil". *The Dervish Lodge: Architecture, Art, and Sufism in Ottoman Turkey*. ed. Raymond Lifchez, 175-186. Berkeley: University of California Press, 1992.
- Findley, Carter V. *Turkey, Islam, Nationalism, and Modernity: A History, 1789-2007*. New Haven: Yale University Press, 2010.
- Flammarion, Camille. *Omega: The Last Days of the World*. Winnped: Bison Books, 1999.

- Freitag, Ulrike and Lafi, Nora. "Daily Life and Family in an Ottoman Urban Context: Historiographical Stakes and New Research Perspectives". *The History of the Family* 16 (2011): 80-87.
- Geoff, Eley. "Labor History, Social History, *Alltagsgeschichte*: Experience, Culture, and the Politics of the Everyday—a New Direction for German Social History?". *Journal of Modern History* 61 (1989): 297-343.
- Georgeon, François. "La Formation des élites à la fin de l'Empire ottoman: Le cas de Galatasaray". *Revue du Monde Musulman et de la Méditerranée* 72 (1994): 15-25.
- Girardelli, Paolo. "Architecture, Identity and Liminality: On the Use and Meaning of Catholic Spaces in Late Ottoman Istanbul". *Muqarnas* 22 (2005): 233-264.
- Göçek, Fatma Müge. "What is the Meaning of the 1908 Young Turk Revolution? A Critical Historical Assessment in 2008". *İ. Ü Siyasal Bilgiler Dergisi* 38 (2008): 179-211.
- Güldütuna, Hatice Dilek, Kayahan, Nazlı. "The Concept of the Goodly Life (Hayât Tayyiba) in the Works of Kenan Rifâ'î", *Journal of Islamic and Muslim Studies*, Indiana University Press, 7/ 2 (2022), 50-82. Güldütuna, Hatice Dilek, Çetin, Tunay. "Tasavvufta Sembolizme Tipik Bir Örnek: Ken'ân Rifâî'nin Rifâî Mihrâbı" Tasvîri". *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 9/2 (2022), 1276-1307.
- Gürbilek, Nurdan. "Dandies and Originals: Authenticity, Belatedness, and the Turkish Novel". *The South Atlantic Quarterly* 201 (2003): 599-628.
- Hafez, Melis. *Inventing Laziness: The Culture of Productivity in Late Ottoman Society*. Cambridge: Cambridge University Press, 2022.
- Hanıoğlu, Şükrü. *A Brief History of the Late Ottoman Empire*. Princeton: Princeton University Press, 2008.
- İleri, Selim. "Erol, Safiye". *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, 3. İstanbul: Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayını, 1994.
- Jirousek, Charlotte. "The Transition to Mass Fashion System Dress in the Later Ottoman Empire". *Consumption Studies and the History of the Ottoman Empire, 1550-1922*. ed. Donald Quartet, 201-241. New York: State University of New York Press, 2000.
- Kara, Mustafa. *Din-Hayat Sanat Açısından Tekkeler ve Zaviyeler*. İstanbul: Dergâh Yay., 2013.
- Kara, Mustafa. "İkinci Meşrutiyet Devrinde Dervişlerin Sosyal ve Kültürel Etkinlikleri". *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf ve Sufiler*. ed. Ahmet Yaşar Ocak, 735-746. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2014.
- Kara, İsmail. "Turban and Fez: Ulema as Opposition". *Late Ottoman Society: The Intellectual Legacy*. ed. Elisabeth Özdalga, 162-200. London: Routledge&Curzon, 2005.
- Kara İsmail, *Cumhuriyet Türkiye'sinde Bir Mesele Olarak İslâm*, İstanbul: Dergâh Yay., 2017.
- Kia, Mehrdad. *Daily Life in the Ottoman Empire*. California: Greenwood, 2011.
- Kılınçoğlu, Deniz. *Economics and Capitalism in the Ottoman Empire*. Routledge, London 2015.
- Koca, Emine. "XVIII. ve XIX. Yüzyıl Erkek Modası". *Türk-İslam Medeniyeti Akademik Araştırmalar Dergisi* 7 (2009): 63-81.
- Korkusuz, M. Şefik. *İstanbul Tekkeleri ve Postnişinleri*. İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2016.
- Koselleck, Reinhart. *The Practice of Conceptual History: Timing History, Spacing Concepts*. Standford: Stanford University Press, 2002.

- Küçükaşçı, Mustafa Sabri. "İstanbul'daki Mukaddes Emanetler". *Antik Çağ'dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi: Din.* ed. Coşkun Yılmaz, 402-415. İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 2015.
- Lüdtke, Alf. "Introduction: What is the History of Everyday Life and Who are Its Practitioner". *The History of Everyday Life: Reconstructing Historical Experiences and Ways of Life.* ed. Alf Lüdtke, 3-40. Princeton: Princeton University Press, 1995.
- Maden, Fahri. "Şehitlik Dergahı'nda Yenilikçi, Modern ve Bilge bir Bektaşî Babası Nafi Baba (1835-1912)". *Edeb Erkan* 3 (2023): 1-70.
- Medick, Hand. "Missionaries in the Rowboat?: Ethnological ways of Knowing as A Challenge to Social History". *The History of Everyday Life: Reconstructing Historical Experiences and Ways of Life.* ed. Alf Lüdtke, 41-71. Princeton: Princeton University Press, 1989.
- Micklewright, Nancy. "Late-Nineteenth-Century Ottoman Wedding Costumes as Indicators of Social Change". *Muqarnas* 6 (1989): 161-174.
- Muslu, Ramazan. "Türk Tasavvuf Kültüründe Tarikat Kıyafetleri ve Sembolik Anlamları". *EKEV Akademi Dergisi* 12/36 (2008): 43-66.
- n.d., Ümmü Ken'ân Tekkesi", *Kültür Envanteri*, 3 Kasım 2022, <https://kulturenvanteri.com/yer/?p=7531>
- Odabaşı, Levent. "Osmanlı İktisadi Modernleşmesinde Liberal Tezler". *Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 4 (2014): 76-86.
- Orlandi, Luca and Velika Ivkowska. "From Galata to Pera: Shifting Borders in Ottoman Society (1543-1923)". *The Dialectics of Urban and Architectural Boundaries in the Middle East and the Mediterranean.* eds. Suzan Girginkaya Akdağ and Mine Dinçer, 79-100. London: Springer, 2021.
- Ortaylı, İlber. "Türk Osmanlı Aile Yapısı". *Perşembe Konferansları* 16, 29-53. Ankara: Rekabet Kurumu, 2001.
- Özdamar, Mustafa. *Celal Hoca Kuşağı*. İstanbul: Mârifet, 1993.
- Özuyar, Ali. *Sinemanın Osmanlıca Serüveni*. İstanbul: Öteki Yayınevi, 1999.
- Parmaksızoglu, İsmail. "Rifâî, Ken'ân", *Türk Ansiklopedisi*, Ankara: Milli Eğitim Basımevi, 1978, C. 27/322.
- Polat, Orhun. "The Analysis of the Changes in the Interior Design of Houses Due to the Westernization Movements in the 19th century in the Ottoman Empire". *Advances in Social Sciences Research Journal* 5/12 (2018): 209-2017.
- Safa, Peyami. *Fatih-Harbiye*. İstanbul: Ötüken Neşriyat, 1995.
- Sargut, Cemalnur. *Sâmiha Ayverdi ile Sirra Yolculuk*. ed. Sadık Yalsızuçanlar. İstanbul: Nefes Yayınevi, 2009.
- Soydan, Aynur. "Darüşşafaka Tarihinden Kesitler". *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları* 1/3 (2013): 249-256.
- Strauss, Johann. "Who Read What in the Ottoman Empire". *Middle Eastern Literatures* 6/1 (2003): 39-76.
- Strauss, Johann. "Linguistic Diversity and Everyday Life in the Ottoman Cities of the Eastern Mediterranean and the Balkans (Late 19th and Early 20th centuries)". *The History of the Family* 16 (2011): 126-141.
- Seyfeddin, Ömer. "Gizli Mabed". *Avrupa Şark'ı Bilmez: Eleştirel Bir Söylem*. ed. Zeynep Çelik, 227-234. İstanbul: Koç Üniversitesi Yay., 2020.

- Sezer, Devrim. "The Anxiety of Cultural Authenticity in Turkish Communitarian Thought: Ahmet Hamdi Tanpınar And Peyami Safa on Europe and Modernity". *History of European Ideas* 36/4 (2012): 427-437.
- Silverstein, Brian. "Sufism and Governmentality in the Late Ottoman Empire". *Comparative Studies of South Asia, Africa and the Middle East* 29/2 (2009): 171-85.
- Şahin, Özge. "Teraziye Eşya ile Dengelemek: Ahmet Midhat'ın Romanlarında Eşya". *Monograf Edebiyat Eleştirisi Dergisi* 14 (2020): 8-28.
- Şentürk, Atilla. *Tâhirü'l-Mevlevî Hayatı ve Eserleri*. İstanbul: Nehir Yay., 1991.
- Şişman, Adnan. *Galatasaray Mekteb-i Sultânisi'nin Kuruluşu ve İlk Eğitim Yılları, 1868 – 1871*. İstanbul: Edebiyat Fakültesi Yayinevi, 1989.
- Tâhirü'l-Mevlevî. *Matbuat Âlemindeki Hayatım: İstiklâl Mahkemesi Hatıraları*. İstanbul: Büyüyen Ay Yay., 2021.
- Tahralı, Mustafa. "Ken'ân Rifâi", *TDV İslâm Ansiklopedisi* 25/254-255. Ankara: TDV Yay., 2022.
- Tahralı, Mustafa. "Rifâiyye", *TDV İslâm Ansiklopedisi* 35/99-103. İstanbul: TDV Yay., 2008.
- Terzioğlu, Derin. "Tarihi İnsanlı Yazmak". *Cogito* 29 (2001): 284-296.
- Uğurlu, A. Hilal. "Perform Your Prayers in Mosques! Changing Spatial and Political Relations in Nineteenth-Century Ottoman Istanbul". *The Friday Mosque in the City: Liminality, Ritual, and Politics*. ed. A. Hilal Uğurlu and Suzan Yalman, 221-249. Bristol: Intellect, 2020.
- Ulusoy, Mehmet Şemseddin. *Niyazî-i Mısırî'nin İzinde Bir Ömür Seyahat: Dildâr-ı Şemsî*. ed. Mustafa Kara, Yusuf Kabakçı. İstanbul: Dergah Yay., 2010.
- Uğur, Yunus. "Mapping Ottoman Cities: Socio-Spatial Definitions and Groupings (1450-1700)". *Journal of Early Modern Cultural Studies* 18/3 (2018): 16-65.
- Ülger, Mustafa. "19. Yüzyıl Osmanlı Fikir Hayatında Konakların Yeri". *İlahiyat Fakültesi Dergisi* 13/1 (2008): 197-206.
- Yalçinkaya, Arzu Eylül. *Ken'ân Rifâi: Hayatı, Eserleri, Tasavvuf Anlayışı*. İstanbul: Nefes Yay., 2021.
- Yalçinkaya, Arzu Eylül. "Son Dönem Osmanlı Şeyhlerinden Kenân Rifâi: Hayatı, Eserleri ve Tasavvuf Anlayışı". *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 11/24 (2020), 98-128.
- Yalçinkaya, Arzu Eylül. "Ken'ân Rifâi'nin Mesnevî Sohbetleri: 'Üçüncü Cild İkinci Defter' İsimli El Yazmasının Tahlili ve Öne Çıkan Şeyh Hususiyetleri". *Rahmet Kapısı-Ken'ân Rifâi Sempozyum Bildirileri*, 202-213. İstanbul: Nefes Yayinevi, 2012.
- Yavuz, Yusuf Şevki. "Elmalılı Muhammed Hamdi", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 11/57-62. İstanbul: TDV Yay., 1995.
- Yıldırım, Kadir and Levent Şahin. "Osmanlı'dan Günümüze Mesleki Eğitimin Gelişimi". *Çalışma ve Toplum* 1/44 (2015): 77-112.
- Yüksek, Ahmet Yusuf. "Sufi and the Sufi Lodges in Istanbul in the Late Nineteenth Century: A Socio-Spatial Analysis". *Journal of Urban History* 49/4 (2021): 1-30.
- Yüksel, Aydın. "Ümmü Ken'ân Tekkesi". *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, 7/111-112. İstanbul: Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayını, 1994.
- Wasti, Syed Tanvir. "A Distinguished and Loyal Ottoman Civil Servant: Hüseyin Nâzim Pasha". *Middle Eastern Studies* 49 (2013): 365.

- Wigen, Einar. "The Education of Ottoman Man and the Practice of Orderliness". *Civilizing Emotions: Concepts in Nineteenth Century Asia and Europe*. eds. Pernau, Margrit and Helge Jordheim, 106-125. Oxford: Oxford University Press, 2015.
- Wishnitzer, Avner. *Reading Clocks Alla Turca: Time and Society in the Late Ottoman Empire*. Chicago: The University of Chicago Press, 2015.
- Wishnitzer, Avner. "Our Time: On the Durability of the Alaturka Hour System in the Late Ottoman Empire". *International Journal of Turkish Studies* 16/1 (2010): 47-69.
- Wishnitzer, Avner. "Eyes in The Dark: Nightlife And Visual Regimes in Late Ottoman Istanbul". *Comparative Studies of South Asia, Africa and the Middle East* 37/2 (2017): 245-261.
- Zarcone, Thierry. "Shaykh Succession in Turkish Şūfī Lineages (19th and 20th Centuries): Conflicts, Reforms and Transmission of Spiritual Enlightenment". *Asian and African Area Studies* 7/1 (2007): 18-35.
- Zülfikar F. Cangüzel Güner, "Türkiyedeki Tasavvuf Çalışmaları Metodolojisiinde Yeni Ufuk Arayışları, *TAED*, 1/1 (2022), 153-159.
- Zürcher, Erik Jan. 'The Young Turk Revolution: Comparisons and Connections'. *Middle Eastern Studies* 55/4 (2019): 481-498.

Osmanlı Mirası Araştırmaları Dergisi

Journal of Ottoman Legacy Studies

e-ISSN: 2148-5704

Cilt 12, Sayı 32, Mart 2025 / Volume 12, Issue 32, March 2025

Makale Türü/Article Types: Araştırma Makalesi/Research Article
Geliş/Received: 09.06.2024
Kabul/Accepted: 16.10.2024
DOI: 10.17822/omad.1557258

Atıf/Citation: Kuleli, Ayşe Esin. "An Ottoman Period Addition to Attaleia Castle: Antalya Clock Tower". *Osmanlı Mirası Araştırmaları Dergisi* 12/32 (2025): 47-71.

Ayşe Esin KULELİ

(Assoc. Prof. Dr.), Antalya Bilim University / Türkiye, esin.kuleli@antalya.edu.tr, 0000-0003-0866-8278

An Ottoman Period Addition to Attaleia Castle: Antalya Clock Tower

Attaleia Kalesi'nde Bir Osmanlı Dönemi Eki: Antalya Saat Kulesi

Abstract: The defense system of the city of Attaleia, whose first construction dates back to the Hellenistic period, consists of outer walls, curtain walls, inner walls and the gates and bastions on them. Maps, engravings, and drawings have been made regarding the city, which many travelers and researchers have visited throughout history. However, Antalya castle retains an air of mystery, because definitive knowledge regarding its original character hasn't been established. Attaleia Castle has undergone many modifications throughout its history from the 2nd century AD to the present day as a result of natural disasters, sieges, repair works, demolitions, and additions. Although the walls surrounding the city remained largely intact until the early 20th century, it is known that demolitions began in 1914, starting in the vicinity of the Government House. The castle gate, walls, and bastions located in the vicinity of the bastion, which had Antalya clock tower added to it during the Ottoman period, were destroyed in earlier times and have not survived to the present day. This situation has caused the bastion, originally part of the fortification system and later converted into a clock tower, to largely lose its physical and visual connection with the other elements of the castle. This study presents the results of the research regarding the Antalya Clock Tower built during the Ottoman period on one of the few remaining bastions of the multi-layered heritage of the Attaleia castle, this important defence system has survived to the present day.

Key Words: Antalya Clock Tower, Attaleia Castle, multi-layered cultural heritage, bastions, city walls

Öz: İlk yapımı Helenistik döneme tarihlenen Attaleia kenti; savunma sistemi, dış surlar, perde surlar, iç surlar ile üzerindeki kapı ve burçlardan oluşmaktadır. Tarihi süreçte pek çok gezgin ve araştırmacı tarafından ziyaret edilen kent ile ilgili haritalar, gravürler, çizimler yapılmış olsa da, kale hâlâ gizemini korumakta, özgün niteliği ile ilgili kesin bilgilere ulaşılamamaktadır. Attaleia Kalesi MS 2. yüzyıldan günümüze pek çok değişim geçirerek ulaşabilmiş olup bu değişimlerin başlıca nedenleri; doğal afetler, kuşatmalar, onarım çalışmaları, yıkımlar ve ekler şeklinde tanımlanabilir. Şehri çeviren kale 20. yüzyılın başlarına kadar büyük oranda ayakta kalmasına rağmen, 1914 yılında Hükümet Konağı civarından başlanarak yıkım yapıldığı bilinmektedir. Osmanlı döneminde üzerine saat kulesi eklenen burcun yakın çevresinde yer alan, Attaleia Kalesi'nin öğeleri olan kale kapısı, sur duvarları ve burçlar önceki tarihlerde yıkılarak günümüze gelememiştir. Bu durum, aslında sur sisteminin bir parçası olan ve sonradan saat kulesine dönüştürülen burcun kalenin diğer öğeleri ile fiziksel ve görsel ilişkisini büyük oranda kaybetmesine neden olmuştur. Bu çalışmada çok katmanlı miras niteliğine sahip Attaleia kenti kalesi ve bu önemli savunma sisteminden günümüze ulaşabilen az sayıdaki burç örneklerinden birinin üzerine Osmanlı döneminde inşa edilmiş olan Antalya Saat Kulesi'ne ilişkin araştırma sonuçları aktarılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Antalya Saat Kulesi, Attaleia Kalesi, çok katmanlı kültürel miras, burçlar, surlar

Introduction

According to the findings from the necropolis located near the city center of Antalya, it is known that the settlement was established before the Hellenistic period, yet data explaining the urban texture and defence system during its foundation have not been reached.¹ The history of Antalya extends back to the ages when traces of humanity were first observed in Anatolia. It is accepted that the ancient city of Attaleia was founded by King Attalos II of Pergamon seeking a

¹ Burhan Varkıvanç and İsmail Akan Atıla, "A New Monumental Gate from the Roman Imperial Period on the Attaleia City Walls". *Adalya*, no. 24 (November 2021): 249- 268.

natural harbor in the region in the 2nd century BC in an area where a previous settlement existed.² Shaped like a horseshoe from west to east, the city, with its harbor as its focus, was surrounded by walls for protection against attacks.

Under the dominion of the Roman Empire, Attaleia, visited by Emperor Hadrian in the 2nd century AD, had a monumental gate built in honor of the emperor's arrival³, known today as Hadrian's Gate. Attaleia, after accepting a community of Roman veterans established by Augustus, gained the status of a Roman colony in the 3rd century AD. The city maintained its importance in the 5th and 6th centuries, becoming one of the most significant and active trading ports in the Eastern Mediterranean.⁴ During the Byzantine Empire, from the 7th and 8th centuries onwards, the walls of Attaleia were reinforced, and curtain walls, gates, towers, and ditches were added to this system.⁵ Both Western and Turkish historians state that the arrival and settlement of Turkmens in Anatolia took place in two stages. In the first stage, after the Battle of Manzikert in 1071, Turkmens began to settle in Anatolia en masse.⁶ After the collapse of the Byzantine Empire, the Turks' entry into Anatolia from the east accelerated and Attaleia became one of the cities in Anatolia that the Turks wanted to capture. The city, renamed Adalia by the Seljuks, came under Seljuk rule in 1207, and structures like the Yivli Minaret Mosque and Karatay Madrasa were built. Activities aimed at strengthening the walls were also undertaken. Antalya became part of the Ottoman Empire during the reign of Bayezid I in 1390.⁷

The city walls, originally constructed during the Hellenistic period⁸, underwent expansions, additions, and repair works over time. The central part of the city, surrounded by outer and curtain walls, was divided into three sections by inner walls. Interventions made to the Attaleia city walls throughout history reflect the city's long historical background. The architectural characteristics and construction phases of Attaleia Castle, with its multi-layered texture, have been the subject of various studies. Sönmez extensively examined the locations and numbering of walls, gates, and towers on the plan by reviewing maps of researchers such as Erten and Lancoronksi. According to Sönmez's map, the walls surrounding historical city centre *Kaleiçi* were constructed in six periods.⁹ Within the scope of Süer's thesis, the Attaleia walls were examined in the Hellenistic, Roman, Byzantine, Seljuk, and Ottoman periods, and periodical restitution proposals were developed using Hellen Kempler's maps and studies.¹⁰

Dayar aimed to identify the repair needs of Attaleia Castle in the early 19th century based on the inspection report and the map prepared by Architect Mustafa Raşid Efendi in 1815.¹¹ In another study, Dayar examined maps and photographs prepared on March 27, 1905,

² Feridun Emecen, "Antalya". Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi 3 (1991): 234.

³ Karl Graf Von Lancoronksi, Pamphylia ve Pisidia Kentleri. 1. Cilt Pamphylia. Suna İnan Kırac, Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Enstitüsü Çeviri Dizisi 2. İstanbul: (2005): 8.

⁴ George. E. Bean, Turkey's Southern Shore (An Archeological Guide), London: Ernest Benn Limited, (1968): 21-22.

⁵ Hansgerd Hellenkemper,; Friedrich Hild, „ Tabula Imperi Byzantini VIII.1: Lykien und Pamphylien. Viyana: Avusturya Bilimler Akademisi Yayınevi, (2004): 324.

⁶ Ahmet Yaşar Ocak, Turkey Byzantium to Turkey 1071-1453, Volume 1, Edited by Kate Fleet, Cambridge University Press, (2009): 362-363.

⁷ Trudy Ring, Noelle Watson and Sharon Boda. International Dictionary of Historic Places, Vol.3, Southern Europe, London: Fitzroy Dearborn Publishers, (1995): 36-38; Barbara Flemming, „ Geç Ortaçağ Dönemi'nde Pamfilya, Pisidia ve Likya'nın Tarihi Coğrafyası. Çev. Hüseyin Turan Bağçeci. Ankara; Türk Tarih Kurumu Yayınları, (2018): 167-192.

⁸ Bean, Turkey's Southern Shore (An Archeological Guide, 21-22.

⁹ Cemil Cahit Sönmez, Antalya Kenti Kalesi'nin Tarihi: Burçlar Kapılar ve Sur Duvarları, Antalya; Mimarlar Odası Antalya Şubesi: (2008): 32.

¹⁰ Ayşe Süer, "The Analysis Of Historical / Cultural Pattern Development And Conservation Plans Of Antalya Kaleiçi. İzmir: İYTE, Unpublished Master Thesis. (2006).

¹¹ Evren Dayar, "1815 Haritası'nda Antalya Kalesi: Surlar, Kapılar ve Burçlar", Belleten, Cilt 84 - Sayı 300: (2020): 667-716.

documenting the damage done to the walls and towers of Attaleia Castle, providing important information about the state of Attaleia Castle in the early 20th century.¹²

While the defense system of the historical settlement was examined in all these studies mentioned above, comprehensive architectural research data couldn't be found regarding the Antalya Clock Tower (Figure 1a, 1b), which is identified as number B50 on Sönmez's map. For this reason, in the content of this study, in addition to examining the modification of Antalya Castle in the historical process, how the Antalya Clock Tower was affected by this process, its architectural quality, and conservation problems are also discussed.

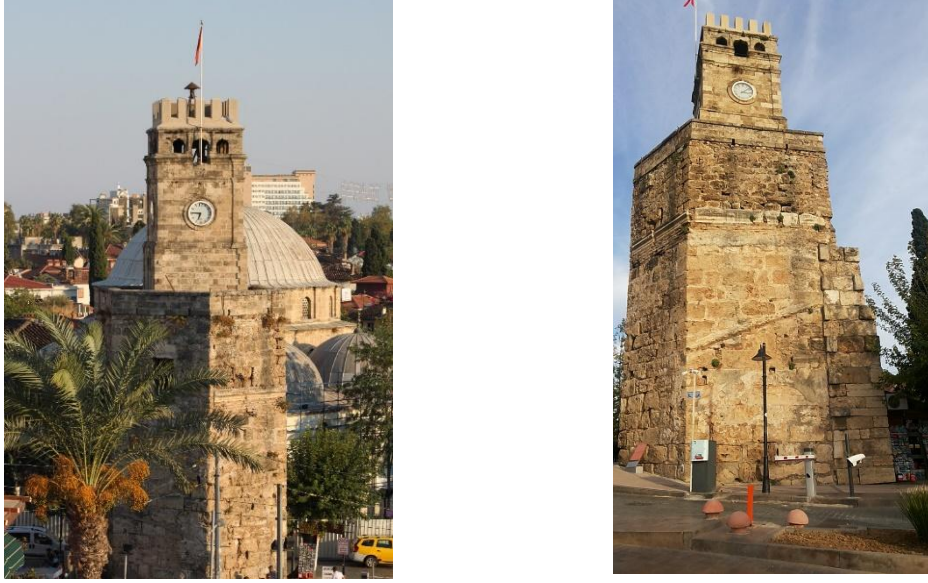

Figure 1a, 1b. The north and west facade of Antalya Clock

Within the scope of this study, methods such as literature and archive research, on-site measurement, and examination studies were used. While examining the architectural features of the building and its change in the historical process, it is aimed to understand the general similarities of the building with the clock towers of the same period.

The research consists of four sections and a conclusion. After introduction, the situation and change of Attaleia Castle in the historical process are summarized in the light of the information obtained from the literature research in the first section. Secondly, Antalya Clock Tower and its architectural features, problems, and current situation are detailed and supported with photographs and drawings. Thirdly, the process of transforming bastion number 50, into Clock Tower in the Ottoman Period is explained by examining the construction works of the clock tower and comparative studies. In the conclusion section, the information obtained during the research process is summarized, and the deficiencies and suggestions for the preservation of the historical structure and its immediate surroundings, and the perception of its historical context to the local people and visitors are discussed.

1. Modifications of Attaleia Castle in Historical Process

The Arab traveler Ibn Battuta, who visited Antalya in the mid-14th century, mentions the city with praise, noting its resemblance in name to the city of Antakya, with just a single letter difference. He writes of the city's walls separating it from the port where traders from different nationalities gather, mentioning that the gates of the walls are closed on Fridays and every night.

¹² Evren Dayar, "1905 Haritalarında Antalya Kaleiçi ve Çevresi." *Art-Sanat*, 21: 229–260, (2024): 229- 260.

Additionally, he indicates the presence of structures such as the Friday Mosque, madrasa, and baths in the city center, stating that there are neighborhoods not only for Muslim Turks but also for Christians and Jews, all of which are surrounded by walls for protection.¹³

Another famous traveler Evliya Çelebi, who visited Antalya in 17th century, described Attaleia Castle as a large historic stone castle located on rugged rocks at the end of Antalya Bay's coastline.¹⁴ When examining the maps drawn by Architect Mustafa Raşid Efendi (1815), Lanckoronski (1890), Lieutenant Ali Rıza Efendi (1905), and Erten (1922- 1924), it becomes clear that these maps provide important information about the periods in which they were prepared. Sönmez's book published in 2008 reveals that Erten's and Lanckoronski's research were particularly utilized, and restitution proposals for the construction phases of Attaleia Castle were developed based on on-site observations.

The maps by Mustafa Raşid Efendi in 1815 (Figure 2) and Lieutenant Ali Rıza Efendi in 1905 (Figure 3), prepared approximately a century apart, show the outer and curtain walls, inner walls, castle gates, bastions, and ditches, that constitute Antalya Castle. These maps, prepared by state officials for different purposes in the context of restoration and investigation of the damage caused in the castle, have been extensively examined in Dayar's research. In his study, the researcher conveyed data and opinions regarding this significant defence system.¹⁵¹⁶

¹³ Trudy Ring, Noelle Watson and Sharon Boda. International Dictionary of Historic Places, Vol.3, Southern Europe, London: Fitzroy Dearborn Publishers, (1995):38; A. Sait. Aykut, Ebu Abdullah Muhammed Ibn Batuta Tanci Ibn Battuta Seyahatnamesi, 1. Cild. (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, Şefik Matbaası, 2000) 402-403.

¹⁴ Seyit Ali Kahraman, Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi: Kütahya, Manisa, İzmir, Antalya, Karaman, Adana, Halep, Şam, Kudüs, Mekke, Medine, 9. Kitap, 1. Cilt, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, Promat Basım Yayım San. ve Tic. A.Ş. (2011):, 310.

¹⁵ Dayar, "1815 Haritası'nda Antalya Kalesi: Surlar, Kapılar ve Burçlar", 706.

¹⁶ Dayar, "1905 Haritalarında Antalya Kaleiçi ve Çevresi", 229- 260.

Figure 2. Architect Mustafa Raşid Efendi's map dated 1815.¹⁷

¹⁷ Dayar, "1815 Haritası'nda Antalya Kalesi: Surlar, Kapılar ve Burçlar", 706.

Figure 3. Map of Lieutenant Ali Rıza Efendi, dated 1905.¹⁸

The 1905 map, predating the systematic destruction of Attaleia Castle, which carried out between 1911 and 1936, provides insight into the defence system of the settlement in the historical city center of Antalya, and the historical development experienced in the city until the early 20th century.¹⁹

Lanckoronski, who conducted research trips to Pamphylia and Pisidia starting in 1882, examined Attaleia Castle and its harbor and then published results of his research (Figure 4). He describes his views on the historical walls of Attaleia as follows: "The reason for the city's establishment and its initial location seems to be the harbor itself. This is the most suitable place for a harbor along the entire coast." He also marked the location of the castle and its walls, gates, and bastions on his plan, describing the castle as "... small semicircular planned city walls facing the harbor, all bastions, the front wall, and the sections connecting the docks on both sides of the harbor, as well as the wider city walls that draw a larger arc, and the internal walls dividing the inner part were only drawn accurately using a compass and could be reached step by step." The researcher also pointed out the difficulties faced by the terrain engineer due to the inability

¹⁸ Dayar, "1905 Haritalarında Antalya Kaleiçi ve Çevresi", 233.

¹⁹ Dayar, "1905 Haritalarında Antalya Kaleiçi ve Çevresi", 229-260.

to progress in all sections of the walls and the problems of not being able to reach the walls from both inside and outside.²⁰

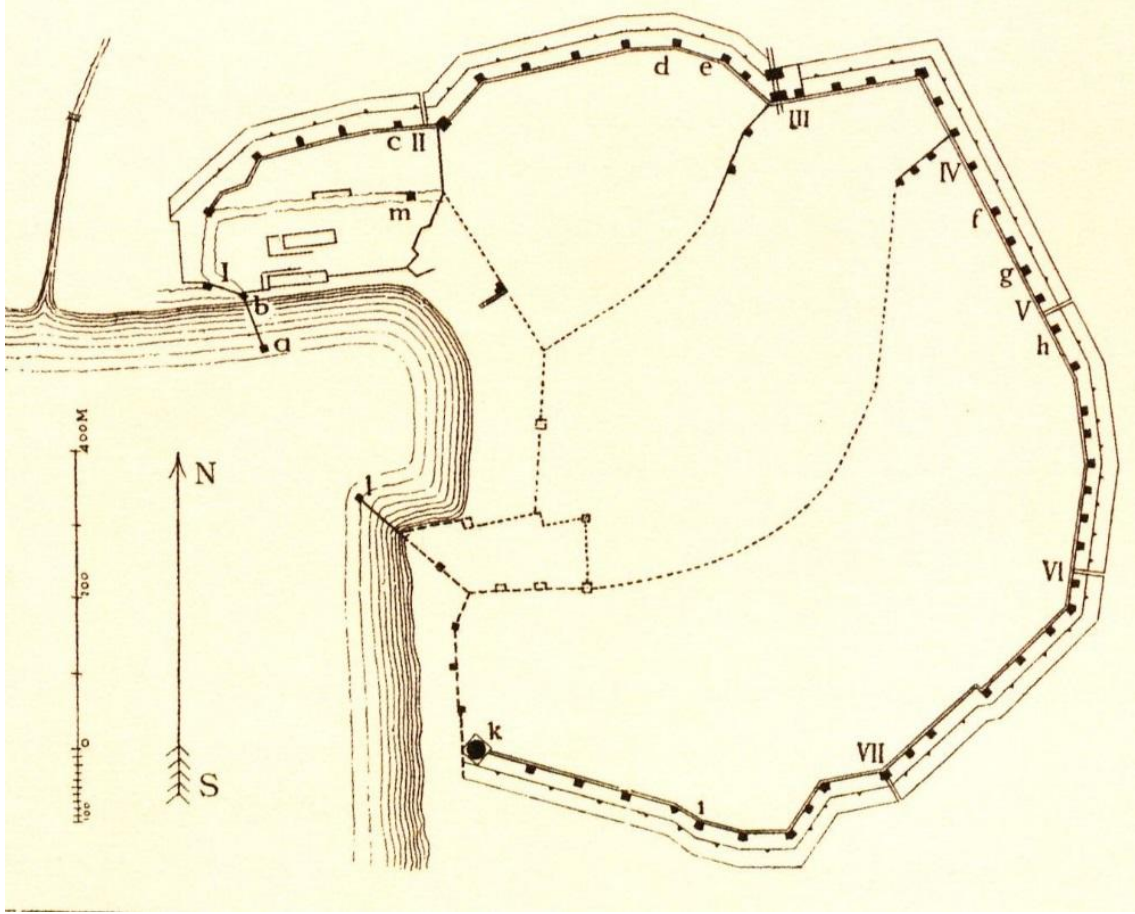

Figure 4. Defence system plan of Antalya Castle.²¹

Evliya Çelebi, who visited the city in the 17th century, mentioned that the sturdy and well-protected castle of the city had four large castle gates, indicating that there was no gate other than the gate he referred to as the main Castle Gate *Kale Kapısı / Kebir Kapı* from which one could enter the land. He also mentioned the presence of twenty-two small and large inner gateways and eighty bastions within the neighborhoods.²² Dayar, states that there are thirty-one gates located in various places described as outer walls, curtain walls, inner walls, and earth strips based on Mustafa Raşid Efendi's map.²³ Lanckoronski, on the other hand, only marked seven gates on the outer walls in his map.²⁴

In Sönmez's study, thirty-seven gates are described on the outer walls, curtain walls, and inner walls, with some gates located on the outer walls named western, northern, eastern, and

²⁰ Lanckoronski, Pamphylia ve Pisidia Kentleri. 1. Cilt, 8-12.

²¹ Lanckoronski, Pamphylia ve Pisidia Kentleri. 1. Cilt Pamphylia, 8-12.

²² Kahraman, Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi: Kütahya, Manisa, İzmir, Antalya, Karaman, Adana, Halep, Şam, Kudüs, Mekke, Medine, 309-315.

²³ Dayar, "1815 Haritası'nda Antalya Kalesi: Surlar, Kapılar ve Burçlar", 706.

²⁴ Lanckoronski, Pamphylia ve Pisidia Kentleri. 1. Cilt Pamphylia, 8.

southern gates, and others within the inner walls named Customs gates, Tophane gate, and Fish Market gate²⁵ (Figure 5).

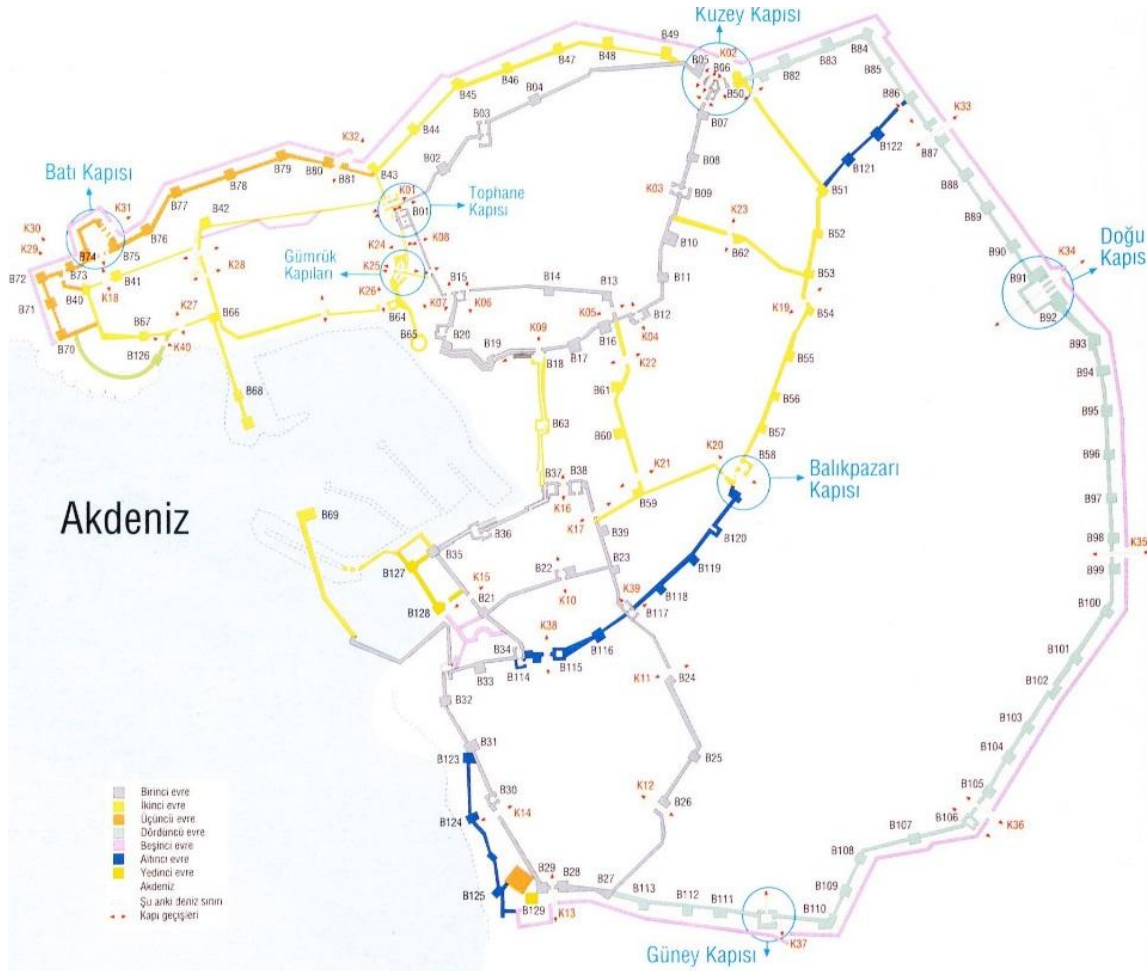

Figure 5. Antalya Castle plan, walls, Gates, and numbered bastions.²⁶

The examined maps generally show the gates in a schematic approach without going into detail. In Sönmez's study, however, a plan restitution proposal for the Kale Gate *Kale Kapısı*, located west of the tower numbered 50 and converted into a clock tower in the 20th century, was developed (Figure 6). Evliya Çelebi referred to this gate as the only entrance to the inner city area. The name of the gate was recorded as *Kebir Kapı* on Mustafa Raşid Efendi's map, as *III* on Lanckoronski's plan, and as *Kale Kapısı* on Erten's map²⁷ (Figure 7).

²⁵ Sönmez, Antalya Kenti Kalesi'nin Tarihi: Burçlar Kapılar ve Sur Duvarları, 125-167.

²⁶ Sönmez, Antalya Kenti Kalesi'nin Tarihi: Burçlar Kapılar ve Sur Duvarları, 89.

²⁷ S. Fikri Erten, Antalya Livası Tarihi, Ciltlenmiş Daktilo Yazısı (fotokopi) Akmed, Antalya, (1338-1340) (1922-1924).

Austrian scientists employed Ernst Krickl as a survey officer to conduct examinations, sketches, and map drawings in the Lycia region under the Commission for Archaeological Research in Asia Minor between 1891 and 1899. The officer's daily journal and photographs provide information about the condition of historical centre and castle in Antalya in the late 19th century.²⁸

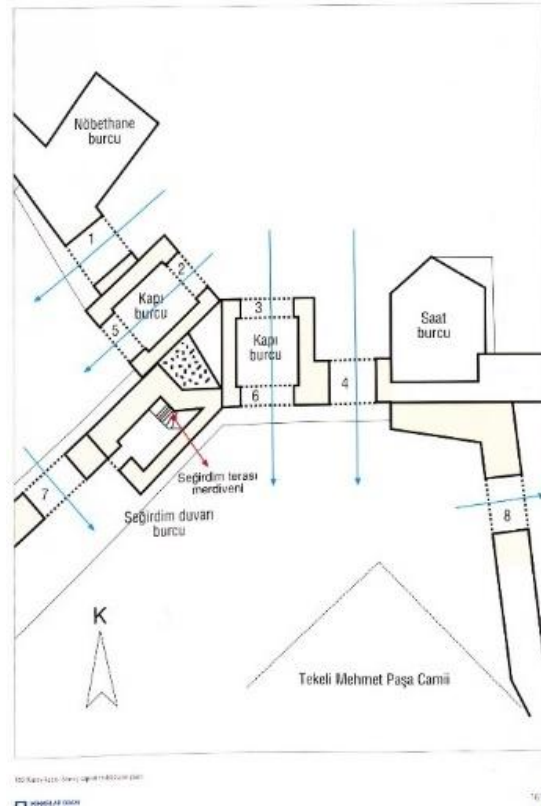

Figure 6. Castle Gate Kale Kapısı / Kebir Kapı restitution proposal.²⁹

²⁸ Ernst Krickl, 1892 Lykia Günlüğü, İstanbul: Suna ve İnan Kırac Vakfı, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, Mas Matbaacılık, (2005): 9-10.

²⁹ Sönmez, Antalya Kenti Kalesi'nin Tarihi: Burçlar Kapılar ve Sur Duvarları, 161.

Figure 7. Fikri Erten's castle plan.³⁰

Due to threats from the east emerging after the Late Antique Period, the defence system of Attaleia was renewed and strengthened to ensure its existence. This situation significantly affected the entrances to the city, which were structurally and strategically the weakest points, and most of the gates of the Roman Imperial Period were closed. The practice of closing the city entrances in the early Byzantine Period caused the entrances to be damaged and partially or completely destroyed. In addition, this practice led to the changes in the urban texture adjacent to the walls. Today, the original remnants of the castle can only be seen in a few bastions and walls, with the most extensive damage to the walls occurring during systematic demolitions in the early 20th century.³¹ The first comprehensive demolition in 1911 was justified by claiming that the walls were depriving the city of air and threatening health. The walls around the Kale Gate were largely demolished in subsequent years by the Municipality.³²

The walls surrounding the city since the late Ottoman period had not been comprehensively repaired due to their cost. Therefore, it is occasionally complained that these walls pose threats to public safety and also hinder the development and ventilation of the city. Erten, who researched the history of Antalya, stated in his book "History of Antalya Province," that the demolition of the walls began in 1914 from the Government House, but he does not mention the vicinity of the clock tower. This suggests that the demolition process had not reached that area until the date of Erten's book.³³ According to Güçlü's research, in the following period, correspondence was made between the Ministry of Education, the Governorate, and the Municipality regarding the demolition of the walls around the Castle Gate. When the Municipality insisted on its decision, the Ministry of Education requested the appointment of an Ancient Monuments Inspector with its official letter dated October 20,

³⁰ Erten, Antalya Livası Tarihi.

³¹ Varkivanç and Atila, “A New Monumental Gate from the Roman Imperial Period on the Attaleia City Walls”. 249-268.

³² Dayar, “1815 Haritası’nda Antalya Kalesi: Surlar, Kapılar ve Burçlar”, 674.

³³ Erten, Antalya Livası Tarihi.

1929.³⁴ It is understood that the demolition process was started by the Municipality and that most of the walls at the location of the Kale Gate were demolished in subsequent years. The condition of the Castle Gate before it was demolished and its connection with the adjacent bastions is shown in the restitution drawing produced by Sönmez³⁵ as a result of restitution studies (Figure 6).

2. Current Situation of 50th Bastion of Castle and Antalya Clock Tower

The Antalya Clock Tower, located within the urban and 3rd Degree Archaeological Site of Kaleiçi in the Muratpaşa District of Antalya Province, is considered a cultural asset.

2.1. Plan Features of the Building (Figures 1a, 1b, 10, 11, 12)

The construction of the bastion, which has a pentagonal plan, involved the use of rough-hewn stone. When the decision was made to convert it into a clock tower, the bastion essentially became the basement for the clock tower. When considering the bastion and the clock tower on top of it as a whole, the height of the pentagonal tower from the road level to the highest point varies depending on the slope of the road, with an approximate height of about 13.00 meters from the road level to the top of the bastion. The upper square-shaped clock tower's height is around 9.00 meters.

It is not possible to enter to the inside of the bastion in the lower levels and it can be understood from section drawings that the bastion's center is filled. Access to the interior can be achieved through a simple modern iron staircase on the northeast facade and there is an iron gate on the southeast facade. The interior of the clock tower consists of four floors at different heights. Access between the floors, which are separated by reinforced concrete slabs, is provided by an iron spiral staircase (Figure 8). Entry to the tower can be accessed through the added door at an elevation of +7.31, which is the lowest walkable level within the tower. A circular iron staircase is placed in the western corner of the rectangular interior space (200x340 cm). The wall thickness of the tower at this level has been measured at 270-280 cm, with a distinctive original arrow slit window also drawing attention.

Figure 8. Reinforced concrete slabs and iron staircase.

The square-planned body of the clock tower sits on top of the pentagonal base of the bastion. The walls of the clock tower have been planned to rise by converting the rectangular interior space into a square form. For this purpose, the wall of the clock tower has been built as an overlay on the inner surface of the tower wall, with a thickness of 55-60 cm. Thus, the

³⁴ Muhammed Güçlü, "Antalya Saat Kulesinin İnşası", Taç Mimarlık Arkeoloji Kültür Sanat Dergisi. Sayı: 1: 38- 41, (2013): 38-41.

³⁵ Sönmez, Antalya Kenti Kalesi'nin Tarihi: Burçlar Kapılar ve Sur Duvarları.

interior space of the clock tower's main structure measures approximately 240x240 cm. Consequently, the clock tower's main structure is thinner than the tower and is designed to have a terrace around it. The width of the terrace varies depending on the direction and is surrounded by a parapet wall approximately 1.00 meters in height, built with cut stone.

One of the bells is mounted on the reinforced concrete slab at the top of the tower (Figure 9), and the other is placed inside one of the arched openings at the same level. There are twelve window openings in the top floor in total.

Figure 9. One of the bells with a lamp is mounted on the reinforced concrete slab in the clock pavillion section.³⁶

The clock mechanism is located on the third floor. The clock dials and mechanisms in use at the same level are later additions and are not original. During the repair works in past, a layout reminiscent of embrasure loophole parapet was created in the top section of the tower (Figure 1).

³⁶ According to Çimrin, the old clock mechanism was replaced with electronic devices in 1974. Therefore, since the bell was no longer needed in the clock system after that date, it appears that a lamp was installed inside the bell and used for illumination purposes.

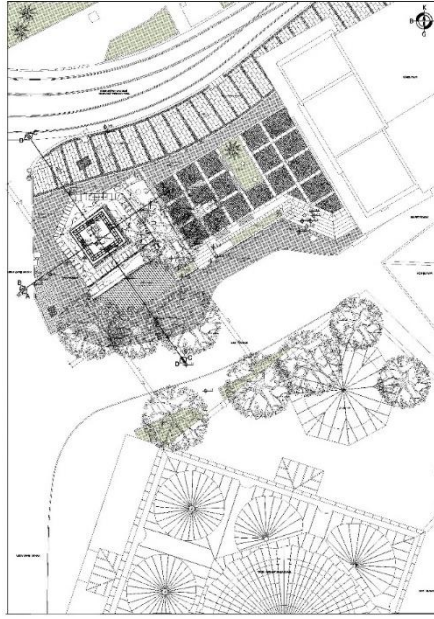

Figure 10. Antalya Clock Tower layout plan.

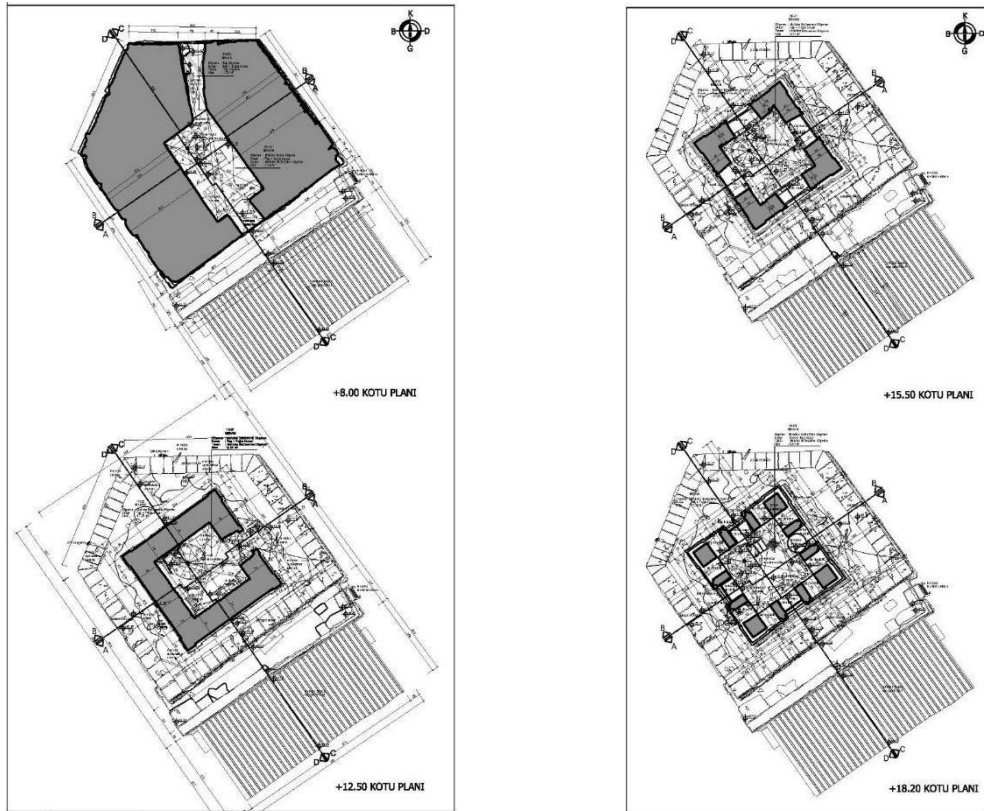

Figure 11. Clock Tower +8.00, +12.50, +15.50, and +18.20 elevation plans.

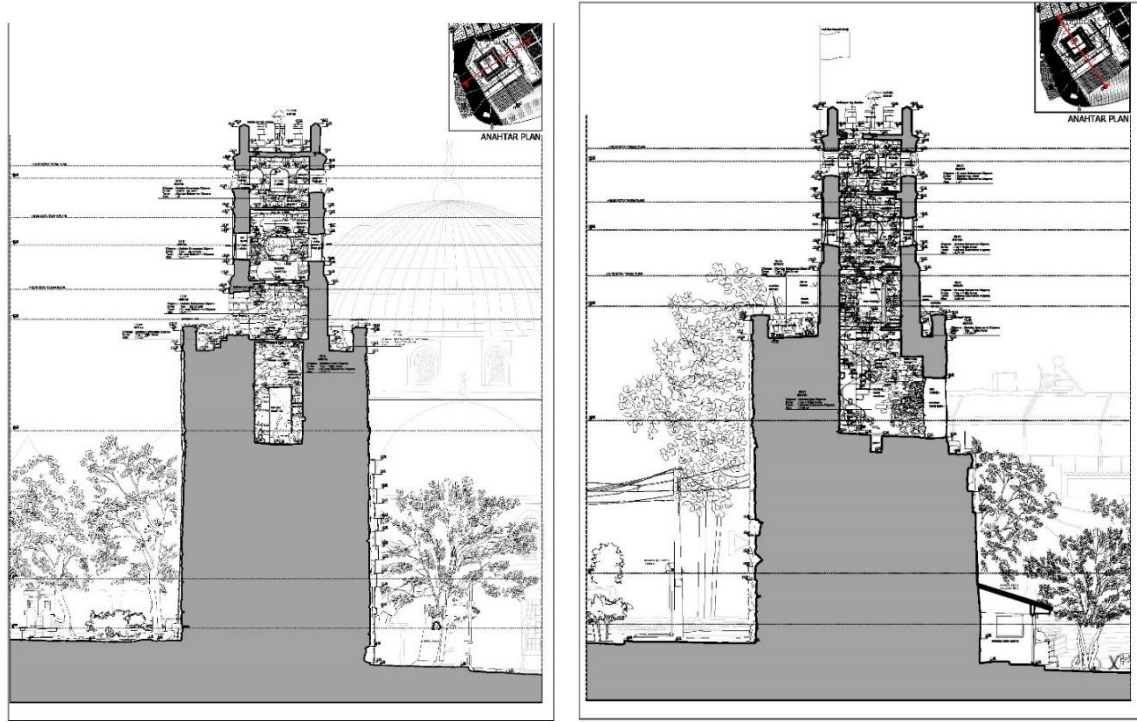

Figure 12. A-A and C-C Section of the Clock Tower (From left to right).

2.2. Identification of Facades

The pentagonal-shaped bastion forming the basement of the clock tower is constructed using rough-hewn stone and occasionally rubble stone, while the clock tower itself is built using cut stone (Figure 1a, 1b, 13, 14). The lower levels of the base have regular rows of rough-hewn stones in the wall structure, while the use of spolia stones is noticeable towards the upper levels. On the southwest facade, it is observed that spolia stones are present in the 17th row from the road level, and below these stones, there is the use of irregularly arranged, thin, long bricks, presumably for leveling the ground. In the upper part of the structure, smaller stones were used with irregular joints filled with various types of binding mortar such as lime and cement above the spolia stones. The wall continues up to the level where the clock tower terrace is located.

Access to the interior part coded as ZK-01, is provided through a stone flat-arched door on the southeast facade. On the southwest facade, stone material is predominant, with occasional use of bricks. At the top of the brick section, there are rows of spoliated stones and the original window space above them. A window is located on the upper levels of the north facade, and a regular row of stone masonry is observed, which becomes irregular from the lower edge of the window from the road level upwards. Reused *spolia* stone blocks are also used on the north facade. The remnants of the wall roots, belonging to the collapsed sections of the wall that connected this tower to other elements of the castle, are noticeable at both corners of the tower's southeast facade. These sections are crucial as they provide important information regarding the context of the tower and the castle system to which it belongs.

At the upper level of the tower, a section built with cut stone surrounds the facade, forming the parapet wall of the clock tower. Small rectangular channels are designed in the terrace section surrounded by the parapet to drain rainwater.

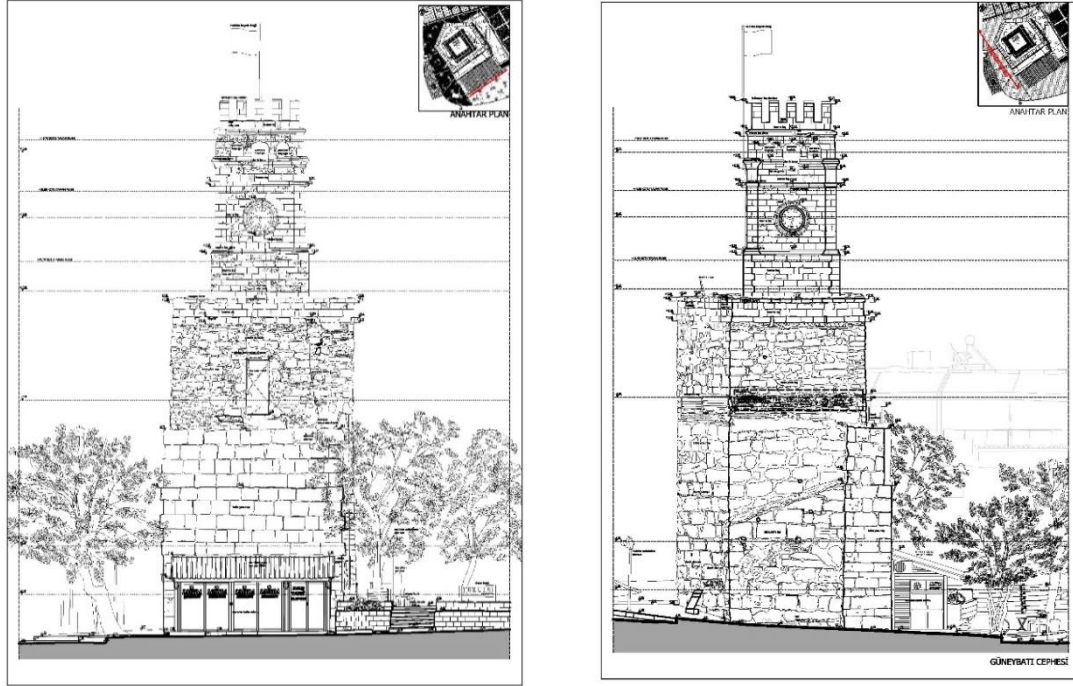

Figure 13. Southeast and Southwest Facades of the Clock Tower (From left to right).

All four facades of the clock tower have the same decoration program. Horizontal molded profiles at four different levels are used on all sides of the square-planned body. A clock face has been placed within the circular stone-profiled opening located on the axis of the stone-clad surface between the first and second profiles on each facade. On the axis of the opening between the third and fourth profiles, there is a large central pointed-arched window, flanked by smaller, narrow pointed-arched window openings on either side. This section is referred to as the clock pavilion *Saat Köşkü* in the terminology of clock tower architecture. An arrangement resembling loopholes/ battlement, using imitation stone material, is made above the fourth profile. The stone flat-arched door provides access to room 1K-01 on the northeast facade.

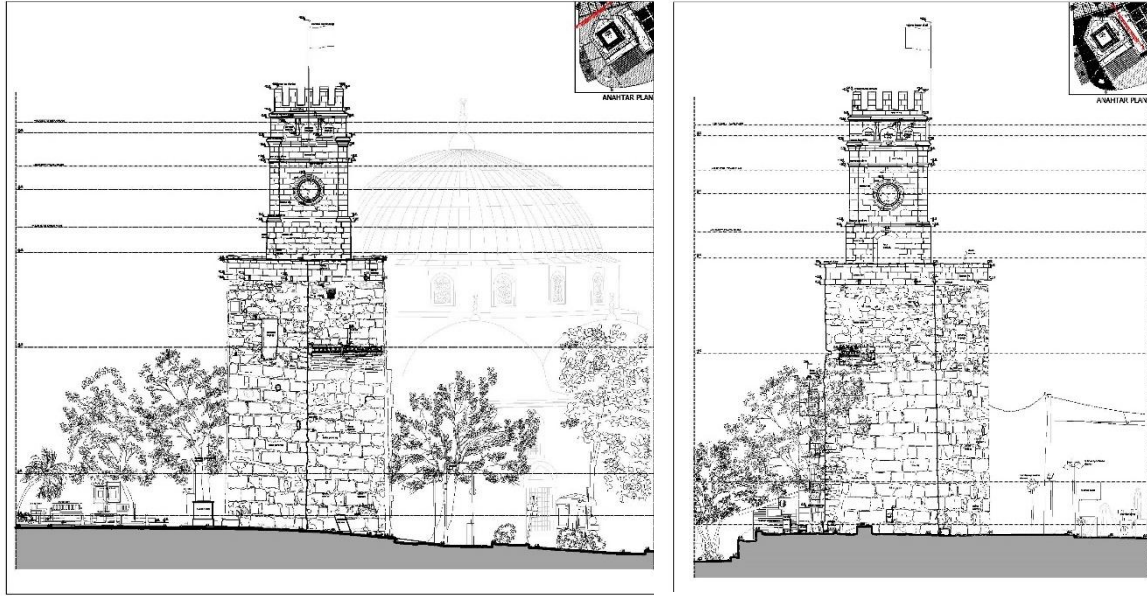

Figure 14. Northwest and Northeast Facades of the Clock Tower (From left to right).

The structure was neglected for years, and it had significant decay problems. The facade surfaces of the pentagonal body exhibit some deterioration problems such as surface losses, fragmentations, salt deposits, darkening, and accumulations. Additionally, hairy cracks, voids in joints, and the use of incompatible repair mortars and materials are notable. The presence of biological growth on the surfaces is also observed.

In the ZK-01, 1K-01, 2K-01, and 3K-01 spaces, damages such as material losses on the stone surfaces and joints, salt deposits, and the occasional use of incompatible repair materials can be observed. Biological growth is also visible on the sills of the arched windows.

The sheet metals, iron profiles, iron doors, and imitation stone materials found inside and on the facades of the structure are considered non-original, modern elements.

3. From Bastion B50 to Antalya Clock Tower

Bastion B50 converted into a clock tower during the early 20th century, has transformed into one of the prominent landmark structures of the cities³⁷ as Lynch explained.

3.1. Construction of Clock Towers in The Ottoman Period

The Ottoman architecture was shaped by the political, social, and administrative changes brought by the Tanzimat period. Unlike the classical era, which had the construction of complexes, caravanserais, baths, and monumental mosques, buildings such as town halls, courthouses, provincial palaces, hospitals, etc., primarily aimed at public and civilian use began to be constructed.³⁸

The construction of clock towers in cities was initially realized by Westerners, with the first examples dating back to the 13th century in England and Italy. The construction of clock towers in Ottoman geography began towards the end of the 16th century. The Clock Tower of Ferhat Pasha Mosque built in Sarajevo in 1577 and the Clock Tower of Skopje are among the earliest examples of the 16th century. The expansion of relations with Europe and the increase

³⁷ Kevin Lynch, Kent İmgesi, Çeviren: İrem Başaran, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, (2010): 1-11.

³⁸ Harun Tuncer, "Sultan II. Abdülhamit Dönemi Saat Kuleleri". Din ve Hayat Dergisi. Sayı: 32: 109- 119, İstanbul: (2017): 111.

in economic, commercial, and cultural exchanges during the 18th and 19th centuries led to a period of change in Ottoman society. However, the real proliferation occurred in the 19th century, especially during the reign of Sultan Abdulhamid II (1876-1909). In 1901, during his 25th year of reign, Sultan Abdulhamid II received 25 clocks as gifts from the German Emperor Wilhelm II and distributed them to cities Sultan deemed appropriate. The construction dates of these clock towers are close to each other, indicating an acceleration in the construction of clock towers during the Westernization process of the Ottoman Empire.³⁹

During this period, the clock towers not only indicated the time but also served as observation towers for fires and as direction indicators during meteorological events. Many clock towers, strategically located to demonstrate the authority of the emperor over the city, were built in a quite magnificent manner, reflecting the architectural tradition and taste of the period.

The clock towers that became widespread in Istanbul and Anatolia during the reign of Abdulhamid II generally consisted of sections such as the basement, body, pavilion, and roof. Typically, there is a room in the basement part and spiral stairs leading to the upper levels inside the tower.⁴⁰ At the top, there is a pavilion where the clock mechanism is mounted, and a bell is hung from the pavilion's ceiling, covered with a dome-shaped roof. In the section where the bell is located, as seen in the Antalya clock tower, windows are designed in various shapes, sometimes pointed arches and sometimes straight openings, to allow the sound to spread over a wide area. In some clock towers, sirens, also known as monster whistles, were later installed to announce fires and emergencies.⁴¹

The Clock Towers of Dolmabahçe Palace and İzmir are prominent examples of their clock tower architecture in late Ottoman period. The Clock Tower located at the entrance of Dolmabahçe Palace was built by the palace architect Sarkis Balyan, combines Neo-Baroque, Empire, and Rococo decorative elements. The facades are enlivened with columns, and balconies with railings are included on the third floor. The Clock Tower of İzmir, one of the symbols of the city, stands out with its intricate decorations on the facade surfaces. The tower, built in 1901 is 25 meters height. Horseshoe-arched canopies resembling baldachins are placed on the narrow edges of the octagonal pedestal, and small balconies resembling horse-shoe-arched windows are created on the four sides of the body. At the top of the body, there is a pavilion section where the clocks, embellished with decorations, are located. The clock used in the tower is one of the clocks gifted by Kaiser Wilhelm.⁴²

The structure of Antalya Clock Tower is relatively plain compared to other clock towers of the late Ottoman period. This tower, located at the Castle Gate *Kale Kapısı* position on the outer walls, resembles the Ankara Clock Tower built on the gate of the castle's outer wall in 1884.⁴³ It is also similar to the Sinop clock tower, which is considered a tower on the city walls rather than an independent structure.

3.2. Antalya Clock Tower

³⁹ Harun Tuncer, "Sultan II. Abdülhamit Dönemi Saat Kuleleri". *Din ve Hayat Dergisi*. Sayı: 32, (2017): 109- 119; Acun, 2014, 5-6.

⁴⁰ Hicran Halaç and Sibel İlhan. "Kentsel İmge Olarak Saat Kuleleri; I. Abdülhamit Han Dönemi Saat Kulelerinin İstanbul Dışı Türkiye Coğrafyasında Dağılımları Ve Bir Tipoloji Denemesi". *Humanities Sciences* 9, sy. 4 (Ekim 2014): 192.

⁴¹ Hakkı Acun, *Anadolu Saat Kuleleri*, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi, (2014): 7-8.

⁴² Acun, *Anadolu Saat Kuleleri*, 57-59.

⁴³ Çağrı Güntan, *II. Abdülhamid Dönemi İmparatorluk İmajının Kamu Yapıları Aracılığı ile Osmanlı Kentine Yansıtılması*, Yıldız Teknik Üniversitesi, Unpublished Master Thesis, İstanbul: (2007): 58.

The Antalya Clock Tower is situated on the top of the bastion B50, which is part of the historical city walls, rather than being independently located in the city square (Figure 15).

Figure 15. Antalya Clock Tower and Tekeli Mehmet Pasha Mosque.⁴⁴

When examining the dome topped by an alam and facade features reflecting the characteristics of the Baroque period in the clock tower, it is estimated that it might have been designed during the reign of Sultan Abdulhamid II.⁴⁵

The construction date of the clock tower is not definitively known. Güçlü, suggest that the tower must have been built in 1921. He refers to a news article titled "Meclis-i İdare" (Administrative Council) published in the Antalya newspaper in Antalya on January 9, 1921. According to this article, although the construction of the Antalya Clock Tower had begun at that time, there was a general discussion about the construction issue, so the decision was postponed to a later meeting. Güçlü reports that, based on another article titled "The Incidents Concerning the Clock Tower" published in the same newspaper on January 17, 1921, it can be understood that the disputes had ended and the construction had been carried out. The author, having examined another news article titled "Auction" Müzayede published in the Antalya newspaper on July 6, 1921, concludes that since there was an auction for the repair of the clock to be installed on the completed tower and for the completion of missing tools, this clock must have been an old one.⁴⁶ From the analysis of these news articles, it is understood that the construction of the Antalya Clock Tower on bastion number 50 was completed around 1921.

In his research, where he examined the 1905 map prepared by Ali Rıza Efendi, Dayar reports that an earlier clock tower is shown on a different bastion from the current location of the clock towe.⁴⁷ In this context, it is understood that Dayar's determination that the clock tower was initially constructed on the bastion to the west of the Castle Gate, as depicted on Ali Rıza Efendi's 1905 map, is accurate (Figure 3). When examining the details provided in the photograph showing the bastion from the south, it is evident that the bastion was used as the base for the clock tower. The body section, which appears to be made of stone material at the

⁴⁴ Antalya Metropolitan Municipality Archive, 2018.

⁴⁵ Acun, Anadolu Saat Kuleleri, 18.

⁴⁶ Güçlü, "Antalya Saat Kulesinin İnşası".

⁴⁷ Dayar, "1905 Haritalarında Antalya Kaleiçi ve Çevresi.", 256.

upper level, is accessed from the place *seğirdim yeri* in the southern side. The body narrows in two stages. Surrounding the circular clock face, where the clock dials are placed, has a profiled stone frame. There is a section arranged as a pointed-arched clock pavilion above the horizontal stone slab. The roof of the pavilion section is observed to be covered with a lead-coated dome (Figure 16). Unfortunately, this structure no longer exists today.

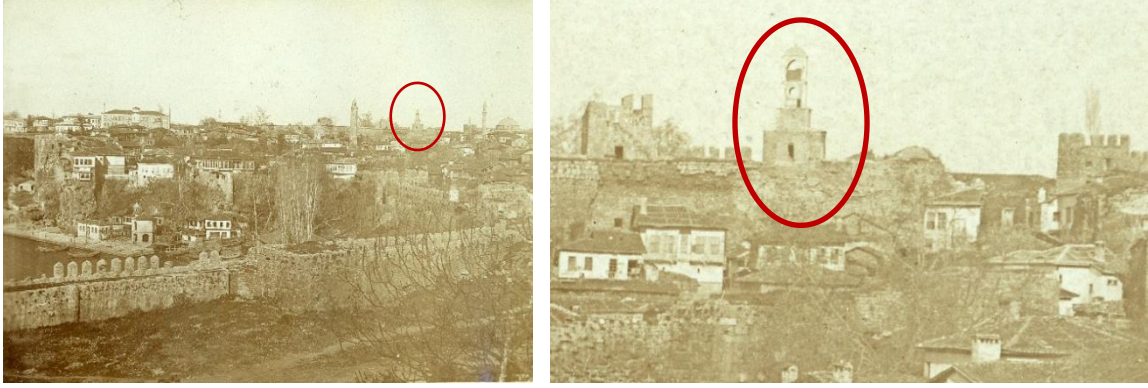

Figure 16. The situation of the earlier period clock tower on a different bastion and its state before demolition.⁴⁸

Hakkı Acun explains the working system of the clocks used in clock towers during the Ottoman period. According to Acun, the clock mechanism is connected to a shaft, which both moves the hands on the clock faces outside the tower - the hour and minute hands - and operates the bell's hammer. Ropes wound around two pulleys among the gears of the clock mechanism, with weights at their ends, controlling the operation of the clock. The weight wound around the first pulley regulates the clock's movement, while the weight wound around the second pulley controls the hammer striking the bell. These clocks can be set up to run weekly, every fifteen days, or monthly, depending on their specifications (Figure 17).⁴⁹ While the original clock of the Antalya clock tower, believed to have a similar mechanism, is no longer in place, the mechanism's bell has survived to the present day. Çimrin mentions that the clock mechanism was entirely made of handmade forged iron, installed and the clocks in the Antalya clock tower were replaced with electronic devices by the famous clockmaker of Antalya, Ali Rıza Suduran, in 1974.⁵⁰

There are partially discernible figurative decorations on the hanging bell at the top of the clock tower. According to Acun, the bell features "a relief of Jesus on the cross, an orant position of Mary, and a depiction of a Saint".⁵¹ The decorations on the surface of the bell, which is 71 cm in diameter and 71 cm in height, are worn, and the graffiti on the surface is notable. At the bottom of the bell's surface, there is an inscription in Greek that reads, 'In the name of the church of the Virgin in Attaleia'.⁵² This inscription informs us that the bell was made for the

⁴⁸ Melike Gül Personal Archive.

⁴⁹ Acun, *Anadolu Saat Kuleleri*, 7-8.

⁵⁰ Çimrin, 2014.

⁵¹ Acun, *Anadolu Saat Kuleleri*, 18.

⁵² Alex Rodriguez Suarez, "Two Church Bells from Antalya: Traces of the Religious Soundscape of the Late Ottoman Period". 518- Hellenkemper and Hild, 2004..

church of the Virgin in Antalya (Figure 18a, 18b) and this church, located within the Kaleiçi, is now used as the Alaaddin Mosque. On the surface of the smaller bell, no decoration is observed (Figure 19). In an old photograph, another bell, which was likely rung manually and is no longer present in the structure, is seen hanging from a wooden supporting system in the terrace section of the tower. (Figure 20, 24).

Research conducted by Suarez on the bell in the clock tower; he suggests that the bell may have been taken from the church where it was located after the population exchange and reused for the clock tower, which supports a construction date probably around 1921. However, another hypothesis is that the bell might have been taken from its place in the church before the population exchange due to some necessity. The reuse of bells is a practice commonly encountered in the Ottoman Empire.⁵³

⁵³ Suarez, "Two Church Bells from Antalya:", 519-521.

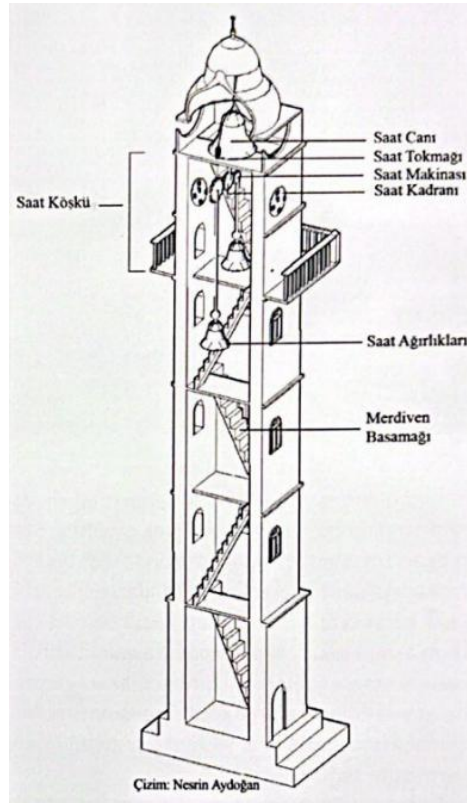

Figure 17. The working system of clocks used in Clock Towers (left).⁵⁴

Figure 18a. Bell hanging on top of clock tower 18b. Decorations and the graffiti on the surface.

⁵⁴ Acun, Anadolu Saat Kuleleri, 18.

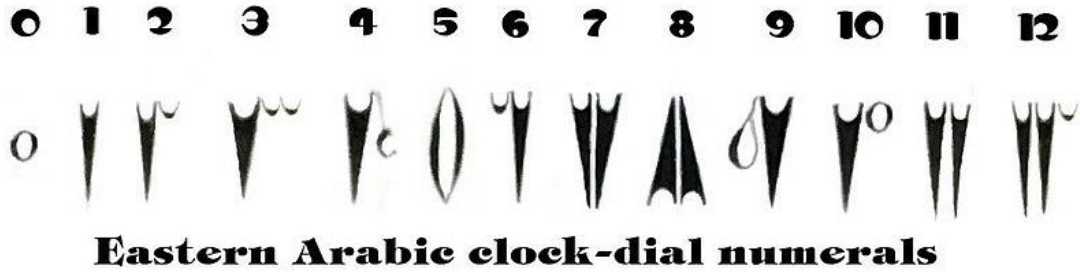

Figure 19 Other bell, smaller in size and undecorated.

Figure 20 Another bell seen in the terrace section of the tower in an old photograph.

When examining the examples of clocks gifted to Sultan Abdulhamid that have reached our times, it is observed that Eastern Arabic numerals were used on the dials of these clocks. Eastern Arabic numerals, also known as Indo-Arabic numerals, are variations of these numerals used in the Mashriq (the eastern part of the Arab world), in the Arabian Peninsula, and in other countries that use Persian numerals on the Iranian Plateau and in Asia (Figure 21).

Eastern Arabic clock-dial numerals

Figure 21. Stylized Eastern Arabic Numerals.⁵⁵

According to the information obtained from research and photographs, it is evident that Eastern Arabic numerals were used on the clock dial of the Antalya Clock Tower. However, it has been determined that in later years, the original clock dial (Figure 22) and mechanism were replaced, and a new clock dial with Roman numerals was first installed, followed by a dial prepared with numerals compatible with the numbers used in our country today.⁵⁶

⁵⁵ Wikipedia, 2024.

⁵⁶ Çimrin, 2014.

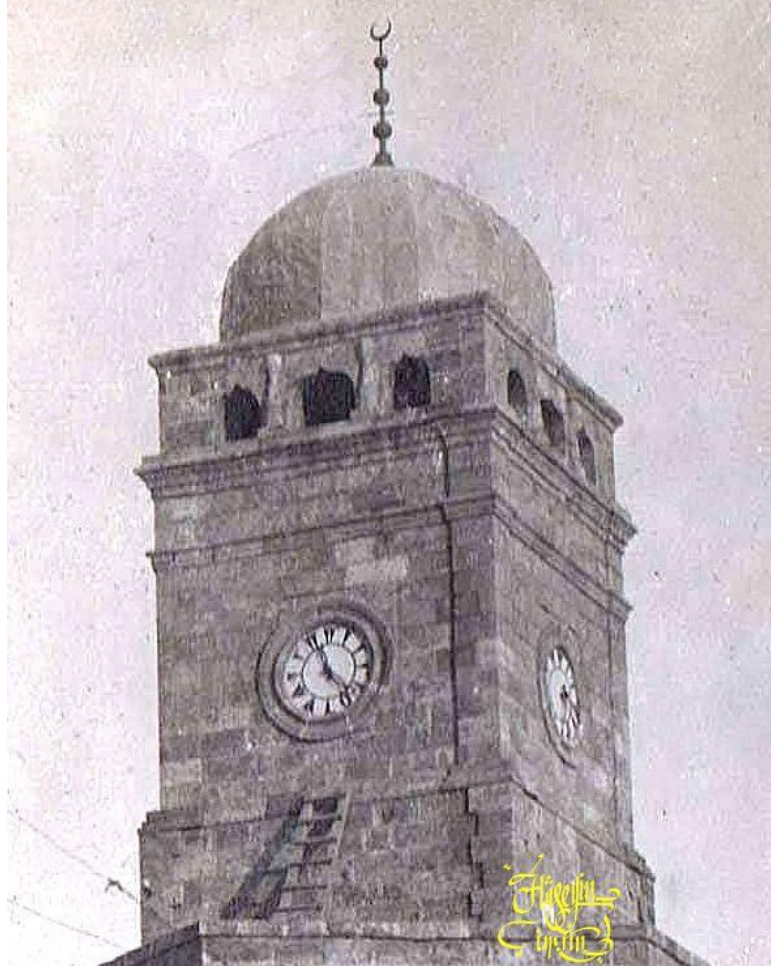

Figure 22. Photo of the Clock Tower from 1926 with an Eastern Arabic, Arabic-Indian/ Indo-Arabic numeral dial (Original clock dial).⁵⁷

The interior of the square-plan clock tower, constructed onto the pentagonal tower is organized into four stories tall in connection with the tower. At the top level, the roof of the pavilion was covered with an onion shaped dome. The form of the dome was created with a wooden structure, supported by baghdadi laths. It can be understood from examining old photographs (Figure 23) that the dome was damaged in a storm, causing the lead coverings to be damaged and the Baghdadi laths to be exposed.

There are four profiled stone elements used horizontally on the facade of the square-plan body. Between the first and second elements from the bottom, there is a clock dial, and between the upper two elements, there are pointed-arched windows. Originally, while the height of these

⁵⁷ Hüseyin Çimrin Personal Archive.

windows were the same on all sides, for unknown reasons, in subsequent periods, the height of the central arched window was increased by removing the lower stone element. From examining old photographs, it can be understood that in the 1930s, the stone elements continued horizontally as a whole, and the height of the central pointed arched window was at the same level as the other windows (Figure 24).

Figure 23. Photograph after the storm⁵⁸ (left).

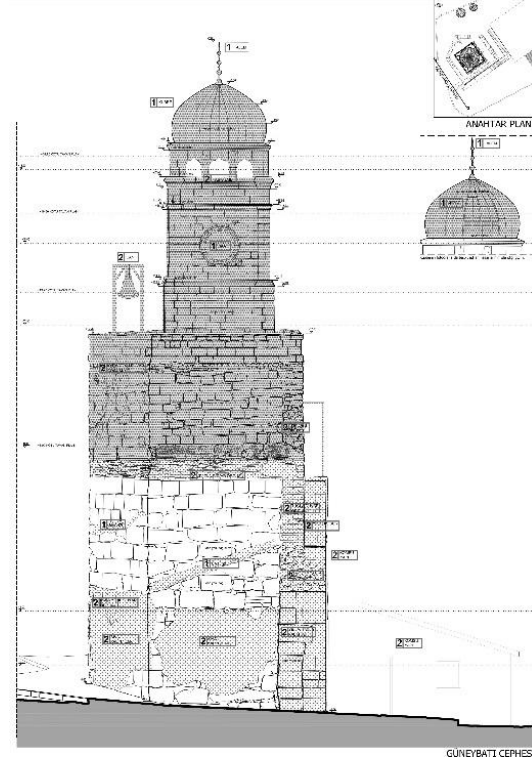

Figure 24. Restitution drawing of the tower (right).

Although the structure was originally covered with an onion-shaped dome (Figure 19, 23, 24), as seen in Sultan Abdulhamid period structures, due to damage caused by a storm in 1942 (Figure 25a, 26a, 26b), later loopholes were constructed instead of the dome (Figure 25b, 25c).

⁵⁸ Barış Eraşkın Personal Archive.

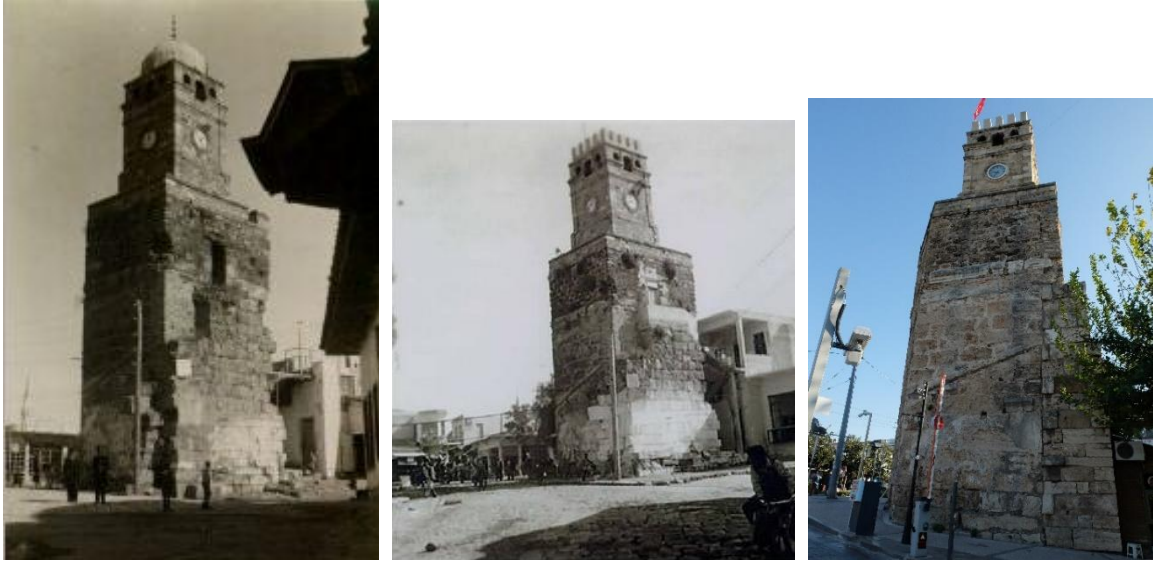

Figure 25. From left to right; 25a, 25b, 25c. View of the Antalya Clock Tower and the bastion on which it is located in 1938, 1960, and 2018. (25a, 25b⁵⁹, 25c Author's Archive).

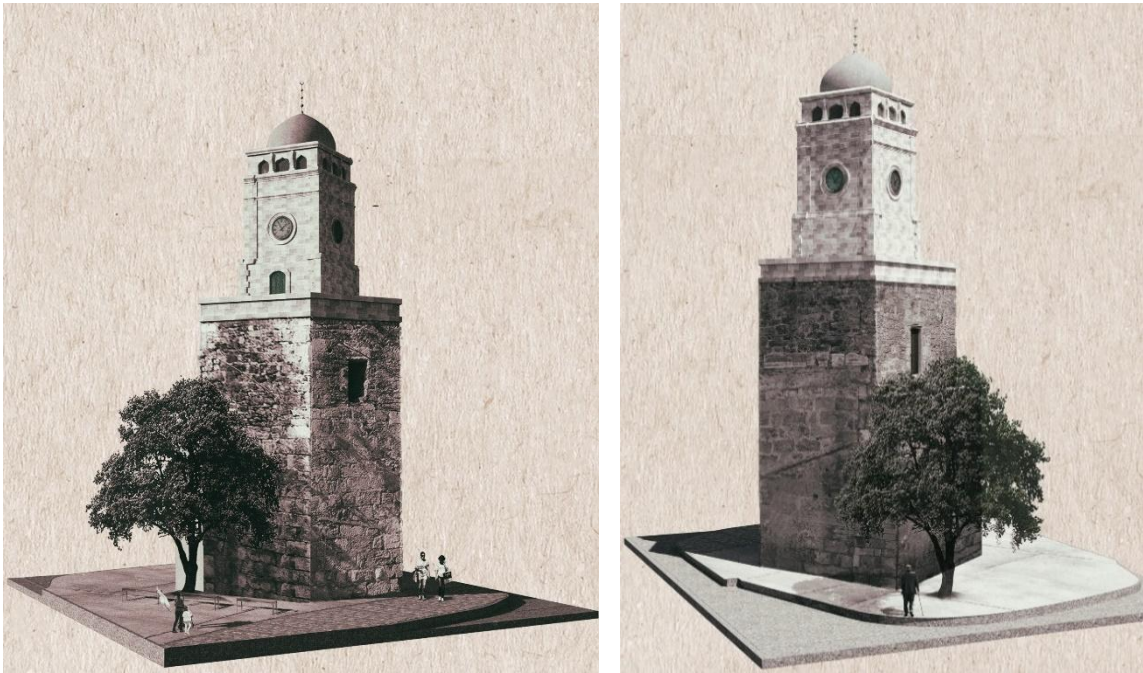

Figure 26a, 26b. Restitution research 3D Images.

The voids formed on the facades of the pentagonal planned bastion, thought to have occurred due to the collapse of the city wall and material problems on the wall surfaces, were repaired using stone, brick, and smaller stones. According to the Central Antalya Culture Inventory published in 2003, it is reported that the Clock Tower underwent partial repairs in the

⁵⁹ Hüseyin Çimrin Personal Archive.

1930s and was repaired again in 1967 due to the damages especially in the lower parts of the tower. During this process, loopholes were built instead of the dome and the southeastern facade wall was repaired, and the empty spaces on the facades were filled in.⁶⁰

Conclusion

The city of Attaleia, whose initial construction dates back to the Hellenistic period, has had much research and many studies undertaken on its history. However, this multi-layered city still is far from being fully known or understood. Further research is needed if we are to uncover the mystery of its history and transformation over time. Attaleia Castle has undergone many changes and suffered because of significant damages since its construction to the present day. One of these changes, which is the subject of this research, is the transformation of the pentagonal bastion into the Antalya Clock Tower and the effects of this transformation process on the structure.

The exact construction date of the current clock tower is not definitively known. Based on two articles published in the Anatolia newspaper in Antalya on January 9, 1921, and January 17, 1921, Güçlü concludes that the construction was completed at a date after the publication of these news.⁶¹

During the research, information was discovered indicating the existence of an older clock tower in the vicinity of the current clock tower. In his published research, Dayar claimed that the Antalya Clock Tower was shown as being located in a different tower on the 1905 map.⁶² The examination of an old photograph reveals that there was a structure on the bastion mentioned by Dayar, featuring architecture consistent with a clock tower. In this high-resolution photograph, details such as the relationship between the clock tower and the bastion, the entrance, the tower/body section, the clock pavilion, the dome's form, and the structure's width/height ratio can be discerned. However, there is no written source in the literature regarding when that tower might have been built. Based on Dayar's information, it can be inferred that the former Clock Tower was located on the bastion marked on the 1905 map and was later demolished at an unknown date.

According to the information obtained from the 1921 newspaper reports included in Güçlü's research, the current Clock Tower must have been built later on the bastion to the east of the Castle Gate, in its present location. This finding indicates that, there were two clock towers in Antalya, positioned on different bastions of the castle at different times. The current clock tower, which is now one of the city's landmarks, was likely built in its present location due to the demolition of the earlier tower constructed before 1905.

Antalya clock tower is a registered architectural heritage. It was planned to sit on top of the pentagonal bastion and was constructed with cut stone. It can be seen that four horizontally profiled stone elements are used on the facade of the square-plan body of the tower. In the facade arrangement, which is designed similarly on all sides, there is a clock dial between the first and second elements from the bottom and pointed arched windows between the upper two elements. When the pavilion section of the tower was first built, it was covered with a dome in the form of an onion-shaped dome. It can be understood from examining an old photograph that the construction of the dome was damaged in a storm. It is understood from the examination of the mentioned photograph that the form of the dome was created using a wooden beam structure and baghdadi laths were used to create the surface.

⁶⁰ Antalya Kültür Envanteri, 2003.

⁶¹ Güçlü, "Antalya Saat Kulesinin İnşası", 2013; Sevinç Güçlü; Muhammed Güçlü. Cumhuriyet'in 100. Yılında Antalya'nın Sosyal ve Kültürel Kurumları Hakkında Araştırmalar, Konya- İstanbul: Çizgi Kitabevi, (2023).

⁶² Dayar, "1905 Haritalarında Antalya Kaleiçi ve Çevresi", 233, 252..

The dome was covered with lead plating. However, instead of repairing the damaged dome during the execution works, a structure resembling a loophole with imitation stone was made. This application, which creates the perception of a castle wall / bastion at the top of the clock tower in the recent past, is incompatible with the original architectural quality of the building. It is known that the restoration works of the Clock Tower which is an iconic building in the city, continue nowadays in a manner that respects the original values of the structure.

From the examination of old maps, photographs, and information obtained from research, it is understood that Attaleia Castle, which remained standing until the early 20th century, began to be demolished in 1914, starting around the Government House. The destruction of the walls connected to the bastion in two directions, the absence of the castle gate, and the lack of connection with the western bastion have all contributed to the detachment of the bastion from its original context. Although many tourists visiting Antalya, a city known for its tourism, see the clock tower, they do not realize that the base of the tower is actually a bastion, a part of the Attaleia Castle.

Although the elements of Attaleia Castle have largely lost their integrity and authenticity due to demolitions and serious conservation problems, this monumental structure surrounding the historic city still fascinates. Efforts should be made to preserve the integrity of this castle, which is a multi-layered heritage of different historical periods. Comprehensive conservation practices, with high-level oversight, should be implemented.

Educational packages, landscape arrangements, conservation interventions, and cultural activities, under a castle management plan should be developed. Such a comprehensive approach will contribute to conservation and will help locals and visitors understand the different layers of castle and its value as heritage.

Note: Drawings and photographs not referenced in the article belong to the author.

Bibliography

- Acun, Hakkı. Anadolu Saat Kuleleri, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi, 2014.
- Antalya Kültür Envanteri, Antalya Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Müdürlüğü, 2003.
- Antalya Büyükşehir Belediyesi (Antalya Metropolitan Municipality Archive) KUDEB Arşivi. Old Photographs, 2018.
- Aykut, A. Sait. Ebu Abdullah Muhammed İbn Batuta Tanci İbn Battuta Seyahatnamesi, 1. Cild. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, Şefik Matbaası, 2000.
- Bean, George. E. Turkey's Southern Shore (An Archeological Guide, London: Ernest Benn Limited, 1968.
- Çimrin, Hüseyin. Antalya Kaleiçi: tarih, gözlem ve anılar, Antalya: Atso Eğitim Araştırma ve Kültür Vakfı, 2018.
- Dayar, Evren. "1815 Haritası'nda Antalya Kalesi: Surlar, Kapılar ve Burçlar", Belleten, Cilt 84 - Sayı 300: 667-716, 2020.
- Dayar, Evren. "1905 Haritalarında Antalya Kaleiçi ve Çevresi." Art-Sanat, 21: 229-260, 2024.
- Emecen, Feridun. "Antalya". Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi 3 (1991) 232-236.
- Erten, S. Fikri. Antalya Livası Tarihi, Ciltlenmiş Daktilo Yazısı (fotokopi) Akmed, Antalya, 1338-1340) (1922-1924).

- Flemming, Barbara. Geç Ortaçağ Dönemi'nde Pamfilya, Pisidya ve Likya'nın Tarihi Coğrafyası. Çev. Hüseyin Turan Bağçeci. Ankara; Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2018).
- Güçlü, Muhammed. "Antalya Saat Kulesinin İnşası", Taç Mimarlık Arkeoloji Kültür Sanat Dergisi. Sayı: 1: 38- 41, 2013.
- Güçlü, Sevinç; Güçlü, Muhammed. Cumhuriyet'in 100. Yılında Antalya'nın Sosyal ve Kültürel Kurumları Hakkında Araştırmalar, Konya- İstanbul: Çizgi Kitabevi, 2023.
- Güntan, Ç. "II. Abdülhamid Dönemi İmparatorluk İmajının Kamu Yapıları Aracılığı ile Osmanlı Kentine Yansıtılması", Yıldız Teknik Üniversitesi, Unpublished Master Thesis, İstanbul: 2007.
- Halaç, Hicran ve İlhan, Sibel. "Kentsel İmge Olarak Saat Kuleleri; Iı. Abdülhamit Han Dönemi Saat Kulelerinin İstanbul Dışı Türkiye Coğrafyasında Dağılımları Ve Bir Tipoloji Denemesi". Humanities Sciences 9, sy. 4 (Ekim 2014): 190-200.
- Hellenkemper, Hansgerd; Hild, Friedrich,. Tabula Imperi Byzantini VIII.1: Lykien und Pamphylien. Viyana: Avusturya Bilimler Akademisi Yayınevi, 2004.
- Kahraman, Seyit Ali. Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi: Kütahya, Manisa, İzmir, Antalya, Karaman, Adana, Halep, şam, Kudüs, Mekke, Medine, 9. Kitap, 1. Cilt, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, Promat Basım Yayım San. ve Tic. A.Ş. 2011.
- Krickl, Ernst. 1892 Lykia Günlüğü, İstanbul: Suna ve İnan Kıraç Vakfı, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, Mas Matbaacılık, 2005.
- Von Lanckoronski, Karl Graf. Pamphylia ve Pisidia Kentleri. 1. Cilt Pamphylia. Suna İnan Kıraç, Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Enstitüsü Çeviri Dizisi 2. İstanbul: 2005.
- Lynch, Kevin. Kent İmgesi, Çeviren: İrem Başaran, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2010.
- Ocak, Ahmet Yaşar. Turkey Byzantium to Turkey 1071-1453, Volume 1, Edited by Kate Fleet, Cambridge University Press: 2009.
- Ring, Trudy, Watson, Noelle., Boda, Sharon. International Dictionary of Historic Places, Vol.3, Southern Europe, London: Fitzroy Dearborn Publishers, 1995.
- Sönmez, Cemil Cahit. Antalya Kenti Kalesi'nin Tarihi: Burçlar Kapılar ve Sur Duvarları, Antalya; Mimarlar Odası Antalya Şubesi: 2008.
- Suarez, Alex Rodriguez. "Two Church Bells from Antalya: Traces of the Religious Soundscape of the Late Ottoman Period". Adalya, sy. 23 (Kasım 2020): 517-32.
- Süer, Ayşe. "The Analysis Of Historical / Cultural Pattern Development And Conservation Plans Of Antalya Kaleiçi". İzmir: İYTE, Unpublished Master Thesis. 2006.
- Tuncer, Harun. "Sultan II. Abdülhamit Dönemi Saat Kuleleri". *Din ve Hayat Dergisi*. Sayı: 32: 109- 119, İstanbul: 2017.
- Varkıvañç, Burhan, and İsmail Akan Atıla. "A New Monumental Gate from the Roman Imperial Period on the Attaleia City Walls". Adalya, no. 24 (November 2021): 249-268.
- Wikipedia Eastern Arabic numerals, (2024, April 16).
- https://en.m.wikipedia.org/wiki/Eastern_Arabic_numerals#

Osmanlı Mirası Araştırmaları Dergisi

Journal of Ottoman Legacy Studies

e-ISSN: 2148-5704

Cilt 12, Sayı 32, Mart 2025 / Volume 12, Issue 32, March 2025

Makale Türü/Article Types: Araştırma Makalesi/Research Article
Geliş/Received: 17.05.2024
Kabul/Accepted: 19.12.2024
DOI: 10.17822/omad.1557259

Atıf/Citation: Erten Bilgiç, Didem. "Acquisitions And Concessions In Preserving Cultural Heritage: The Hagia Sophia Roxelana Bathhouse". *Osmanlı Mirası Araştırmaları Dergisi* 12/32 (2025): 73-95.

Didem ERTEN BİLGİÇ

(Doç. Dr.), Kocaeli Üniversitesi / Türkiye, didemerten@gmail.com, 0000-0002-6304-8648

Acquisitions and Concessions in Preserving Cultural Heritage: The Hagia Sophia Roxelana Bathhouse*

Kültürel Mirasın Korunmasındaki Kazanımlar ve Ödünler: Ayasofya Hürrem Sultan Hamamı

Öz: Hamamlar, yıkanma eyleminin su kenarlarından mekân içine taşındığı yapılar olmasının yanında fiziksel ve yapısal değerlerinin ötesinde toplumsal değerlerin izlenebildiği, sürdürülebilirliği sağlanmış kültürel miras ögesi olarak ele alınmalıdır. Bu makale 2009 yılında başlayan ve üç yılda tamamlanan restorasyon çalışmasından sonra iç mekânlarının kültürel değerlerinin sürdürülebilirliği hakkında müstakil bir çalışmaya konu olmamış Ayasofya Hürrem Sultan Hamamı'nın bir kültürel miras olarak korunmasının ve sürdürülebilirliğinin ne derecede sağlandığını irdelemektedir. Makalede hamamın iç mekân bilgileriyle özelliklerinin aktarılması ve Türk hamam kültürünün turizm sektörü aracılığıyla devam ettirilmesinin kazanımlar / ödünler bağlamında değerlendirilmesi amaçlanmaktadır. Çalışmanın içeriği, makaleye deneysel alan olarak seçilen hamamın bir asır sonra orijinal işlevi ile restore edilmesi sırasında kültürel sürdürülebilirlik bağlamında mekân işlevlerinin düzenlenmesinde yapılan çalışmaların değerlendirilmesi olarak belirlenmiştir. Sonuç olarak, bu gibi durumlarda kültürel sürekliliği devam ettirebilmek için bazı ödünlerin verilmesi gerekliliği ortaya çıkarılırken özellikle turizm sektörüne dâhil edilen bu tip yapılar için alınan kararların sonuçlarına dikkat çekilerek eleştirel durum ortaya konmuştur.

Anahtar Kelimeler: Kültür, sürdürülebilirlik, Türk Hamamı, Ayasofya Hürrem Sultan Hamamı, iç mekân

Abstract: Bathhouses are structures where washing is carried from the waterfront into an area and should be regarded as a cultural heritage piece, where social values may be pursued beyond the physical and structural qualities of a building. This article tackles the social life rules, material, and spiritual-cultural values of the Hagia Sophia Roxelana Bathhouse, which has not been the subject of an independent study regarding the cultural values of its interiors, after the restoration work that started in 2009 and has been completed in three years. The aim is to record the information regarding the dimensional, construction, and space organization of the interior design of the bathhouses as a rare example among Turkish Bathhouses, to transfer its material and spiritual cultural values to the future with accuracy, and to form its proper place in the changing world order. On this basis, the content of the study has been determined as the studies that were carried out in the reconstruction process and the arrangement of functions of cultural sustainability during the restoration of Hagia Sophia Roxelana Bathhouse, which has been chosen as the experimental area for the article. Consequently, while revealing the necessity of making concessions to maintain the cultural continuity in cases such as the example of this historical building, a critical situation has been presented by drawing attention to the result of the decisions taken, particularly for these types of structures included in the tourism sector.

Key Words: Culture, Sustainability, Turkish Bathhouse, Hagia Sophia Roxelana Bathhouse, Interior Space

* Acknowledgements: I would like to express my profound gratitude to my esteemed instructor, Master Architect Tevfik İlter, with whom I had the privilege of working and receiving substantial support throughout the process of revitalising the bathhouse.

Introduction

In all civilizations, bathhouse structures, which reveal all the hints of social life rules and values, have shaped the spaces with their own distinct rules. In the Classical Period of Ottoman Architecture, which spans the years 1501 to 1703, the bathhouses reached their zenith in terms of spatial organization, functions, and cultural material and spiritual elements under the influence of past knowledge and the Islamic religion and under the control of the Turks. During the sixteenth century, 59 bathhouses were constructed in various parts of the Ottoman Empire, largely due to the expansion of construction activities, particularly during the reign of Sinan the Architect. The biographies reveal that 45 of these bathhouses were situated in and around Istanbul (Ertuğrul 2002: 15-16; Ertuğrul 2015: 450-467). Bathhouse buildings were at the focal point of social and cultural life in the Classical Period of the Ottoman Empire. The 1766 book of Istanbul bathhouses probably reveals the highest number of baths in Istanbul (BOA, C.BLD, 2706, 6 Cemaziyelevvel 1180 / 10 Ekim 1766: note 1) One of the reasons behind this is that it coincided with the period when the Empire was at its strongest in administrative, military, and economic terms. In Istanbul, which is one of the leading cultural tourism centers today, many historical monuments have taken their place in the sector with their original or new functions. As a matter of fact, two years after this census, Sultan Mustafa III (1757-1774) ordered that no new bathhouses should be built in Istanbul due to the high number of bathhouses and their consumption of wood and water. Afterwards, due to this measure and the changing housing architecture and urban experience, the baths of Istanbul lost their former splendour over time. According to the 1916 edition of the "*İhsaiyat Mecmuası*", there were 178 bathhouses in Istanbul, 80 in the city walls and 98 outside the city walls. This number is not small according to the population of that period (Refik 1988:217).

According to Fikret Yegul's 2009 study, it is insufficient for researchers to explain the origins and success of the Turkish Bathhouses using only the Islamic religion's emphasis on cleanliness. Islam's emphasis on cleanliness is well-known, but religion is only one of several influential factors in this regard (Yegul 2009). In the classical periods, due to the lack of savings and the inadequacies of technology, there were public bazaar bathhouses that served the people of the neighbourhood instead of the baths in the houses. These bathhouses generated income for the *küllîye* and foundation to which they were affiliated, and they constituted the most important structures of public organisation as social facilities in close proximity to mosques (Esemenli 2005: 110-121). Therefore, they were the structures where the social and cultural infrastructure of the society found a concrete response.

On the interior surfaces of the Ottoman bathhouse, the symbols that create a culture of cleanliness and purification reveal the history of an ancient memory embodied in the physical spaces of a life pattern. Therefore, bathhouses created on a level that transcends locality represents the cultural memory of society. In recent years, an increasing number of scientific studies on bathhouses support these opinions (Sami 2017: 1531-1546; Sibley 2008: 10-16; Sibley Ed. 2012: 17-28; Tohme, 2012: 87; Bascom, 2003: 169).

1. Analyzing the Studies on the Revitalization of Hagia Sophia Roxelana (Haseki Hürrem Sultan) Bathhouse in the Context of Cultural Continuity

In today's living conditions, many historical bathhouses continue to transfer their values to future generations as cultural tourism items. In the article, the restoration work between 2009-2011 was carried out on "Roxelana Bathhouse," a special building that returned to life with its original function after a hundred years.

The bathhouse selected for the research is located on the sea side of the square, south of Hagia Sophia, on the sea side of the square, on the Sultan Ahmet Square, Eminönü District of Istanbul, Sultan Ahmet Square, plot 67, block 59, parcel 1. It is located parallel to the Blue Mosque and Hagia Sophia axis. It was built by Sinan the Architect in 1556-1557 (H.964) for Haseki Hürrem Sultan (Ö: 1558 H.965) (Baltacı1998: 498) the wife of Sultan Süleyman (D.1494 Ö:1566 H. 974) (Emecen, 2010: 74) the tenth sultan of the Ottoman Empire. *Tezkiret-ül Bünyan* record 12-4 and *Tezkiret-ül Ebniye* record 13-5 state that the building belongs to Sinan the Architect (1489-1588) (Kuran 1989: 389).

The date of construction of the bathhouse is given as H. 960/1553 in some sources. (Eyice, 1991:211-212; Aslanapa,1986:528-532). The difference in the date of construction is that while the Hijri date at the end of the inscription gives H. 960 / 1553, according to the ebced calculation of the verse 'Hammam behişt abad-ı sultani' in the inscription, H.964/1557 comes out. This may be a stonemason's error, or it may be the beginning and may be considered to indicate the end date. (Yuksel, I. Aydin, 2004).

In addition to those stating that the building was built by Haseki Hürrem Sultan, sources are stating that it was built by Kanuni on behalf of Haseki Hürrem Sultan (Roxelana) (Senocak 2009: 104). It is stated that the bathhouse was endowed to the staff and congregation of the Hagia Sophia Mosque (Pierce 1996:270). According to Müller-Wiener and Haskan, it was built as income for Haseki Hürrem Sultan's foundation (Weiner 2016: 172) (Haskan 1995: 172). Due to the information in these sources, it is thought that the owner of the bathhouse may be Hürrem Sultan.

Although it is reported in archival documents that the building belonged to the Haseki Hürrem Sultan foundation, there is no clear information that it was built by Suleiman the Magnificent or Haseki Hürrem Sultan. While one of the documents found during the research includes the rent problems of the bathhouse (BOA/C.EV, 243/12124, H.1255/1840: note 2), another document includes the repair of the lead of the bathhouse (BOA/TS.MA.d 3538 0003, R.1185/1772-73: Note 2-3).

The bathhouse was named "Hagia Sophia Bathhouse" in archival records. Since it was built after the Haseki Hamam in Bahçekapı, the name of this bathhouse was recorded as "New Bathhouse" in the archive books (Taskiran 1972: 187-188: BOA/TS.MA.d 4575: note 4). However, at the end of the restoration in 2011, the signboard was updated as "Hagia Sophia Roxelana Bathhouse" (Archives of the General Directorate of Foundations). It is continued to be referred to by this name in this article (Image 1). Since it was intended to serve mostly foreign tourists due to its location, it is thought that the change was made with the idea that the name would be more remarkable in this way. With this in mind, it was returned to its original function in 2011, a century after its operation as a bathhouse was suspended, primarily for the use of foreign tourists.

AYASOFYA HAMAMI 1961 YILI
ONARIMI FOTOĞRAF ALBUMU

I.Keşif bedeli	: 44986.08
Eksilme tenzilatı	: % 5
İhale bedeli	: 42736.78
II.Keşif bedeli	: 44977.56
Sözleşme tarihi	: 10.Ekim.1961
Bitirileceği gün	: 9.Ocak.1962
Bitirildiği gün	: 9.Ocak.1962
Teminat Muddeti	: 8 ay
Grup Şefi	: Y.Mimar Cahide Tamer
Kontrol	: Tekniker İsmail H.Yıldırım
Şurveyan	: İbrahim Saçaklı
Müteahhit	: Fikret Sarp
Mesul fen adamı	: Metin Kansuk

a.

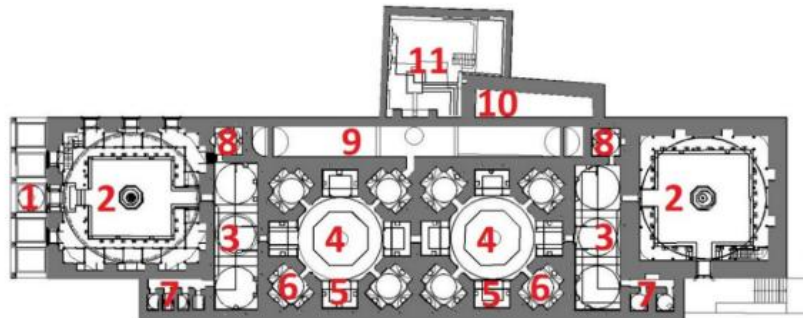
b.

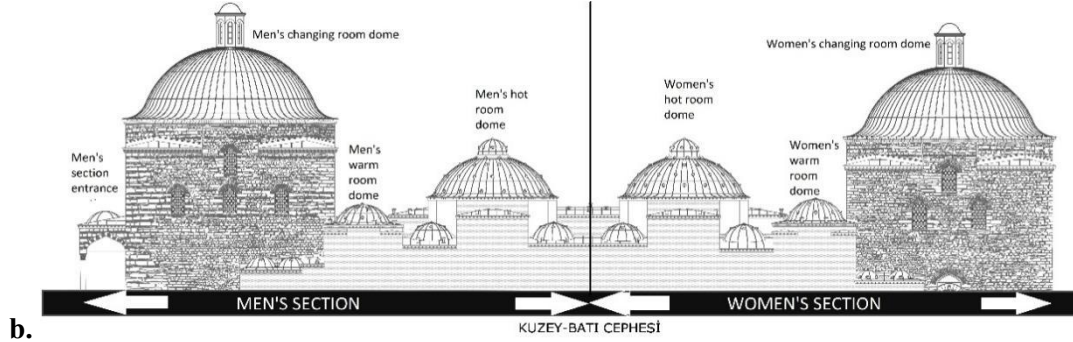
c.

Image 1. a. The name of the building is mentioned as "Hagia Sophia Bathhouse" in the photo album of the restoration made in 1961, as in the previous records. b. The marble signboard shows the name of the building during the restoration between 1986-1989. c. The signboard of the building after the restoration was completed in 2011.

The most privileged feature of the bathhouse, which has the characteristics of a Turkish Bathhouse and has undergone very little spatial change compared to other bathhouse structures, is its plan type. The fact that the plan scheme used in this building was not applied again by Sinan the Architect makes it privileged from other bathhouses buildings and increases the responsibility of the Turkish Bathhouse in terms of cultural sustainability and representation (Image 2).

a.

b.

Image 2. a. The plan schema of Hagia Sophia Roxelana Bathhouse was prepared during the surveying works in 2009 (note 5). **b.** Representation of the spaces of the bathhouse through the façade drawing facing Sultanahmet Square. 1. Men's section entrance portico, 2. The changing room, 3. Warm room, 4. Hot room, 5. Iwan, 6. corner secluded niches (*halvet*) 7. Toilets and shaving room, 8. Cold bathing room (after restoration, functioned as consumables storage), 9. Hot water tank (after restoration, functioned as staff rooms for rubbers and bathhouse attendants), 10. Cold water tank (after restoration, functioned as an office area), 11. Furnace (after restoration, functioned as a connection to service areas and kitchen) (author's archive).

In the Ottoman bathhouse buildings, two bathhouse structures with this plan type were identified. One of them is the Şengül Bathhouse in Ankara, which has no construction inscription and is dated to the second half of the XVth century since it is known to have been built by İshak Pasha and continues to serve with its original function today (Ergenç, 1980: 104). Another example of this plan type is the XVIIth century Kızlarağası Bathhouse in Istanbul, which was destroyed in the 1920s (Haskan, 1995: 56-60) (Image 3).

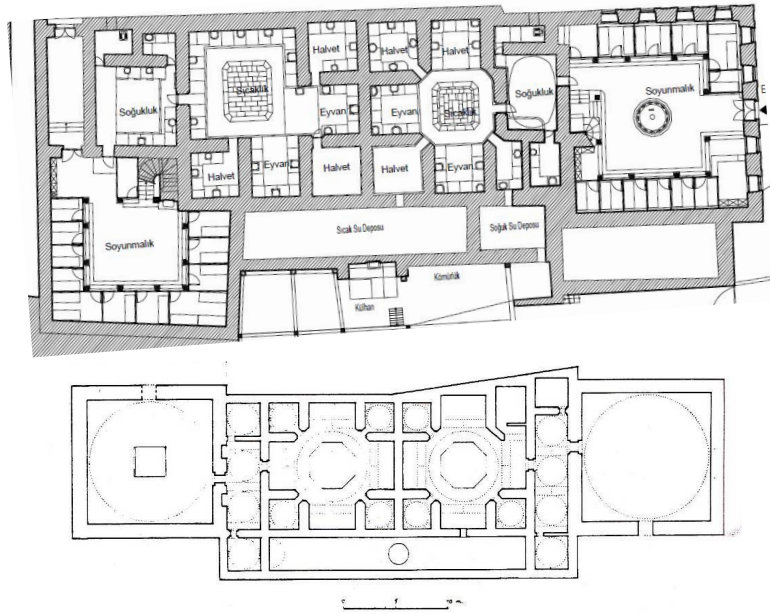

Image 3. Upper image: Şengül Bathhouse plan schema, Ankara. (Karakuş, F.-Özcan, Z., 2022); lower image: Kızlarağası Bathhouse plan schema (Haskan, 1995: 56-60).

The Hagia Sophia Roxelana Bathhouse and the Kızlarağası Bathhouse in Istanbul are more similar in terms of plan content than the Şengül Bathhouse in Ankara. On the other hand, as seen in image 4, these buildings belong to “Type A” according to the typology of the hot room section in Ottoman Bathhouses Architecture. They are labelled as “the type with a single dome, corner secluded niches (halvet) at the corners and 4 iwans” (Ertuğrul 2015: 450-467) (Image 4).

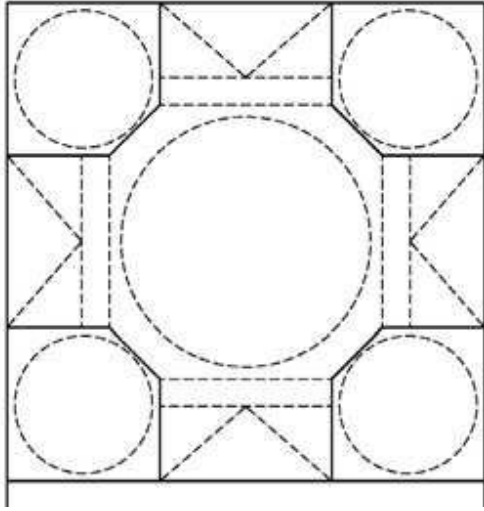

Image 4. The hot rooms are categorised in six types on the basis of their temperature sections. The cruciform type with four iwan and corner secluded niches (halvet) are known as Type A. In Istanbul, Beyazıt Bathhouse, Murat Pasha Bathhouse, Edirnekapı Mihrimah Sultan Bathhouse, Langa Bathhouse, Kızlarağası Bathhouse, Tahta Minare Bathhouse, Samatya Ağa Bathhouse, Çukur Bathhouse Men's Section, Gedikpaşa Bathhouse, Hocaapaşa Bathhouse, Çinili Bathhouse, Haseki Hürrem Sultan Bathhouse and Süleymaniye Bathhouse are the best examples of this type (Ertuğrul 2015: 450-467).

It is clearly seen that some special arrangements were made on the thin and long mass that emerged as a result of the positioning of the women's and men's sections back to back to create a silhouette in the sphere of influence of the Hagia Sophia, which was considered a magnificent structure throughout the periods. Even after the construction of the Blue Mosque in 1616, the façade formation, which continues to reveal its place in the silhouette, helps to explain the skills of its designer Sinan the Architect. Designed as a double bathhouse, the building was formed by arranging the men's and women's sections on an axis and adding them to each other. The building is a research area where cultural traces can be observed on-site due to its architectural features and the fact that it is a place where Turkish Bathhouse culture is still alive.

Starting with the development of Turkish Bathhouse architecture and maturing in the Classical Period of Ottoman Architecture, the research will reach its goal by opening the "cultural sustainability decisions in space design" related to the architectural, and cultural features that have become more evident with their maturing effects.

2. Analyzing the Architectural Structure and the Interior Design

The building was used intermittently as a bathhouse from the date of its construction until 1910. Later, during the occupation of the Ottoman Empire's territory, it was used as a courtroom by the French, as a gasoline depot of the Municipality, and as a depot of the State Printing House, especially in the last period of use, it was significantly worn out, and interventions such as rearrangement for action areas and addition of installations were made to its interior space. In 1930, the bathhouse was temporarily used as an exhibition space by the Asar-ı Atika Encümen-i Daimisi; during this period, interior interventions continued; the existing heating installation remained idle because the building was not used with its original function. Apart from its original function, the building was last used as a carpet sales store of the Ministry of Culture and Tourism - Central Directorate of Revolving Fund Management (DÖSİM) (Eyice, 1991:211-212;Obruk, 1989).

It was deemed possible to easily follow the cultural traces in the hammam building and its interior features, which was selected as a sample area for the study, by presenting the women's and men's sections comparatively with visuals. For this reason, starting from the sections where women and men enter the building, a progressive narrative was made according to the order to be followed in the washing rules (Image 2).

2.1. Comparison of Entrance Sections

In the building, which is one of the examples of double bathhouses, male and female customers entered the bathhouses from separate streets. The men entered Hagia Sophia from across the building. According to historical records, the entrance portico was originally constructed in three sections, but no archive photograph of this layout has been discovered. The bathhouse, which was used until 1911-1912, was severely damaged by the Ishak Pasha fire on June 3, 1912. Istanbul Governor Cemil Topuzlu Pasha wanted to have the bathhouse demolished but was prevented at the last moment (Ertuğrul 2015: 450-467) and the three-sectioned men's entrance portico was expanded to five sections during the repair in 1916-1917. (Yuksel 2004:175). The earliest photograph available dates to Istanbul's occupation years, when the building featured five porticos (Onge, 1988) (Image 5).

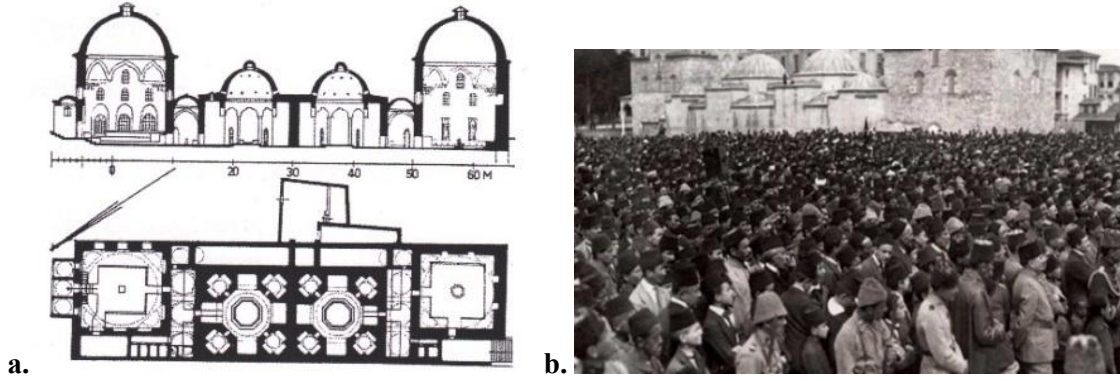

Image 5. a. Three-section plan diagram and section drawings of the men's entrance portico of the bathhouse (Eyice 1991:206-210). **b.** In the photograph of the Sultanahmet rally attended by Halide Edip Adıvar on Friday, May 23, 1919, the end of the five-sectioned men's entrance portico of the Roxelana Bathhouse is seen (Tanman 2010:85).

Allocating the entrance façade facing an important building such as Hagia Sophia to women is already not possible considering the value judgments of the period in terms of easy observation of people entering and leaving the bathhouse. With the portico built at the men's entrance, it is intuited that Sinan the Architect, while designing the bathhouse with a façade to Hagia Sophia, not only had a concern for architectural form but also wanted to emphasize and glorify the patriarchal social order of the user. Porticoes are functional areas used as the last congregation place in mosques, but for this bathhouse structure, they have no function other

than emphasizing the façade, providing entrance and exit comfort depending on weather conditions, and increasing the architectural effect (Image 6).

Image 6. Photograph of the men's entrance door of the bathhouse in December 2020 and a survey drawing of the entrance façade (author's archive).

The six columns in the portico area at the men's entrance have simple capitals and rosette decorations. The rosettes are of a type that can be seen in other classical-period buildings (Image 7). During the restoration, each capital and all rosettes were cleaned to increase their visibility.

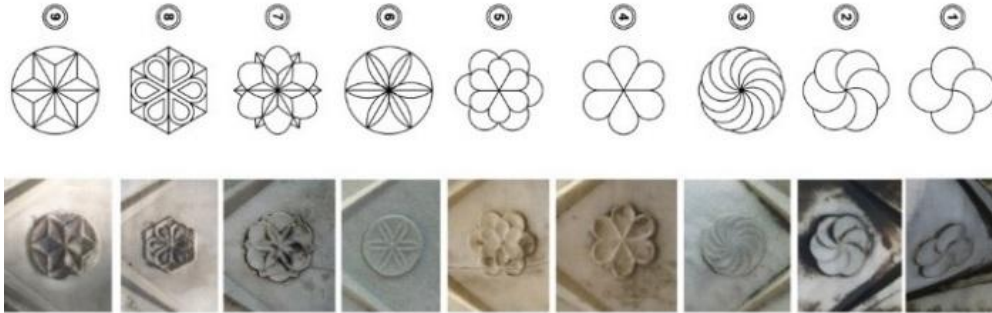

Image 7. Rosettes are used on the columns supporting the portico at the men's entrance (author's archive).

Although the floor covering in the portico section was damaged, it was observed that the slopes of the flooring marbles, which were still usable, had deteriorated and lost their quality, so they were numbered and removed from their places to correct their slopes during the restoration, their bottoms were supported with grog, and they were put back in their places by adhering to the prepared survey drawing (Image 8).

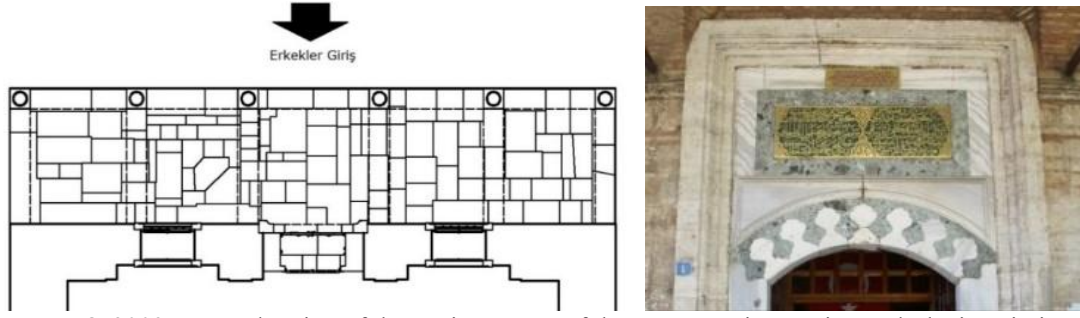
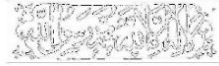

Image 8. 2009 survey drawing of the paving stones of the men's portico section and The inscription indicates that the bathhouse was built in 1556-57 (author's archive).

There is an inscription above the entrance door. The date of the inscription at the porticoed entrance of the men's section of the bathhouse also supports these records. During the restoration, necessary cleaning and paint renovations were made (Image 9). The inscription states that the owner of the building was a sultan. However, it is not stated whether the sultan was a man or a woman. The inscription is as follows:

The translation of the inscription written by the Şair Hüdayi is as follows:

Lailahe illallah Muhammeden Resulullah

*Eğer görmek dilersen ravza-i Firdevs ü Rıdvanı
Gelip hamam-ı sultana safa bul eyle seyranı*

*Revan olmuş içinde selsebil ü Kevser ırmağı
"Sekahüm rabbühüm" der içene ol abın elhanı*

*Hüdayi girdi gördü bağ-ı Adnin aymıdır anı
Didi tarih "Hamam-ı behişt-abad-ı Sultani"*

960 H / 1552 M

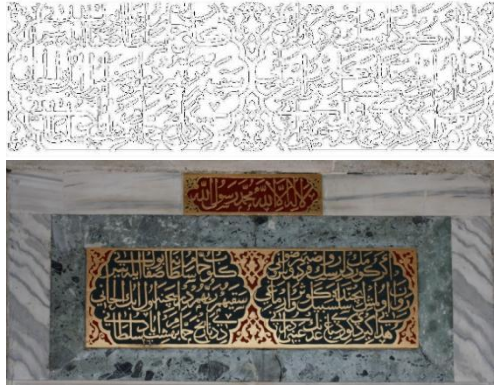

Image 9. The inscription above the entrance door. (Drawing and photo: author's archive)

The translation of the inscription and the ebced calculation were prepared by I.U. Faculty of Letters, Department of Archaeology and Art History. Lecturer Dr. Hüsametdin Aksu for the master's thesis prepared for the bathhouse in thesis (Unat 1984:66) (Image 9).

While the men's entrance doors open to a crowded area with flamboyant architectural forms, the women's entrance to the hammam is from the direction of Sultanahmet Square, with a narrow entrance descending by stairs below the ground level of the square. The entrance door is kept out of sight and is unpretentious in its form.

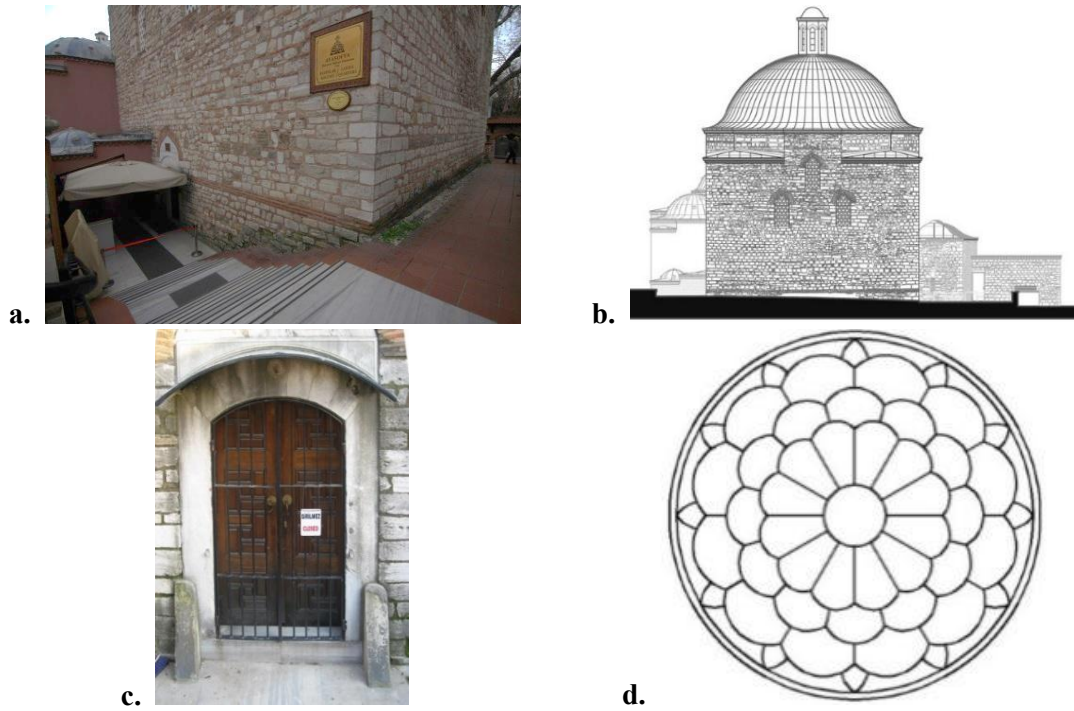

Image 10. a. The condition of the women's entrance door of the bathhouse in December 2020. b. The view of the women's section entrance through the survey drawing of the southwest façade. c. General view of the women's entrance door. d. The location of the rosette and the rosette that is used (photo from 2009) (author's archive).

The women's entrance door, like the men's entrance door, is not decorated with various rosettes and has a simple form. In addition, since the entrance terrace is not covered, an awning was placed by the operator, which, as can be seen from the picture, is not integrated with the building (Image 10).

2.2. Comparison of Cold Room Spaces

When entering the men's cold room, a dome with a height of 20.70 meters and a width of 13.15 meters is encountered from the top of the floor into the dome in the space with dimensions of 13.40 m.*13.15 meters. The space, which rises in the square form up to the 11m. level, turns into an octagon with the help of tromps up to 13.50 meters, and then turns into a twelve-digit at 15.50 meters and takes the form of a dome. When entering the women's cold section, there is a height of 19.45 meters under the dome from the floor, measuring 12.60 meters * 12.70 meters. The dome diameter is 12.60 meters. The space, which rises in square form from the ground to the level of 9.70 meters, turns into an octagon at the level of 12 meters using trumpets and completes the dome by forming a circle at the level of 13.50 meters. The plan schemas corresponding to the space descriptions are shown in Image 11.

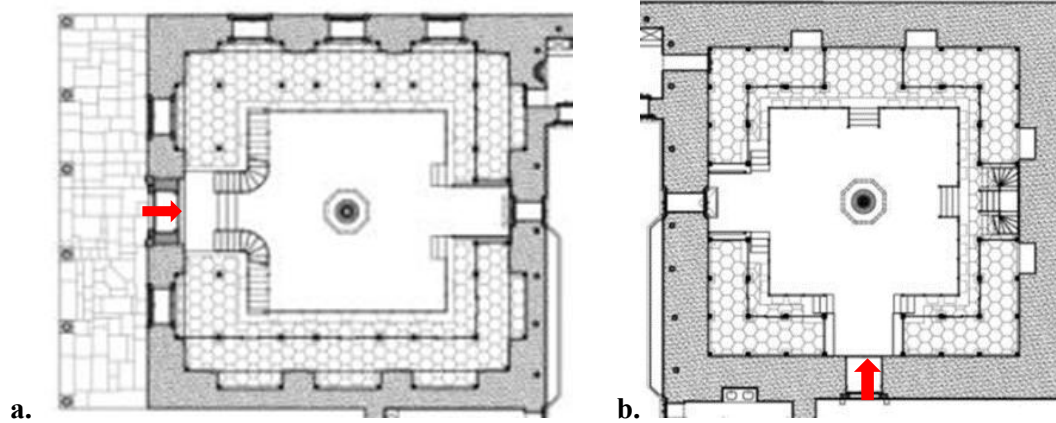

Image 11. On the left (a) is the men's section undressing plan; on the right is the women's section undressing plan. The red arrows indicate the entrance to the cold room from the exterior (author archive).

The dome in the men's cold room is decorated at the level of the pulley in the interior and is slightly higher than the dome of the women's cold room, as seen in the façade drawing. The dome of the women's cold room is not decorated in the interior (Image 12).

Image 12. Photographs from 2010, when the changing rooms in the cold section, which is accepted as a 1986 addition, were dismantled during the restoration. In the pictures where the revzen windows, dome decorations, and muqarnas can be observed comparatively, the one on the left (a) belongs to the men's cold room and the one on the right (b) to the women's cold room, c. In the drawings made for the revzens in the cold sections during the survey studies, it is seen that there are fewer embroidered applications in the women's section compared to the men's section (author archive).

There is no significant difference between the two sections in the form and number of muqarnas. There are stylistic differences between the two cold sections in the configuration of the portico, as seen in Image 11. When the wall cavities of the revzen windows were scraped, it was observed that there was a 10 cm. joinery thread on the outer surface of the body wall, no thread was formed on the inner surface, and a mounting thread was formed on the inner surface of the body walls to mount the revzen windows. It was understood that these windows were not made as double windows in the form of interior and exterior and that the windows inside were added to the system later and noted in the restoration records. Since it would support the thermal comfort of the space and the continuity of the period addition was deemed appropriate, joinery with filigrees on the façade and revzen windows in the interior were included in the design.

According to the floor plan, there is a pool in the middle of both cold rooms. In the men's section, the pool ornament features fish figures, while in the women's section, a flat marble form was discovered during restoration and subsequently utilized. The area in the middle of the

benches surrounding the cold room in the men's section is covered with Marmara marble and features an octagonal pool fountain. During the 1986 restoration, documentation of the octagonal pool made of Marmara marble with a width of 95 cm on one side revealed that the central fountain had been removed. It is understood that the design of the fountain is unusual for Sinan the Architect's structures. It is believed that this pool, like the window jambs, was renovated after being damaged by the earthquakes of 1766 or 1894. When the pool section of the women's cold section, whose marbles were replaced during the 1986 restoration, was dismantled during the 2009 restoration, the pool's original marble stones were discovered. A glass plate was placed over the original stones, allowing them to be viewed even after restoration.

The lower elevation of the bench areas, which are accessed by steps from the central area of both cold rooms, is equipped with 28 shoe niches in the women's section and 32 in the men's section. There are no changing cabins in the original condition of the building. During the 1986 restoration, the wooden construction changing cabins, which are thought to have been added, was renewed in the 2009 restoration as a period addition using cedar wood. By taking advantage of the sectional height of the dressing room, changing cabins, massage rooms, and resting places were organized on the floors created from wooden construction. In the hammam, which provides services through cultural tourism, the addition of volumes that are not present in the original may interfere with the provision of cultural continuity and may offer different experiences for those who will experience the place for the first and only time. The shoe niches, which became dysfunctional with the addition of changing cabins to the upper levels, were also evaluated as decorative ornamentation tools. Visiting tourists have no idea about the original use of these niches. Stands where necessary materials and memorabilia are sold according to the content of the service provided in the space (Image 13).

Image 13. Photographs from the men's section cold room in 2021 (author archive).

The light lanterns, which are an important structural element for the natural lighting of the space on the domes of the cold sections, were in the same form in 1942 and 1978, as determined from the archive records, while the lanterns underwent formal changes in the restorations after 1978 and in 1986 (Image 14). In the restoration started in 2009, the period additions were renewed.

Image 14. Photographs showing the status of the light towers on the cold room domes in a. 1942, b. 1978, c. 1986, and d. 2010, respectively (author's archive).

The dimensions of the lighting tower at the top of the dome of the men's cold room are 164 cm in diameter, narrowing in two stages to 154 cm and 148 cm. The same lighting opening

is also located in the women's cold room. The glass in this lighting space, which was originally closed with glass, was removed in the later restoration and replaced with a 410 cm high lantern from the inside of the dome. This lantern, which is 252 cm. above the upper level of the dome and finished with a 25 cm. thick molding, is covered with an 80 cm. high dome. The lantern with a façade width of 212 cm. is octagonal and has eight windows of 38 cm. width and 180 cm. height on each surface. The addition of a lantern of this size to the building increased the level of interior illumination.

2.3. Warm Room Section

When the men enter the warm section, a rectangular space measuring 4.35 m*14.90 meters is encountered. Two Seljuk arches divided the upper part of the space into three parts, allowing this area to be covered with three domes. The central one of these domes transformed the square space defined by the pendant arches into an octagon and closed the space by taking the form of a circle at the foot of the dome. At the apex of the dome, there are eight-pointed stars in the first row, eight regular hexagons in the second row, and eight regular pentagonal elephant eyes in the third row. The other two domes on the sides also draw attention with the same arrangement of elephant eyes. In the domes on both sides, the square plan trace formed by the pendants and arches is moved directly to the circle trace, and the space is covered.

The women's warm section is a rectangular space measuring 4.60 m.*14.70 m. Two Seljuk arches divided the upper part of the space into three parts, allowing the space to be covered with three domes. Unlike the men's warm section, in the women's section, the central one of the domes closed the space by taking the form of a circle at the foot of the dome without transforming the square space defined by pendentives into an octagon. Since the area in between was rectangular, a triangle and a curved pediment appeared on the edges of the long walls to turn it into a square. These forms produced with the building technology of the period offer clues to the user in terms of the continuity of cultural continuity and traces in terms of the ambiance of the space.

The passage doors to the spaces are similarly decorated with muqarnas in both sections. In the warming rooms, two toilet stalls for women and four for men were built. Looking at the façade of the building in the direction of Sultanahmet Square, it is observed that Sinan the Architect's design decision in this regard was in favor of symmetry. By placing toilet bowls fixed to the glass flooring on the period toilet stones in the cabins, the visual continuity of the original situation was ensured while trying to provide a solution to the hygiene issue, which wash a necessity of the time. After the restoration, the cold bathing rooms, which were used by those who were uncomfortable with the extreme heat, changed their function as logistic support/storage areas of the touristic service provider and were closed to bathing. Although this decision means interfering with the original function schema, it is seen as one of the moves that should be made due to the necessity of restoring the functions of this building that serves cultural tourism (Image 15).

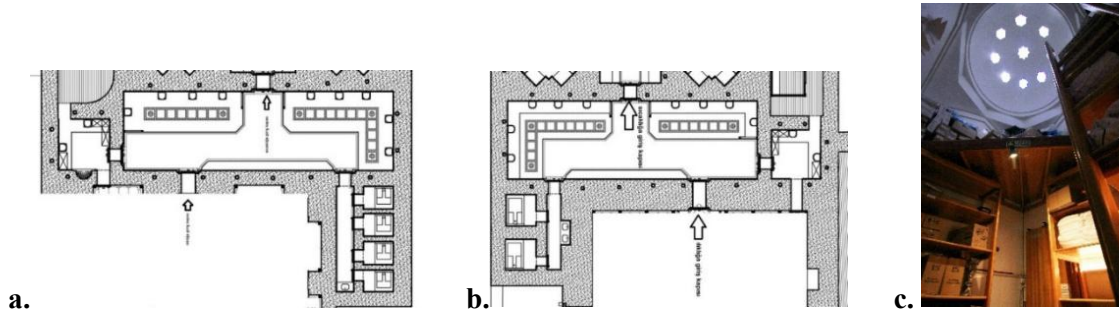

Image 15. Plans of the men's section on the left and the women's section on the right, and the state of the cold bathing room in 2021, which was converted into a storage room for logistical support in the men's section. The entrances at the bottom of the drawing are the entrances from the cold room to the warm room, where there are wet bars (author's archive).

Image 16. a and b are the original bathhouse basins and mirrors of the men's, and c and d are the original mirrors of the women's warmth section of the bathhouse (author's archive).

After all the basins and mirror parts used in the warm and hot rooms were removed and recorded during the restoration works (Figure 16), they were handed over to the General Directorate of Foundations, and new basins made following the original were put into use. As can be seen from the drawings produced within the scope of the survey studies, gender differences and the effect of hierarchy -as seen in the sultan's basins- affected the shaping of the basins and mirrors. The applications made by adhering to these determinations allowed the values to be transferred unchanged.

2.4. Hot Room Section Comparison

The men's and women's warm spaces have an octagonal plan schema and are entered from the warm to hot through the center of an iwan. There is a total of 4 iwans, one directly opposite the entrance iwan and one on each side. On the other four sides of the octagon, there are small private cells accessed by a door (Image 17).

While the two sides of the iwans meet in the form of a Bursa arch above, the same arch was formed with a 5 cm thread on the walls where the small cell doors are located. Thus, all octagon surfaces were made to feel identical. The surfaces of the Bursa arches were converted from octagons to circles using muqarnas, and a dome was created using a second circle. There is a smaller dome projection with a diameter of 160 cm in the center of the dome. During the 2009 restoration work, it was determined that the Seljuk motif used on the navel stone in the men's hot room was not original. According to the document obtained from research conducted in the photo archive of the General Directorate of Foundations, it was therefore believed to have been completed during the 1978 restoration (Image 18). Combining the navel stone fragments from the hypocaust used to heat the floors of the bathhouse, and the environmental excavations resulted in the creation of a new drawing, and it was determined that the current application of the navel stone was incorrect. The application of the navel stone was realized in this new drawing (Figure 18).

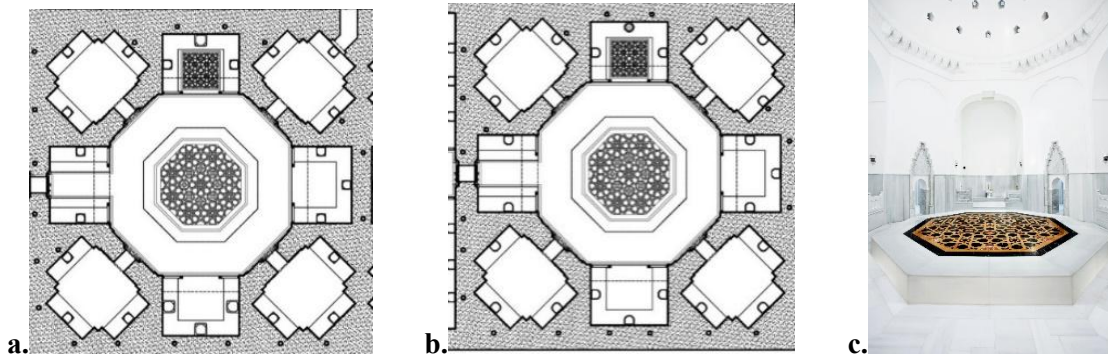

Image 17. Plan schematics of the hot room section used by men on the left (a) and women on the right (b), c. Women's navel stone (2021) (author archive).

Image 18. The condition of the navel stone and sultan's iwan in the men's hot section from the archive records of 1978 taken from the General Directorate of Foundations.

In both the men's and women's sections, there is one basin different from the others on the walls facing the hot water tank, and these are called "Sultan's Iwan." Although a study was carried out by the General Directorate of Foundations Survey Bureau in 1983 for the floor covering of this iwan (Image 19), with the research carried out, the same pattern was created and applied with the navel stone in the last restoration by continuing over the original stone finds, thus ensuring the correct transfer of the data of cultural heritage.

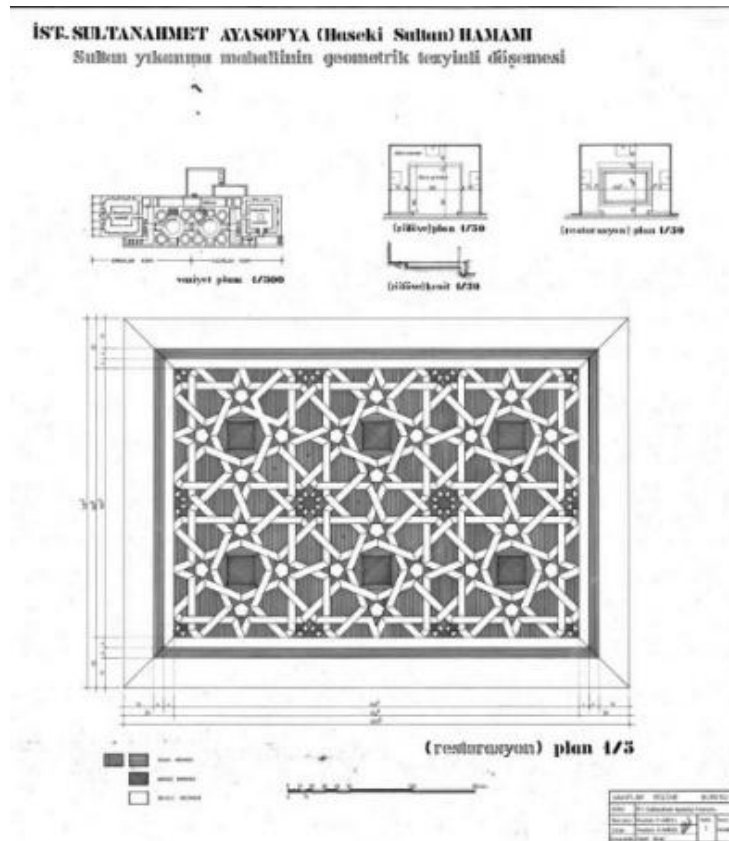

Image 19. Drawing of the flooring of the iwan section prepared by the General Directorate of Foundations Survey Bureau in 1983.

The spatial formation of the women's section is similar to the men's section and has a symmetrical plan schema. The plan dimensions are the same as the men's section. The iwan and private small cell layouts are symmetrical compared to the men's section. The only difference is that the pattern application made on the men's navel stone in the 1986 restoration was not applied in the women's section, and the women's navel stone was made with plain Marmara marble application. After the 2009 restoration, the same motif work was applied to the navel stone and sultan's iwans of the two sections with the decision to ensure design integrity (Image 20).

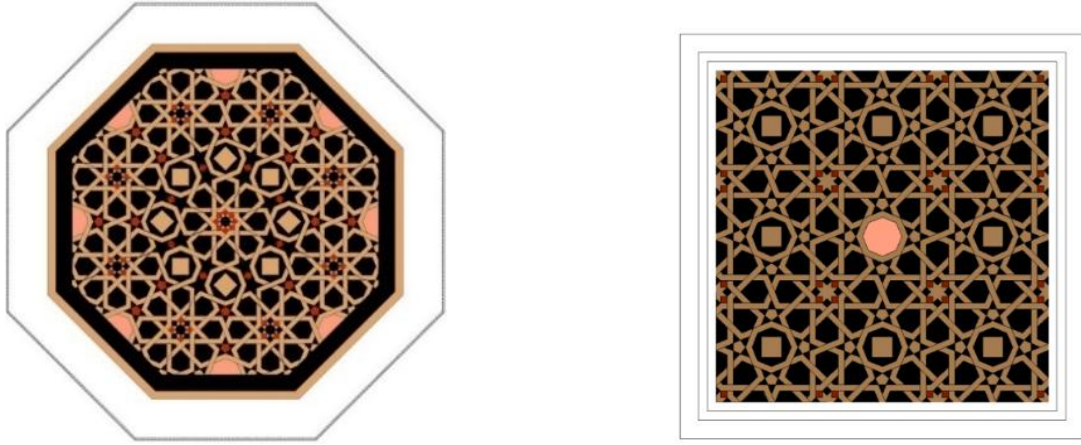

Image 20. Drawing prepared and applied for the navel stone (left) and sultan's iwan (right) after the 2009 restoration.

The arrangement of the basins and mirrors used in the warm section has the same features as in the hot one. Natural illumination is provided by revzen windows and light towers in the cold sections and by filigrees in the domes in the temperature and warm sections. It is known that the çerağmans, which is proof that the bathhouses were used even when there was no daylight, were the places where the lamps were placed in the evening. The çerağman, which was discovered during the survey in the small private cell on the right side of the men's hot room entrance, was found to be non-original after surface cleaning, and as a result of the research carried out, two original photographs were found, one dated 1920 and the other in Yılmaz Onge's book titled "Anatolian Turkish Bath and the Bathhouses Built by Architect Koca Sinan." From Ali Sami Ulgen's 1945 survey drawings of the Hagia Sophia Bathhouse, the current locations of the other çerağmans in the bathhouse were determined, and çerağmans were made and placed in their places. It was seen that the remains of the çerağman identified during the survey works were made of plaster, but during the restoration works, it was decided to make the new çerağmans from marble, taking into account the strength of the plaster material (Image21).

Image 21. Drawings of the Çerağman made on archival photographs and a photograph of the space before and after the application, 2020.

During the 2009 survey work, while taking the measurements of the hypocaust space, the outlet openings of the vertical ceramic pipes, which allowed the fire burned in the ashray to be discharged from the roof through the body walls after circulating in the hypocaust and at the same time heating the bathhouse, were encountered. The temperature of the space can be regulated through a lever in the ceramic pipes. When the heat in the space is uncomfortable, it is possible to adjust the amount of heat transferred to the space by reducing or increasing the heat transfer by closing or opening the flap in the ceramic pipes through the lever, thus ensuring the thermal comfort of the space. Essentially, it is thought that this change is made seasonally depending on weather conditions. After the scraping process, traces such as intervention hatches, cracks, or later walling, etc., on the wall surfaces were followed, and the places where the ceramic pipes should be located were determined, and their roof openings were opened and found. The existing ones for maintenance and repair of the ceramic pipes adjustment elements have been taken under protection; the canceled adjustment cover holes have been opened again (Image 22).

Image 22. a- 2009 restoration works - the condition of the ceramic pipes on the wall during the scraping process, b- the ceramic pipes removed from the wall, c- the ends of the ceramic pipes on the dome, d- the view of the ceramic pipes in the interior after restoration with çerağman (author archive).

2.5. Installation Spaces Evaluations

Another issue is the choice of heating system, and the spaces were re-functionalized for this reason. As a necessity of the era, the fuel used for the heating of the hammam was natural gas, which necessitated the installation of a new heating system. This situation brought an end to the heating of the floor, walls, and navel stone of the bathhouse with the fire and hypocaust system that was originally burned in the furnace. Although showing the heating systems inside the walls and under the floor stones in the warm sections to the people who will use the space through glass tiles is a positive effort to keep the original situation alive in the memory, just like in the previous restoration works, the installation of underfloor heating and natural gas system within the structure has been one of the applications that have been deemed necessary. As a result of this action, the hot water storage space, which was no longer needed, was replaced with staff rooms and logistics warehouses for the bathhouse employees; the cold water storage space was replaced with an office area, and the furnace was replaced with a kitchen area for food and beverage services (Image 23).

Image 23. During the re-functionalizing of the building, the upper level of the furnace, which was turned into two floors by taking advantage of its height, was converted into a kitchen area, the lower level into a plumbing room, and the cold water tank into an office area(author archive).

With the arrangements made in recent years, the placement of the food and beverage service area in front of the entrance of the men's section of the bathhouse and above the furnace area with ciborium and umbrellas that protect the users from weather conditions has reached a level that poses a problem in the perception of the architectural structure of the building from outside. For those who come to receive food service from the establishment, toilets were built

on the lower level of the furnace area where the fuel tank used to be located. This intervention threatens the originality of the building (Image 23).

Image 23. The additions made to the facade of the building to provide the expected comfort level and service variety in the restaurant services provided by the business prevent the perception of the facade and the integrity of the building. Survey drawings of the restrooms built with a new project on the lower elevation of the furnace and a photograph of the entrance to the space (2021).

As it is known from historical sources, it is inevitable to have eating and drinking in bathhouse structures where a whole day is spent. However, screening the main action with a side action is not transferring cultural continuity correctly. It is thought that this situation should not be accepted as a compromise in ensuring the cultural continuity of the building.

Conclusion

Today, Turkish Bathhouses, one of the most colorful elements of Turkish culture, are important actors of cultural tourism. Hagia Sophia Roxelana Bathhouse and many similar Turkish Bathhouses structures in Istanbul provide tourism-oriented services primarily for foreign tourists. In addition to providing all the physical and spiritual sensations offered by the water, the service provided by the hammam considers water as a cultural element and makes one feel all the cultural traces developed under the influence of Turkish-Islamic Culture by keeping them alive in their spaces.

The findings obtained through theoretical research and spatial examinations on Hagia Sophia Roxelana Bathhouse have concluded that water shapes culture, and culture shapes space. When the recent restoration works carried out in the context of cultural sustainability in this bathhouse structure, which is a spatial response in the communication of culture with water, are evaluated; can be listed as.

Table 1 The table of the findings presented in this study.

Applications made	Evaluation of the application
Choosing a more popular name instead of using the original name of the building in the records.	Although it is deemed appropriate to ensure visibility in today's conditions, it is a practice that is likely to cause problems in terms of information tracking. In order to ensure cultural sustainability, the original name of the bathhouse should be positioned on the entrance facade.
Reduced visibility of the building due to the positioning of the furnishing elements belonging to the restaurant service in front of the men's entrance portico and on the furnace space, which will be transformed into a terrace, and the use of a ciborium that is not integrated with the building at the women's entrance door.	When evaluating the building in conjunction with its location, restaurant service is unavoidable because it serves the tourism industry, but the application is incorrect at the stage of screening the architectural facade and preventing the building function.
Supporting the non-functional shoe niches in the cold room with decorative elements. By taking advantage of the height of the cold room, changing cabins, and massage/resting areas, which are needed by the sector but not included in the original function, were added to the space with wooden construction. Positioning the sales counters in the space.	It may be preferable to decorate these niches with elements that will remind their original functions. Although the space constructions on the upper levels of the cold room section prevent the holistic perception of the space, it can be seen as a compromise for the continuation of cultural sustainability. Sales counters can be considered as a requirement of the new function and their positioning/areas do not disrupt the integrity of the space. A function not found in the original structure is a period addition.
Closing the cold bathing rooms in the warm rooms to the user for logistical support reasons.	It may be preferable to decorate these niches with elements that will remind their original functions. Although the space constructions on the upper levels of the cold room section prevent the holistic perception of the space, it can be seen as a compromise for the continuation of cultural sustainability. Sales counters can be considered as a requirement of the new function and their positioning/areas do not disrupt the integrity of the space. A function not found in the original structure is a period addition.
Instead of the hot water storage space, staff rooms for bathhouse employees, office space instead of cold water storage, a kitchen area for food and beverage services instead of the furnace, and the lower level of the furnace as a toilet.	Although it is seen as an obligatory application for the change of technology and the building to continue to serve under the conditions of the day, care should be taken to avoid interference with the structure and obstruction of the main function.
Making elements such as hypocaust, water pipes on the walls, which have become idle due to the change in the building installation contents, visible with glass floors.	This practice is necessary for the transfer of information in the context of cultural continuity in areas that cannot be used in today's conditions.
Equipment that provided the spatial comfort of the period, such as Çerağman and ceramic pipes, have been put into use with the works carried out.	The application is successful because it brings to light values that are idle and about to disappear. LED systems, today's lighting technology, were also used to illuminate the interior of the building.

These and similar structures allow for the observation of architectural comprehension, spatial interpretation, cultural, social, and economic reflections. While ensuring that the bathhouses are kept alive through cultural tourism, the "restoration of the functions in the

bathroom spaces" should be studied separately and at this stage; "to what extent should the values of this peak point be kept constant and to what extent should they be adapted to the needs of the age at the stage where the bathhouses meet with cultural tourism?" should be answered carefully.

The building's interventions are a matter of making the correct transitional decisions between the preservation of cultural heritage as it is and its sustainability. All spatial changes and interventions made in the Hagia Sophia Roxelana Bathhouse after a one-hundred-year hiatus are recorded in accordance with contemporary value judgments and understandings as the cost of its return to life. As a living example of Turkish Bathhouses Culture, future restoration-renovation work should continue to demonstrate sensitivity to the subject.

Notes:

1. BOA, C.BLD, 2706, 6 Cemaziyelevvel 1180 / 10 Ekim 1766:1731-1776 yılları arasında İstanbul'daki hamamların listesi verilmektedir. Liste için Yaşar, A. Osmanlı İstanbul'u, II. Uluslararası Osmanlı İstanbul'u Sempozyumu Proceedins Book. İstanbul Hamamları, 1731-1766 (2014): 553-585.

2. BOA/C.EV, 243/12124, H.1255/1840: Since the patrons of the Hagia Sophia Bathhouse from the Haseki Sultan Evkafı musakkafat give very little rent under the land certificate in their hands, the order and transfer to the Haremeyn Inspectorate of the tender to the suitor with the adequate price. a.g.y.tt

3. BOA/TS.MA.d 3538 0003, R.1185/1772-73: 36620 merammat-ı [repair] lead beray-ı [for] hammam Hagia Sophia Kebir: Accounting book: Collections made during the reign of the trustee Safer Agha from İskender Celebi, Kalcacılar Inn, Büyük Hagia Sophia, Dane Hatun, Hamdi Efendi and Haseki Sultan bathhouses, the ground of the inn in Kuçuk Pazar, farm mukata, dukan muacces, and the sums given to the officials of the mosques, imaret, hospital, and Mustafa Pasha Bridge, Istanbul and Kagitthane Mosques, Notebook with the seal of Ahmed, the Clerk of the Foundation containing candles, olive oil, bread, rice, saffron, wood, and matbah supplies for the Abu Said and Tokludedede Shrines and others, porters, materials necessary for the work of the Foundation, wages, fees, meals, gratuities, field banquet for the school, clothes for the children, Foundation calendar, payments and expenses incurred for the trustees and cabis, dellaliye, repairs, and others.

4. BOA/TS.MA.d 4575: H964/1557: The revenues and expenses of the mosque and imareti- evkaf of Haseki Sultan, wife of Suleiman the Magnificent and mother of Prince Mehmed, in Istanbul. og.tt;

5. The bathhouse structure was rented for 15 years by Haseki Tourism Health Construction Industry and Foreign Trade Co. Ltd. through a tender opened by the General Directorate of Foundations in 2008, and then the necessary research, investigation, and project team was established for the restoration of the building and work was started. All architectural drawings used in this article are from the annexes of the decision dated 26.08.2009 and numbered 3209 of the T.R. Ministry of Culture and Tourism, Istanbul Regional Board for the Protection of Cultural and Natural Assets No. IV. The author is among the authors of the project drawings prepared for the survey, restitution, restoration, and reinforcement works. Photographs and drawings of the bathhouse structure are archives that the author has permission to use.

Bibliography

- Aslanapa, Oktay, Osmanlı Devri Mimarisi, İnkılap Kitapevi Yayın Sanayi ve Ticaret A.Ş., İstanbul, (1986): 528-532
- Baltacı, Cahit, “Hürrem Sultan”, In TDV İslâm Ansiklopedisi, V.18, İstanbul, (1998): 498-500
- Bascom, William R., “Halk Bilimi (Folklor) ve Antropoloji”. Çev. Metin Ekici. Milli Folklor 58 (2003): 162-170
- Emecen, Feridun, “Süleyman I”, In TDV İslâm Ansiklopedisi, V.38, İstanbul, (2010): 74-75.
- Ergenç, Özer, XVII. Yüzyılın Başlarında Ankara'nın Yerleşim Durumu Üzerine Bazı Bilgiler, Osmanlı Araştırmaları Dergisi, V 1, (1980): 85-108
- Ertugrul, A. Dost, “Mimar Sinan’ın İstanbul'daki Mevcut Hamamları.” Unpublished Master Diss., İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü (2002).
- Ertuğrul, A. Dost, Antikçağdan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi, Section: Mimari, Ed. Düezenli, H.İ., İstanbul Hamamları Mimarisi V.8, (2015): 450-467
- Esemenli, Deniz, “Roma’dan Osmanlı’ya Hamamlar” (2005):110-121
- Eyice, Semavi, “Ayasofya.” In TDV İslam Ansiklopedisi V.4, İstanbul, (1991): 211-212. Feb. 15, 2021. <https://islamansiklopedisi.org.tr/ayasofya#2-ayasofya-hamami>
- Haskan, M. Mermi, İstanbul Hamamları. İstanbul: Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu Yayınları (1995)
- Karakuş, Filiz.-Özcan, Zuhâl. (Tarihi Ankara Hamamlarının Tipolojik Analizi/Typological Analysis of Historical Ankara Baths. Turkish Academic Research Review, 7 (3), (2022):525-575. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/tr/pub/tarr/issue/72766/1123402>
- Kuran, Aptullah, Mimar Sinan. İstanbul: Hurriyet Vakfı Yayınları (1986): 389
- Obruk, İnkılap. A. İstanbul Ayasofya Hamamı ve Türk Mimarisindeki Yeri, Ankara Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü / Arkeoloji ve Sanat Tarihi Ana Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi (1989).
- Onge, Yılmaz, “Anadolu’da Türk Hamamları Hakkında Genel Bilgiler ve Mimar Koca Sinan’ın İnşa Ettiği Hamamlar.” In Mimarbaşı Koca Sinan Yasadığı Çağ ve Eserleri Cilt I, İstanbul: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları (1988): 403-428.
- Senocak- Thys-, Lucienne, Osmanlı İmparatorluğu'nda Kadın Baniler: Hadice Turhan Sultan. Translated by Ayla Ortac. İstanbul: Kitap Yayınevi (2009)
- Pierce, Leslie, Harem-i Humayun Osmanlı İmparatorluğu'nda Hükümlerlik ve Kadınlar. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları (1996)
- Refik, Ahmet, Onikinci Asr-ı Hicri’de İstanbul Hayatı (1689-1785), İstanbul, (1988): 217.
- Republic of Turkey, Presidency of State Archives, Prime Ministry General Directorate of State Archives, Department of Ottoman Archives.
- Sami, Kamuran, “Halk Kültürü Bağlamında Hamam(Lar)ın Toplumsal ve Mekânsal Donusumleri, Diyarbakir Tarihi “Surici” Örneği,” Electronic Journal of Social Sciences ISSN:1304-0278. V.16, no. 64 (2017): 1531-1546.
- Sibley, Magda, “Special Issue On Traditional Public Baths-Hammāms-In The Mediterranean,” International Journal of Architectural Research 2, no. 3 (2008): 10-16.

-
- Sibley, M., Destino, T., Sibley-Behloul, M., Dumreicher, H. (Ed.), Richard, U. (Ed.), & Levine, S. (Ed.), The Hammam Living Traditions. In Hammam Rehabilitation Reader. ISBN: 9783854493822 Sonderzahl Verlagsges mbH, (2012):63-160
- Tanman, Gulru, Istanbul'un Tarih Sahnesi-1: Hipodrom/Atmeydani. Istanbul: Pera Muzesi Yayinlari, 2nd book. (2010)
- Taskiran, Nimet, Haseki'nin Kitabı. Istanbul: Haseki Hastanesi Kalkindirma Dernegi Yayinlari (1972)
- Tohme, Lara, "Balneum ile Hamam Arasında: Emevi Suriye'sinde Hamam Kompleksleri", Anadolu Medeniyetlerinde Hamam Kültürü: Mimari, Tarih ve İmgelem, Der. Nina Ergin, Çev. Ayşe Özbay Erozan, Koç Üniversitesi Yayınları, İstanbul (2012): 85- 97.
- Unat, F. Resit, Hicri Tarihleri Miladi Tarihe Çevirme Kılavuzu. Ankara: TTK Yayınevi, (1984)
- Weiner, W. Muller, Istanbul'un Tarihsel Topografyası, 17. Yy. başlarına kadar Byzantion-Konstantinopolis. Translated by Ülker Sayin, Istanbul: Yapi Kredi Yayinlari (2016)
- Yegul, Fikret K, "Anadolu Su Kültürü: Türk Hamamları ve Yikanma Geleneginin Kökleri ve Geleceği," Anadolu 35 (2009): 99-118. Jan. 25 2021 https://doi.org/10.1501/andl_0000000368.
- Yuksel, I. Aydin, Osmanlı Mimarisinde Kanuni Sultan Süleyman Devri Istanbul: Kubbealti Akademisi Kultur ve Sanat Vakfi V.6 (2004):175.

Osmanlı Mirası Araştırmaları Dergisi

Journal of Ottoman Legacy Studies

e-ISSN: 2148-5704

Cilt 12, Sayı 32, Mart 2025 / Volume 12, Issue 32, March 2025

Makale Türü/Article Types: Araştırma Makalesi/Research Article
Geliş/Received: 04.09.2024
Kabul/Accepted: 04.01.2025
DOI: 10.17822/omad.1557260

Atıf/Citation: Cüçük, Eyüp ve Ahmet Şimşek. "An Analysis of the Discourses on 'Sultan Mehmet II / Mehmet the Conqueror' in High School History Textbooks in Turkey from the Tanzimat Period to the Present in Terms of Historiographical Differences". *Osmanlı Mirası Araştırmaları Dergisi* 12/32 (2025): 97-124.

Eyüp CÜCÜK

(Asst. Prof. Dr.), İstanbul University-Cerrahpaşa / Türkiye, cucukeyup@gmail.com, 0000-0003-2660-8009

Ahmet ŞİMŞEK

(Prof. Dr.), İstanbul University-Cerrahpaşa / Türkiye, ahmetsimsek1071@gmail.com, 0000-0003-3591-8180

An Analysis of the Discourses on 'Sultan Mehmet II / Mehmet the Conqueror' in High School History Textbooks in Turkey from the Tanzimat Period to the Present in Terms of Historiographical Differences

Tanzimat Dönemi'nden Günümüze Türkiye'de Lise Tarih Ders Kitaplarındaki "Sultan Mehmet II / Fatih"e Dair Anlatıların Tarihyazımsal Farklılıklar Açısından İncelenmesi

Abstract: Textbooks play a crucial role in the content dimension of education, specifically concerning the subject matter taught during the learning and teaching processes. In contemporary educational frameworks, government-supervised textbooks serve as the primary source of information, disseminating knowledge that is considered appropriate by the authorities to a broad audience within the public sphere. Notably, history textbooks have emerged as significant instruments for the government in shaping state-society dynamics, largely due to the extensive information they encompass. This underscores the necessity for historiographical analysis of history textbooks utilized in schools since the Tanzimat Period, when the Turkish education system underwent Western modernization. This study aims to investigate the portrayal of Sultan Mehmet II (Mehmet the Conqueror), who orchestrated the conquest of Istanbul, as represented in high school history textbooks from the Tanzimat Period to the present, focusing on historiographical variations. The analysis of the textbooks revealed several distinct narratives regarding (1) Mehmet II's initial ascension to the throne and subsequent abdication, (2) his second ascension, (3) his role during the conquest of Istanbul, (4) his demeanor post-conquest, (5) his personal attributes, and (6) the circumstances surrounding his death. Ultimately, the historiographical discrepancies identified in the textbooks were assessed about the prevailing ideologies of their respective periods and the power dynamics that shape knowledge for specific ends.

Key Words: Sultan Mehmet II, Mehmet the Conqueror, history textbooks, historiograph

Öz: Ders kitapları, öğrenme-öğretme süreçlerinde "ne" öğretileceği ile ilgili olan içerik boyutunun önemli bir parçasıdır. Modern eğitim sistemlerinde iktidar gözetiminde hazırlanan ders kitapları, iktidarın uygun gördüğü bilginin kamusal düzende geniş halk kitlelerine sunulduğu temel bilgi kaynağı olarak işlev görür. Özellikle tarih ders kitapları doğası gereği içerdikleri yoğun bilgi nedeniyle devlet-toplum ilişkileri bağlamında iktidarın önemli yönlendirme araçlarından biri konumuna dönüşmüş durumdadır. Bu durum, Türk eğitim sisteminin Batı modernleşmesiyle şekillendirildiği Tanzimat Dönemi'nden bugüne okullarda okutulan tarih ders kitaplarının tarihyazımsal araştırmalara tabi tutulmasını gerekli kılmaktadır. Bu araştırmanın amacı İstanbul'un fethini gerçekleştiren Sultan Mehmet II (Fatih) karakterine dair anlatıların, Tanzimat'tan günümüze lise tarih ders kitaplarında nasıl yer aldığının tarihyazımsal farklılıklar bağlamında incelenmesidir. Araştırmada analiz edilen ders kitaplarından hareketle ortaya çıkan bulgulara göre (1) Mehmet II'nin ilk kez tahta çıkması ve sonrasında tahtan geri çekilmesi, (2) Mehmet II'nin ikinci kez tahta çıkma süreci, (3) İstanbul'un fethi sürecinde Mehmet II, (4) Fetih sonrasında Mehmet II'nin tutumu, (5) Mehmet II'nin kişisel özellikleri ve (6) Mehmet II'nin ölümü konularının tarihsel süreçte farklı anlatılarla sunulduğu görülmüştür. Sonuç olarak ders kitaplarında yer alan tarihyazımsal ele alış farklılıkları, içinde bulunulan dönemin hâkim ideolojisi ve iktidarın belirli amaçlarla bilgiyi yeniden üretmesi gibi etkenlerle ilişkilendirilerek değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Sultan Mehmet II, Fatih, tarih ders kitapları, tarihyazımı

Introduction

History can be explained as research carried out by historians living in a certain period about the past and the information they reveal as a result of this research. Accordingly, the transformation of history into knowledge is only possible through the initiative and research process of the historian. In this context, it can be said that the quality of historical knowledge is determined by the historian from the selection of the subject to the planning of the research process, from the use of sources to the stages of producing meaning from these sources. This situation, as Carr says, indicates that the historian is worth analyzing as much as history.¹

The task of explaining how the historian behaves in the process of researching and producing history and how he is influenced by which factors are revealed through historiography. Historiography is a field that investigates the events, people, institutions, situations, and mentality of a particular community, state, or civilization in the past, and can be defined as an academic field of study that critically analyses the methods, theories and approaches used by the historian in the process, and the narratives in the text constructed at the end of the process. In other words, historiography is a field of study that focuses on the work process and products of the historian. This framework, also deals with the production of historical interpretations and concepts about human beings and the literary culture formed by human beings.

Due to the legitimacy provided by history, those in power have utilized history in almost every age and in different ways. However, the idea of modernization and the nation-state, which spread across the world with the French Revolution of 1789 after the Industrial Revolution, brought a new approach to the instrumental use of history in nation-building processes. This was made possible not only by writing history but also by teaching it in modern educational institutions. Therefore, the instrumental use of history "for citizenship education" has emerged within the modern education system.

Modern education, while existing with a scientific and national perspective, has not been independent of ideology, power relations, and politics in the context of knowledge-power-power relations.² From this point of view, it can be said that the government shapes the field of knowledge by using the educational apparatus and various discursive tools, especially textbooks, and recreates a "fit-for-purpose" "educational order" to build a collective memory that is always shaped in line with new goals. In this framework, it can be stated that both historiography and history teaching has turned into a kind of "legitimacy" field produced by the power through teachers, curricula, and textbooks. In this respect, it can be said that the most controversial tools are textbooks.

Textbooks are an important organizer of the content related to "what" will be taught in learning-teaching processes. In modern education systems, textbooks, which are prepared under the supervision of the government, function as the main source of information through which the knowledge deemed appropriate is presented to large masses of people in the public order. In this context, it can be said that textbooks in Turkey are an important part of every level of education, from kindergarten to high school. Although teachers and curricula seem to be the determinants of the lessons, textbooks can be considered to be in focus in terms of providing some practical opportunities in the teaching of the lessons. In a way, they are both a tool for the

¹ Edward Hallett Carr, *Tarih Nedir?*, trans. Misket Gizem Gürtürk (İstanbul: İletişim Press, 1993).

² Paulo Freire & Macedo Donaldo. *Okuryazarlık: Sözcükleri ve Dünyayı Okuma* trans. S. Ayhan (Ankara: İmge Press, 1998).

teacher to plan the lesson and an important resource that students can relate to outside the lesson. Therefore, it can be said that an educational opportunity emerges within the framework of the content (information-interpretation) offered by textbooks. For history textbooks, it is possible to talk about these functions and more.

History textbooks, which are teaching material in the learning-teaching process, can be considered among the popular works that the general public is exposed to, even though they are included in the writing and acceptance processes carried out under the supervision of the state. History textbooks have neither a rigid notion like academic studies nor a disorganized structure like other popular works. History textbooks can be considered to be at a transition point between the academic and the popular. In addition to the dense information they contain by nature, textbooks can turn into one of the important manipulation tools of power in the context of state-society relations over time. It can be said that history textbooks in Turkey are reconstructed within the framework of the education system shaped according to the ideologies of the ruling powers, the collective memory that develops according to political periods, and the official understanding of history that shapes it.³

Stating that writing the past is not an "innocent" act, Burke stated that the memories that are not considered objective and the *selection, interpretation, and distortion* in the records describing the past are socially conditioned.⁴ In this context, Schudson, who underlines that selective memory contains opposites such as "seeing-not seeing" and "remembering-forgetting" and that *distortion* in collective memory is something *that cannot be prevented*, has put forward the dynamics of distortion in collective memory in four basic dimensions.⁵ These are; distanciation, instrumentalisation, narrativisation, and conventionalization. The first dimension, which is defined as "distanciation", expresses an objection and withdrawal that past events did not happen. In this dimension, people begin to forget the related events that are considered problematic as time passes. In the process of forgetting, people lose the details of the past event and the intensity of the emotional intensity they experience decreases.⁶ In time, two different moral understandings of the past begin to emerge. The first type of understanding manifests itself as an attempt to justify the past by removing it from the sphere of social responsibilities. The second understanding emerges as the "idolization, sacralization" and institutionalization of the past. This situation involves desirably directing the relevant past through subsequent interventions.

Another dynamic of distortion in collective memory is instrumentalization. This dimension can be expressed as the use of the past by distorting it for certain reasons. Here, the past can be shaped into the desired form in order to mold the present. Information about the past can be selected and emphasized by the purpose, or it can be ignored through cropping, suppression, and censorship.⁷ Thus, with a kind of cognitive bias, history writes the "winners"⁸ and the justifications of past conflicts are reconstructed through the dominant discourse.⁹ The dimension of distortion expressed as *narrativisation* is the effort to present the past as a composition with a prologue-development-conclusion part and to make it interesting by embellishing it with a language that everyone can understand.¹⁰ Finally, the fourth distortion

³ Mehmet Gündüz, *Türkiye'de Ders Kitapları Tarihi* (Ankara: Republic Of Türkiye (T.C.) Ministry Of National Education (MEB) Press, 2023), 509-510.

⁴ Peter Burke, *Varieties of Cultural History* (Ithaca-Newyork: Cornell University Press, 1997), 44.

⁵ Michael Schudson, "Kolektif Bellekte Çarpıtma Dinamikleri", *Cogito* 50 (2007): 179-199, p. 181.

⁶ Schudson, "Kolektif Bellekte Çarpıtma Dinamikleri", 182.

⁷ Schudson, "Kolektif Bellekte Çarpıtma Dinamikleri", 184-187.

⁸ Schudson, "Kolektif Bellekte Çarpıtma Dinamikleri", 186.

⁹ Serhan Mersin, "Azınlık Filmleri: Tarihin Yeniden İnşası ve Kolektif Bellek", *Sinecine* 1, no. 2 (2010): 5-29, p. 19.

¹⁰ Schudson, "Kolektif Bellekte Çarpıtma Dinamikleri", 187.

dynamic is *conventionalization* or *cognitivation*. This can be expressed as making the past "knowable". In this dimension, an organized and constructed past emerges rather than the one experienced.¹¹

History textbooks in Turkey date back to the modern schools opened during the Ottoman modernization process. In the Tanzimat Period, history and geography courses were given a special place in the modern curricula created with the establishment of modern schools such as "Mekteb-i Rüştiye, Mekteb-i İdadi, Mekteb-i Sultani" which provided formal education at the secondary and higher levels for the general public, apart from the trio of "Mekteb-i Harbiye" (War Academy), "Mekteb-i Tıbbîye" (Imperial School of Medicine), "Mekteb-i Mülkiye-i Şahane" (Imperial School of the Civil Services), which aimed to train technical personnel. Therefore, history curricula and textbooks within the framework of the Ottoman modern education system were prepared in this period. This situation necessitates the historiographical research and analysis of history textbooks taught in schools since the Tanzimat Period when the Turkish education system was shaped by Western modernity.

Based on the issues mentioned above, it is seen that history textbooks are taken as the primary research source/material in many scientific studies in domestic and foreign literature. However, when the literature in Turkey is examined, it is possible to come across studies that analyse history textbooks from different perspectives. The most common criterion for analyzing history textbooks is to analyse the content. It is seen that the studies analyzing history textbooks in terms of content focus on *identity transmission*¹², *conformity with the basic aims of national education*¹³, *conformity with the relevant curriculum*¹⁴, *values education*¹⁵, *gender*¹⁶,

¹¹ Schudson, "Kolektif Bellekte Çarpıtma Dinamikleri", 193.

¹² Berrin Kübra Daloğlu, "Lise Tarih Dersi Kitaplarında Yer Alan Milli Kimlik Kavramının İçerik Analizi: 1939-1950", (Master's Thesis, Gazi University Institute of Educational Sciences, 2013); M. Talha Çiçek, "Erken Cumhuriyet Dönemi Ders Kitapları Çerçevesinde Türk Ulus Kimliği İnşası ve Arap İhaneti", *Divan: Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi* 32 (2012): 169-188; Yücel Kabapınar, "Bir İdeolojik Mücadele Alanı Olarak Lise Tarih Kitapları-I", *Tarih ve Toplum* 106 (1992): 36-40; Yücel Kabapınar, "Bir İdeolojik Mücadele Alanı Olarak Lise Tarih Kitapları-II", *Tarih ve Toplum* 107 (1992): 28-31; Yücel Kabapınar, "Bir İdeolojik Mücadele Alanı Olarak Lise Tarih Kitapları-III", *Tarih ve Toplum* 108 (1992): 39-44; Yücel Kabapınar, "İdeolojik Bir Sendroma Yanıt", *Tarih ve Toplum* 113 (1993): 306-312; Tercan Yıldırım, *Tarih Ders Kitaplarında Kimlik Söylemi* (İstanbul: Yeni İnsan Press, 2016); Tercan Yıldırım & Ahmet Şimşek, "Erken Cumhuriyet Dönemi'nde "Biz" in İnşası: Tarih Ders Kitapları Üzerine Bir Değerlendirme", *Gazi Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi* 37, no. 1 (2017): 367-389; Fatih Yazıcı & Tercan Yıldırım, "History Teaching as A Nation-Building Tool in The Early Republican Period in Turkey (1923-1938)", *Paedagogica Historica* 54, no. 1 (2018): 1-14.

¹³ Hakan Turan, "Liselerde Okutulması Önerilen Tarih Ders Kitaplarının İçeriğinin Türk Milli Eğitimi'nin Genel Amaçlarıyla Tutarlılığı", (Master's Thesis, Hacettepe University Institute of Social Sciences, 2001).

¹⁴ Bülent Akbaba, "History Curricula Changing...What About History Textbooks?" *V. International History Education Symposium*, İstanbul: 10-12 May 2018; Bülent Akbaba, "2017 Ortaöğretim Tarih Dersi 9-11 Öğretim Programında Yer Alan "Ders Kitabı Yazımında Dikkat Edilmesi Gereken Hususlar"ın 9. Sınıf Tarih Ders Kitabındaki Yansımaları", *Turkish History Education Journal* 8 (2019): 1-26.

¹⁵ Tuğçe Durmaz & Togay Seçkin Birbudak, "Tarih Ders Kitaplarında Sorumluluk Değerinin Yeri (9. Sınıf Ders Kitabı İncelemesi)", *V. International History Education Symposium*, İstanbul: 10-12 May 2018; Yusuf Keskin, "Tarih Dersi Öğretim Programı ve Ders Kitaplarında Değerler Eğitimi", *Turkish Studies* 10(7) (2015): 659-674; Köksal Muç & Akif Pamuk, "Tarih Ders Kitaplarında Değerler ve Değer Aktarım Yaklaşımları", *Turkish History Education Journal* 9, no. 2 (2020): 532-548; Rawaa Hamdoun Mohammed Yateemlr, "Irak ve Türkiye Tarih Ders Kitaplarının Değer Eğitimi Açısından Karşılaştırılması" (Master's Thesis, Gazi University Institute of Educational Sciences, 2023); Tercan Yıldırım, "Yeni Ortaöğretim Tarih Ders Programları ve 9. Sınıf Tarih Ders Kitabında Değerler Eğitimi", *Turkish Studies* 12, no. 33 (2018): 557-572.

¹⁶ Mehmet Alpargu & Hülya Çelik, "Türkiye'de Güncel Tarih Ders Kitaplarında Kadın Tarihinin Yeri", *International Online Journal of Educational Sciences* 8, no. 2 (2016): 131-144; Lokman Aydın, "Ortaöğretim Tarih Öğretim Programları ve Ders Kitaplarının Toplumsal Cinsiyet Eşitliği Açısından İncelenmesi ve Değerlendirilmesi", *XVIII. Turkish History Congress*, Ankara: 1-7 October 2018, 397-419; Nurhan Başoğlu, "Lise Tarih Ders Kitaplarında Kadının Görünmezliği, Orta Asya Türk Kadın Tarihi" (Master's Thesis, İstanbul University Institute of Social

democracy education¹⁷ or the adequacy of the content in general¹⁸. On the other hand, certain historical topics such as *Anatolian civilizations*¹⁹, *Islamic history*²⁰, *Seljuk history*²¹, *European history*²², *Balkan Wars*²³, *First World War*²⁴, *Çanakkale Wars*²⁵, *National Struggle*²⁶, *Lausanne Peace Treaty*²⁷ were examined. In addition, there are studies that reveal how themes such as *Islam*²⁸, *war*²⁹, *Turkish world*³⁰, *epidemics*³¹, *elements of violence*³², *economic mentality*³³, *economy*³⁴, *social history*³⁵ and *historiography*³⁶ are reflected in history textbooks.

Sciences, 1996); Sevim Can, "Tarih Ders Kitaplarında Kadının Görünen Yüzü", *Sakarya University International Interdisciplinary Women's Studies Congress*, Sakarya: 5-7 March 2009; Ebru Demircioğlu, "10. ve 11. Sınıf Tarih Ders Kitaplarında Yer Alan Görseller ve Metinlerde Toplumsal Cinsiyet Temsiliyle İlgili Tarih Öğretmenlerinin Görüşleri (Trabzon Örneği)" (PhD diss., Atatürk University Institute of Educational Sciences, 2014); Melis Akay Şahin & Mehmet Açıkalın, "Türkiye'deki Ortaöğretim Tarih ve Sosyal Bilimler Ders Kitaplarında Kadın Şahsiyetler" *Mediterranean Journal of Women's Studies and Gender* 6, no. 1 (2023): 92-122.

¹⁷ İsmail Hakkı Demircioğlu, "Tarih Ders Kitaplarının Demokrasi Eğitimi Açısından Değerlendirilmesi: Tarih Öğretmenlerinin Görüşleri", *I. International Symposium on European Union, Democracy, Citizenship and Citizenship Education*, (Uşak: 28-30 May 2009).

¹⁸ Tarık Mintaş, "Ortaöğretim Tarih Ders Kitapları İçeriklerinin Yeterliliği (Öğretmen Görüşleri)", (Master's Thesis, Cumhuriyet University Institute of Educational Sciences, 2015).

¹⁹ Recep Yıldırım, "Tarih Ders Kitaplarında Anadolu Uygarlıkları", *Tarih Öğretimi ve Ders Kitapları*, in 161-166, ed. S. Özbaran (İstanbul: Tarih Vakfı Press, 1995).

²⁰ Ömer Faruk Kırmıt, "Lise Tarih Ders Kitaplarında İslam Tarihi Konu Anlatımı (1923-1960)", (PhD diss., Ankara University Institute of Turkish Revolution History, 2020).

²¹ Mehmet Suat Bal, "Türkiye'de Selçuklu Tarihî Öğretiminin Tarih Dersi Programı, Tarih Dersi Kitabı ve Orta Öğretim Tarih Öğretmeleri Görüşleri Çerçevesinde İncelenmesi", *Turkish History Education Journal* 9, no. 2 (2020): 570-585.

²² Zeki Arıkan, "Ders Kitaplarında Avrupa Tarihi" *Tarih Öğretimi ve Ders Kitapları*, in 145-160, ed. S. Özbaran, İstanbul: Tarih Vakfı Press, 1995).

²³ Meliha Köse, "1997 ile 2012 Yılları Arasında İlköğretim ve Ortaöğretimde Okutulan Sosyal Bilgiler ve Tarih Ders Kitaplarında Balkan Savaşları", *Sakarya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi* 26 (2014): 132-160.

²⁴ Hülya Gölgesiz & Gedikler Saadet Tekin, "Türkiye'de Orta Öğretim Kurumları Ders Kitaplarında I. Dünya Savaşı'nın Öğretimi", *Journal of Contemporary Turkish Historical Studies* 18, no. 37 (2018): 475-510.

²⁵ Şerafettin Zeyrek, "Liselerde Okutulan Türkiye Cumhuriyeti ve Atatürkçülük Adlı Ders Kitaplarında Çanakkale Savaşları", *Atatürk Yolu Dergisi* 10, no. 40 (2007): 707-721.

²⁶ Ahmet Şimşek & Emre Çakmakçı, "Cumhuriyet Dönemi İlkokul Tarih Ders Kitaplarında Millî Mücadele", *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi* 15, no. 30 (2019): 189-227.

²⁷ Ahmet Tokmak & İlyas Kara, "Tarihsel Arka Planıyla Lozan Barış Antlaşması ve Ders Kitaplarına Yansıması", *History Studies* 15, (2023): 121-138.

²⁸ Yetkin, Sabri, "Lise Tarih Kitaplarında İslam", *Tarih Öğretimi ve Ders Kitapları*, in 167-195, ed. S. Özbaran, (İstanbul: Tarih Vakfı Press, 1995).

²⁹ Özgür Aktaş, "Tarih Ders Kitaplarında Savaş Konularının Anlatımı Üzerine Bir Değerlendirme", *Adıyaman University Journal of Institute of Social Sciences* 14 (2013): 69-106.

³⁰ Büşra Ersanlı Behar, "Tarih Öğretiminde Türk Dünyası", *Tarih Öğretimi ve Ders Kitapları*, in 196-211, Ed. S. Özbaran (İstanbul: Tarih Vakfı Press, 1995); Taner Karakuzu & İlker Limon, "Ortaöğretim Tarih Ders Kitaplarında Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinin Yeri Üzerine Bir Analiz", *Electronic Journal of Political Science Studies* 3, no. 1 (2012): 81-103.

³¹ Namık Çencen, "1933'ten Günümüze Lise Tarih Ders Kitaplarında Salgın Hastalıkların İşlenişine Genel Bir Bakış", *Millî Eğitim* 49, no. 1 (2020): 919-946.

³² Savaş Yücel, "2002-2003 Eğitim-Öğretim Yılında Okutulan Lise Tarih Ders Kitaplarındaki Şiddet Öğelerine Yönelik İçerik Analizi" (Master's Thesis, Gazi University Institute of Educational Sciences, 2005).

³³ Ahmet Şimşek, "Osmanlı İktisat Tarihi Konularının Öğretimine Zihniyet Temelli Bir Yaklaşım", *Akademik Bakış Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E-Dergisi* 16, no. 2 (2009): 1-11.

³⁴ Mehmet Alper Cantimer, "Klasik Dönem Osmanlı Ekonomisinin ve Zihniyetinin Cumhuriyet Dönemi Tarih Ders Kitaplarına Yansımaları", *PESA International Journal of Social Studies* 1, no. 2 (2015): 16-36.

³⁵ Kamil Kaya, "1990-2000 Yılları Arası Lise 2 Tarih Ders Kitaplarının Muhtevası ve Bu Ders Kitaplarında Sosyal Tarihin Yeri ve Önemi", (Master's Thesis, Yüzüncü Yıl University Institute of Social Sciences, 2005).

³⁶ Besime Arzu Güngör, "1980-2000 Dönemi Orta Öğretim Tarih Ders Kitapları ve Dönemin Tarihçilik Anlayışı", (Master's Thesis, Marmara University Institute of Educational Sciences, 2005).

Image studies on some *historical figures*³⁷ or *communities*³⁸ are also important research topics on the content of history textbooks. In addition to this, studies on the effects of some historical or political periods on the content of history textbooks have an important place.³⁹

In addition to the aforementioned studies based on history textbooks, Sultan Mehmet II (Mehmet the Conqueror), who led the Ottoman Empire to a brilliant period and whose name is associated with the conquest of Istanbul, and the period of his reign have long been subjected to serious analyses as a popular research topic in the historical literature⁴⁰. These studies, which are based on the data sources of the relevant historical period, are studies with academic depth that provide extremely detailed information about Mehmet II and his reign period. However, the issue of how Mehmet the Conqueror as a historical figure is reflected in history textbooks in a wide time interval from Tanzimat to the present day remains an important research topic that needs to be answered in the relevant literature.

In this research, the history textbooks taught in high schools from Tanzimat to the present day were determined as the research material and the character of " Mehmet the Conqueror" as a historical figure was analysed through this material. The aim of the research in this framework

³⁷ Eray Alaca, "Türkiye'de Siyasi İktidarların Değişimine Bağlı Olarak Orta Öğretim (Lise) Tarih Ders Kitaplarında Osmanlı Padişahı İmajı: II. Abdülhamit Örneği", *OPUS International Journal of Society Researches* 8, no.14 (2018): 555-577; İlknur Menekşe Bozkurt, "Cumhuriyetten Günümüze Tarih Ders Kitaplarında Sultan İmajı (1931-2021)" (Master's Thesis, Gazi University Institute of Educational Sciences, 2022); Suat Çatar, "Cumhuriyet Dönemi Tarih Ders Kitaplarında Sultan II. Abdülhamit İmajı", (Master's Thesis, Marmara University Institute of Educational Sciences, 2019); İlker Dere & Ahmet Burak Ülker, "Lise Tarih Ders Kitaplarında Tarihi Şahsiyetler", *Gazi University Gazi Faculty of Education Journal* 42, no. 1 (2022): 921-956; Ahmet Şimşek, (Ed.), *Tarih Ders Kitaplarında İmajlar- Devletler, Halklar, Kişiler* (Ankara: Pegem Akademi Press, 2019); Ahmet Vurgun & Nuri Brina, "Cumhuriyetin İlk Yıllarındaki İlkokul Tarih Ders Kitaplarında Mustafa Kemal Atatürk ve Silah Arkadaşları", *International Primary Education Research Journal* 5, no. 2 (2021), 126-139.

³⁸ Bülent Akbaba, "Türkiye Cumhuriyeti'nin Kuruluşundan Günümüze Lise Tarih Ders Kitaplarında Türk-Arap İlişkilerinin Sunumu ve Arap İmajı", *Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi* 34, no. 3 (2014): 337-356; Özgür Aktaş, "Cumhuriyet Devri Tarih Ders Kitaplarında Rusya İmgesi", (Master's Thesis, Kafkas University Institute of Social Sciences, 2006); Eray Alaca, "Türkiye'de Siyasi İktidar Değişiklikleri ve Ortaöğretim Tarih Ders Kitaplarında Osmanlı Algısı (1970-1980)" (PhD diss., Gazi University Institute of Educational Sciences, 2015); Eray Alaca, "Cumhuriyet Dönemi Tarih Ders Kitaplarında Osmanlı İmajı (1950-2020)", *Asya Studies* 6, no. 21 (2022): 1-10; Hasan Işık & Abdülcelil Gök, "Students' Opinions and Arab Perception of Arabs in History Textbooks in Turkey", *Bartın University Journal of Faculty of Education* 6, no. 1 (2017): 196-211; Mustafa Şahin, Mehmet Soysal, "Soviet/Russian Image in History Textbooks in Turkey", *Journal Of International Social Research*, 11, no. 61 (2018): 332-339; Şimşek, *Images in History Textbooks*.

³⁹ Neval Akça, "Demokrat Parti İktidarından 1980 İhtilaline Eğitim Politikaları ve Bu Politikaların Tarih Ders Kitaplarına Yansıması" (Master's Thesis, Çukurova University Institute of Social Sciences, 2007); Hakan Akdağ, "Tek Parti ve Demokrat Parti Dönemi Lise Tarih Ders Kitaplarının Muhtevası" (Master's Thesis, Selçuk University Institute of Social Sciences, 2005); Erdal Aslan, "Türkiye Cumhuriyeti'nin İlk Ders Kitapları", *Journal of Education and Science* 35, no. 58 (2010): 215-231; Ali Sinan Bilgili, "Eğitim Programlarımızda Türk-İslâm Sentezi Meselesi (1980-2000 Yılları Arasındaki Tartışmalara Bir Projeksiyon)", *Kafkas Üniversitesi E - Kafkas Eğitim Araştırmaları Dergisi* 1, no. 1 (2014): 1-13; Seher Boykoy, "Türkiye'de 1939-1945 Yıllarında Tarih Öğretim Programları ve Tarih Ders Kitaplarının İncelenmesi", *Uludağ University Faculty of Arts and Sciences Social Sciences Journal* 12, no. 21 (2011): 157-181.

⁴⁰ Erdoğan Aydın, *Fatih ve Fetih Mitler-Gerçekler* (İstanbul: Everest Press, 2013); Franz Babinger, *Fatih Sultan Mehmed ve Zamanı* trans. Dost Körpe (İstanbul: Oğlak Bilimsel Kitaplar, 2008); Feridun M. Emecen, *Fetih ve Kıyamet 1453* (İstanbul: Timaş Press, 2016); Nedim Gürsel, *Boğazkesen* (İstanbul: Doğan Kitap, 2016); John Freely, *Büyük Türk İki Denizin Hâkimi Fatih Sultan Mehmed*, trans. Ahmet Fethi (İstanbul: Doğan Kitap, 2011); Halil İnalcık, *Kuruluş Dönemi Osmanlı Sultanları* (İstanbul: İSAM Press, 2011); Stefanos Yerasimos, *Konstantiniye ve Ayasofya Efsaneleri*, (Lafondation de Constantinople et de Sainte Sophie dans les traditions turques), trans. Şirin Tekeli (İstanbul: İletişim Press, 1993); Hakan Değirmenci, *Türk Romanında Fetih ve Fatih* (Ankara: Akçağ Press, 2021); Mehmet Alper Cantimer, "Tarih Ders Kitaplarında Fatih İmajı" (In) *History Ders Kitaplarında İmajlar-Devletler, Halklar, Kişiler*, ed. Ahmet Şimşek (Ankara: Pegem Akademi Press, 2019); Ahmet Şimşek & Emel Akbaş, *Fetih ve Fatih: Tevarihden Tarihe Popülerden Kültür Endüstrisine* (İstanbul: İBB Kütüphane ve Müzeler Müdürlüğü Press, 2023).

is to examine how the narratives about the life story and character of Sultan Mehmet II (Mehmet the Conqueror) are included in high school history textbooks from Tanzimat to the present day in the context of historiographical differences.

1. Method

1.1. Research model

This study, which examines the differences in the historiographical presentation of the narratives about the life story and character of Sultan Mehmet II (Mehmet the Conqueror) in high school history textbooks from past to present, was conducted in the historical-descriptive case study design, one of the qualitative research methods and techniques. Case study is defined as an in-depth investigation of some phenomena or a few specific situations by using descriptive and explanatory research questions.⁴¹ In Davey's classification of the case study design, which has many types, the descriptive description of the situation by examining one or more examples of a situation is expressed as a "descriptive case study".⁴² In addition, in case studies, similar and different dimensions of a certain process can be examined⁴³ and data about a historical period can be collected and analysed.⁴⁴ In this study, the historical case study design was preferred since it aimed to examine the historiographical presentation differences of Mehmet the Conqueror narrative in history textbooks in depth through a large number of examples and to describe and define it in detail. Accordingly, this research, which analyses the character of Mehmet the Conqueror, who appears in textbooks as a historical actor, as a situation through a large number of history textbooks, can be described as a descriptive case study as well as a historical one.

1.2. Data collection tool and process

In this qualitative research, document analysis method was used as a data collection tool. As it is known, document analysis involves the analysis of written materials containing information about the events or phenomena targeted to be researched.⁴⁵ The data source of this research is the history textbooks taught in the modern secondary education institutions of the Ottoman Empire and its heir, the Republic of Turkey. It is known that in this long period from the Ottoman Tanzimat Period to the present day, a large number of history textbooks have been prepared to be taught in modern schools belonging to the state. In order to address and analyse the subject of Mehmet the Conqueror as a problem in this large universe of material, a sample/selection of textbooks that are considered to represent the historiographical periods within the temporal boundaries of the research was formed. For the Ottoman period, especially the books taught in idadi-sultanates, which correspond to the secondary education level, were analysed. For the period of the Republic of Turkey, at least one high school history textbook for each ten-year period was taken into consideration. The history textbooks included in this selection are presented in chronological order in Table 1:

Table 1. High School History Textbooks Used in the Research Process

1. Ahmet Vefik Pasha (1869), <i>Fezleke-i Tarih-i Osmanî</i>
--

⁴¹ Burke Johnson & Larry Christensen, *Educational Research (Quantitative, Qualitative, and Mixed Approaches)*, trans. ed. S. B. Demir (Ankara: Eğiten Kitap Press, 2014), 49; Ali Yıldırım & Hasan Şimşek, *Qualitative Research Methods in Social Sciences*, 9th edition (Ankara: Seçkin Press, 2013), 83.

⁴² Lynn Davey, "The Application of Case Study Evaluations", *Practical Assessment, Research & Evaluation* 2, no. 9 (1991): 1-3.

⁴³ Linda T. Kohn, *Methods in Case Study Analysis* (Washington DC: Center for Studying Health System Change, 1997).

⁴⁴ Peter Swanborn, *Case Study Research: What, Why and How?* (London: SAGE Publications, 2010).

⁴⁵ Yıldırım & Şimşek, *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma*.

2. Sami, Aziz, Şevki (1877 / the rumi calendar (R.) 1293). *Mir'ât-ı Târih-i Osmânî*
3. İbrahim Hakkı Pasha (1890 / R. 1308), *Küçük Osmanlı Tarihi*
4. Abdurrahman Şeref (1897). *Fezleke-i Tarih-i Devlet-i Osmaniyye*
5. Ahmed Rasim, (1910 / R. 1326). *Resimli ve Haritalı Osmanlı Tarihi*
6. Ali Reşad & Ali Seydi (1911/R. 1327) *Tarih-i Osmani*
7. Ali Nüzhet (1913 / R. 1329). *Resimli ve Haritalı Osmanlı Tarihi*
8. Mehmet Tevfik (1914/R. 1330). *Osmanlı Tarihi – Üçüncü Bin*
9. İhsan Şerif Saru (1915/R. 1331). *Çocuklara Tarih-i Osmani*
10. Ahmet Refik Altınay (1922 / R. 1338), *Osmanlı Mekteplerinde Çocuklar için Umumi Tarih*
11. Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti (1931). *Tarih III, Yeni ve Yakın Zamanlarda Osmanlı-Türk Tarihi*
12. Türk Tarih Tetkik Cemiyeti (1938). *Ortamektep için Tarih III*
13. Arif Müfid Mansel, Cavit Baysun & Enver Ziya Karal (1942). *Yeni ve Yakın Çağlar Tarihi: Üçüncü Sınıf*
14. Arif Müfid Mansel, Cavit Baysun & Enver Ziya Karal (1945). *Lise Kitapları, Orta Çağ Tarihi*
15. Emin Oktay (1952). *Tarih Lise III (Yeni ve Yakın Çağlar)*
16. Bedriye Atsız & Hilmi Oran (1956). *Yeni Lise Kitapları: Tarih 2, Orta çağlar*
17. Emin Oktay (1962). *Tarih Lise II*
18. Yılmaz Öztuna (1976). *Tarih III*
19. Niyazi Akşit (1981). *Tarih III Yeni ve Yakınçağlar*
20. Veli Şirin (1989). *Tarih Lise III*
21. Şenol Kalaycı (1995). *Lise Tarih 2*
22. Ahmet Güneş & Süleyman Özbek (2003). *Lise Tarih 2*
23. Vicdan Cazgır, İlhan Genç, Mehmet Çelik, Celal Genç, & Şenol Türedi (2012). *Ortaöğretim Tarih 10. Sınıf*
24. Erol Yüksel, Mehmet Ali Kapar, Ferhat Bildik, Kazım Şahin, Leyla Şafak, Murat Ardıç, Özgür Bağcı, & Süleyman Yıldız (2019). *Ortaöğretim Tarih 10 Ders Kitabı*

The textbooks listed in Table 1 were accessed from Turkey's leading libraries such as Ferit Ragıp Tuncor Archive and Documentation Library of the Ministry of National Education, Istanbul University Library, Atatürk University Library, Turkish Historical Society Library, and National Library. Some of the textbooks were obtained by purchasing from bookshops.

1.3. Data Analysis

In the data analysis process, descriptive analysis method was used in this study since the research questions sought to be answered on the data source were determined in advance. With the descriptive analysis technique used, it is aimed to present the findings obtained within the scope of the research to the reader in a summarised and interpreted form.⁴⁶ The themes used in the descriptive analysis process were developed according to the research questions and the research data were interpreted according to these themes. The following basic questions, which were determined based on the relevant literature, were determined as the analysis parameters of the research:

1. How is the first ascension of Sultan Mehmet II (Mehmet the Conqueror) to the throne and his subsequent abdication presented in the textbooks?
2. How is the process of Mehmet II's ascension to the throne for the second time described in the textbooks?
3. How is Mehmet II's behavior during the conquest of Istanbul included in the textbooks?

⁴⁶ Yıldırım & Şimşek, *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma*.

4. How are the attitudes and behaviors of Mehmet II after the conquest (execution of Grand Vizier Çandarlı Halil Pasha etc.) handled in the textbooks?

5. How are the personal characteristics of Mehmet II included in the textbooks?

6. How is the death of Mehmet II included in the textbooks?

High school history textbooks were analysed by both researchers according to these questions. In this analysis process, firstly, the discourses on the character of Mehmet the Conqueror were revealed and differences in historiographical presentation were identified. Afterward, the research data were interpreted and evaluated. The researchers acted comparatively, jointly and in harmony in the processes of identifying the data in the textbooks, coding and analyzing them in accordance with the research questions. In the process of analyzing the research data obtained from the textbooks and interpreting the findings, the political and social conjuncture of the period in which the textbooks were published was taken into consideration.

2. Findings

In this section, the findings and interpretations obtained for each research question are presented under subheadings.

2.1. Mehmet II's first accession to the throne and his subsequent abdication

The first examination question within the scope of the research is "How the first accession of Mehmet II to the throne and his subsequent abdication are presented in the textbooks". When the history textbooks from Tanzimat to the present day were analysed, the first information on the subject was found in Ahmet Vefik Pasha's work (1869).⁴⁷ According to the narrative in Ahmet Vefik's book, after concluding a peace treaty with the Hungarians, Murat II received the news of the death of his beloved eldest son Alaaddin and thereupon, "feeling weary and weary in his soul due to the difficulties of life", he left his crown and throne to his son Mehmet II. Instigated by the Holy Roman Empire, the Vatican and the Karamanids, János Hunyadi wanted to take advantage of Murat II's "seclusion in Manisa" and organized a sudden raid on the region up to Sofia. Hearing this, Sultan Murat quickly recovered and caught up with the enemy, and as a result of the battle that took place here, he was victorious in Varna. According to Ahmet Vefik's narrative, although Sultan Murat wanted to return to Manisa after the Varna victory, he was restored to the throne "with the pleading of the state elders and viziers", citing the disobedience of the soldiers as the reason.⁴⁸

This narrative was continued in subsequent textbooks with some changes. For example, in the textbooks written by Sami, Aziz and Şevki (1877)⁴⁹ and İbrahim Hakkı Pasha (1890)⁵⁰, developments other than Sultan Murat's ascension to the throne for the second time took place in the same flow. In Abdurrahman Şeref's book (1897), however, the insistent invitation of Grand Vizier Halil Pasha in the face of the approaching Hungarian danger is mentioned

⁴⁷ Ahmet Vefik Pasha, *Fezleke-i Tarih-i Osmanî* (İstanbul: Matbaa-i Amire Press, 1869). For a republication of this work translated into contemporary Turkish, see Ahmet Vefik Pasha, *Fezleke-i Tarih-i Osmanî: Bir Eski Zaman Ders Kitabı* republisher Ş. Babacan, (İstanbul: Boğaziçi Press, 2011).

⁴⁸ Ahmet Vefik Pasha, *Fezleke-i Tarih-i Osmanî*.

⁴⁹ Sami, Aziz, Şevki, *Mir'ât-ı Târih-i Osmânî* (İstanbul: Mekteb-i Sanayi Press, 1877 / R. 1293).

⁵⁰ İbrahim Hakkı Pasha, *Küçük Osmanlı Tarihi* (Dersaadet: Karabet Press, 1890 / R. 1308). For a republication of this work translated into contemporary Turkish, see İbrahim Hakkı Pasha, *Küçük Osmanlı Tarihi*, republisher Emre Gör (İstanbul: Lotus Press, 2016).

differently: "Halil Pasha and other sultanate officials requested Sultan Murat II to take over the state again against such a dreadful attack. Sultan Murat II had previously ignored the letters written to him on this subject. Sultan Murat II was invited back to the throne and the magnitude of the matter was explained to him again. Thereupon Sultan Murat II consented to ascend the throne again".⁵¹ These statements implicitly explain that Halil Pasha and the other viziers were against Mehmet II's ascension to the throne at a young age and therefore persuaded Murat II to ascend the throne again. Moreover, the following sentences expressed in the continuation of this narrative complete this determination⁵²: "The Varna victory had removed the situation that had caused Sultan Murat II's sadness and grief. With the directives of Grand Vizier Halil Pasha, Sultan Mehmet II made an offer and supplication to his father to sit on the reigning throne again. Upon this, Sultan Murat II sat on the sultanate throne again. Mehmet II was sent to Manisa, where he had been before."

This event is presented in a very detailed narrative in the textbook of Ahmed Rasim (1910)⁵³:

"The Ottoman Empire had entered a dangerous situation in its internal and external affairs, even though it had a very young sultan who sat on the throne at the age of 14 and a formidable Crusader army against him. Therefore, the Grand Vizier Halil Pasha and the viziers Şahabettin Pasha, Saruca Pasha, etc. decided to invite Sultan Murat to take over the state administration again. They explained the matter to Sultan Mehmet II in a sovereign and elegant manner. Letters were written to Murat II by both Sultan Mehmet II and the government officials. Murat II did not accept this invitation at first. Then Sultan Mehmet II, in his second letter, expressed his insistence in a logical style worthy of being the sultan: 'If you are the sultan, it is against the duties of the sultanate that you do not accept this at a time when religion and the state ask you for service. If I am the sultan, here I am ordering you, to come to arms. I warn you that you must obey.'"

The discourse here is important not only for providing the first detailed information on the subject, but also for shaping the narratives presented in the textbooks thereafter. Although Mehmet II became the sultan, the narrative of a group of statesmen, especially led by Çandarlı Halil Pasha, insistently inviting Murat II to become the sultan again becomes even more explicit here. Particularly noteworthy is the well-known discourse attributed to Mehmet II in the last chapter, which reads "If you are the sultan, take charge of the army; if I am the sultan, I order you to take charge of the army". Although there is no evidence for the veracity of this statement, it has been perpetuated in almost all textbooks since then as a kind of popular misconception. This discourse produced by the history writer Ahmet Rasim can be considered as an attempt to overcome a knot in Ottoman history with a revisionist approach and a formula that would not negatively affect Mehmet II's charisma.

In the continuation of his narrative, Ahmed Rasim further elaborates the fraudulent game set up by some state officials for Mehmet II with the following words⁵⁴:

"On his return to Edirne, Sultan Murat left the reign to his son Mehmet II for the second time and traveled to Manisa. However, Janissary (Yeniçeri) soldiers caused a riot during a big fire in the city. Half an akçe each was given to these troublesome soldiers. It was also realised that Sultan Mehmet was too young to be obeyed by the soldiers. The men of state

⁵¹ Abdurrahman Şeref, *Fezleke-i Tarih-i Devlet-i Osmaniyye* (Istanbul: Karabet Press, 1897). For a republication of this work translated into contemporary Turkish, see Abdurrahman Şeref, *Osmanlı Tarihi: Fezleke-i Tarih-i Devlet-i Osmaniyye* republisher M. Sait Karaçorlu, (Istanbul: Volga Press, 2014), 30-31.

⁵² Abdurrahman Şeref, *Fezleke-i Tarih-i Devlet-i Osmaniyye*, 31.

⁵³ Ahmed Rasim, *Resimli ve Haritalı Osmanlı Tarihi* volume 1, (Istanbul: Şems Press, İkbal Kitabhanesi, 1910 / R. 1326), 116-152.

⁵⁴ Ahmed Rasim, *Resimli ve Haritalı Osmanlı Tarihi*, 116-152.

summoned Sultan Murat and swore allegiance to his authority and sovereignty in the sultanate in Buçuktepe in Edirne. Thus, Mehmet II abdicated and returned to Manisa..."

In the textbook prepared jointly by Ali Reşad and Ali Seydi, two of the textbook writers of the Second Constitutional Era, this issue is further clarified: "Grand Vizier Halil Pasha realised that things were going to get worse, so he dictated and sent an invitation by Sultan Mehmet to his father Sultan Murat to accept the sultanate again".⁵⁵ Accordingly, it becomes clearer that Grand Vizier Halil Pasha was the one who set up this game.

Ali Nüzhet, in his textbook, took this explanation even further and presented it even more clearly that Murat II was invited to the throne despite Mehmet II with the following sentences⁵⁶: "*The Ottoman council of ministers thought that it was not possible to do business with such a young sultan and that Sultan Murat II must take over again and take control. Grand Vizier Halil Pasha had Sultan Mehmet dictate a letter of request to invite Murat II and had it sent to Sultan Murat II in Manisa. In this letter, it was written 'if you are the sultan, come and take control, if you are not, you should obey the order'.*"

Mehmed Tevfik Pasha (1914), on the other hand, presented this story with the following statements, which clearly indicate that it was a trick of Grand Vizier Halil Pasha: "Gazi Sultan Murat II wanted to retreat to Manisa again after the Varna victory. However, the Janissary soldiers rebelled under the guidance of Grand Vizier Halil Pasha, claiming that Sultan Mehmet II was too young. Thus, Sultan Murat II, who was tricked in a way, took back the state administration and sent his son to Manisa".⁵⁷ As can be seen, the judgement about the Grand Vizier's trick is clear in this narrative. However, in İhsan Saru's book (1915), it is understood that a more conciliatory path is followed⁵⁸: "The statesmen were alarmed. They explained to the young Sultan Mehmet II how big this matter was and said 'Please let your father move from Manisa to Varna in a hurry'". This conciliatory approach is also seen in Ahmet Refik Altınay's book⁵⁹: "In the face of this dangerous situation, Ottoman statesmen and commanders appealed to Murat II and asked him to lead the army. Because his son Mehmet II was only a 14-year-old boy. Therefore, he was not old enough to lead the Ottoman army. Murat II took back the command of the Ottoman army". As it is understood, Ahmet Refik, like Saru, tried to present the situation by reconciling it with courtesy.

This narrative continued in the textbooks of the Republican Era, with a lessening effect over time. For example, the following statements in the textbook of Mansel et al. (1942) are important⁶⁰: "Murat II left his throne to his son Mehmet II. Hungary wanted to take advantage of this change of sultan. A new Crusader army was formed under the command of Hungarian King Ladislas. This army started to fight to expel the Turks from Europe. Murat II took the throne again to save the state from danger". This narrative is repeated in almost all subsequent textbooks. However, the failure of Mehmet II in his first ascension to the throne and the plot

⁵⁵ Ali Reşad & Ali Seydi, *Tarih-i Osmani* (Istanbul: İkdâm Press, 1911/R. 1327).

⁵⁶ Ali Nüzhet, *Resimli ve Haritalı Osmanlı Tarihi* (Dersaadet: Artin Asadoryan ve Mahdumları Press, 1913 / R. 1329), 38-39.

⁵⁷ Mehmet Tevfik, *Osmanlı Tarihi – Üçüncü Bin, Konstantiniye* (Istanbul: Mekteb-i Harbiye Press, 1914/R. 1330). For a republication of this work translated into contemporary Turkish, see Fatihli Mehmet Tevfik Pasha, *Osmanlı Tarihi* republisher İsmet Sarıbal (Ankara: Gece Kitaplığı Press, 2017), 80.

⁵⁸ İhsan Şerif Saru, *Çocuklara Tarih-i Osmani* (Istanbul: Kanaat Press, 1915/R. 1331). For a re-published version of this work translated into contemporary Turkish, see Kadriye Aşık, "II. Meşruiyet Dönemi İbtidai Mekteplerde Okutulan Bir Ders Kitabı Örneği (Çocuklara Tarih-i Osmani)", (Master's Thesis, Uludağ University, 2022).

⁵⁹ Ahmet Refik Altınay, *Osmanlı Mekteplerinde Çocuklar İçin Umumi Tarih* republisher Şefaattin Deniz et. al (Istanbul: Akıl Fikir Press, 2014), 110.

⁶⁰ Arif Müfid Mansel, Cavit Baysun & Enver Ziya Karal, *Yeni ve Yakın Çağlar Tarihi: Üçüncü Sınıf* (Istanbul: Maarif Vekaleti, 1945), 21-23.

against Mehmet II were mentioned implicitly in the textbooks of the Republican Period. In some textbooks, a narrative that adopts the revisionist approach first initiated by Ahmed Rasim is displayed. Emin Oktay's textbook is an example of this. In Oktay's (1962) book, which was taught in high schools for many years, the situation is discussed as follows⁶¹ :

"In the face of this bad situation, state elders such as Grand Vizier Çandarlı Halil Pasha and Saruca Pasha asked the young Sultan (Mehmet II) to call his father back to the throne. Both the sultan and the statesmen wrote letters to Sultan Murat, explained the situation and asked him to come to Edirne. Sultan Murat did not accept these calls at first. Thereupon, the young Sultan (Mehmet II) wrote a violent letter to his father and said: "If you are the sultan, it is against your duties not to be in charge at this bad time of the country. If I am the sultan, here I order you! Come to arms. I remind you to obey."

As can be seen, sentences beginning with "if I am the sultan..." are transformed into "I remind you to obey". Among the history textbook authors of the Republican period, only Atsız and Oran (1956) provided information outside this canonised approach⁶²: "... *The situation was again in a state of crisis. An experienced and authoritative commander was needed at the head of the Ottoman Empire. Grand Vizier Çandarlı Halil Pasha planned to put Murad II back on the throne. Together with some statesmen, they explained the current crisis situation to the child Sultan Mehmet II. Although Mehmet II did not want to, he had to accept this in the face of the pressure he was under*"

Especially the last sentence expressed here is quite meaningful. It is clearly stated that Mehmet II relinquished the throne to his father Murat II against his will.

This discourse on the subject is canonical in later textbooks. In Niyazi Akşit's (1981) textbook, the statement "In the face of this dangerous situation, at the insistence of Grand Vizier Halil Pasha, Murat II was restored to the sultanate."⁶³ In Şenol Kalaycı's (1995) textbook, on the other hand, a conciliatory narrative is maintained as "Upon the insistence of Grand Vizier Halil Pasha, Sultan Mehmet II persuaded his father Murat to take charge of the army"⁶⁴ . In the textbooks after the 2000s, a general narrative style was adopted as "Murat II regained the throne as a result of the insistence of statesmen in the face of danger".⁶⁵

In high school history textbooks from the Tanzimat period until the 2020s, it is clear that the issue of Mehmet II's first accession to the throne and his subsequent removal from the throne, either through reconciliation or through a "game" with the influence of Çandarlı Halil Pasha and other statesmen, had a negative impact on his state of mind. It is thought that this situation had an effect on both Mehmet II's attitude and behavior during his ascension to the throne and his attempt to conquer Istanbul.

2.2. The second accession of Mehmet II

Within the scope of the second research question, the narratives in history textbooks about the process of Mehmet II's ascension to the throne for the second time were analysed. Just as in the previous title, it is seen that the narratives on this subject in the textbooks examined within the scope of this study from the Ottoman period to the present day have differentiated in

⁶¹ Emin Oktay, *Tarih Lise III (Yeni ve Yakın Çağlar)* (Istanbul: Remzi Press, 1952), 220.

⁶² Bedriye Atsız & Hilmi Oran, *Yeni Lise Kitapları: Tarih 2, Orta Çağlar* (Istanbul: İnkılâp Press, 1956).

⁶³ Niyazi Akşit, *Tarih III Yeni ve Yakınçağlar* (Istanbul: Remzi Press, 1981).

⁶⁴ Şenol Kalaycı, *Lise Tarih 2* (Istanbul: Meram Press, 1995).

⁶⁵ Ahmet Güneş & Süleyman Özbek, *Lise Tarih 2* (Ankara: Tutibay Press, 2003), 15; Vicdan Cazgır, İlhan Genç, Mehmet Çelik, Celal Genç, & Şenol Türedi, *Ortaöğretim Tarih 10*, 4th edition, (Ankara: T.C. MEB Press, 2012), 23-24; Erol Yüksel, Mehmet Ali Kapar, Ferhat Bildik, Kazım Şahin, Leyla Şafak, Murat Ardic, Özgür Bağcı, & Süleyman Yıldız, *Ortaöğretim Tarih 10 Ders Kitabı* (Ankara: T.C. MEB Press, 2019), 63.

the historical process. In addition, it can be said that the information given on this subject is elaborated according to the authors or some parts are omitted through generalisation. In this framework, Ahmet Vefik Pasha's (1869) textbook, which provides the first information on this subject, focuses on the success of Murat II, Mehmet II's father, during his reign. He implies that Murat II, as an Ottoman sultan, both reigned a reign worthy of his predecessor and left a strong legacy to Mehmet II, who succeeded him on the throne. However, without providing a more detailed description, he concludes by stating that Mehmet II ascended the throne again.⁶⁶ In Abdurrahman Şeref's book (1897), the situation is similar; Murat II's successful reign is mentioned, but the details of Mehmet II's ascension to the throne are not mentioned.⁶⁷

Although the book by Sami, Aziz, Şevki (1877) is important in terms of showing an understanding of the period, it contains more detailed information about the second accession of Mehmet II to the throne. As a matter of fact, according to the book in question, Murat II went for a short stroll while he was resting in Edirne, and when he came back, he had a headache. Upon the increasing intensity of this pain, he "brought out a will he had prepared before, summoned Sultan Mehmet II from Manisa, and assigned Grand Vizier Halil Pasha to take the necessary action for Mehmet II to sit on the throne". When Sultan Murat's treatment failed and he died, his body was kept under guard for 13 days without being told to anyone until Sultan Mehmet II arrived from Manisa. Mehmet II ascended the throne in Edirne at the age of 22 (18 February 1451).⁶⁸ Although this narrative contains important details about the subject, it is especially noteworthy that Murat II left a written will regarding the accession of Mehmet II to the throne and assigned Halil Pasha to this task. So much so that these issues are not included in any subsequent textbooks. The fact that Murat II's body was kept waiting until Mehmet II arrived in Edirne was similarly repeated by Abdurrahman Şeref (1897) and Ahmet Rasim.⁶⁹

When the information in these three textbooks is combined, it is seen that although Mehmet II was deposed by Grand Vizier Halil Pasha when he ascended the throne for the first time, his second ascension to the throne was the result of a process directly managed by him. However, at the end of it all, when Mehmet II took Constantinople, Halil Pasha was executed. If this narrative, which contains many contradictions, is considered to be true, the news of Murat II's death may have been kept secret from the public by the state officials (and therefore Grand Vizier Halil Pasha) until Mehmet II arrived in Edirne and took the throne, for reasons such as preventing possible rebellion attempts by the Karamanids due to their claim to the Ottoman throne and preventing the Janissaries from causing unrest. However, it has been determined that this narrative, which is included in the history textbooks of the Ottoman period, is not reflected in any of the textbooks of the Republican Period. The reason for this may be to show that the factor of Çandarlı Halil Pasha did not influence the success of Mehmet the Conqueror. Considering that Çandarlı Halil Pasha was executed after the conquest, this possibility can be better understood.

There are textbooks that provide different information about Mehmet II's arrival from Manisa to Edirne in order to ascend the throne for the second time. In Mehmed Tevfik's textbook, this process is described as follows: "The news of his father's death in Edirne was informed to Prince Sultan Mehmet II in Manisa. The Prince said, 'Whoever loves me should follow me!' and immediately jumped on a 'Yörük/Türkmen' horse and traveled to Edirne via

⁶⁶ Ahmet Vefik, *Fezleke-i Tarih-i Osmanî*, 56-57.

⁶⁷ Abdurrahman Şeref, *Fezleke-i Tarih-i Devlet-i Osmaniyye*, 30-31.

⁶⁸ Sami, Aziz, Şevki, *Mir'ât-ı Târih-i Osmânî*, 89-91.

⁶⁹ Abdurrahman Şeref, *Fezleke-i Tarih-i Devlet-i Osmaniyye*, 30-31; Ahmed Rasim, *Resimli ve Haritalı Osmanlı Tarihi*, 116-152.

Gelibolu, where he was proclaimed sultan".⁷⁰ The only difference in Ahmed Rasim's textbook, which narrates this narrative as it is, is that the horse Mehmet II rode to Edirne was not a "Yörük/Türkmen" horse but an "Arab" horse.⁷¹ This information is not included in any other textbook other than these two sources. It is understood that some epic narratives were presented in the textbooks of the Second Constitutional Era about the accession process of Mehmet II, who made his name known to the world by accomplishing important works during his reign. However, this approach was not adopted and continued by later textbook authors.

There are different narratives containing interesting information about the first thing Mehmet II did after ascending the throne. In this framework, according to Ahmed Rasim, the following developments took place when Mehmet II ascended the throne⁷²:

"The prince Ahmet, who was born to Sultan Murat's wife from the Isfendiyyaroğlu clan and who was in swaddling at the time, was drowned. Supposedly, when Prince Ahmet's mother came to congratulate the new Sultan Mehmet II, Evrenos Ali Bey strangled Prince Ahmet in the bathhouse. Upon his mother's complaint, Ali Bey was also executed. Sultan Mehmet II sent his mother Mara, a princess of Serbian origin, to her grandfather, the Serbian King..."

This narrative, which expresses the situation of Mehmet II's murder of his brother by implication, was expressed more explicitly and sharply in some textbooks in the Republican Period. In Emin Oktay's (1952) book, it is stated that "His first act was to have his brother, prince Ahmet, killed for fear that he would become a rival in the future" and the understanding of Mehmet II and the power of the period is summarised with a single pen.⁷³ Güneş and Özbek (2003) have quoted the same sharp statement as in Güneş and Özbek (2003).⁷⁴ On the other hand, the fact that Mehmet II's mother, the Serbian Princess Mara, was sent to her father, the Serbian King, stands out as a different and interesting piece of information that is not included in other sources. It can be said that the narrative of Mehmet II having his brother killed and sending his mother Mara to his grandfather after he ascended the throne was first created by Ahmet Rasim and was only included in a limited way in a few textbooks after the Republican Period.

There are also textbooks that provide different information about the number of times Mehmet II ascended the Ottoman throne. It has been determined that this different information, which is not seen in Ottoman period textbooks, first appeared in Emin Oktay's 1952 textbook. Accordingly, it is stated that "Mehmet II, who was the governor of Manisa upon the death of Murat II, sat on the Ottoman throne for the third time".⁷⁵ This determination is also found in Öztuna's book.⁷⁶ This information is also found in Şirin's book and it is claimed that Mehmet II ascended the throne three times in total by stating that "...he had been on the throne twice before in his father's lifetime".⁷⁷ However, this information was not included in later high school history textbooks.

Another historiographical issue found in the narratives in the textbooks is the age of Mehmet II when he ascended the throne for the second time. Abdurrahman Şeref's book states

⁷⁰ Mehmet Tevfik, *Osmanlı Tarihi*, 80.

⁷¹ Ahmed Rasim, *Resimli ve Haritalı Osmanlı Tarihi*, 116-152.

⁷² Ahmed Rasim, *Resimli ve Haritalı Osmanlı Tarihi*, 116-152.

⁷³ Emin Oktay, *Tarih Lise II* (Istanbul: Atlas Press, 1962), 1-2.

⁷⁴ Güneş & Özbek, *Lise Tarih 2*, 15.

⁷⁵ Oktay, *Tarih Lise III*, 1-2; Oktay, *Tarih Lise II*, 220-222.

⁷⁶ Yılmaz Öztuna, *Tarih III* (Ankara: T.C. MEB Press, 1976).

⁷⁷ Veli Şirin, *Tarih Lise III* (Istanbul: Gendaş Press, 1989), 8.

that Mehmet II was 22 years old when he ascended the throne for the second time⁷⁸, Ahmet Rasim and Atsız-Oran's books state that he was 21 years old⁷⁹, Öztuna and Şirin's books state that he was 19 years old⁸⁰. As can be seen, there is no clarity on this issue in the textbooks.

2.3. Mehmet II's attitude during the conquest

The third research question within the scope of this study concerns how the behavior of Mehmet II during the conquest of Istanbul is presented in history textbooks. Ahmet Vefik Pasha's book, which is the oldest dated textbook analysed, contains a narrative whose influence has largely lasted until today. According to this narrative, Istanbul, which was besieged by the Ottoman army from land and sea for 53 days, could only be captured as a result of the landing of ships. Mehmet II succeeded in the "conquest of Constantinople" by setting foot in the palace of the Byzantine Emperor. The collapse of the Byzantine Empire excited and "shook" the whole of Europe. Mehmet II "appointed a Patriarch for the Greeks in Constantinople, showed generosity by granting all kinds of favours, called the fugitives to the city, Galata, Silivri and other Greek cities surrendered completely and an atmosphere of peace began to prevail in Constantinople".⁸¹

Abdurrahman Şeref, in a presentation praising Mehmet II's personality, described the process after the conquest as follows⁸²:

"Mehmet the Conqueror stayed in Istanbul for twenty-one days and made the necessary arrangements. No conquering monarch has ever shown as much mercy and generosity to the defeated nation as he did. Because he did not allow Istanbul to be looted. He prevented the Greeks from attacking their own sect and property. He appointed a patriarch for them again. He gave some privileges to the Greek patriarchate, the provisions of which lasted until our time. He secured all the rights of the Greeks living in Istanbul."

The narrative mentioned in this passage that Mehmet II "did not allow the soldiers to sack Istanbul" is found only in this textbook. These statements are not found in the other textbooks analysed. Moreover, this information is not true. It is commonly known that Constantinople was sacked for three days following its conquest, justified under Islamic law as the "right of the sword", which pertains to the spoils of war. On the other hand, the discourses developed in the passage about Mehmet II's granting freedom of sect and treating the Greeks living in Istanbul with tolerance and justice are repeated in almost all subsequent history textbooks. However, the emphasis in the narratives has become even stronger as we approach the present day. For example, the following statements in Akşit and Şirin's books are important in terms of showing that the emphasis in the discourse was increased as a product of the effort to glorify Mehmet II⁸³: "Entering the city, Mehmet II came to the Hagia Sophia Church. The people there, led by the patriarch, threw themselves on the ground and wept together. The Sultan said to the patriarch: 'Stand up. I, Sultan Mehmet II, say to you and your friends and all the people that from today onwards you will no longer fear my wrath for your life or your freedom!'"

Oktay's (1952) narrative of the conquest of Istanbul, which strongly reflects the ideology of the Republican Period in his book, has an almost novelistic characteristic. In this textbook, the process in question and Mehmet II's behavior are expressed as follows⁸⁴: "...Mehmet II went

⁷⁸ Abdurrahman Şeref, *Fezleke-i Tarih-i Devlet-i Osmaniyye*, 30-31.

⁷⁹ Ahmed Rasim, *Resimli ve Haritalı Osmanlı Tarihi*, 116-152; Atsız & Oran, *Yeni Lise Kitapları*.

⁸⁰ Öztuna, *Tarih III*, 47; Şirin, *Tarih Lise III*, 8.

⁸¹ Ahmet Vefik, *Fezleke-i Tarih-i Osmanî*, 57.

⁸² Abdurrahman Şeref, *Fezleke-i Tarih-i Devlet-i Osmaniyye*, 36.

⁸³ Akşit, *Tarih III*, 10; Şirin, *Tarih Lise III*, 11.

⁸⁴ Oktay, *Tarih Lise III*, 5-7.

straight to Hagia Sophia. Hagia Sophia was full of women and children. According to a superstitious belief, the people were waiting for the helper angels who would lead the Turks out of Constantinople. But when they saw the young 23-year-old Turkish Sultan Mehmet the Conqueror, riding a white horse, they realised that it was all over and the end of Byzantium had come."

In this narrative, in addition to the novelistic style depicting Mehmet II riding a white horse, the special emphasis on his "Turkishness" is also noteworthy in terms of carrying a historiographical feature of the Republican Period.

2.4. Mehmet II's attitude and behavior after the conquest

Sultan Mehmet II, who took the title of "Conqueror" after the conquest of Istanbul, started to implement some punishments that he had postponed for a while. In this context, he first had Grand Vizier Çandarlı Halil Pasha executed. According to the narrative in history textbooks, immediately after the conquest, Mehmet II dismissed Halil Pasha from his post and ordered his execution. The earliest textbooks give a very brief and unspecific account of Halil Pasha's punishment for an accusation that he had collaborated with the Byzantine Emperor and engaged in evil deeds.⁸⁵ Abdurrahman Şeref's book, on the other hand, provides very detailed information on this accusation. In the book, this issue is dealt with under the title of the assassination of Çandarlı Halil Pasha and the removal of the Çandarlı clan from the office of grand vizier. It is clearly stated that Halil Pasha was executed because of his opposing attitude towards the conquest of Istanbul, deceiving and misleading Mehmet II during his first ascension to the throne and some other political reasons.⁸⁶ As can be seen, it is noteworthy that the reasons for Halil Pasha's execution are accompanied by a sense of reckoning/revenge from Mehmet II's childhood years. In addition to this, Ahmed Rasim (1910) contributed to this issue with further information and interpretations. According to this, Halil Pasha is definitely accused of treason⁸⁷: "*Çandarlıoğlu Halil Pasha was the first Grand Vizier to be assassinated in the Ottoman Empire for his treachery during the siege of Istanbul. It was found that he had 120.000 duka gold in his house and these gold coins were taken to the state treasury. Until then, the Çandarlı dynasty had a say in the Ottoman vizier position, but this honourable position was taken away from them...*"

In addition to this, Ahmet Rasim also claimed that Halil Pasha sabotaged the conquest of Istanbul and received bribes from the Byzantine Emperor in return. This information is presented more explicitly in the textbook by Ali Reşad and Ali Seydi (1911). Accordingly, Halil Pasha tried to extinguish Mehmet II's "deep and ardent desire" for the conquest of Istanbul. Mehmet II, who perceived this situation as a betrayal, did not raise his voice at first. In fact, Mehmet II waited for the appropriate time to punish Halil Pasha even though he had seen some of Halil Pasha's negative behaviors during the conquest of Istanbul. When things were settled after the conquest, he had Halil Pasha executed.⁸⁸

Regarding this issue, Ali Nüzhet recorded the following⁸⁹:

"Since the time of Sultan Murat I, the office of grand vizier has been given to the Çandarlı dynasty by succession. When Sultan Mehmet the Conqueror expressed his ideas about the conquest of Istanbul to Halil Pasha, Halil Pasha endeavoured to change and transform his ideas. He even betrayed the Sultan and conveyed his ideas to the Byzantine Emperor. This

⁸⁵ Ahmet Vefik, *Fezleke-i Tarih-i Osmanî*, 58; Sami, Aziz, Şevki, *Mir'ât-ı Târih-i Osmânî*, 91-108.

⁸⁶ Abdurrahman Şeref, *Fezleke-i Tarih-i Devlet-i Osmaniyye*, 42.

⁸⁷ Ahmed Rasim, *Resimli ve Haritalı Osmanlı Tarihi*, 116-152.

⁸⁸ Ali Reşad & Ali Seydi, *Tarih-i Osmani*, 28.

⁸⁹ Ali Nüzhet, *Resimli ve Haritalı Osmanlı Tarihi*, 49.

behavior of Halil Pasha increased Mehmet the Conqueror's distrust of him. Some people in the palace reported to the Sultan that Halil Pasha took bribes from the emperor. After the Sultan conquered Istanbul and put things in order, he had Halil Pasha executed. Thus, a grand vizier was assassinated for the first time in the Ottoman Empire. Considering the services of the House of Çandarlı to the Ottoman state and nation, it seems highly unlikely that Halil Pasha committed treason."

As can be understood from this narrative, according to Ali Nüzhet, the reasons for Halil Pasha's execution are completely different compared to the previous narratives. The author acknowledges the disagreements between Mehmet II and Halil Pasha, but does not give the possibility that Halil Pasha was a traitor. In this narrative, widespread rumour, accurate information and interpretation are presented in a truly mixed manner. In the Ottoman Period textbooks discussed so far, the narratives about the execution of Halil Pasha after the conquest of Istanbul are centred on different points and the reasons for the execution vary according to the textbook. On the other hand, rumors are presented as objective information in some textbooks.

On the other hand, although the issue of Halil Pasha's execution is a topic covered in Ottoman textbooks, it is not included in any of the textbooks of the Republican Period, except for the book by Yüksel et al. In the aforementioned book, the following narrative is presented under the title "The conquest of Istanbul and central authority"⁹⁰:

"The conquest of Istanbul enabled Sultan Mehmet the Conqueror to eliminate some powerful families. With the execution of Grand Vizier Çandarlı Halil, the period of power-sharing by the established families came to an end. Thus, Mehmet the Conqueror, who gathered all the power in his hands, strengthened the central authority of the state. Sultan Mehmet the Conqueror disciplined the Janissaries, who rebelled against him during his ascension to the throne, after the conquest. He brought people directly subordinate to him to important institutions of the state such as Grand Vizier and Janissary Agha."

In this passage, it is stated that after the conquest of Istanbul, Mehmet II sacrificed Halil Pasha in order to secure an important position in domestic politics, strengthen his authority and institutionalise the central order. It is also stated that this passage in the textbook is summarised from an academic article directly related to the subject. As here, the approach of creating a new narrative based on a quote from a scientific source is a situation encountered especially in recent textbooks. This situation can be interpreted as a sign of historiographical transformation in today's history textbooks.

Especially in the textbooks published after the 1980s, the discourse that Mehmet II spent a great deal of effort on war technology and that this attitude was effective behind his success was mostly expressed. For example, in Şirin's book, "The conquest of Istanbul proved to the whole world the importance of artillery in wars. This military revolution, whose ballistic calculations were made by Mehmet the Conqueror himself, paved the way for the collapse of the feudal regime in Europe and the establishment of national unions..."⁹¹ This narrative, which emphasized and highlighted the military genius of Mehmet II, was continued in later textbooks with subheadings such as "conquest and European intellectuals".

In the book by Yüksel et al. (2019), a passage from an academic work by historian Halil İnalçık (edited) states that after the conquest of Istanbul, Greek intellectuals and conservative

⁹⁰ Yüksel et. al, *Ortaöğretim Tarih 10 Ders Kitabı*, 130.

⁹¹ Şirin, *Tarih Lise III*, 12.

clergy were treated well at the court of Mehmet II. However, it is also emphasized that some Byzantine Greek intellectuals emigrated to Italy after the conquest of Constantinople.⁹²

2.5. Mehmet II's characteristics

The fifth examination question within the scope of the research is related to the determination of how Mehmet II 's characteristics are reflected in the textbooks and how the narratives reflected in the textbooks have changed and transformed in the historical process. In the first textbooks analysed within the framework of the research, it is seen that Mehmet II's name is mentioned as "Fatih-i Konstantiniyye Sultan Mehmed-i Sani".⁹³ In other words, Mehmet II's name has always been mentioned with great respect together with the title of "Conqueror of Istanbul". In fact, in a textbook, this situation is described as "...Sultan Mehmet is called "Conqueror". But they do not give this title to every country conqueror. If they did, the world would be full of conquerors. For example, many of the Ottoman sultans conquered many places; but only one sultan was given the title of "Conqueror". Because Mehmet II conquered Istanbul...". As can be seen, the character of Mehmet II seems to be fully integrated with the phenomenon of the conquest of Istanbul.⁹⁴

An emphatic account of Mehmet II's characteristics is first encountered in Abdurrahman Şeref's book (1897). In this book, Mehmet the Conqueror is described as one of the rare great men in the world in terms of his observance of rights and law, his perspective on education, and his deep knowledge of politics. He was familiar with six languages. His teachers Molla Hüsrev and Molla Gürani were among the great scholars of his century".⁹⁵ As can be seen, a discourse that glorifies Mehmet II by including the adjectives "law-maker, caring about science, having a vast state management and political skills, knowing six foreign languages, well educated..." has started to take its place in the textbooks.

In Ahmed Rasim's (1910) book, which is presented with a wide content, the direct physical characteristics of Mehmet II are given⁹⁶: "...He was of medium height, thick-boned, broad between the shoulders, long torso, long legs, high and curved eyebrows, white and bright like fire, black and curly hair and beard, short neck and bent to the front, open forehead, bright eyes, small mouth, curved nose like a hawk's beak...". In the portrait of Mehmet II, which Ahmed Rasim tries to draw with direct quotations from Namik Kemal, more interesting information and comments other than his physical characteristics are included in the narrative. Accordingly, he gained a great experience from his first ascension to the throne in his childhood years and his subsequent dethronement "against his will". However, Mehmet II was extremely heartbroken by this bad and humiliating event. However, due to all these, he devoted himself to science with great ambition and developed himself in many fields by undergoing an intensive education process. Mehmet II was knowledgeable enough to "establish an unprecedented civilised state and to advance the art of war". Mehmet II was a great figure who "with his might, knowledge, courage and skill, saw the future of the nation not only in the heroism on the battlefield but also in the value he gave to education and industry...".⁹⁷ He proved that he was "truly a Turkish prince" with his bravery and valour in battles, his tireless activity, his excessive ambition to conquer, the height and refinement of his political ideas, and his favour and generosity towards his army.⁹⁸ Such details about Mehmet II's physical appearance, character,

⁹² Yüksel et. al, *Ortaöğretim Tarih 10 Ders Kitabı*, 129-130.

⁹³ Sami, Aziz, Şevki, *Mir'ât-ı Târih-i Osmânî*, 91-108; İbrahim Hakkı, *Küçük Osmanlı Tarihi*, 33.

⁹⁴ Saru, *Çocuklara Tarih-i Osmani*.

⁹⁵ Abdurrahman Şeref, *Fezleke-i Tarih-i Devlet-i Osmaniyye*, 44.

⁹⁶ Ahmed Rasim, *Resimli ve Haritalı Osmanlı Tarihi*, 116.

⁹⁷ Ahmed Rasim, *Resimli ve Haritalı Osmanlı Tarihi*, 116.

⁹⁸ Ahmed Rasim, *Resimli ve Haritalı Osmanlı Tarihi*, 116.

skills and equipment first appear in Ahmed Rasim's book. It is noteworthy that Mehmet II is interpreted as a "Turkish prince" in this book prepared during the Second Constitutional Era. This situation can be associated with the Turkism movement and the government of the period, the Committee of Union and Progress. Therefore, it can be said that Turkism started to be reflected in textbooks in this period. Of course, the textbooks of this period and the emphasis on Turkishness in the context of the subject matter are not as sharp as it was in the Republican Era.

According to the narrative in Ahmed Rasim's history textbook, Mehmet II was a knowledgeable and skilful person who could speak "Turkish, Greek, Slavic, Arabic, Persian". Mehmet II had a deep knowledge of geography, history and the art of warfare of the time. He was very generous in building charitable buildings (such as mosques). He showed favour and respect to Greek and Italian artisans. He respected and honoured scholars very much. He used to kiss his teacher's hand as a sign of respect. Even when he saw the famous Molla Hüsrev, one of the greatest scholars of the time, in the mosque, he would stand up and show his respect for him.⁹⁹

The style and narrative in this direction started to change with the textbooks published in the 1930s during the Republican Period. In the textbooks prepared by the Turkish History Research Society, there is a statement such as "Mehmet II was one of the princes who ascended the Ottoman throne during the Renaissance Movement in Italy...". As can be seen, the implication of Mehmet II as a prince of the Renaissance and the lengthy description of the importance and value he attached to art and artists is one of the first indicators of the narrative change in this period.¹⁰⁰ Similar to the previous textbooks, this textbook includes the information that Mehmet II brought Centile Bellini from Venice, Italy to Istanbul to have his own painting made and to decorate his palace. In this book, unlike the previous ones, the relief paintings of Mehmet the Conqueror on horseback and as a bust made by Italian sculptors are mentioned. It is as if a narrative has been constructed that Mehmet II showed great interest in Western arts such as painting and sculpture.¹⁰¹ Perhaps, in the background of the discourse in question, the approach of creating a basis for the legitimacy of Turkish modernization, finding a ground origin by drawing strength from history, and setting an example (especially from the character of Mehmet the Conqueror, to whom conservative segments of society attach particular importance) may have been pursued.

In Şirin's textbook prepared after the 1980s, information about the characteristics of Mehmet II is presented under a separate title called "The Personality of Mehmet the Conqueror" and in a more emphasized manner¹⁰²:

"Mehmet II was a great statesman who showed his power to friends and enemies with his high ability and genius as well as his title of Fatih (the Conqueror). He did not leave a Christian state in Anatolia. He completely conquered the Balkans, including Bosnia. Sultan Mehmet, who was the conqueror of Istanbul at the age of 23, was a person of determination and will, cautious, and a person who implemented his decisions absolutely. He was harsh in state administration. He knew how to conceal his feelings, he would keep his military moves secret until they were put into practice and then he would suddenly reveal his intentions... He was brave in war, he would step forward to prevent defeat when necessary and in case of danger, he would encourage the soldiers. He knew how to maintain his

⁹⁹ Ahmed Rasim, *Resimli ve Haritalı Osmanlı Tarihi*, 116.

¹⁰⁰ Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti, *Tarih III, Yeni ve Yakın Zamanlarda Osmanlı-Türk Tarihi* (Istanbul: Devlet Basımevi, 1931), 30-31.

¹⁰¹ Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti, *Tarih III*, 30-31; Türk Tarih Tetkik Cemiyeti, *Ortamektep için Tarih III* (Istanbul: Devlet Basımevi, 1938), 2.

¹⁰² Şirin, *Tarih Lise III*, 16.

composure and restraint. He was knowledgeable, fluent in several languages (Arabic, Persian, Greek etc.) besides his mother tongue Turkish and he was also a poet. He was free-minded and without prejudice, he used to have scholars write articles and analyse them. He used to read philosophical works translated from Persian and Greek into Arabic. He used to exchange ideas with the scholars he invited and brought to him. He used to make all kinds of sacrifices in order to bring scholars of whatever religion and sect to Istanbul... He was the first Ottoman sultan to stop wearing the dresses worn by Ottoman sultans and to start wearing special dresses for scholars. He loved scholars very much and spent most of his time chatting with them..."

As can be seen, in the narrative on the personal characteristics of Mehmet II, his knowledge, skills, and the importance he attached to science were emphasised. However, for the first time in this textbook, the following is recorded as different information¹⁰³:

"The role of his father Sultan Murat II in the upbringing of Sultan Mehmet II the Conqueror as a very high personality must be remembered. Sultan Murat II's advice to his son Mehmet II is in the form of a small booklet, the end of which reads as follows: 'O my son, sultans are like a person who measures with a balance. When you, as a sultan, wish to use the scales correctly, Almighty Allah wishes you well. Everything is known to Allah, everything can only be known by Him... (Advice to Mehmet the Conqueror)..."

In this narrative, as a product of the Turkish-Islamic synthesis understanding of the period, an advice supposedly coming from the mouth of Murat II is included. The emphasis in this passage, which is constructed with an intense religious content, shows itself in the foreground.

2.6. Death of Mehmet the Conqueror

Within the scope of the last research question, it was investigated how the death of Mehmet II was presented in the textbooks. In Ahmet Vefik Pasha's textbook (1869), it is stated that the life of Mehmet the Conqueror, who led the army on a campaign for the conquest of Rhodes Island, ended as soon as he reached Gebze.¹⁰⁴ The process of Mehmet II's death was also mentioned in Abdurrahman Şeref's book in exactly the same way.¹⁰⁵ In Ahmed Rasim's book, a small detail is added to this narrative¹⁰⁶: Mehmet the Conqueror left Istanbul with the army, keeping secret whether he was travelling for the Anatolian campaign or for the conquest of Rhodes, and died when he reached the place called "Hünkar Çayırı" on the Gebze side after passing Üsküdar.

It is noteworthy that the details of Mehmet II's cautious behavior and secretive character during the decisions to be taken and the implementations to be carried out are included here. In addition, the information that Mehmet II died around Gebze while he was on an expedition departing from Istanbul is presented in Ottoman Period textbooks with a short one-sentence statement.¹⁰⁷

Oktay's 1952 textbook is the one that provides the most extensive information about the details of Mehmet II's death. In this textbook, it is stated that there were two major issues that bothered Mehmet II very much before his death. The first of these was the recent deterioration of relations between the Ottomans and the Mamluk State in Egypt. The reason for this was that the Mamluk sultan was uncomfortable with Mehmet II's patronage of his brother-in-law Şehsuvar Bey, a member of the Dulkadiroğulları Principality. In addition, pilgrims belonging to

¹⁰³ Şirin, *Tarih Lise III*, 17.

¹⁰⁴ Ahmet Vefik, *Fezleke-i Tarih-i Osmani*.

¹⁰⁵ Abdurrahman Şeref, *Fezleke-i Tarih-i Devlet-i Osmaniyye*, 44.

¹⁰⁶ Ahmed Rasim, *Resimli ve Haritalı Osmanlı Tarihi*, 116-152.

¹⁰⁷ Ali Nüzhet, *Resimli ve Haritalı Osmanlı Tarihi*, 60.

the Ottoman people complained to Mehmet II that they were having a lot of trouble travelling to Hejaz because of the Mamluk State and asked him to find a solution to this problem. This problem could not be solved although Mehmet II made a diplomatic attempt with the Mamluk Sultan. The second issue that bothered Mehmet II was the failure of the Ottoman navy in the Rhodes expedition. Mehmet II, who was not in good health at that time, was very upset about these two major issues. Nevertheless, in the spring of 1481, he led his army and set off on an expeditionary journey. However, he did not tell anyone where the expedition would take place. It is possible that this expedition was launched against the Mamluks in Rhodes or Egypt. On the other hand, when the army arrived in Gebze, Mehmet II fell ill (his illness increased), so the army camp was established in a place called Hünkâr Çayırı. Mehmet II lay here for days due to his illness and finally died in 1481 in his tent in the camp.¹⁰⁸

The narrative of Mehmet II's death due to illness in Oktay's statements is also repeated in Akşit's (1981) book.¹⁰⁹ On the other hand, Öztuna's (1976) book puts forward a quite different discourse¹¹⁰: "...The Sultan died by poisoning on 3 May 1481 while in his camp between Maltepe and Gebze. He was 49 years old...". According to this information, which was encountered for the first time in Öztuna's book, Mehmet II was poisoned to death not due to illness but as a result of a conspiracy. Another source sharing the information that Mehmet II was killed by poisoning is Şirin's (1989) textbook.¹¹¹ Accordingly, rumors that Mehmet II's death was caused by the negligence of his doctor and some statesmen and that he was deliberately killed caused great confusion at that time.

On the other hand, Güneş and Özbek's (2003) textbook presents a completely different information. According to this, Mehmet II was poisoned to death by a Venetian spy on 3 May 1481.¹¹² Interestingly, the information that the person who poisoned Mehmet II was a Venetian spy is included in the narrative. In today's textbooks, on the other hand, there are statements such as "Upon the death of Mehmet the Conqueror in 1481..." and no other details about the death of Mehmet II are included. As a result, the information about Mehmet II in the textbooks is formatted in accordance with the purpose. Sometimes this information was increased through some kind of fiction and sometimes it was deliberately reduced.

Conclusion

High school history textbooks have a decisive function in terms of what and how to teach, both in terms of the teacher's planning and implementation of the lesson and the student's free time. At the same time, history textbooks serve the formation of collective memory. This important mission has led to political and bureaucratic interventions in history textbooks.¹¹³ As a matter of fact, those in power in modern education systems have always utilized these opportunities. It can be said that this is also the case in Turkey.

In this study, in which history textbooks taught in a long historical period from the Tanzimat Period to the present day were examined, the differences in the narratives about Mehmet II, who carried out the conquest of Istanbul, were identified and analysed. As a result of the analysis, it was determined that the differentiation in the narratives in the textbooks was closely related to the political and cultural power of the period. This clearly shows that history textbooks are tools that are shaped by the direct influence of power. In addition, it is extremely

¹⁰⁸ Oktay, *Tarih Lise III*, 15.

¹⁰⁹ Akşit, *Tarih III*, 17.

¹¹⁰ Öztuna, *Tarih III*, 68.

¹¹¹ Şirin, *Tarih Lise III*, 16.

¹¹² Güneş & Özbek, *Lise Tarih 2*, 18.

¹¹³ Gündüz, *Türkiye'de Ders Kitapları Tarihi*.

important in terms of showing how differentiation can occur according to periods even in the presentation of the most "known" subjects of Turkish history such as Mehmet II.

The narratives on Mehmet II in history textbooks first published in the Ottoman period during the reigns of Sultan Abdülaziz (1861-1876), Sultan Abdülhamit II (1876-1908) and the Second Constitutional Era (1908-1923) can be considered as the basis for the narratives in the textbooks of later periods. However, even in the history textbooks of this period, there is no uniformity in the presentation of content.

For a more precise evaluation of Ottoman textbooks, some points about Mehmet II's role in the conquest of Istanbul can be pointed out. It is quite understandable that Mehmet II, as an Ottoman sultan, had a decision-making profile that led the war. However, it is noteworthy that the narrative of the preparations for the conquest is constructed entirely through the subject Mehmet II. In Ottoman Period textbooks, there are statements such as "After Sultan Mehmet completed these works, he besieged the city from land and sea..."¹¹⁴, "Sultan Mehmet lowered the warships in the Bosphorus from Beşiktaş to Kasımpaşa, that is, to the Golden Horn..."¹¹⁵. This narrative fiction and style can be interpreted as subject-centred historiography. It can be thought that the subject-centred approach serves to make Mehmet II more prominent and legendary in history textbooks over time.

In the textbooks, the information about Mehmet II was sometimes hidden and concealed, and sometimes formatted by trimming in accordance with the conjuncture of the period in the historical process. Although there are differences in some of the information contents, it can be said that the history textbooks of the Ottoman period formed a basis for the textbooks published in later periods.

It is seen that this historiographical construction style, which started with the Ottoman period textbooks, has continued until today. However, it is possible to say that the narratives about Mehmet II have differentiated to a certain extent since the Republican Period and have become more blunt. For example, in Ahmet Refik Altınay's textbook, which is one of the textbooks of the pre-Turkish History Thesis period (1923-1931)¹¹⁶, which refers to the preparatory process leading to the formation of the Turkish History Thesis, it is seen that the narrative about the preparations for the conquest of Istanbul is made with an event/fact-centred fiction. In this textbook, statements such as "They gathered a large army in Edirne... They besieged Istanbul with the army from land and the navy from the sea... They cannonaded the city fiercely..." are included. In these statements, it is understood that the style and editing style that expresses that Mehmet II did all the work as an active or active subject has been abandoned. Instead, a narrative structure that presents the work done/event that took place by putting it at the centre has been adopted. It is possible to say that this narrative style has been adopted in the books prepared afterwards, albeit to a certain extent. When we come to the present day, it is seen that narratives are created with a form of fiction that presents both the subject and the event/phenomenon at the centre. Of course, this situation can be associated with the change in historiographical approaches from the Ottoman Empire to the present day.

The period characterised as the Turkish History Thesis (1931-1938) is the period in which the emphasis on Turkishness was predominantly effective in the historiography created with the

¹¹⁴ Ali Reşad & Ali Seydi, *Tarih-i Osmani*, 28.

¹¹⁵ Ali Reşad & Ali Seydi, *Tarih-i Osmani*, 28.

¹¹⁶ Erdal Aslan, "Atatürk Döneminde Tarih Eğitimi-I: 'Türk Tarih Tezi' Öncesi Dönem (1923-1931)", *Eğitim ve Bilim* 37, no. 164 (2012): 331-347, s. 110.

efforts of Kemalist ideology.¹¹⁷ The characteristics of this period were clearly reflected in the history textbooks analysed. As a matter of fact, the religious content that had been included in the previous narratives was trimmed in this period. Instead, a new discourse aimed at glorifying national identity was produced. In the so-called humanist period (1938-1960), in which a universal synthesis with the Western cultural world was tried to be created in addition to the emphasis on Turkish history¹¹⁸, the emphasis on Turkishness in the books continued as in the previous period. In addition, the discourse on Mehmet II reflected his "fondness for science and art as a modern Turkish prince".

When it comes to the period referred to as the Turkish-Islamic Synthesis (1970-1993), it is seen that Turkishness consciousness is integrated with the Islamic religion in the textbooks as a reflection of the historiographical characteristics of this period. In fact, it can be stated that a new synthesis was created by putting the phenomenon of religion before nationalism.¹¹⁹ Although the religious discourse in the textbooks continued to a certain extent in the Second Constitutional Era, it can be said that the narratives were reshaped with extraordinary destruction after 1970.

In the post-Cold War "globalisation" process (1993 and onwards), the approach arguing that the history of nations constitutes the history of humanity has been effective. In Turkey, especially after 2010, the government's increase in culturally conservative discourses has led to an arrangement in history curricula and textbooks in this direction. Accordingly, quantitative indicators such as Ottoman history being spread over two separate courses stand out. In addition, it can be said that traces of an "ideal" Ottoman presentation can be seen, which is a separate subject of examination. All these developments undoubtedly affected the presentation of the Mehmet II phenomenon as a content in textbooks.

In the 2018 history textbooks written according to the History Curriculum, while presenting the content of Mehmet II, the academic works of historians (such as Halil İnalcık, Feridun Emecen) who are experts in the field of the subject are referred to, albeit very limited; it is noteworthy that paragraphs and texts from their works are quoted. Although this approach seems to add richness and scholarship to the subject content, it can also be considered as a kind of "guiding" endeavour. In other words, behind a narrative decorated and equipped with strong references, idealised information can sometimes be presented for a purpose. This is exactly the situation that was noticed in the textbooks analysed within the scope of this research.

Historiographical periods are very important not only for understanding the spirit of historical periods but also for guiding the formation of collective memory. When this situation is evaluated in terms of the distortion dynamics in collective memory determined by Schudson¹²⁰, it can be said that the processes of *distanciation*, *instrumentalisation*, *narrativisation* and *conventionalization* are fully involved in the textbooks examined within the scope of this research. For example, in some of the textbooks examined, Mehmet II's personal characteristics and his attitude during the conquest process were handled as "sanctification and institutionalisation of the past through idealisation". In this way, the narratives about Mehmet II were shaped in a desirable way through the interventions made in the historical process in accordance with the ideology of the period. On the other hand, the narratives in the textbooks about the siege of Istanbul and the role of the character of Mehmet the Conqueror in this process

¹¹⁷ Eranlı, Büşra, *İktidar ve Tarih: Türkiye'de "Resmi Tarih" Tezinin Oluşumu (1929-1937)* (İstanbul: İletişim Press, 2018); Etienne Copeaux, *Tarih Ders Kitaplarında (1931-1993) Türk Tarih Tezinden Türk-İslam Sentezine 'De l'Adriatique à la mer de Chine'*, trans. Ali Berkay, 3th edition (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Press, 2016).

¹¹⁸ Boykoy, "Türkiye'de 1939-1945 Yıllarında", 157-181.

¹¹⁹ Copeaux, *Tarih Ders Kitaplarında*.

¹²⁰ Schudson, "Kolektif Bellekte Çarpıtma Dinamikleri", 181-193.

manifested itself as "using the past for certain purposes". This situation can be evaluated as another dynamic of distortion, instrumentalisation, has also entered the circuit. In the narratives in the history textbooks analysed in this framework, some elements were deliberately selected and highlighted, or were ignored through cropping, suppression and censorship and shaped in accordance with the mentality of the period in which they were written. Within the scope of the dimension of distortion referred to as *narrativisation*, religious and mystical elements were frequently used in the narratives about Mehmet II, adding an epic quality to the narratives about him. When analysed in terms of the process of *conventionalization*, which Schudson refers to as the last distortion dynamic, it can be said that the narratives in the textbooks are exhibited by being rearranged and reproduced each time according to the historiographical periods.

In conclusion, within the scope of this research, the narrative of Mehmet II in high school history textbooks from Tanzimat to the present day has been analysed. According to the findings, it can be argued that the narratives about Mehmet II are shaped according to the spirit of the historical period and the dominant ideology of the government. It has been observed that there are significant continuities and differences in the narratives according to the late Ottoman period, the Turkish History Thesis Period and Humanistic Period, the Turkish-Islamic Synthesis Period and finally the conservative Islamist power periods. This situation showed that the representation of the character of Mehmet II in history textbooks differed according to the period. In addition, it can be said that the representation and narrative of Mehmet II in history textbooks are compatible with the approaches of the governments of the period to education and history.

Bibliography

- Abdurrahman Şeref. *Fezleke-i Tarih-i Devlet-i Osmaniyye*. Istanbul: Karabet Press, 1897.
- Abdurrahman Şeref. *Osmanlı Tarihi: Fezleke-i Tarih-i Devlet-i Osmaniyye*, republisher M. Sait Karaçorlu. Istanbul: Volga Press, 2014.
- Ahmed Rasim. *Resimli ve Haritalı Osmanlı Tarih*, volume 1. Istanbul: Şems Press, İkbâl Kitabhanesi, 1910 / the rumi calendar (R.)1326.
- Ahmet Vefik Pasha. *Fezleke-i Tarih-i Osmanî*. Istanbul: Matbaa-i Amire Press, 1869.
- Ahmet Vefik Pasha. *Fezleke-i Tarih-i Osmanî: Bir Eski Zaman Ders Kitabı*. republisher Ş. Babacan. İstanbul: Boğaziçi Press, 2011.
- Akay Şahin, Melis & Açıklan, Mehmet. "Türkiye'deki Ortaöğretim Tarih ve Sosyal Bilimler Ders Kitaplarında Kadın Şahsiyetler" *Mediterranean Journal of Women's Studies and Gender* 6, no. 1 (2023): 92-122.
- Akbaba, Bülent. "History Curricula Changing... What About History Textbooks?" *V. International History Education Symposium*. Istanbul: 10-12 May 2018.
- Akbaba, Bülent. "Türkiye Cumhuriyeti'nin Kuruluşundan Günümüze Lise Tarih Ders Kitaplarında Türk-Arap İlişkilerinin Sunumu ve Arap İmajı", *Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi* 34, no. 3 (2014): 337-356;
- Akbaba, Bülent. "2017 Ortaöğretim Tarih Dersi 9-11 Öğretim Programında Yer Alan "Ders Kitabı Yazımında Dikkat Edilmesi Gereken Hususlar"ın 9. Sınıf Tarih Ders Kitabındaki Yansımaları", *Turkish History Education Journal* 8 (2019): 1-26.
- Akça, Neval. "Demokrat Parti İktidarından 1980 İhtilaline Eğitim Politikaları ve Bu Politikaların Tarih Ders Kitaplarına Yansıması". Master's Thesis, Çukurova University Institute of Social Sciences, 2007.

- Akdağ, Hakan. "Tek Parti ve Demokrat Parti Dönemi Lise Tarih Ders Kitaplarının Muhtevası". Master's Thesis, Selçuk University Institute of Social Sciences, 2005.
- Akşit, Niyazi. *Tarih III Yeni ve Yakınçağlar*. Istanbul: Remzi Press, 1981.
- Aktaş, Özgür. "Cumhuriyet Devri Tarih Ders Kitaplarında Rusya İmgesi". Master's Thesis, Kafkas University Institute of Social Sciences, 2006.
- Aktaş, Özgür. "Tarih Ders Kitaplarında Savaş Konularının Anlatımı Üzerine Bir Değerlendirme", *Adıyaman University Journal of Institute of Social Sciences* 14, (2013): 69-106.
- Alaca, Eray. "Türkiye'de Siyasi İktidar Değişiklikleri ve Ortaöğretim Tarih Ders Kitaplarında Osmanlı Algısı (1970-1980)". PhD diss., Gazi University Institute of Educational Sciences, 2015.
- Alaca, Eray. "Türkiye'de Siyasi İktidarların Değişimine Bağlı Olarak Orta Öğretim (Lise) Tarih Ders Kitaplarında Osmanlı Padişahı İmajı: II. Abdülhamit Örneği", *OPUS International Journal of Society Researches* 8, no.14 (2018): 555-577.
- Ali Nüzhet. *Resimli ve Haritalı Osmanlı Tarihi*. Dersaadet: Artin Asadoryan ve Mahdumları Press, 1913 / R. 1329.
- Ali Reşad & Ali Seydi. *Tarih-i Osmani*. Istanbul: İkdam Press, 1911/R. 1327. <https://kutuphane.ttk.gov.tr/resource?itemId=243665&dkymId=458>, 23-24
- Alpargu, Mehmet & Çelik, Hülya. "Türkiye'de Güncel Tarih Ders Kitaplarında Kadın Tarihinin Yeri", *International Online Journal of Educational Sciences* 8, no. 2 (2016): 131-144.
- Altınay, Ahmet Refik. *Osmanlı Mekteplerinde Çocuklar İçin Umumi Tarih*. republisher Şefaattin Deniz et. al. Istanbul: Akıl Fikir Press, 2014.
- Arıkan, Zeki. "Ders Kitaplarında Avrupa Tarihi" *Tarih Öğretimi ve Ders Kitapları*, in 145-160, ed. S. Özbaran. Istanbul: Tarih Vakfı Press, 1995.
- Aslan, Erdal. "Türkiye Cumhuriyeti'nin İlk Ders Kitapları", *Journal of Education and Science* 35, no. 58 (2010): 215-231.
- Aslan, Erdal. "Atatürk Döneminde Tarih Eğitimi-I: 'Türk Tarih Tezi' Öncesi Dönem (1923-1931)", *Eğitim ve Bilim* 37, no. 164 (2012): 331-347.
- Aşık, Kadriye. "II. Meşruiyet Dönemi İbtidai Mekteplerde Okutulan Bir Ders Kitabı Örneği (Çocuklara Tarih-i Osmani)". Master's Thesis, Uludağ University, 2022.
- Atsız, Bedriye & Oran, Hilmi. *Yeni Lise Kitapları: Tarih 2, Orta Çağlar*. Istanbul: İnkılâp Press, 1956.
- Aydın, Erdoğan. *Fatih ve Fetih Mitler-Ger Gerçekler*. Istanbul: Everest Press, 2013.
- Aydın, Lokman. "Ortaöğretim Tarih Öğretim Programları ve Ders Kitaplarının Toplumsal Cinsiyet Eşitliği Açısından İncelenmesi ve Değerlendirilmesi", *XVIII. Turkish History Congress*, Ankara: 1-7 October 2018, 397-419.
- Babinger, Franz. *Fatih Sultan Mehmed ve Zamanı*, trans. Dost Körpe. Istanbul: Oğlak Bilimsel Kitaplar, 2008.
- Bal, Mehmet Suat. "Türkiye'de Selçuklu Tarihi Öğretiminin Tarih Dersi Programı, Tarih Dersi Kitabı ve Orta Öğretim Tarih Öğretmeleri Görüşleri Çerçevesinde İncelenmesi", *Turkish History Education Journal* 9, no. 2 (2020): 570-585.
- Başoğlu, Nurhan. "Lise Tarih Ders Kitaplarında Kadının Görünmezliği, Orta Asya Türk Kadın Tarihi". Master's Thesis, Istanbul University Institute of Social Sciences, 1996.

- Bilgili, Ali Sinan. "Eğitim Programlarımızda Türk-İslâm Sentezi Meselesi (1980-2000 Yılları Arasındaki Tartışmalara Bir Projeksiyon)", *Kafkas Üniversitesi E - Kafkas Eğitim Araştırmaları Dergisi* 1, no. 1 (2014): 1-13.
- Boyko, Seher. "Türkiye'de 1939-1945 Yıllarında Tarih Öğretim Programları ve Tarih Ders Kitaplarının İncelenmesi", *Uludağ University Faculty of Arts and Sciences Social Sciences Journal* 12, no. 21 (2011): 157-181.
- Bozkurt, İlknur Menekşe. "Cumhuriyetten Günümüze Tarih Ders Kitaplarında Sultan İmajı (1931-2021)". Master's Thesis, Gazi University Institute of Educational Sciences, 2022.
- Burke, Peter. *Varieties of Cultural History*. Ithaca-Newyork: Cornell University Press, 1997.
- Can, Sevim. "Tarih Ders Kitaplarında Kadının Görünen Yüzü", *Sakarya University International- Interdisciplinary Women's Studies Congress*, Sakarya: 5-7 March 2009.
- Cantimer, Mehmet Alper. "Tarih Ders Kitaplarında Fatih İmajı". In) *History Ders Kitaplarında İmajlar- Devletler, Halklar, Kişiler*, ed. Ahmet Şimşek. Ankara: Pegem Akademi Press, 2019.
- Cantimer, Mehmet Alper. "Klasik Dönem Osmanlı Ekonomisinin ve Zihniyetinin Cumhuriyet Dönemi Tarih Ders Kitaplarına Yansımaları", *PESA International Journal of Social Studies* 1, no. 2 (2015): 16-36.
- Carr, Edward Hallett. *Tarih Nedir?*, trans. Misket Gizem Gürtürk. İstanbul: İletişim Press, 1993.
- Cazgır, Vicdan; Genç, İlhan; Çelik, Mehmet; Genç, Celal & Türedi, Şenol. *Ortaöğretim Tarih 10*, 4th edition. Ankara: T.C. MEB Press, 2012.
- Çatar, Suat. "Cumhuriyet Dönemi Tarih Ders Kitaplarında Sultan II. Abdülhamit İmajı". Master's Thesis, Marmara University Institute of Educational Sciences, 2019.
- Çencen, Namık. "1933'ten Günümüze Lise Tarih Ders Kitaplarında Salgın Hastalıkların İşlenişine Genel Bir Bakış", *Milli Eğitim* 49, no. 1 (2020) : 919-946.
- Çiçek, M. Talha. "Erken Cumhuriyet Dönemi Ders Kitapları Çerçevesinde Türk Ulus Kimliği İnşası ve Arap İhaneti", *Divan: Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi* 32 (2012): 169-188.
- Daloğlu, Berrin Kübra. "Lise Tarih Dersi Kitaplarında Yer Alan Milli Kimlik Kavramının İçerik Analizi: 1939-1950. Master's Thesis, Gazi University Institute of Educational Sciences, 2013.
- Davey, Lynn. "The Application of Case Study Evaluations", *Practical Assessment, Research & Evaluation* 2, no. 9 (1991): 1-3, Doi: <https://doi.org/10.7275/02g8-bb93>.
- Değirmenci, Hakan. *Türk Romanında Fetih ve Fatih*. Ankara: Akçağ Press, 2021.
- Demircioğlu, Ebru. "10. ve 11. Sınıf Tarih Ders Kitaplarında Yer Alan Görseller ve Metinlerde Toplumsal Cinsiyet Temsiliyle İlgili Tarih Öğretmenlerinin Görüşleri (Trabzon Örneği)". PhD diss., Atatürk University Institute of Educational Sciences, 2014.
- Demircioğlu, İsmail Hakkı. "Tarih Ders Kitaplarının Demokrasi Eğitimi Açısından Değerlendirilmesi: Tarih Öğretmenlerinin Görüşleri", *I. International Symposium on European Union, Democracy, Citizenship and Citizenship Education*. Uşak: 28-30 May 2009.
- Dere, İlker & Ülker, Ahmet Burak. "Lise Tarih Ders Kitaplarında Tarihi Şahsiyetler", *Gazi University Gazi Faculty of Education Journal* 42, no. 1 (2022): 921-956.
- Durmaz, Tuğçe & Birbudak, Togay Seçkin. "Tarih Ders Kitaplarında Sorumluluk Değerinin Yeri (9. Sınıf Ders Kitabı İncelemesi)", *V. International History Education Symposium*. İstanbul: 10-12 May 2018.

- Emecen, Feridun M. *Fetih ve Kıyamet 1453*. Istanbul: Timaş Press, 2016.
- Eray Alaca, Cumhuriyet Dönemi Tarih Ders Kitaplarında Osmanlı İmajı (1950-2020)", *Asya Studies* 6, no. 21 (2022): 1-10.
- Ersanlı Behar, Büşra. "Tarih Öğretiminde Türk Dünyası", *Tarih Öğretimi ve Ders Kitapları*, in 196-211, Ed. S. Özbaran. Istanbul: Tarih Vakfı Press, 1995.
- Ersanlı, Büşra, *İktidar ve Tarih: Türkiye'de "Resmi Tarih" Tezinin Oluşumu (1929-1937)*. Istanbul: İletişim Press, 2018.
- Etienne Copeaux, *Tarih Ders Kitaplarında (1931-1993) Türk Tarih Tezinden Türk-İslam Sentezine 'De l'Adriatique à la mer de Chine'*, trans. Ali Berktaş, 3th edition. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Press, 2016.
- Fatihli Mehmet Tevfik Pasha. *Osmanlı Tarihi*. republisher İsmet Sarıbal. Ankara: Gece Kitaplığı Press, 2017.
- Freely, John. *Büyük Türk İki Denizin Hâkimi Fatih Sultan Mehmed*, trans. Ahmet Fethi. Istanbul: Doğan Kitap, 2011.
- Freire, Paulo & Donald, Macedo. *Okuryazarlık: Sözcükleri ve Dünyayı Okuma*, trans. S. Ayhan. Ankara: İmge Press, 1998.
- Gölgesiz Gedikler, Hülya & Tekin, Saadet. "Türkiye'de Orta Öğretim Kurumları Ders Kitaplarında I. Dünya Savaşı'nın Öğretimi", *Journal of Contemporary Turkish Historical Studies* 18, no. 37 (2018): 475-510.
- Gündüz, Mehmet. *Türkiye'de Ders Kitapları Tarihi*. Ankara: Republic Of Türkiye (T.C.) Ministry Of National Education (MEB) Press, 2023.
- Güneş, Ahmet & Özbek, Süleyman. *Lise Tarih 2*. Ankara: Tutibay Press, 2003.
- Güngör, Besime Arzu. "1980-2000 Dönemi Orta Öğretim Tarih Ders Kitapları ve Dönemin Tarihçilik Anlayışı". Master's Thesis, Marmara University Institute of Educational Sciences, 2005.
- Gürsel, Nedim. *Boğazkesen*. Istanbul: Doğan Kitap, 2016.
- İşık, Hasan & Gök, Abdülcelil. "Students' Opinions and Arab Perception of Arabs in History Textbooks in Turkey", *Bartın University Journal of Faculty of Education* 6, no. 1 (2017): 196-211.
- İbrahim Hakkı Pasha. *Küçük Osmanlı Tarihi*. Dersaadet: Karabet Press, 1890 / R. 1308.
- İbrahim Hakkı Pasha. *Küçük Osmanlı Tarihi*. republisher Emre Gör. Istanbul: Lotus Press, 2016.
- İnalcık, Halil. *Kuruluş Dönemi Osmanlı Sultanları*. Istanbul: İSAM Press, 2011.
- Johnson, Burke & Christensen, Larry. *Educational Research (Quantitative, Qualitative, and Mixed Approaches)*, trans. ed. S. B. Demir. Ankara: Eğiten Kitap Press, 2014.
- Kabapınar, Yücel. "Bir İdeolojik Mücadele Alanı Olarak Lise Tarih Kitapları-I", *Tarih ve Toplum* 106 (1992): 36-40.
- Kabapınar, Yücel. "Bir İdeolojik Mücadele Alanı Olarak Lise Tarih Kitapları-II", *Tarih ve Toplum* 107 (1992): 28-31.
- Kabapınar, Yücel. "Bir İdeolojik Mücadele Alanı Olarak Lise Tarih Kitapları-III", *Tarih ve Toplum* 108 (1992): 39-44.
- Kabapınar, Yücel. "İdeolojik Bir Sendroma Yanıt", *Tarih ve Toplum* 113 (1993): 306-312.
- Kalaycı, Şenol. *Lise Tarih 2*. Istanbul: Meram Press, 1995.

- Karakuzu, Taner & Limon, İlker. "Ortaöğretim Tarih Ders Kitaplarında Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinin Yeri Üzerine Bir Analiz", *Electronic Journal of Political Science Studies* 3, no. 1 (2012): 81-103.
- Kaya, Kamil. "1990-2000 Yılları Arası Lise 2 Tarih Ders Kitaplarının Muhtevası ve Bu Ders Kitaplarında Sosyal Tarihin Yeri ve Önemi". Master's Thesis, Yüzüncü Yıl University Institute of Social Sciences, 2005.
- Keskin, Yusuf. "Tarih Dersi Öğretim Programı ve Ders Kitaplarında Değerler Eğitimi", *Turkish Studies* 10(7) (2015): 659-674.
- Kırmit, Ömer Faruk. "Lise Tarih Ders Kitaplarında İslam Tarihi Konu Anlatımı (1923-1960)". PhD diss., Ankara University Institute of Turkish Revolution History, 2020.
- Kohn, Linda T. *Methods in Case Study Analysis*. Washington DC: Center for Studying Health System Change, 1997.
- Köse, Meliha. "1997 ile 2012 Yılları Arasında İlköğretim ve Ortaöğretimde Okutulan Sosyal Bilgiler ve Tarih Ders Kitaplarında Balkan Savaşları", *Sakarya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi* 26 (2014): 132-160.
- Mansel, Arif Müfid; Baysun, Cavit & Karal, Enver Ziya. *Yeni ve Yakın Çağlar Tarihi: Üçüncü Sınıf*. İstanbul: Maarif Vekaleti, 1945.
- Mehmet Tevfik. *Osmanlı Tarihi – Üçüncü Bin, Konstantiniye*. İstanbul: Mekteb-i Harbiye Press, 1914/R. 1330.
- Mersin, Serhan. "Azınlık Filmleri: Tarihin Yeniden İnşası ve Kolektif Bellek", *Sinecine* 1, no. 2 (2010): 5-29.
- Mintaş, Tarık. "Ortaöğretim Tarih Ders Kitapları İçeriklerinin Yeterliliği (Öğretmen Görüşleri)". Master's Thesis, Cumhuriyet University Institute of Educational Sciences, 2015.
- Muç, Köksal & Pamuk, Akif. "Tarih Ders Kitaplarında Değerler ve Değer Aktarım Yaklaşımları", *Turkish History Education Journal* 9, no. 2 (2020): 532-548.
- Oktay, Emin. *Tarih Lise II*. İstanbul: Atlas Press, 1962.
- Oktay, Emin. *Tarih Lise III (Yeni ve Yakın Çağlar)*. İstanbul: Remzi Press, 1952.
- Öztuna, Yılmaz. *Tarih III*. Ankara: T.C. MEB Press, 1976.
- Sami, Aziz, Şevki. *Mir'ât-ı Târih-i Osmânî*. İstanbul: Mekteb-i Sanayi Press, 1877 / R. 1293.
- Saru, İhsan Şerif. *Çocuklara Tarih-i Osmani*. İstanbul: Kanaat Press, 1915/R. 1331.
- Schudson, Michael. "Kolektif Bellekte Çarpıtma Dinamikleri", *Cogito* 50 (2007): 179-199.
- Swanborn, Peter. *Case Study Research: What, Why and How?*. London: SAGE Publications, 2010. <https://doi.org/10.4135/9781526485168>.
- Şahin, Mustafa & Soysal, Mehmet "Soviet/Russian Image in History Textbooks in Turkey", *Journal Of International Social Research*, 11, no. 61 (2018): 332-339.
- Şimşek, Ahmet & Akbaş, Emel. *Fetih ve Fatih: Tevarihten Tarihe Popülerden Kültür Endüstrisine*. İstanbul: İBB Kütüphane ve Müzeler Müdürlüğü Press, 2023.
- Şimşek, Ahmet & Çakmakçı, Emre. "Cumhuriyet Dönemi İlkokul Tarih Ders Kitaplarında Millî Mücadele", *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi* 15, no. 30 (2019): 189-227.
- Şimşek, Ahmet. "Osmanlı İktisat Tarihi Konularının Öğretimine Zihniyet Temelli Bir Yaklaşım", *Akademik Bakış Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E-Dergisi* 16, no. 2 (2009): 1-11.

- Şimşek, Ahmet. (Ed.). *Tarih Ders Kitaplarında İmajlar- Devletler, Halklar, Kişiler*. Ankara: Pegem Akademi Press, 2019.
- Şirin, Veli. *Tarih Lise III*. İstanbul: Gendaş Press, 1989.
- Tercan Yıldırım & Ahmet Şimşek, “Erken Cumhuriyet Dönemi’nde “Biz”in İnşası: Tarih Ders Kitapları Üzerine Bir Değerlendirme”, *Gazi Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi* 37, no. 1 (2017): 367-389.
- Tercan Yıldırım, *Tarih Ders Kitaplarında Kimlik Söylemi*. İstanbul: Yeni İnsan Press, 2016.
- Tokmak, Ahmet & Kara, İlyas. “Tarihsel Arka Planıyla Lozan Barış Antlaşması ve Ders Kitaplarına Yansıması”, *History Studies* 15, (2023): 121-138.
- Turan, Hakan. “Liselerde Okutulması Önerilen Tarih Ders Kitaplarının İçeriğinin Türk Milli Eğitimi'nin Genel Amaçlarıyla Tutarlılığı”. Master’s Thesis, Hacettepe University Institute of Social Sciences, 2001.
- Türk Tarih Tetkik Cemiyeti, *Ortamektep için Tarih III*. İstanbul: Devlet Basımevi, 1938.
- Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti, *Tarih III, Yeni ve Yakın Zamanlarda Osmanlı-Türk Tarihi*. İstanbul: Devlet Basımevi, 1931.
- Vurgun, Ahmet & Brina, Nuri. “Cumhuriyetin İlk Yıllarındaki İlkokul Tarih Ders Kitaplarında Mustafa Kemal Atatürk ve Silah Arkadaşları”, *International Primary Education Research Journal* 5, no. 2 (2021), 126-139.
- Yateemlr, Rawaa Hamdoon Mohammed. “İrak ve Türkiye Tarih Ders Kitaplarının Değer Eğitimi Açısından Karşılaştırılması”. Master’s Thesis, Gazi University Institute of Educational Sciences, 2023.
- Yazıcı, Fatih & Yıldırım, Tercan. “History Teaching as a Nation-Building Tool in The Early Republican Period in Turkey (1923-1938)”, *Paedagogica Historica* 54, no. 1 (2018): 1-14.
- Yerasimos, Stefanos. *Kostantiniye ve Ayasofya Efsaneleri, Lafondation de Constantinople et de Sainte Sophie dans les traditions turques*, trans. Şirin Tekeli. İstanbul: İletişim Press, 1993.
- Yetkin, Sabri. “Lise Tarih Kitaplarında İslam”, *Tarih Öğretimi ve Ders Kitapları*, in 167-195, ed. S. Özbaran. İstanbul: Tarih Vakfı Press, 1995.
- Yıldırım, Ali & Şimşek, Hasan. *Qualitative Research Methods in Social Sciences*, 9th edition. Ankara: Seçkin Press, 2013.
- Yıldırım, Recep. “Tarih Ders Kitaplarında Anadolu Uygarlıkları”. *Tarih Öğretimi ve Ders Kitapları*, in 161-166, ed. S. Özbaran. İstanbul: Tarih Vakfı Press, 1995.
- Yıldırım, Tercan. “Yeni Ortaöğretim Tarih Ders Programları ve 9. Sınıf Tarih Ders Kitabında Değerler Eğitimi”, *Turkish Studies* 12, no. 33 (2018): 557-572.
- Yücel, Savaş. “2002-2003 Eğitim-Öğretim Yılında Okutulan Lise Tarih Ders Kitaplarındaki Şiddet Öğelerine Yönelik İçerik Analizi”. Master’s Thesis, Gazi University Institute of Educational Sciences, 2005.
- Yüksel, Erol; Kapar, Mehmet Ali; Bildik, Ferhat; Şahin, Kazım; Şafak, Leyla; Ardıç, Murat; Bağcı, Özgür & Yıldız, Süleyman. *Ortaöğretim Tarih 10 Ders Kitabı*. Ankara: T.C. MEB Press, 2019.
- Zeyrek, Şerafettin. “Liselerde Okutulan Türkiye Cumhuriyeti ve Atatürkçülük Adlı Ders Kitaplarında Çanakkale Savaşları”, *Atatürk Yolu Dergisi* 10, no. 40 (2007): 707-721.

Osmanlı Mirası Araştırmaları Dergisi

Journal of Ottoman Legacy Studies

e-ISSN: 2148-5704

Cilt 12, Sayı 32, Mart 2025 / Volume 12, Issue 32, March 2025

Makale Türü/Article Types: Araştırma Makalesi/Research Article
Geliş/Received: 17.08.2024
Kabul/Accepted: 14.10.2024
DOI: 10.17822/omad.1557261

Atıf/Citation: Karaman, Fikriye. "Property, Entrepreneurship, Benefits and Corruption: Economic Portrait of A Hamidian Statesman Mehmed Memduh Pasha". *Osmanlı Mirası Araştırmaları Dergisi* 12/32 (2025): 125-138.

Fikriye KARAMAN

(Asst. Prof. Dr.), Samsun University / Türkiye, morpalto@gmail.com, 0000-0002-3600-3276

Property, Entrepreneurship, Benefits and Corruption: Economic Portrait of A Hamidian Statesman Mehmed Memduh Pasha*

Mülkiyet, Girişimcilik, Menfaat ve Yolsuzluk: Abdülhamid Devri Devlet Adamı Mehmed Memduh Paşa'nın Ekonomik Portresi

Abstract: Mehmed Memduh Pasha (1839-1925) was an Ottoman statesman who held various positions in the central and provincial administration of the Ottoman Empire for over half a century. The last three decades of his long and impressive career coincided with the rule of Sultan Abdulhamid II and he became one of the key figures of the Hamidian bureaucracy. This article examines the economic dimensions of Mehmed Memduh Pasha's life and present a comprehensive analysis of his assets, investments, and contracts based on the Ottoman State Archives, particularly the Documents of Ministry of Internal Affairs and Yıldız Documents. This analysis reveals an aspect of Mehmed Memduh Pasha's biography, which that has been overshadowed by his political, administrative, and literary activities. By examining the case of Mehmed Memduh Pasha, the article presents a portrait of the intertwining of public service, private enterprise, and personal interests within the bureaucratic and economic context of the Ottoman Empire. His administrative responsibilities, and entrepreneurial endeavors during his tenure as governor not only illuminate Mehmed Memduh Pasha's multifaceted character and aspirations but also provide a comprehensive perspective on the economic challenges and opportunities that shaped the careers of bureaucrats in the provincial administrative framework.

Key Words: Mehmed Memduh Pasha, economy, Ottoman bureaucracy, The Ministry of Internal Affairs, Sivas

Öz: Mehmed Memduh Paşa (1839-1925) Osmanlı Devleti'nin merkez ve taşra teşkilatında yarım yüzyılı aşkın çeşitli görevlerde bulunmuş bir devlet adamıdır. Uzun ve parlak kariyerinin otuz yılı Sultan II. Abdülhamid Devri ile örtüşen Mehmed Memduh Paşa, Abdülhamid bürokrasisinin önemli şahsiyetlerinden biri haline gelmiştir. Osmanlı Arşivleri'nin özellikle Dahiliye Nezareti Defterleri ve Yıldız Evrakı'ndan istifade edilerek hazırlanan bu makale, Mehmed Memduh Paşa'nın hayatının ekonomik yönlerini araştırmakta; kendisinin arşiv belgelerinde kayıtlı mülklerinin, yatırımlarının ve aldığı ihale ve sözleşmelerin derinlemesine analizini sunmaktadır. Böylelikle genellikle siyasi, idari ve edebi faaliyetleri üzerinden değerlendirilen Mehmed Memduh Paşa'nın biyografisinin gölgede kalmış bir yönü ortaya çıkarılmaktadır. Makale, Mehmed Memduh Paşa örneği üzerinden Osmanlı İmparatorluğu'nun bürokratik ve ekonomik ortamında kamu hizmeti, özel girişim ve şahsi çıkarların iç içe geçmiş bir portresini çizmektedir. Dahası idari görevleri, girişimcilik çabaları ve valiliği sırasındaki faaliyetleri Mehmed Memduh Paşa'nın çok yönlü karakterini ve hırslarını ortaya koymakla kalmamakta, imparatorluğun taşra idari yapısı içerisinde bürokratların kariyerlerini şekillendiren ekonomik zorluklara ve fırsatlara dair kapsamlı bir perspektif de sunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Mehmed Memduh Paşa, Ekonomi, Osmanlı Bürokrasisi, Dahiliye Nezareti, Sivas

* This article is derived from the PhD thesis titled "Mehmed Memduh Pasha: An Imperial Biography from Tanzimat to Republic" prepared by Fikriye Karaman.

Introduction

This article delves into the economic aspects of Mehmed Memduh Pasha's biography, offering a detailed examination of his properties, investments, and contracts as documented in the Ottoman Archive. Through these documents, readers gain insights into economic life of a high-ranking Ottoman official. Statesmen like Mehmed Memduh Pasha had access to various resources, including economic ones, which they could leverage for personal gain. This principle underscores how holding a position of power can facilitate the accumulation and conversion of resources into economic benefits. Thus, the idea that "the state is in fact a set of positions to be conquered, where these positions offer the possibility of accumulating resources that can be converted in other arenas"¹ is particularly relevant in understanding Mehmed Memduh Pasha's career.

Coming from a family with a history of serving in various offices within the Ottoman administration, Mehmed Memduh Pasha benefited from the established connections and resources of his family. In addition to his writing skills, his family background might have facilitated his entry into the Ottoman bureaucracy. His father and maternal grandfather not only eased his entrance into government office but also bequeathed him valuable properties. Mehmed Memduh Pasha and his siblings inherited some fisheries in Antakya from their father Mustafa Mazlum Pasha. The communication between the central administration and Mehmed Memduh Pasha and his siblings with regard to these fisheries began in 1862 and continued until the demise of the Ottoman State. The main themes of the correspondences were whether to purchase, confiscate, or demolish the fisheries. The disagreements between the central administration and Mehmed Memduh Pasha regarding the fisheries remained unresolved.

The economic aspect of Mehmed Memduh Pasha's biography demonstrates how a civil servant could get by and possibly circumvent the regulations that ordinary members of the society were obliged to adhere to. His case demonstrates how officials were able to secure a range of benefits and properties through strategic navigation of the bureaucratic structure. Furthermore, requests from the Sultan with reverence and the close connection between the loyalty and reward attest the significance of personal allegiance for the official advancement and promotion in the Hamidian administration. Mehmed Memduh Pasha followed this convention by writing petitions to the Sultan with extensive praise. Despite his outward displays of deference in addressing the Sultan, Mehmed Memduh Pasha exercised a notable degree of autonomy in the provinces during his tenure as governor. This gave him the opportunity to pursue his personal interests.

As Mehmed Memduh Pasha advanced in his official career, he accumulated assets and gained access to contract opportunities. He benefited from the state's resources, including investment, housing, contracts, and certain privileges extended to his family members. Despite his reservations about certain practices of the Hamidian political system, Mehmed Memduh Pasha chose to remain within the system and align his fate with that of the regime. Consequently, he faded from prominence alongside the regime's decline in the aftermath of the 1908 Young Turk Revolution.

As a high-ranking official, he faced accusations related to corruption, abuse of power, and financial misconduct. It is difficult to ascertain whether these claims were true or not. What is clear, however, is that he seized every potential opportunity to invest in businesses. He was accused of having occupied the thermal springs, using the land and stones of a Muslim cemetery,

¹ Marc Aymes, Benjamin Gourisse, Elise Massicard, "Order and Compromise: Government Practices", in *Turkey from the Late Ottoman Empire to the Early 21st Century*, (Eds) Marc Aymes, Benjamin Gourisse, and Elise Massicard (Leiden – Boston: Brill, 2015), 12.

and embezzling more than thirty thousand kurush from the municipality's funds to cover construction expenses. It has been reported that he removed those who were in opposition to his decision of unauthorized privatization of the properties of a waqf.

The properties he obtained in the Hamidian era caused some legal disputes in the Second Constitutional period. The long inspection reports and correspondences regarding Mehmed Memduh Pasha's activities in Sivas focus on the hot spring bathhouse in Havza, public land issues in Kazabad, and the issue of tobacco smuggling in Tokat. The legal proceedings between Mehmed Memduh Pasha's family and the Young Turk Government continued until the demise of the Ottoman State.

Moreover, Mehmed Memduh Pasha's involvement in employing his son and the sons of his sheikh, İsmet Efendi, in government posts testifies to the importance of personal connections for the professional opportunities and advancement. In that respect, it was a practice which would guarantee loyalty while concentrating power building within a circle of trusted individuals.

In summary, Mehmed Memduh Pasha's case serves as a lens through which to understand the economic challenges and opportunities faced by Ottoman officials in the latter part of the nineteenth century. It provides a comprehensive view of how personal connections, administrative power, and strategic maneuvering played crucial roles in the career and economic success of Ottoman bureaucrats during a complex and transformative period in the Ottoman history. His contributions to regional economic development, the prolonged disputes over inherited properties, and the controversies surrounding his alleged misconduct demonstrate the multifaceted nature of his role beyond mere personal enrichment.

1. Brief Biography of Mehmed Memduh Pasha

Mehmed Memduh Pasha² was born in Istanbul in 1839 to a family with a bureaucratic background. His father Mustafa Mazlum Pasha was the Deputy Secretary of Naval Affairs (*Tersane Müsteşarı*). His mother's father, Ömer Lütfi Efendi, had been a well-established official with a history of high-ranking positions. Given his modest origins, it is likely that Mustafa Mazlum Pasha relied on his father-in-law's influence for his entry into the Ottoman bureaucracy. This connection paved the way for his own success and that of his two sons, Mehmed Memduh Pasha and Ahmed Tevfik Bey, as well as his grandsons.

Mehmed Memduh Pasha began his career in the Ottoman bureaucracy at fifteen years old, undertaking a six-year apprenticeship at the Foreign Ministry without financial compensation. Throughout his distinguished career, he worked as secretary and chief secretary in various ministries, including the Ministry of Education, the Treasury, and the Office of the Grand Vizier. His administrative roles extended to governorships in Konya (from 1887 to 1889), Sivas (from 1889 to 1892), and Ankara (from 1893 to 1895), culminating in his position as Minister of the Internal Affairs (from 1895 to 1908).³ His service was recognized with numerous orders and medals from countries including the Ottoman Empire, Germany, Russia, Bulgaria, and Iran. He also played key roles in various commissions and was a close associate of Sultan Abdülhamid II.⁴

² Although Mehmed Memduh Bey was given the title of "Pasha" later in his bureaucratic career, for the sake of consistency the title "Pasha" will be used in all contexts throughout the article.

³ Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), *Dahiliye Nezareti Sicill-i Ahval İdare-i Umumiyesi (DH.SAİD)*. Dosya No: 1, Gömlek Nu: 84. Tarih: 29 Zilhicce 1255 (4 March 1840).

⁴ Mehmed Memduh Pasha has been the focus of various studies, reflecting both his prominent position within the Ottoman bureaucracy and his literary abilities. For different aspects of Mehmed Memduh Pasha's biography and

After the constitution was restored in July 1908, Mehmed Memduh Pasha's career as a government official ended. Faced with the challenges of serving under the Committee of Union and Progress, he stepped down from his ministerial position. Shortly after his resignation, he was apprehended and held in custody along with other Hamidian officials for about a month before being exiled to the Island of Prinkipo (*Büyükdada*) and then to the Island of Chios (*Sakız*). During the Tripoli War, when the Italian forces occupied these islands, in 1911 he was moved to Izmir, where he published several books on the late Ottoman History.⁵ After an official pardon, he returned to Istanbul in 1912 and lived in seclusion at his Kireçburnu residence until his death in 1925. Unlike other figures from the Hamidian era, Mehmed Memduh Pasha did not engage in state administration after the collapse of the Hamidian regime, not due to opposition to the constitution but rather because he could not gain acceptance from the Committee of Union and Progress government. He was also one of the distinguished founders of the Association of the Friends of England in Turkey established in 1919.⁶

2. Properties

2.1. Inherited Properties

2.1.1. Lands, Shops, Cash

Mehmed Memduh Pasha's father, Mustafa Mazlum Pasha, was a prominent bureaucrat who held several key positions. In 1838, Mustafa Mazlum Pasha was appointed Grand Master of the Artillery (*Tophane Müdürü*) and later became Undersecretary of Naval Affairs (*Tersane Müsteşarı*) in 1839. Over the years, he occupied various significant roles, including membership in the Council of Judicial Ordinance in 1840. Sultan Abdülmecid I tasked him with returning the Ottoman Navy from Egypt, a mission he successfully completed. Subsequently, he was appointed to the Department of the Director of Military Expenditure (*Masarifat Nezareti*) and then to the High Council a position he held until his death in 1862. Mustafa Mazlum Pasha also served as the superintendent of Egypt (*Mısır Kapı Kethudası*) in 1842, and as Chief of Justice (*Deavi Nazırı*) until 1852. Upon Sultan Abdülaziz's ascension in 1861, he became steward to Sultan Pertevniyal and Minister of Sultan's Private Treasury (*Hazine-i Hassa Nazırı*), but he was soon removed from these roles and passed away that year.⁷

Mehmed Memduh Pasha's maternal grandfather, Ömer Lütfi Efendi endowed his properties to a waqf. After Ömer Lütfi Efendi's death, his sons and grandsons managed the waqf. As the eldest male in his family after his brother Ahmed Tevfik Bey's death in 1901, Mehmed Memduh Pasha pursued a seat in the board of trustees of the waqf of his grandfather.⁸ In addition to various properties, Mehmed Memduh Pasha, his sister Ayşe Makbule Hanım and

literary life see Mahmut Kemal İnal, *Son Asır Türk Şairleri*, Vol II (Istanbul: Milli Eğitim Basımevi 1969), 918-931; Selim Aslantaş, "Bir Osmanlı Bürokratı: Mehmet Memduh Paşa" *KÖK Araştırmalar: Kök Sosyal ve Stratejik Araştırmalar Dergisi*, III/1 (Bahar 2001); Orhan Bayrak, *Osmanlı Tarihi Yazarları* (Istanbul: Milenyum Yayınları, 2002); Zekeriya Kurşun, "Mehmed Memduh Paşa", *TDVİA*, 2003, Vol. 28. 495-497; Selim Aslantaş and A. Teyfur Erdoğan, "Mehmed Memduh" *Historians Of The Ottoman Empire*, 2006; Müjgan Çakır, "Mazlum-zade Mehmed Paşa'nın Poetikasına Dair" *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi* (2009), Issue 39.

⁵ Some of his books are Mehmed Memduh Paşa, *Feveran-ı Ezman* (İzmir: Vilayet Matbaası, 1324/1909- 1910); Mehmed Memduh Paşa, *Yemen Kıt'ası Hakkında Bazı Mütalaat*. Dersaadet: Numune-i Tıbaat Matbaası, 1324 (1908/1909); Mehmed Memduh Paşa, *Esvat-ı Sudur* (İzmir: Vilayet Matbaası, 1328/1912-1913); Mehmed Memduh Paşa, *Mir'at-ı Şuunat* (İzmir: Ahenk Matbaası, 1328/1912-1913); Mehmed Memduh Paşa, *Serair-i Siyasiyye ve Tasavvulat-ı Esasiyye*. (Istanbul: 1328 (1912/1913); Mehmed Memduh Paşa, *Hal'ler ve İclaslar* (Istanbul: Matbaa-ı Hayriye, 1329/1913- 1914).

⁶ Tanık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasi Partiler II: 1918-1922 Müteareke Dönemi* (Istanbul: Hürriyet Vakfı Yayınları, 1986), 472.

⁷ Mahmut Kemal İnal, *Son Asır Türk Şairleri*, Vol I (Istanbul: Milli Eğitim Basımevi 1969), 384-385.

⁸ BOA, Y.EE, 88/10, 7 Rebiyülahir 1319 (24 July 1901).

his brother Ahmed Tevfik Bey acquired over fifty thousand kurush from their father upon his death in 1862, which they deposited in a bank account. On May 28, 1865, Mehmed Memduh Pasha and Ahmed Tevfik Bey requested the immediate return of these funds due to financial difficulties.⁹ During this period, both were employed in the Receiver's Office (*Amedi*), with Mehmed Memduh Pasha earning four thousand kurush and Ahmed Tevfik Bey about three thousand kurush annually,¹⁰ indicating that fifty thousand kurush was a substantial but manageable sum.

Mehmed Memduh Pasha's wife, Nazlı Hanım, was the granddaughter of Giritli Mustafa Naili Paşa (1798-1871), a prosperous individual who owned various properties throughout the empire. Although it is unclear how much Nazlı Hanım inherited, she may have received a manufacturing plant in Balat. Mustafa Naili Paşa's biography mentions factories in Balat and Ayazma, as well as other properties.¹¹

After the 1908 revolution, an investigation into Mehmed Memduh Pasha led to the confiscation of some of his properties. A June 1913 document lists a spinning mill owned by Mehmed Memduh Pasha, situated close to the ferry landing at Istanbul's Balat Karabaş neighborhood on the Golden Horn.¹² The mill might have been part of his wife's inheritance. It is uncertain if Mehmed Memduh Pasha operated the mill or profited from it. Additionally, the same document reveals that Mehmed Memduh Pasha owned a shop in the Grand Bazaar, although details about its acquisition or use remain unclear. Owning a shop in this prime commercial area of Istanbul indicates significant prosperity. The document also confirms his ownership of a spinning mill in Balat, further showcasing his entrepreneurial skills.¹³

Furthermore, Mehmed Memduh Pasha and Ahmed Tevfik Bey owned land with a dairy farm and mansion at the European side of Istanbul, in the Çobançeşme Taşköprü region, likely inherited from their father. This property was adjacent to state land used for military training and cannon experiments. A February 14, 1874 document noted the need for the military to purchase this land and farm.¹⁴ While records do not confirm whether the purchase was completed, it is likely that the property was sold, as there is no subsequent correspondence or records regarding it.

2.1.2. Fisheries (*Dalyanlar*) in Antakya

Along with the estate in Çobançeşme, Mehmed Memduh Pasha and his sister and brother jointly possessed three fisheries in Antakya¹⁵ and a sizable plot of land nearby in Karamurt.¹⁶ The Amik Lake in Antakya was home to fifteen fisheries and three of them owned by Mehmed Memduh Pasha's father.¹⁷ The exact means by which Mustafa Mazlum Pasha acquired these fisheries are unclear, and there are no records of them in the land records other than a contract through which Mehmed Memduh Pasha transferred ownership to his wife, Zehra Narin Hanım,¹⁸ on November 28, 1891.¹⁹ Despite their absence from the official records, these fisheries, along with a water mill (*asıyab*), remained under the control of Mustafa Mazlum

⁹ BOA, *MVL*, 473/4, 2 Muharrem 1282 (28 May 1865).

¹⁰ BOA, *DH.SAİD*, 4/156, 29 Zilhicce 1249 (9 May 1834); BOA, *DH.SAİD*, 1/84, 29 Zilhicce 1255 (4 March 1840).

¹¹ Davut Hut, "Mustafa Naili Paşa" *DİA*, EK-2, 2016, 328-329.

¹² BOA, *BEO*, 4185/313836, 15 Receb 1331 (20 June 1913).

¹³ *Ibid.*

¹⁴ BOA, *A.MKT.MHM*, 474/17, 26 Zilhicce 1290 (14 February 1874).

¹⁵ BOA, *MVL*, 502/20, 4 Rebiyülahir 1283 (16 August 1866).

¹⁶ BOA, *BEO*, *Halep Ayniyat Defterleri* (AYN. d.), nr. 867/64.

¹⁷ BOA, *DH.MKT*, 1901/11, 12 Cemaziyülevvel 1309 (14 December 1891).

¹⁸ We are in the dark about Zehra Narin Hanım's family background.

¹⁹ BOA, *DH.MUI*, 69/37, 10 Rebiyülevvel 1328 (22 March 1910).

Pasha's family maintained ownership of the fisheries until the end of the Ottoman Empire. These fisheries were utilized for cultivating snakefish, a valuable commodity in the trade of Mediterranean.

Mustafa Mazlum Pasha and, following his death, Mehmed Memduh Pasha and his siblings, rented out the fisheries. As explained in a detailed petition presented to the central government in 1866, the annual income from the fisheries was 115,000 kurush.²⁰ Mehmed Memduh Pasha and Ahmed Tevfik Bey were working at the Receiving Office, each earning 5,000 kurush per month, at that time. This indicates that the fisheries could generate as much income as their combined annual salaries, making them relatively profitable despite the challenges.

The documentation related to Mustafa Mazlum Pasha's fisheries is extensive, primarily concerning complaints about the swamps they created and discussions about their destruction or expropriation. Mehmed Memduh Pasha and his brother frequently submitted lengthy petitions to prevent the demolition of the fisheries. Despite decades of complaints and proposals for their removal, the fisheries remained intact, illustrating the difficulty of implementing radical changes within the Ottoman bureaucracy and highlighting the influence of petitions, especially from civil servants. Following Mustafa Mazlum Pasha's death on June 3, 1862, Mehmed Memduh Pasha and his sister and brother inherited the fisheries. Attarizade Mehmed Efendi hired one of the fisheries and the water mill for 130 kurush, payable in three installments. However, due to a dispute over payment, the heirs considered canceling the contract.²¹

The primary issue with the fisheries was the swamping and flooding they caused. The ponds had barrages at the estuary of the River of Karasu, a tributary of the River of Asi, which prevented excess water from the Lake of Amik from flowing into the river. This led to increased flooding and swamp conditions along the lake's shores, heightening the risk of mosquito-borne diseases and affecting the lands and homes of the Reyhanlı tribe. A notable flood occurred in 1864, prompting discussions in the Ministry of Endowments about the potential destruction of Mustafa Mazlum Pasha's fisheries. Mehmed Memduh Pasha and Ahmed Tevfik Bey argued against the destruction by pointing out that other fisheries in Antakya caused similar issues but were protected due to local influence. They also contended that the previous year's rains were unusually heavy, causing widespread flooding, and emphasized the significant investment their father had made in the fisheries for farming of sea snake, arguing that to demolish them would be an inefficient use of valuable resources.²²

In subsequent decades, complaints continued regarding the fisheries,²³ and Mursaloğlu Mustafa Şevki Pasha, a notable figure from the Reyhanlı tribe with close ties to the central administration, played a significant role.²⁴ He wired to the Ministry of Internal Affairs in 1893, expressing concerns about the fisheries of Mustafa Mazlum Pasha and referenced a petition he had presented to the Public Works Ministry in 1880, advocating for the destruction of the fisheries to create agricultural land and improve the Amik plain's prosperity.

After the 1908 revolution, discussions about expropriating or purchasing Mustafa Mazlum Pasha's fisheries, along with those of another regional owner, Vecihi Pasha, were brought up.²⁵ However, despite ongoing correspondence, the expropriation process was never

²⁰ BOA, *MVL*, 502/20, 4 Rebiyülahir 1283 (16 August 1866).

²¹ BOA, *A. MKT. MHM*, 261/31, 2 Zilkade 1279 (21 April 1863).

²² BOA, *MVL*, 502/20, 4 Rebiyülahir 1283 (16 August 1866).

²³ BOA, *DH.MKT*, 1911/19, 13 Cemaziyelahir 1309 (14 January 1892).

²⁴ BOA, *BEO*, *AYN*. d., nr. 868, pages: 78, 116.

²⁵ The Finance Ministry bought Mustafa Mazlum Pasha fisheries for 7,000 kurush in 1913 (BOA, *BEO*, 4185/313850, 17 Receb 1331 (22 June 1913)).

completed before the Ottoman Empire's dissolution, as the legal proceedings between the State Treasury and Mehmed Memduh Pasha remained unresolved.

3. Residences

In addition to his land, shops, and fisheries, Mehmed Memduh Pasha possessed several residences. One of them was in Erenköy in Istanbul, where Mehmed Memduh Pasha and his family would spend their summers.²⁶ In April 1894, while serving as the governor of Ankara, Ahmed Pasha, the Sultan's groom, requested to rent this house. Mehmed Memduh Pasha declined, citing that his family was large and they had no alternative summer residence.²⁷

Upon his return to İstanbul in 1895 as Minister of Internal Affairs, Mehmed Memduh Pasha sought a pleasant and affordable residence in a desirable area like the Bosphorus or Nişantaşı. Most bureaucrats lived there because they were in the vicinity of the Yıldız Palace. On November 18, 1897, he informed the Sultan that since returning from Ankara, he had been living in a seaside house with a monthly rent of 300 kurush, which he found excessive due to debts incurred from his daughters' marriages. He requested to move into the empty house in Nişantaşı previously occupied by Süreyya Pasha.²⁸ Five months later, he reiterated his request, highlighting the difficulty of accommodating his large family in rented spaces.²⁹ Although it is unclear whether his request was granted, an official document dated March 23, 1899, indicates that an imperial decree authorized payment for furnishing Mehmed Memduh Pasha's newly built mansion.³⁰

Italian architect Raymonde D'Aronco created this home, which is currently known as the Mehmed Memduh Pasha Waterfront Residence, on a 3,095 square meter land. The mansion was encircled by tall walls adorned with purple ivy and included twelve rooms, three salons, and a sizable library with ancient Italian busts. The garden included various flowers and a pool with red fish, as well as a hydraulic elevator. In subsequent years, Mehmed Memduh Pasha also acquired a villa in Arnavutköy, another Bosphorus district. This villa was home to his Caucasian Circassian wife, Rukiye Şehbal, and their daughter Ayşe Mualla. Mehmed Memduh Pasha would visit the villa weekly to spend time with them.³¹

The villa had a notable history. Mehmed Memduh Pasha traveled to Yozgat following his appointment to Ankara in 1893, as a result of Armenian rioting. There he met Nebile Hanım. She, in order to ensure her family's future, handed Mehmed Memduh Pasha her daughter Rukiye Şehbal who was just twelve years old. Nebile Hanım, a Circassian who fled Russian oppression and settled in Boğazlıyan, entrusted Şehbal to Mehmed Memduh Pasha, who later took her to Istanbul when he was appointed Minister of the Internal Affairs in 1895.³² After marrying Şehbal in the autumn of 1900, Mehmed Memduh Pasha moved her and their daughter Ayşe Mualla to the Arnavutköy villa. The villa's red exterior inspired Mehmed Memduh Pasha's granddaughter in Vahid to write a novel, *Boğaz'daki Kırmızı Köşk*, reflecting on the life of her family in the Bosphorus in the early twentieth century.

Another property of Mehmed Memduh Pasha was located in the Karacabevvab neighborhood of Edirne. The legitimacy of this residence came into question after 1908. It originally belonged to İsmet Efendi of Janina, a sheikh of the Naqshbandi order with whom

²⁶ Nermin Vahid, *Boğaz'daki Kırmızı Köşk* (İstanbul: Remzi Kitabevi, 2008), 26-27.

²⁷ BOA, Y.PRK.UM, 29/76, 14 Şevval 1311 (20 April 1894).

²⁸ BOA, Y.EE, 14/187, 8 Cemaziyülevvel 1315 (5 October 1897).

²⁹ BOA, Y.EE, 88/5, 29 Zilhicce 1315 (21 May 1898).

³⁰ BOA, HH.İ, 122/3, 11 Zilkade 1316 (23 March 1899).

³¹ Vahid, *Boğaz'daki Kırmızı Köşk*, 26-27.

³² Ibid.

Mehmed Memduh Pasha was affiliated. İsmet Efendi disposed the land, house, and mill that he had in Edirne before moving in the Ottoman capital in 1853.³³ On January 20, 1911, Mehmed Sıddık, İsmet Efendi's son, wrote to the Ministry of Internal Affairs seeking details about the purchase of his father's house by Mehmed Memduh Pasha from İsmet Efendi's widow, Advıye Hanım. Despite Mehmed Memduh Pasha's close relationship with İsmet Efendi and his involvement in securing official positions for İsmet Efendi's family,³⁴ Mehmed Sıddık's inquiry illustrates the challenges faced by high-profile bureaucrats of the Hamidian regime in the aftermath of the 1908 Revolution reflecting the broader trend of scrutinizing and challenging their acquisitions and conduct.

4. Entrepreneurial Activities

Mehmed Memduh Pasha was a versatile individual, known for his roles as a statesman, poet, historian, and entrepreneur. His archival records reveal a dynamic career spanning both public service and private enterprise. Throughout his life, Mehmed Memduh Pasha not only held various government positions but also seized numerous opportunities to build his personal wealth.³⁵

4.1. Timber Business in Shkodra

Mehmed Memduh Pasha's entrepreneurial ventures began in earnest in 1877. After two decades in various governmental roles—including the Ministry of Foreign Affairs, the Receiving Office, the Education Ministry, and the Secretariat of the Grand Vizier's Office—he started working for the Ministry of Finance with a monthly salary of seven thousand kurush. Following a reorganization and merger of some offices, he was dismissed and his salary reduced to two thousand kurush.³⁶ Subsequently, Mehmed Memduh Pasha spent three years out of official service, during which he explored alternative sources of income.

On April 12, 1877, he obtained a formal authorization for timber extraction and export in Shkodra, an Ottoman province in the Balkans with extensive forests. He leased a forest in the region and embarked on a timber business. In June 1880, he visited Shkodra,³⁷ and an official document from the capital instructed Shkodra's governor to facilitate Mehmed Memduh Pasha's dealings without detailing the specifics.³⁸ An additional document, issued eight years later, confirmed that while an official ban on logging had been imposed on Shkodra's demesne forests,

³³ Muharrem Varol, "Bektaşiliğin İlgaşı Sonrasında Osmanlı Devleti'nin Tarikat Politikaları (1826-1866)" (PhD Dissertation, Istanbul University, 2011), 431-433.

³⁴ Ibid., 438. Varol suggests that this is an instance of the Ottoman practice in the nineteenth century of incorporating the relatives and inner circle of sheikhs into the bureaucratic framework.

³⁵ While Memduh Pasha's personal entrepreneurial activities and skills are noteworthy, it would be an injustice to focus solely on these aspects. He also took remarkable steps to revitalize trade activities and production in the provinces he governed. This was particularly evident during his tenure in Sivas, where he served for almost four years. Seeking to boost internal and regional trade, Memduh Pasha undertook various initiatives to enhance transportation efficiency. He built and repaired roads and made notable efforts to develop an inland river transportation system to link local agricultural produce with broader markets. The 1890 yearbook of Sivas underscores Memduh Pasha's significant impact on the province's economic and commercial activities, demonstrating his dedication to regional development. Fikri Karaman, *Sâlnâme-i Vilâyet-i Sivas (1308/1890)*, (İstanbul: 2001); Kemalettin Kuzucu, "Osmanlı Modernleşme Sürecinde İki Sivas Valisinin Raporlarının Karşılaştırılması ve Vilayetin Kentsel Dönüşümüne Etkileri" in *Osmanlılar Döneminde Sivas Sempozyum Bildirileri*, (Sivas: 2007): 335-352.

³⁶ *Mazuliyet maaşı* was a kind of unemployment pay of today.

³⁷ Shkodra is a city in the Republic of Albania today.

³⁸ BOA, *DH.MKT*, 1331/89, 4 Receb 1297 (12 June 1880).

Mehmed Memduh Pasha's leased forest was exempt due to his prior authorization.³⁹

These documents highlight Mehmed Memduh Pasha's engagement in the timber business during his periods of official inactivity and his ability to continue this profitable venture upon reentering government service. Although there is no record of external support from his family in terms of capital or expertise, these activities underscore Mehmed Memduh Pasha's entrepreneurial spirit and resourcefulness despite his relatively limited experience in production and industry.

4.2. Contract Opportunities

Mehmed Memduh Pasha's career exemplified how public office could intersect with private interests and business opportunities. His bureaucratic advancements opened doors to various contract opportunities, showcasing his dual role as a statesman and entrepreneur. Mehmed Memduh Pasha's interest in business ventures continued to thrive alongside his bureaucratic career. After his appointment to the Ministry of the Internal Affairs on December 6, 1895, his influence enabled him to seek various lucrative contracts. In the summer of 1896, he requested a share in a chromium mine in Finike nahiye, located in Elmalı, a district of Teke Sanjak in Konya Province.⁴⁰ Despite the Ministry of Forestry and Mining's failed attempts to secure interest in the mine through advertisements, Mehmed Memduh Pasha proposed taking on the contract with a ten percent share, as stipulated by mining regulations. While there is no confirmation of whether he secured the contract, his persistence and appeals for favors to the Sultan highlight his strategic approach to leveraging his position for business opportunities. Four years later, Mehmed Memduh Pasha sought another mining concession, this time for a copper mine in Kastamonu's Küre-i Nühas area. In his petition, he emphasized his loyalty to the Sultan and expressed his financial difficulties, including debts incurred from establishing a residence and supporting his children. He requested the concession as a means to alleviate his financial strain.⁴¹

Mehmed Memduh Pasha's requests extended beyond mining. He also sought a contract for dredging two critical straits - Dalyan and Dolap - at the Ayvalık port on the Aegean Sea, essential for the passage of commercial vessels.⁴² He expressed his desire to be awarded the contract, citing his long-standing and unwavering service to the Sultan. Mehmed Memduh Pasha's words highlight that loyalty to the Sultan was a powerful tool that unlocked many opportunities during the Hamidian regime. On this occasion he pursued the contract in his son-in-law Cemil Bey's name who had long been employed at the Department of Agriculture. However, it was actually Mehmed Memduh Pasha who intended to carry out the work.

5. Benefits for His Family and Relatives

Mehmed Memduh Pasha was also keen on securing benefits and opportunities for his family members and relatives. Shortly after his appointment to the Ministry of the Internal Affairs, he petitioned the Sultan for rewards for three of his relatives, though the specifics of these requests are unclear.⁴³ Additionally, Mehmed Memduh Pasha ensured his family's access

³⁹ BOA, *DH.MKT*, 1436/28, 12 Zilkade 1304 (2 August 1887).

⁴⁰ BOA, *Y.EE*, 14/213, 20 Muharrem 1314 (1 July 1896).

⁴¹ BOA, *Y.PRK.DH*, 11/31, 23 Zilhicce 1317 (24 April 1900).

⁴² BOA, *Y.EE*, 88/37, 6 Rebiyülahir 1327 (27 April 1909).

⁴³ BOA, *Y.MTV*, 137/142, 23 Ramazan 1313 (8 March 1896).

Governors leveraged their personal connections to the palace for their own benefit, often by securing positions for relatives or requesting imperial honors for their family members. For examples see

BOA, *Y.PRK.UM*, 57/104, 19 Zilhicce 1319 (29 March 1902); BOA, *Y.PRK.UM*, 73/20, 28 Zilkade 1322 (3 February 1905).

to prestigious institutions. On August 15, 1885, his younger son Mazlum was enrolled in the Galatasaray Imperial High School (*Galatasaray Mekteb-i Sultanisi*), one of the empire's most esteemed schools, known for producing high-ranking Ottoman officials. The registration was made on the condition to pay two-thirds of the school payment, indicating Mehmed Memduh Pasha's commitment to securing elite education for his son.⁴⁴ Moreover, Mehmed Memduh Pasha sought financial assistance from the Sultan, receiving two hundred liras in May 1897 for unspecified needs, reflecting his reliance on the Sultan's favor to support his financial obligations.⁴⁵ Mehmed Memduh Pasha's endeavors illustrate the intertwined nature of personal ambition, family interests, and public service during the Hamidian era, highlighting how bureaucratic roles could facilitate personal and familial advancements.

6. Corruption Allegations and Entrepreneurial Activities

6.1. Hotel and Bathhouse in Havza

Mehmed Memduh Pasha faced various allegations, particularly regarding his time as governor of Sivas. Beyond accusations of mistreatment of Armenians, he was also alleged to have exploited his official position for personal gain. One significant controversy involved his ownership of a hotel and bathhouse in Havza, Sivas Province, acquired during his governorship. The manner in which he obtained these properties was highly disputed and led to dissatisfaction among local residents.

Following the 1908 Young Turk Revolution, Mehmed Memduh Pasha was dismissed from the Ministry of the Internal Affairs, and the new regime sought to prosecute him. They attempted to seize the Havza hotel and bathhouse to fund the Ministry of Education.⁴⁶ However, since these properties were registered under his daughter, Fatma Melek Hanım, the process of confiscation proved challenging. This strategic registration of valuable assets under family members during the relatively stable Hamidian era highlights both Mehmed Memduh Pasha's foresight and his entrepreneurial acumen, despite his role in the civil service, which was not typically associated with such skills.

Unable to directly confiscate the hotel, the new authorities temporarily transferred its operating rights to the Havza Municipality. Mustafa Efendi, the registrar managing the hotel, was dismissed.⁴⁷ Subsequently, Mehmed Memduh Pasha was accused of corruption and misusing his post for personal benefit. Lieutenant (*Kaymakam*) Ömer Pasha from Havza on behalf of local residents wired on November 22, 1908, accusing Mehmed Memduh Pasha for illegally seizing water from two thermal springs to construct a private bathhouse and hotel, which were originally established as public waqf properties.⁴⁸ It was alleged that he had misappropriated more than thirty thousand kurush from municipal funds for this construction

⁴⁴ BOA, *MF.MKT*, 87/64, 4 Zilkade 1302 (14 August 1885).

⁴⁵ BOA, *ML.EEM*, 310/14, 13 Zilhicce 1314 (15 May 1897).

Considering that the monthly salary of the Minister of Internal Affairs was 4000 liras, this amount was relatively modest.

In addition to such requests Mehmed Memduh Pasha, like many of his peers, sought to improve his financial situation through salary increases. When he was governor of Konya, Sivas, and Ankara, his pay was set at seventeen thousand kurush (BOA, *DH*, SAİD, 1/84, 29 Zilhicce 1255/4 March 1840). In early February 1894, while serving in Ankara, Mehmed Memduh Pasha was notified via telegram of a planned increase in his salary from seventeen thousand to twenty-two thousand kurush. However, in the end of February of the same year he received a follow-up telegram informing him that his pay would remain at seventeen thousand kurush (BOA, *Y.MTV*, 91/18, 19 Şaban 1311/25 February 1894).

⁴⁶ BOA, *DH.H*, 37/2, 9 Ramazan 1328 (14 September 1910).

⁴⁷ BOA, *DH.H*, 37/2, 9 Ramazan 1328 (14 September 1910).

⁴⁸ BOA, *DH.MKT*, 2614/10, 27 Şaban 1326 (24 September 1908).

and expelled those who opposed his actions.⁴⁹ The telegram also requested that the hotel and bathhouse be returned to public ownership. The matter was taken to the Sharia court by local residents.

At the same time, a telegram from Havza to the Ministry of the Internal Affairs, signed by 138 prominent local individuals, included serious allegations against Mehmed Memduh Pasha. It claimed that he had dismissed Halil İbrahim Efendi, the Sharia court judge, for opposing his acquisition of the waqf bathhouse spring. Ali Zihni Efendi, who succeeded Halil İbrahim Efendi, reportedly complied with Mehmed Memduh Pasha's demands to avoid dismissal. Another document alleged that Mehmed Memduh Pasha had purchased the waqf bathhouse for only five percent of its actual value. The accusations extended to the exile of Mahmud Ağa, a local figure who opposed the appropriation. To appease local discontent, Mehmed Memduh Pasha transferred the property to his daughter Fatma Melek Hanım. Despite this, public dissatisfaction persisted, and previous attempts to reclaim the thermal hotel had failed due to Mehmed Memduh Pasha's influence over administrative decisions.⁵⁰

Meanwhile, Fatma Melek Hanım fought to retain control of the hotel. Her representative, Ibrahim Sabit Efendi, submitted detailed petitions to the Havza district governorship, arguing for the legal right to keep the hotel based on its registered title deed.⁵¹ Eventually, the hotel was taken over by Fatma Melek Hanım and repurposed to support the Ministry of Education, thus called as *Maarif Hamamı*. It was also referred to as *Paşa Hamamı* due to Mustafa Kemal Pasha's stay there in 1919. While the truth of these allegations against Mehmed Memduh Pasha remains uncertain, it is evident that he adeptly capitalized on every opportunity to invest in profitable ventures.

6.2. Tobacco Smuggling in Tokat & Public Property of Kazabad in Sivas

Tobacco was a significant source of revenue in Sivas, with the Tokat Sanjak being renowned for its tobacco production. Since 1883, the Regie Company, a division of the Public Debt Administration, had monopolized the production of tobacco in the Ottoman territories. During Mehmed Memduh Pasha's administration, tobacco smuggling became increasingly prevalent. Inspection reports from Sivas even suggested that Mehmed Memduh Pasha might have encouraged this smuggling.⁵²

In response, Mehmed Memduh Pasha accused Rasih Bey, the governor (*mutasarrıf*) of Tokat, of being responsible for the smuggling. Notably, Rasih Bey had been appointed by Mehmed Memduh Pasha himself, who had swiftly replaced Tokat's previous governor. Rasih Bey, in turn, alleged that Mehmed Memduh Pasha was involved in the smuggling activities. This exchange of accusations between the two officials led to no decisive outcome. Despite the serious nature of the allegations, no action was taken against either party. Requests for Rasih Bey's dismissal or for Mehmed Memduh Pasha to be replaced by the governor of Mosul were not approved by the central administration.⁵³ At this juncture it is important to highlight that one of the primary drivers of tobacco smuggling was the stringent regulations imposed by the Regie Company, combined with the involvement and abuse of authority by officials in the tobacco trade.

The inspection report revealed additional allegations against Mehmed Memduh Pasha,

⁴⁹ At that time Mehmed Memduh Pasha's salary was 17000 kurush.

⁵⁰ BOA, *DH.H*, 37/2, 9 Ramazan 1328 (14 September 1910).

⁵¹ Ibid.

⁵² BOA, *YEE*, 35/52, 6 Rebiyülahir 1327 (27 April 1909).

⁵³ BOA, *Y.A.HUS*, 259/50, 8 Şevval 1309 (6 May 1892).

beyond his supposed engagement in the smuggling tobacco. Mutasarrif Rasih Bey claimed that Mehmed Memduh Pasha illegally registered a significant portion of public land (*miri arazi*) in the Kazabad Tokat sanjaq, which is part of the Sivas Province, under private title deeds. Specifically, two and a half shares of Kazabad district land - totaling 25,000 decares (25,000,000 square meters) - were recorded in the name of Mehmed Memduh Pasha's younger son Mazlum Bey. Furthermore, Mehmed Memduh Pasha allegedly transferred a large portion of Kazabad land to Hüsrev Pasha, the head of the provincial gendarmerie corps, to secure continued military support from the Ottoman Empire. The claim also indicated that while in Tokat, Mehmed Memduh Pasha had deposited 2000 liras into the Sivas branch of Ottoman Bank. Rasih Bey linked this sum to the illegal sale of certain lands near Kazabad Lake.⁵⁴

In response to these accusations, Mehmed Memduh Pasha did not directly address the specific allegations. Instead, he wrote an extensive memorandum targeting the head of the Second Committee of Inspection, Brigadier Ziya Pasha. Mehmed Memduh Pasha and Ziya Pasha had a longstanding personal dispute that dated back twenty-five years, which Mehmed Memduh Pasha claimed was the source of Ziya Pasha's ongoing animosity towards him. By highlighting this personal vendetta, Mehmed Memduh Pasha implied that the inspection report was biased and lacked impartiality. Rather than defending his actions, Mehmed Memduh Pasha chose to discredit Ziya Pasha by exposing his alleged fraudulent activities.⁵⁵

Conclusion

In analyzing the life and career of Mehmed Memduh Pasha, one is struck by the remarkable intersection of administrative prowess, entrepreneurial spirit, and the complexities of political and social dynamics in the late Ottoman Empire. Born into a family embedded in the Ottoman bureaucracy, Mehmed Memduh Pasha's trajectory from a young apprentice in the Foreign Ministry to a high-ranking official and influential figure reveals much about the nature of Ottoman governance and the interplay of personal ambition with the public service.

Mehmed Memduh Pasha's administrative career was characterized by his ability to navigate and adapt within the shifting sands of Ottoman political landscapes. His early appointments to the Foreign Ministry and subsequent roles in various government departments had served to demonstrate his administrative capabilities. His governorate of Konya, Sivas, and Ankara was marked by valuable contributions to the economic and infrastructural development of the provinces he governed.

However, his entrepreneurial activities introduced an additional layer of complexity to his professional and personal endeavors. The investments he made in Shkodra's timber industry when he was unemployed and the diverse businesses he was involved demonstrate how he might have used his official connections for some personal purposes. Such activities not only illustrate his entrepreneurial skills but they also rendered him vulnerable to scrutiny and allegations of corruption. The cases such as Mehmed Memduh Pasha's possession of the hot spring bathhouse in Havza and engagement in tobacco smuggling in Tokat attest the challenges the senior Ottoman administrators encountered to balance their personal interests and official duties.

Furthermore, Mehmed Memduh Pasha's strategic management of family resources, inherited properties, and entrepreneurship make him a case study in how influential individuals could influence and benefit from both the public and private spheres. His efforts to provide for the family through seeking privileges in educating his son and trying to manage the complex

⁵⁴ Ibid.

⁵⁵ Ibid.

system of ownership of real estate, among others, demonstrate the intertwining of personal, family, and public interests.

The final chapter of Mehmed Memduh Pasha's life was characterized by his downfall following the 1908 revolution and subsequent exile. This volatility marked the last decade of the Ottoman politics. The shift from the Hamidian Period into the Second Constitutional Era was an important turning point, one that Mehmed Memduh Pasha attempted to navigate but ultimately failed. His exile and eventual return to Istanbul in 1912, coupled with the subsequent adoption of a life of seclusion, serve to illustrate the extreme changes in political fortunes that were a feature of the period for so many officials.

Overall, Mehmed Memduh Pasha represents one of the illustrative examples of the multifaceted role and intermingling of public service, ambition, and entrepreneurial activities among high-ranking Ottoman bureaucrats in the latter half of the nineteenth century. The article offers insights into his contributions to administrative and economic affairs, as well as the controversies and allegations of corruption that have marked his career. Mehmed Memduh Pasha's legacy is characterized by both significant successes and serious controversies. This allows for a deeper examination of the challenges and complexities of governance in the late Ottoman Empire.

Table: Mehmed Memduh Pasha's Bureaucratic Career and Salaries⁵⁶

Office & Position	Period	Salary
The Foreign Ministry, Apprentice	1854-1861	no payment
Palace Secretariat Office, Scribe	1861-1862	1500 kurush
Receiving Office, Clerk	1862-1872	5000 kurush
Reporting Officer	1872-1873	6000 kurush
Ministry of Education, Clerk	1873-1875	5000 kurush
Grand Vizier's Secretary	1875-1876	10.000 kurush
Ministry of Finance, Clerk	1876-1877	7000 kurush
Unemployment	1877-1881	2000 kurush
Member of Council of State	1881-1887	5000 kurush
Konya, Governor	1887-1889	17000 kurush
Sivas, Governor	1889-1892	17000 kurush
Unemployment	1892-1893	6000 kurush
Ankara, Governor	1893-1895	17000 kurush
Minister of Internal Affairs	1895-1908	40000 kurush

Bibliography

⁵⁶ BOA, *DH.SAİD*, 1/84, 29 Zilhicce 1255 (4 March 1840).

Primary Sources

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

A.MKT.MHM Sadaret Mektubi Mühimme Kalemi Evrakı

BEO, Babıali Evrak Odası Evrakı

DH, Dahiliye

DH.H, Dahiliye Hukuk

DH.MKT, Dahiliye Nezareti Mektubi Kalemi

DH. MUI, Dahiliye Muhaberat-ı Umumiye İdaresi

DH.SAİD, Dahiliye Nezareti Sicill-i Ahval İdare-i Umumiyesi

HH.İ, Hazine-i Hassa İradeler

MF.MKT, Maarif Nezareti Mektubi Kalemi

ML.EEM, Maliye Nezareti Emlak-ı Emiriyye Müdüriyeti

MVL, Meclis-i Vala Evrakı

Y.A.HUS, Yıldız Sadaret Hususi Maruzat Evrakı

Y.EE, Yıldız Esas Evrakı

Y.MTV, Yıldız Mütenevvi Maruzat Evrakı

Y.PRK.DH, Yıldız Perakende Evrakı Dahiliye Nezareti Maruzatı

Y.PRK.UM, Yıldız Perakende Umumi Evrakı

Publications

Aslantaş, Selim. “Bir Osmanlı Bürokrati: Mehmet Memduh Paşa” *KÖK Araştırmalar: Kök Sosyal ve Stratejik Araştırmalar Dergisi*, III/1 (Bahar 2001): 185-202.

Aslantaş, Selim and Erdoğan, A. Teyfur. “Mehmed Memduh” *Historians Of The Ottoman Empire*, 2006.

https://ottomanhistorians.uchicago.edu/sites/default/files/mmemduh_en.pdf

Bayrak, Orhan. *Osmanlı Tarihi Yazarları*. İstanbul: Milenyum Yayınları, 2002.

Çakır, Müjgan. “Mazlum-zade Mehmed Paşa’nın Poetikasına Dair” *Atatürk ÜniversitesiTürkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Issue 39, (2009): 709-719.

Gourisse, Benjamin. “Order and Compromise: The Concrete Realities of Public Action in Turkey and the Ottoman Empire.” In *Order and Compromise: Government Practices in Turkey from the Late Ottoman Empire to the Early 21th Century*, edited by Benjamin Gourisse, Elise Massicard and Marc Aymes. Leiden & Boston: Brill, 2015): 1-24.

Hut, Davut. “Mustafa Naili Paşa.” *TDVİA*, EK-2, 2016, 328-329.

İnal, Mahmut Kemal. *Son Asır Türk Şairleri*, Vol I. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi 1969.

İnal, Mahmut Kemal. *Son Asır Türk Şairleri*, Vol II. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi 1969.

Karaman, Fikri. *Sâlnâme-i Vilâyet-i Sivas* (1308/1890), 2001.

Kurşun, Zekeriya. “Mehmed Memduh Paşa.” *TDVİA*, 2003, vol. 28. 495-497.

- Kuzucu, Kemalettin. “Osmanlı Modernleşme Sürecinde İki Sivas Valisinin Raporlarının Karşılaştırılması ve Vilayetin Kentsel Dönüşümüne Etkileri” Osmanlılar Döneminde Sivas Sempozyumu Bildirileri (21-25 Mayıs 2007), C. 1, Sivas Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayını, Sivas 2007: 335-352.
- Mehmed Memduh Paşa. *Feveran-ı Ezman*. İzmir: Vilayet Matbaası, 1324/1909-1910.
- Mehmed Memduh Paşa. *Yemen Kıt'ası Hakkında Bazı Mütalaat*. Dersaadet: Numune-i Tıbaat Matbaası, 1324 (1908/1909).
- Mehmed Memduh Paşa. *Esvat-ı Sudur*. İzmir: Vilayet Matbaası, 1328/1912-1913.
- Mehmed Memduh Paşa. *Mir'at-ı Şuunat*. İzmir: Ahenk Matbaası, 1328/1912-1913.
- Mehmed Memduh Paşa. *Serair-i Siyasiyye ve Tasavvulat-ı Esasiyye*. İstanbul: 1328/1912-1913.
- Mehmed Memduh Paşa. *Hal'ler ve İclaslar*. İstanbul: Matbaa-ı Hayriye, 1329/1913- 1914.
- Tunaya, Tarık Zafer. *Türkiye’de Siyasi Partiler II: 1918-1922 Mütareke Dönemi*. İstanbul: Hürriyet Vakfı Yayınları, 1986.
- Vahid, Nermin. *Boğaz’daki Kırmızı Köşk*. İstanbul: Remzi Kitabevi, 2008.
- Varol, Muharrem. “Bektaşiliğin İlgası Sonrasında Osmanlı Devleti’nin Tarikat Politikaları (1826-1866)” PhD Dissertation, İstanbul University, 2011.

Osmanlı Mirası Araştırmaları Dergisi

Journal of Ottoman Legacy Studies

e-ISSN: 2148-5704

Cilt 12, Sayı 32, Mart 2025 / Volume 12, Issue 32, March 2025

Makale Türü/Article Types: Araştırma Makalesi/Research Article
Geliş/Received: 25.10.2024
Kabul/Accepted: 08.01.2025
DOI: 10.17822/omad.1557262

Atıf/Citation: Koç, Hamza. "Mu'tasım-ı Buhârî'nin Türkçe Şiirleri". *Osmanlı Mirası Araştırmaları Dergisi* 12/32 (2025): 139-162.

Hamza KOÇ

(Doç. Dr.), Giresun Üniversitesi / Türkiye, vaveyla-61@hotmail.com, 0000-0002-8324-3707

Mu'tasım-ı Buhârî'nin Türkçe Şiirleri

The Turkish Poems of Mu'tasım-ı Buhârî

Öz: Mu'tasım-ı Buhârî (ö. 1293 / 1876-77'den sonra) hakkında kaynaklarda oldukça sınırlı bilgi bulunmaktadır. Şaire dair mevcut malumat, Kârî Rahmetullah Vâzih'in (ö. 1895) *Tuhfetü'l-Ahbâb fî Tezkireti'l-Ashâb* adlı tezkiresi ile Hayyâm Pûr'un (ö. 1979) *Ferheng-i Suhanverân* isimli eserinden ve Millet Kütüphanesi Ali Emiri Manzum 895 ile Beyazıt Kütüphanesi BM11868 numaralarda kayıtlı iki matbu kitaptan elde edilebilmektedir. Mu'tasım, Erşad-ı Kâdî Molla Muhammed Rahîm-i Belhî'nin oğlu olup aslen Belh yani Afganistanlıdır. Kaynaklar onun kusursuz bir tahsil gördüğünü, Arapça kitapları rahatlıkla okuyup anlayabildiğini, nesih ve talik gibi hatları güzel yazdığını, musiki ve cifr ilmini iyi bildiğini fakat şairliğinin diğer yeteneklerine göre daha kuvvetli olduğunu belirtmektedir. Elbise ticareti için Rusya ve Anadolu'ya giden Mu'tasım, hac görevini yerine getirdikten sonra İstanbul'da bulunmuş ve burada kaldığı dönemde kendisine muhtesiplik görevi verilmiştir. Yukarıda bahsi geçen matbu eserlerdeki manzumeleri, onun Arapça, Farsça ve Türkçeyi bu dillerde şiir yazabilecek derecede iyi bildiğini göstermektedir. Bûsîrî'nin (ö. 696 / 1297?) *Kasîde-i Bürde*'sini üç dilde tahmis etme başarısı gösteren şair, bunun yanında yedi Farsça, bir Arapça ve beş Türkçe şiir kaleme almıştır. Bu çalışmada Mu'tasım-ı Buhârî hakkında bilgi verilecek; kaside, kıta, muhammes ve müseddes gibi farklı nazım biçimleriyle yazdığı naat ve cülusiye türündeki Türkçe şiirlerin şekil ve muhteva hususiyetleri üzerinde durulacak ve bu şiirlerin çeviri yazılı metni sunulacaktır.

Anahtar Kelimeler: 19. yüzyıl, Mu'tasım-ı Buhârî, cülusiye, methiye, naat, tarih düşürme

Abstract: We know very little about the life and work of the poet Mu'tasım-ı Buhârî (d. H. 1293 / CE. 1876-77), beyond four [brief] mentions. The first two include a pair of handwritten manuscripts: Kârî Rahmetullah Vâzih's (d. 1895) collection of biographies *Tuhfetü'l-Ahbâb fî Tezkireti'l-Ashâb*, and Hayyâm Pûr's (d. 1979) *Ferheng-i Suhanverân*. The latter two are a pair of printed books: Ali Emiri's Manzum 895 (Turkish National Library), and BM11868 (Beyazıt Library). Mu'tasım was originally from Afghanistan, and the son of Erşad-ı Kâdî Molla Muhammed Rahîm-i Belhî. Sources tell us that he'd received a through education, and could read and understand Arabic books with relative ease. He also was calligraphically versed in naskh and taliq scripts, and that he took an interest in music and abjad numerals. Never the less, his talent for poetry rose above all else. We know that he worked as a clothing trader in Russia and Anatolia, only to later live and serve as a muhtasib in Istanbul after his pilgrimage to Mecca. His poetry – as they appear in the aforementioned books – show us his mastery the Arabic, Persian, and Turkish languages. This couldn't be more evident than in Bûsîrî's (d. 696 / 1297?) *Kasîde-i Bürde* – which features seven Persian, one Arabic, and five Turkish poems by Buhârî. In this study, we shall shed light on who Mu'tasım-ı Buhârî was, and then examine five of his (Ottoman) Turkish naat and cülusiye poems, including their forms (qaside, kıta, muhammes, and mutheddés), and content – accompanied by Modern Turkish translations.

Key Words: 19th century, Mu'tasım-ı Buhârî, cülusiye, methiye, naat, chronogram

Extended Abstract

The 19th century marked the turbulent decline of the Ottoman Empire. Although the Ottomans made numerous reforms to try and salvage its former territories, they simply weren't enough. Modernization movements across nearly every stratum of Ottoman society during this period were also reflected in Ottoman literature. A new literary understanding different from classical Ottoman literature in terms of form and content gradually emerged. However, we also observe many a poet who chose not to break away from the past, and tried to keep this

tradition alive through their work. Mu'tasım-ı Buhârî (d. 1293 / 1876-77) was one such a figure, versed in classical Ottoman Turkish poetry tradition and its rules.

We know very little about the life and work of Mu'tasım-ı Buhârî (d. H. 1293 / CE. 1876-77), beyond four [brief] mentions. The first two include a pair of handwritten manuscripts: Kârî Rahmetullah Vâzih's (d. 1895) collection of biographies *Tuhfetü'l-Ahbâb fî Tezkireti'l-Ashâb*, and Hayyâm Pûr's (d. 1979) *Ferheng-i Suhanverân*. The latter two are a pair of printed books: Ali Emiri's *Manzum 895* (Turkish National Library), and BM11868 (Beyazıt Library).

Mu'tasım was originally from Afghanistan, and the son of Erşad-ı Kâdî Molla Muhammed Rahîm-i Belhî. Sources tell us that he'd received a thorough education, and could read and understand Arabic books with relative ease. He also was calligraphically versed in naskh and taliq scripts, and that he took an interest in music and abjad numerals. Never the less, his talent for poetry rose above all else. We know that he worked as a clothing trader in Russia and Anatolia, only to later live and serve as a *muhtasib* in Istanbul after his pilgrimage to Mecca. He was said to be humble and gentle-tempered, and used the penname Shirin (sweet) in his Persian poems. His poetry – as they appear in the aforementioned books – show us his mastery the Arabic, Persian, and Turkish languages. This couldn't be more evident than in Bûsîrî's (d. 696 / 1297?) *Kasîde-i Bürde* – which features seven Persian, one Arabic, and five Turkish poems by Buhârî. In this study, we shall shed light on who Mu'tasım-ı Buhârî was, and then examine five of his (Ottoman) Turkish naat and culusiye poems, including their forms (qaside, qita, muhammes, and mutheddes), and content – accompanied by Modern Turkish translations.

Poem one is a 45-stanza *naat-muhammes* prose poem, written in *fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün*. Buhârî praises the Prophet Mohammad, the four caliphs, the *ahl al-bayt*, and is honourable companions. Stanzas 1 through 18 focus on Mohammad, and talk about universe was created for him. They go on about how superior he is to the other Islamic prophets in every aspect, and highlight the event of the Miraj, and his many holy wars with the polytheists. Stanzas 19 through 28 lines talk about Abu Bakr's loyalty to Mohammad, and Omar's just nature. They also emphasize Othman's modesty and unparallel service to the Quran, and Ali's wisdom and heroism in wars. Stanzas 29 through 34, deal with the Ahl al-Bayt, Fatima's chastity, the martyrdom of Mohammad's grandsons Hasan and Hussein. Stanzas 35 through 45 praise the honourable companions in various ways. He states that those who follow Satan will be tormented in hell, asks God to forgive their sins, and requests Mohammad's intercession.

Poem two is a 20-couplet *naat-manzume qaside* ode called “Na't-ı Hazret-i Nebvî” dedicated to the Prophet Mohammad. He wrote it in *mefâ'ilün mefâ'ilün mefâ'ilün mefâ'ilün*. Buhârî praises several of Mohammad's virtues: how the universe was created from the light of Mohammad, how he is the final prophet, how God sent him as a mercy to the world, and how the soil beneath feet heals the blind. He mentions Mohammad's battles against the enemies of religion in the name of glorifying Islam, and how God invited him to ascend to the sky. his coming to the world to witness his honouring the world with. He likewise talks about how Jesus waited a long time to save the world, how Mohammad wouldn't turn anyone down – rebels included – on the Judgement Day, and how he constantly wept for his own religious community.

The remaining three poems and chronograms deal Sultan Murat V's accession to the Ottoman throne. Poem three is an 8-stanza *muzdeviç muhammes* ode congratulating the sultan on his accession. Written in *fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün*, the total abjad values of the first and final stanzas (dotted and undotted) gives us the year of Murat's coronation AH 1293 / CE 1876. Buhârî praised Murat in various ways and prayed for him. He highlighted Murat's generous and charitable personality, his constant service to his people, and his sense of piety. He goes on about fairly Murat treated everyone, how passionate he was about protecting and

promoting Islam, and how he struck fear in his enemies with his grandeur. Towards the end, he wished the sultan a long life and reign.

Poem four is a 16-stanza chronogram written in *mefâ'ilün mefâ'ilün mefâ'ilün mefâ'ilün* form. The abjad values of the last two lines of the final stanza add up to the year of Murat V's accession (1293 / 1876). Buhârî kicks off by announcing the accession of Murat V to the throne. He stated that the people of the world were overjoyed, and that they should give alms from their wealth. Now, all sorrow and grief had left the Ottoman Empire, brining fortune and prosperity in his wake. The caliphate got its prowess back upon Murat, and that every decision he made in the name of reviving Islam prospered both worlds. Murat expelled infidelity and rebellion, and no one was more just than he. Finally, Buhârî prayed that Murat lived a long life like Khidir and Noah, and that he be victorious over all his enemies.

Last but not least, poem five is a 61-couplet chronogram, simple, yet elegantly written *mefâ'ilün mefâ'ilün mefâ'ilün mefâ'ilün*. The abjad value of the last couplet of the final *qita* corresponds to the year of Murat V's accession (1293 / 1876). The first seven couples begin by praising God in a tawhid-like fashion. Buhârî mentions some of God's names, and emphasized that God has no equal, gives order to the universe, and that every last thing on Earth testifies to God's existence and unity. In couplet eight, Buhârî sent wishes peace and blessings the crown of the universe, the Prophet Mohammad. In the rest of the poem, he praises Murat V in various ways and congratulates his accession. According to Buhârî, the day Murat V ascended to the throne, the heavens scattered stars like pearls under his feet. Now the Ottoman people were to live in abundance and prosperity during his reign. Murat changed autumn into spring with his generosity and charity. He was the "prince of Muslims" and the "commander-in-chief of the caliphate." Even great rulers like "Dara, Feridun, and Alexander waited with respect at his door." Ultimately, he prayed that Murat's reign be permanent like Suleiman, and his life to be long like that of Khidir.

Although the aforementioned pieces are comparatively plain to Buhârî's other poetry, we still notice that he peppered his Turkish with heavy Arabic and Persian words and phrases.

Through this study, we hope to shed more light on who Mu'tasım-ı Buhârî really was, and introduce academia to his Turkish verses (from two manuscripts) for the benefit of those interested.

Giriş

Klasik Türk edebiyatı, kendine özgü kuralları, estetik yapısı ve hayal dünyası ile yaklaşık altı asır boyunca etkisini sürdürmüş ve bu çatı altında pek çok şair yetişmiştir. İlk örneklerini Fars edebiyatının tesiri altında şekillenerek vermeye başlayan bu köklü gelenek, Osmanlıların güçlü bir devlet hâline gelmesiyle millî ve yerel bir özellik kazanmayı başarmıştır. Aşk, şarap, tabiat, tasavvuf, din, tarih, mitoloji, övgü, yergi, sosyal hayat, doğa olayları, ölüm gibi zerreden şemse her şey eski şiirimize konu olmuş ve bahariye, cülusiye, esma-i hüsnâ, fahriye, fütüvvet-name, gazavat-name, hicviye, hilye, ıydiye, işret-name, kırk hadis, maktel, methiye, mersiye, mevlit, miraciye, münacat, naat, nasihat-name, saki-name, sur-name, şehrengiz, tevhit vb. edebî türlerde manzum, mensur veya manzum-mensur karışık birçok eser kaleme alınmıştır.

Her mısrasıyla sevgiyi dile getiren edebiyatımızda, Allah'ın ve Müslümanların ortak sevgilisi olan Hz. Muhammed'in hayatının her safhası; mevlit, siyer, esma-i nebi, hilye, mirac-name, mucizat-ı nebi, hicret-i nebi, vefat-ı nebi gibi türlerle ele alınmış, ona duyulan sonsuz ve samimi muhabbetle bu türlerde hacimli ya da küçük eserler vücuda getirilmiştir. Bu türlerin tamamen Hz. Peygamber'le ilgili olup onun vasıflarını ve övgüsünü işleminin yanında; bu

konuların hepsini içine alan ve bilhassa Hz. Muhammed'in methine yer veren naatlar, elimizde en çok örneği bulunan müstakil tür konumundadır.¹ Klasik Türk edebiyatında, İslam peygamberi vasfında yazılan bu şiirler genel olarak naat adını almakla birlikte dört halife, ehlibeyt, veliler, tarikat ve din büyükleri için kaleme alınan övgü tarzındaki manzumeler de naat olarak adlandırılmıştır.²

Osmanlı şehzadelerinin padişah olarak tahta oturmaları üzerine dağıtılan bahşiş anlamına geldiği gibi daha çok bu münasebetle yazılan şiirlere de cülusiye adı verilmiştir.³ Yüzyıllarca nazım hâlinde, ekseriyetle kaside biçiminde kaleme alınan cülusiye türü metinlerde yeni hükümdarın tahta çıkışından dolayı duyulan sevinç ve mutluluk dile getirilir, ülkenin huzur ve refaha kavuştuğu vurgulanır, padişahın saltanatının ve ömrünün uzun olması için Allah'a dua edilirdi.⁴ Belagat kitaplarında bedii sanatlar arasında sayılan ve cülusiye türünün ayrılmaz bir parçası olan tarih düşürme geleneği ise bir hadisenin tarihini bir mısra ya da beyit içerisinde ebce hesabına uygun şekilde ifade etmektir. Cami, mescit, medrese, külliye, hisar, kervansaray, köprü, kemer, han, hamam, çeşme, şadırvan vb. yapıların inşasından onarımına, bir doğum ya da ölüm haberinden sünnet, nişan veya evlilik merasimine, deprem ve yangın gibi doğal afetlerden bir şehrin fethine, hatta sakal bırakılmasına kadar toplumun sosyal yapısıyla ilgili pek çok olaya tarih düşürülmüştür. Bunun yanında Osmanlı Devleti'nin siyasi yapısında çok mühim bir hadise olan tahta çıkışlar için de birçok şair tarih düşürmüştür.

Bu çalışmada Mu'tasım-ı Buhârî (ö. 1876-77'den sonra) hakkında bilgi verilecek; kaside, kıta, muhammes ve müseddes gibi farklı nazım şekilleriyle yazdığı naat ve cülusiye konulu Türkçe şiirlerin şekil ve muhteva hususiyetleri üzerinde durulacak ve söz konusu şiirlerin çeviri yazılı metni sunulacaktır.

1. Re'îsü'l-İhtisâb Şerîf Mu'tasım el-Buhârî

19. yüzyıl, Osmanlı Devleti'nin eski gücünü kaybettiği, çalkantılı ve sancılı bir dönemdir. Ülkeyi içinde bulunduğu bu durumdan kurtarmak için çeşitli ıslahat çalışmaları yapılmış fakat bu çabalar klasik düzeni değiştirmeye ve çöküşe doğru giden imparatorluğa hayat vermeye yetmemiştir. Bu asırda toplumun her alanında görülen yenileşme hareketlerinden edebiyat da nasibini almış, şekil ve muhteva bakımından klasik edebiyattan farklı bir edebiyat anlayışı gelişmeye başlamıştır. Ancak bu dönemde Enderunlu Vâsıf (ö. 1824-25), Keçeci-zâde İzzet Molla (ö. 1829), Leyla Hanım (ö. 1848), Şeref Hanım (ö. 1861), Leskofçalı Gâlib (ö. 1867), Osman Nevres (ö. 1876), Yenişehirli Avni Bey (ö. 1883) ve Hersekli Arif Hikmet (ö. 1903) gibi eskiden kopamayan ve şiirleriyle bu geleneği yaşatmaya çalışan birçok şairin yetiştiği de göz ardı edilmemelidir. Mu'tasım-ı Buhârî de bahsi geçen birinci sınıf şairler kadar olmasa da klasik Türk şiiri geleneğini iyi bilen ve bu geleneğin kurallarına hâkim şairlerden biridir.

Mu'tasım-ı Buhârî hakkında kaynaklarda oldukça sınırlı bilgi bulunmaktadır. Şaire dair mevcut malumat, Kârî Rahmetullah Vâzih'in (ö. 1895) *Tuhfetü'l-Ahbâb fî Tezkireti'l-Ashâb* adlı tezkiresi ile Hayyâm Pür'un (ö. 1979) *Ferheng-i Suhanverân* isimli bibliyografik eserinden ve Millet Kütüphanesi Ali Emiri Manzum 895 ile Beyazıt Kütüphanesi BM11868 numaralarda kayıtlı iki matbu kitaptan elde edilenlerden ibarettir.

Kârî Rahmetullah Vâzih, tezkiresini yazdığı sırada (1871) Mu'tasım-ı Buhârî'nin orta yaşlarda olduğunu ifade eder. Erşad-ı Kâdî Muhammed Belhî'nin oğlu olan Mu'tasım, aslen Belh yani Afganistanlıdır. Vâzih, şairin iyi bir eğitim aldığını, Arapçayı bu dilden kitapları

¹ Emine Yeniterzi, *Divan Şiirinde Na't* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yay., 1993), XXI.

² Metin Akkuş, *Klasik Türk Şiirinin Anlam Dünyası, Edebi Türler ve Tarzlar* (Erzurum: Fenomen Yay., 2007), 181.

³ Rıdvan Canım, *Divan Edebiyatında Türler* (Ankara: Grafiker Yay., 2016), 28.

⁴ Abdülkadir Özcan, "Cülûs", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 8 (İstanbul: TDV Yay., 2017), 113.

okuyup anlayabilecek derecede iyi bildiğini, nesih ve talik gibi hatları güzel yazdığını, musiki ve cifr ilminde derinleştiğini ancak şiir yazma becerisinin diğer yeteneklerine göre daha üstün olduğunu belirtir. Mu'tasım, elbise ticareti için Rusya ve Anadolu'ya gitmiş ve bu yolla çok zengin olmuş, hac görevini ifa ettikten sonra da İstanbul'da bulunmuştur. Alçak gönüllü, yumuşak huylu, laubali ve kalender meşrep bir yapıya sahip olan şair, Farsça şiirlerinde Şîrîn mahlasını kullanmıştır.⁵ Hayyâm Pûr ise Vâzih'in sözü edilen tezkiresini kaynak göstererek şairin asıl adının Molla Muhammed Şerîf Mahdûm, babasının adının da Kâdî Molla Muhammed Rahîm-i Belhî olduğunu söyler.⁶

Millet Kütüphanesi Ali Emiri Manzum 895'te kayıtlı matbu eserden de şairin hayatına dair bazı ipuçlarına ulaşmak mümkündür. Burada yer alan Arapça, Farsça ve Türkçe *Kasîde-i Bürde* tercümesi ve tahmininin sonunda eserin Şerîf Mahdûm el-Mu'tasım ibn Kâdî Abdurrahîm el-Buhârî tarafından 1293 / 1876-77 yılında yazıldığı kayıtlıdır. Hemen ardından gelen ve üç dilli manzum tercüme ve tahmis hakkında bilgi veren Farsça paragrafta ise şairden "Re'îsü'l-ihtisâb Şerîf Mu'tasım-ı Buhârî" şeklinde bahsedilmektedir. Bu ifadeden hareketle şairin mezkûr tarihte İstanbul'da, halkın ve özellikle esnafın şeri emirlere uymasını sağlamakla görevli olarak çarşı ve pazarı kontrol eden bir muhtesip olduğu anlaşılmaktadır.

Mu'tasım'ın Ali Emiri Manzum 895'te yer alan şiirlerinden bazıları Beyazıt Kütüphanesi BM11868'de kayıtlı nüshada da bulunmaktadır. V. Murat için tertip edilmiş olan bu eserde ise şairden kısaca Mu'tasım-ı Buhârî şeklinde söz edilmektedir. Şairin mevzubahis nüshalarda Hz. Peygamber'i, dört halifeyi, ehlibeyti ve İmam-ı Azam'ı öven naatlarının yanında V. Murat'ın cülusu için kaleme aldığı tarih manzumeleri yer almaktadır. Bilindiği üzere V. Murat, 30 Mayıs 1876 ile 31 Ağustos 1876 tarihleri arasında sadece 93 gün tahtta kalmıştır. Buradan hareketle Mu'tasım'ın zikredilen tarihten sonra öldüğü söylenebilir.

Mu'tasım-ı Buhârî, daha önce de ifade edildiği üzere iyi bir tahsil görmüş, elbine-i selase olarak tabir edilen Arapça, Farsça ve Türkçeye bu dillerde şiir yazabilecek derecede vâkıf, aruz veznini iyi bilen ve tarih düşürmede son derece usta bir şairdir. Bûsîrî'nin (ö. 696 / 1297?) İslami edebiyatta *Kasîde-i Bürde* adıyla meşhur olan 160 beyitlik naatını üç dilde tahmis etme başarısı gösteren şair, çalışmamıza konu olan Türkçe şiirlerinin dışında farklı nazım şekilleriyle Arapça, Farsça naatlar ve V. Murat'ın tahta çıkışı üzerine cülusiyeler de kaleme almıştır.

2. Mu'tasım-ı Buhârî'nin Türkçe Şiirleri

2.1. Şiirlerin Yer Aldığı Nüshaların Tanıtımı

2.1.1. Millet Kütüphanesi Ali Emiri Manzum 895 (M)

Nüshanın baştan ve sondan bazı sayfaları kopuk olduğu için baskı yeri ve yılına dair bilgi edinmek mümkün değildir. Bu hâliyle toplam 74 sayfadan müteşekkil olan matbu eserdeki şiirlerin tamamı Mu'tasım-ı Buhârî'ye aittir. Nüshada sırasıyla üç dilli *Kasîde-i Bürde* tercümesi ve tahmisi,⁷ 49 bentlik Farsça muhammes (Hz. Peygamber, dört halife ve ehlibeytin methi için), 45 bentlik Türkçe muhammes (Hz. Peygamber, dört halife, ehlibeyit ve ashabıkıramın methi için), 10 bentlik Farsça muhammes (Hz. Peygamber'in methi için), 36 bentlik Farsça muhammes (dört halife, ehlibeyit ve İmam-ı Azam'ın methi için), 54 beyitlik Farsça kıta (Hz. Peygamber'in methi için), 20 beyitlik Türkçe kaside (Hz. Peygamber'in methi için), 10 beyitlik Farsça kaside (Hz. Peygamber'in methi için), 7 beyitlik Arapça kıta / tarih (V. Murat'ın cülusu

⁵ Kârî Rahmetullah Vâzih, *Tuhfetü'l-Ahbâb fî Tezkireti'l-Ashâb ya'nî Tezkire-i Şu'arâ-yı Fârisî*, Library of Congress, <https://www.loc.gov/item/2005309369/>

⁶ Hayyâm Pûr, *Ferheng-i Suhanverân* (Tahran: İntişârât-ı Tilâye, 1372), 857.

⁷ Şairin Türkçe *Kasîde-i Bürde* tercümesi ve tahmisi yayımlanmıştır. Detaylı bilgi için bk. Hamza Koç, *Re'îsü'l-ihtisâb Şerîf Mu'tasım el-Buhârî, Kasîde-i Bürde Tercümesi ve Tahmisi* (İstanbul: Dün Bugün Yarın Yay., 2024).

için), 8 bentlik Türkçe muhammes / tarih (V. Murat'ın cülusu için), 16 bentlik Türkçe müseddes / tarih (V. Murat'ın cülusu için), 5 beyitlik Farsça kıta / tarih (V. Murat'ın cülusu için), 9 beyitlik Farsça kıta / tarih (V. Murat'ın cülusu için) ve 32 beyitlik eksik bir Türkçe kıta / tarih (V. Murat'ın cülusu için)⁸ yer almaktadır.

2.1.2. Beyazıt Kütüphanesi BM11868 (B)

Üç farklı eseri ihtiva eden bu nüshanın ilk bölümünde Niyâzî-i Kadîm'in *Manzûme-i Mansûr*'u⁹, ikinci bölümünde Mu'tasım'ın Ali Emiri Manzum 895'te yer alan manzumelerinden bazıları ve üçüncü bölümünde ise *Vecdî (Boğuk-zâde Abdülbâkî) Dîvânçesi*¹⁰ yer almaktadır. Mu'tasım'ın şiirlerinin bulunduğu bölüm, "Ma'ârif nezâret-i celîlesinün ruhsat-ı 'aliyyesiyle tab' olunmuşdur. Medâiyih-i selâtîn-i Osmâniyenün manzûmı olan Tılsım-ı Nüzhet nâm kitâbun mündericâtından na't-ı hümayûn-ı Cenâb-ı Peygamberî ile cülûs-ı hilâfet-penâhîye müte'allik medhiyye ile 4795 kerre târîh-i cülûsı mahreci olan muhammes-i musanna'dur." şeklinde bir ibare ile başlamaktadır. Burada sırasıyla 10 beyitlik Farsça kaside (Hz. Peygamber'in methi için), 7 beyitlik Arapça kıta / tarih (V. Murat'ın cülusu için), 8 bentlik Türkçe muhammes / tarih (V. Murat'ın cülusu için), 16 bentlik Türkçe müseddes / tarih (V. Murat'ın cülusu için), 5 beyitlik Farsça kıta / tarih (V. Murat'ın cülusu için), 9 beyitlik Farsça kıta / tarih (V. Murat'ın cülusu için) ve 61 beyitlik Türkçe bir kıta / tarih (V. Murat'ın cülusu için) vardır. Dolayısıyla Ali Emiri Manzum 895'te yer alan üç dilli *Kasîde-i Bürde* tercümesi ve tahmisi, 49 bentlik Farsça muhammes, 45 bentlik Türkçe muhammes, 10 bentlik Farsça muhammes, 36 bentlik Farsça muhammes, 54 beyitlik Farsça kıta ve 20 beyitlik Türkçe kaside bu nüshada eksiktir.

2.2. Şiirlerin Şekil ve Muhteva Hususiyetleri

Mu'tasım-ı Buhârî'nin üç dilli *Kasîde-i Bürde* tercümesi ve tahmisinin dışında Arapça bir kıta; biri kaside, üçü kıta, üçü muhammes nazım şekliyle toplam yedi Farsça şiir ve biri kaside, biri kıta, biri müseddes ve ikisi muhammes nazım biçimiyle olmak üzere toplamda beş Türkçe manzume kaleme aldığı daha önce ifade edilmişti. Çalışmamızın bu bölümünde şairin Türkçe şiirlerinin şekil ve muhteva hususiyetlerine değinilecektir.

Bilindiği üzere muhammes, ilk bendi kendi içinde, diğer bentlerin son mısraları daima ilk bentle kafiyeli, aynı vezinde beşer mısralık en az iki bentten oluşan tek kafiyeli nazım şeklidir. Diğer musammatlarda olduğu gibi muhammesin de müzdeviç ve mütekerrir biçimleri vardır. Müzdeviç veya mütekerrir olma durumu vasıta mısralarına göre belirlenir. Vasıtalar arasında sadece kafiye birliği varsa müzdeviç, vasıta aynen tekrarlanıyorsa mütekerrir muhammes ortaya çıkar.¹¹ Çalışmamıza konu olan ilk şiir, vasıtası mısra olan müzdeviç muhammes örneğidir. 45 bentten müteşekkil olan bu manzumede şair, remel bahrinin *fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün* kalıbını kullanmıştır. Şiirde bariz bir aruz hatası yapmayan şairin vezni başarıyla tatbik ettiğini söylemek mümkündür.

⁸ Manzumenin tamamı 61 beyit olup Beyazıt Kütüphanesi BM11868'de (ikinci bölüm s. 6-8) mevcuttur.

⁹ Niyâzî-i Kadîm ve eseri hakkında detaylı bilgi için bk. Ömer Savran, "Niyâzî-i Kadîm", *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü* (2014-2022): erişim tarihi: 16.10.2024, <https://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/niyazi-niyazii-kadim>; Hulusi Eren, "Mansûr-nâme/Menâkıb-nâme-i Hallâc-ı Mansûr/Dâsitân-ı Hüseyin el-Mansûr el-Bağdâdî/Hikâye-i Garîbe-i Kutbu'l-Ârifin Hazret-i Şeyh Mansûr (Niyâzî)", *Türk Edebiyatı Eserler Sözlüğü* (2022): erişim tarihi: 16.10.2024, <https://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/mansur-name-menakib-name-i-hallac-i-mansur-dasitan-i-huseyn-el-mansur-el-bagdadi-hikaye-i-garib>.

¹⁰ Vecdî ve *Dîvânçe*'si hakkında detaylı bilgi için bk. Hakan Yekbaş, "Vecdî, Abdülbâkî", *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü* (2014-2020): erişim tarihi: 13.10.2024, <https://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/vecdi-abdulgaki>; Nusret Gedik, "Dîvânçe (Vecdî, Boğuk-zâde Abdülbâkî)", *Türk Edebiyatı Eserler Sözlüğü* (2021): erişim tarihi: 13.10.2024, <https://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/divance-vecdi-boguk-zade-abdulgaki>.

¹¹ Cemal Kurnaz ve Halil Çeltik, *Divan Şiiri Şekil Bilgisi* (Ankara: Berikan Yay., 2013), 267.

Kafiye ve redif, klasik Türk şiirinin vezinle beraber vazgeçilmez ahenk unsurlarındandır. Mu'tasım, bahsi geçen ilk şiirinde revî harfi "mîm (م)" olan mücerret kafiye tercih etmiştir. Şairin, ilk bentle kafiye olan vasıta mısralarından önceki bölümlerde ise otuz üç kez mürdef kafiye (2¹², 3, 4, 5, 6, 9, 10, 11, 12, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 23, 24, 25, 26, 27, 29, 32, 34, 35, 36, 38, 39, 40, 41, 42, 43), on kez mücerret kafiye (7, 8, 13, 22, 28, 30, 31, 33, 44, 45) ve bir kez de mukayyet kafiye (37) başvurduğu görülmektedir. Redife yer verilen bent sayısı ise sadece ikidir (30, 33). Revî harfi "rı (ر)" olan mücerret kafiye bu iki bentte şairin, "yâ (ي)" redifini kullandığı göze çarpmaktadır.

Bu manzume, başındaki mensur bölümde geçen "... işbu manzûm-ı meymenet-melzûmun mebdâ-i latîfesi mezâmîn-i sa'âdet-i meyâmîn-i nu'ût-ı kibriyâ-menût Hazret-i Mefharu'l-berîyye ve'l-enâm 'aleyhi efdalü's-salavât ve's-selâm ile ehl-i beyt-i 'izâm u çihâr yâr-ı kirâmın medâyihi-i 'aliyyelerine bir mazhar-ı bedî' olduğına binâ'en..." şeklindeki ibareden de anlaşılacağı üzere Hz. Peygamber, dört halife, ehlibeyit ve ashabıkiramın methi için yazılmış bir naattır. Hz. Peygamber'in övgüsüne yer verilen ilk 18 bentte, kâinatın onun yüzü suyu hürmetine yaratıldığından, diğer peygamberlerden her yönüyle üstün olduğundan, miraç hadisesinden, müşriklerle din uğruna yaptığı savaşlardan (Bedir, Uhud, Huneyn, Tebük) vb. bahsedilmektedir. 19 ila 28. bentlerde Hz. Ebubekir'in sadakati, Hz. Ömer'in adaleti, Hz. Osman'ın hayâsı ile Kur'an-ı Kerim'e yaptığı eşsiz hizmetler ve Hz. Ali'nin ilmi ile savaşlarda gösterdiği kahramanlıklar üzerinde durulmaktadır. Ehlibeytin methedildiği bölümde (29-34. bentler) Hz. Fatıma'nın iffetinden ve Hz. Peygamber'in göz nuru torunları Hz. Hasan ile Hz. Hüseyin'in şehadetinden söz edilmektedir. Şiirin geri kalan bölümünde ise şair, ashabıkiramı çeşitli yönleriyle övmekte, şeytana uyanların cehennemde azap göreceğini belirtmekte, günahlarından ötürü af ve mağfiret dilemekte ve Resulullah'tan şefaata talebinde bulunmaktadır.

"Na't-ı Hazret-i Nebvî" başlığını taşıyan ikinci manzume kaside nazım şekliyle kaleme alınmıştır. 20 beyitten oluşan şiirde şair, hezec bahrinin *mefâ'ilün mefâ'ilün mefâ'ilün mefâ'ilün* kalıbını kullanmıştır. Revî harfi "nûn (ن)" olan "-ân (ن)" mürdef kafiye ve "-dur yâ Resûlallâh" redifiyle düzenlenen kasidede "cihân, mekân, âsumân, zebân, zamân, kârvân, revân, -feşân, kan, cân, sâye-bân, kemân, kârdân, siyân, müstebân ve beyân" olmak üzere 16 farklı kafiye kelimesi tercih edilmiştir.

Naat türünde yazılan şiirin tamamı Hz. Peygamber'in methine tahsis edilmiştir. Kasidede kâinatın Hz. Muhammed'in nurundan yaratıldığından, hâtem-i enbiya yani son peygamber olduğundan, âlemlere rahmet olarak gönderildiğinden, ayağının toprağının hasta gözlere şifa bahşettiğinden, İslam'ı yüceltmek adına din düşmanlarıyla yaptığı gazalardan, Allah'ın daveti üzerine göğe yükselişinden, dünyayı teşrifine şahit olmak için Hz. İsa'nın çok uzun müddet beklediğinden, mahşer günü isyan ehli de olsa kendisinden şefaata uman hiç kimseyi geri çevirmeyeceğinden ve ümmeti için sürekli gözyaşı döktüğünden bahsedilmektedir.

Mu'tasım-ı Buhârî'nin geriye kalan üç şiiri V. Murat'ın tahta çıkışı üzerine kaleme aldığı cülusiye / methiyelerden ibarettir. Padişahın cülusunu tebrik için yazılan üçüncü şiir, vasıtası mısra olan müzdeviç muhammestir. 8 bentten müteşekkil olan manzumede şair, remel bahrinin *fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün* kalıbını kullanmıştır. Gerek şiirden önceki mensur bölümde gerekse aşağıda yer alan son bendinde belirtildiği üzere mısralardaki mucem ve mühmel harflerin toplamı V. Murat'ın tahta çıkışı olan 1293 / 1876 yılını vermektedir:

Saltanat târîhine her mısra'umdur ey hümâm
İctimâ'-ı mu'cem ü mühmelle tevzih-i merâm
Cümlesinden fehm ider 'akl-ı ma'ârif ihtirâm

¹² Parantez içindeki rakamlar, bent numaralarını göstermektedir.

Dört binle yedi yüz toksanla beş târîh-i tâm
Sâl-i tebrîk-i cülûsa tâc-dârum bin yaşa (b. 8)

Revî harfî “rı (ر)” olan “-âr (ار)” mürdef kafiye ve “-um bin yaşa” redifiyle tanzim edilen muhammesin ilk bentle kafiyeyle olan vasıta mısralarından önceki bölümlerinin de kafiye ve redif açısından zengin olduğu göze çarpmaktadır. Şöyle ki şiirin ikinci bendinde şair, revî harfî “mîm (م)” olan mücerret kafiye ile “-üm” redifini, üçüncü bendinde revî harfî “nûn (ن)” olan “-în (ين)” mürdef kafiyeyle, dördüncü bendinde revî harfî “mîm (م)” olan “-âm (ام)” mürdef kafiye ile “ola” redifini, beşinci bendinde revî harfî “dâl (د)” olan “-ûd (ود)” mürdef kafiye ile “ola ey şehir-yârum işbu yıl” redifini, altıncı bendinde revî harfî “nûn (ن)” olan “-în (ين)” mürdef kafiye ile “sultânumuz” redifini, yedinci bendinde revî harfî “rı (ر)” olan “-îr (ير)” mürdef kafiye ile “ol” redifini ve sekizinci bendinde revî harfî “mîm (م)” olan “-âm (ام)” mürdef kafiyeyle kullanmıştır.

Şair, bahsi geçen manzumesinde V. Murat’ı çeşitli yönleriyle övmekte ve onun için hayır duada bulunmaktadır. Cömert ve hayırsever kişiliğinden, halkına devamlı hizmet ettiğinden, takva sahibi olduğundan, herkese adaletli davrandığından, İslam dinini koruyup gözettiğinden ve heybetiyle düşmanlarına korku saldığından söz eden şair, vasıta mısralarda da görüleceği üzere padişahın ömrünün ve saltanatının uzun olmasını dilemektedir.

Dördüncü şiir, başlığından da anlaşılacağı üzere bir tarih müseddesidir. Hezec bahrinin *mefâ’ilün mefâ’ilün mefâ’ilün mefâ’ilün mefâ’ilün* kalıbıyla kaleme alınan manzume, 16 bentten meydana gelmektedir. Şiirin son bendinin son iki mısrası (Mübârek eyle yâ Rab mülk-i ‘izz-i saltanat dâ’im / Cihân-bân-ı ebed hâmi-i dîn Sultân Murâd Hâna) ebcet hesabıyla V. Murat’ın cülus tarihini (1293 / 1876) vermektedir. Müseddeste revî harfî “nûn (ن)” olan “-ân (ان)” mürdef kafiye ve “-a” redifi kullanılmıştır. Şairin vasıta mısralarından önceki bölümlerde de kafiye ve redifi başarılı bir şekilde tanzim ettiği görülmektedir. Şiirin ikinci bendinde revî harfî “mîm (م)” olan mücerret kafiyeyle, üçüncü bendinde revî harfî “nûn (ن)” olan “-în (ين)” mürdef kafiye ile “-e” redifini, dördüncü bendinde revî harfî “nûn (ن)” olan “-ân (ان)” mürdef kafiye ile “oldı” redifini, beşinci bendinde revî harfî “nûn (ن)” olan “-ân (ان)” mürdef kafiye ile “-ı” redifini, altıncı bendinde revî harfî “elif (ل)” olan mücerret kafiye ile “-dur” redifini, yedinci bendinde revî harfî “ze (ز)” olan “-âz (از)” mürdef kafiye ile “-ı” redifini, sekizinci bendinde revî harfî “elif (ل)” olan mücerret kafiye ile “-yı” redifini, dokuzuncu bendinde revî harfî “nûn (ن)” olan “-ân (ان)” mürdef kafiyeyle, onuncu bendinde revî harfî “nûn (ن)” olan “-ân (ان)” mürdef kafiye ile “vir” redifini, on birinci bendinde revî harfî “rı (ر)” olan “-âr (ار)” mürdef kafiye ile “oldı” redifini, on ikinci bendinde revî harfî “nûn (ن)” olan “-ân (ان)” mürdef kafiye ile “-ı” redifini, on üçüncü bendinde revî harfî “elif (ل)” olan mücerret kafiye ile “-ya” redifini, on dördüncü bendinde revî harfî “nûn (ن)” olan “-ân (ان)” mürdef kafiye ile “-ı” redifini ve on beşinci bendinde revî harfî “rı (ر)” olan “-âr (ار)” mürdef kafiye ile “olsun” redifini kullanan şair, son bendinde ise revî harfî “mîm (م)” olan müesses kafiyeyle tercih etmiştir.

Mu’tasım, V. Murat’ın tahta oturuşunu müjdeleyerek başladığı bu manzumesinde; cihan halkının sevince boğulduğunu, bu müjdeli haberi işiten cümle âlemin malından tasadduk etmesi gerektiğini, Osmanlı topraklarından gam ve kederin çekildiğini, baht ve talihin gözünü açtığını ve İslam ülkesinin abat olduğunu ifade etmektedir. V. Murat’ın sultan olması üzerine hilafet makamının güç kazandığını, dinin ihyası için verdiği her hükmün iki âlemi mamur eylediğini, cihandan küfür ve tuğyanı defettiğini ve adalet hususunda eşi ve benzerinin olmadığını söyleyen şair, padişahın Hızır ve Nuh aleyhisselam gibi uzun ömürlü olması ve tüm düşmanlarına galip gelmesi için dua ve niyazda bulunmaktadır.

“Medhiyye-i Dîger ez-Berây-ı Şehr-yârî” başlıklı son şiir ise bir tarih kıtasıdır. 61 beyitten oluşan şiir, hezec bahrinin *mefâ’ilün mefâ’ilün mefâ’ilün mefâ’ilün mefâ’ilün* kalıbıyla kaleme alınmıştır. Kitanın son beyti (Yetişdi vech-i Hak bin iki yüz toksan üçün sâli / Veliyy-i mülk-i

vâlî-i cihân Sultân Murâd Hâna) ebcet hesabıyla V. Murat'ın cülus tarihine (1293 / 1876) denk gelmektedir. Şair, manzumede revî harfî “nûn (ن)” olan “-ân (ان)” mürdef kafiye ve “-a” redifini kullanmıştır.

Allah'a hamt ile başlayan kıtanın ilk 7 beyti tevhit niteliği taşımaktadır. Bu bölümde yüce Allah'ın “Hallâk” ve “Sübhân” gibi isimleri zikredilmekte; eşi ve benzerinin olmadığı, ona mekân izafe edilemeyeceği, kâinata nizam ve intizam verdiği ve cihan üzerindeki her zerrenin onun varlığına ve birliğine şahadet ettiği vurgulanmaktadır. Sekizinci beyitte ise âlemin baş tacı, peygamberlerin övücü Hz. Muhammed'e salatüselam getirilmektedir. Şiirin geri kalanında V. Murat çeşitli yönleriyle övülmekte ve cülusundan dolayı tebrik edilmektedir. Sade ve etkileyici bir üslupla kaleme alınan manzumede şair, V. Murat'ın tahta oturduğu gün feleğin inci misali yıldızları ayağının altına saçtığını, halkın onun zamanında bolluk ve bereket içinde yaşadığını, cömertliği ve yardımseverliğiyle hazanı bahara tebdil eylediğini, müminlerin emiri ve hilafet meydanının başkomutanı olduğunu, Dârâ, Feridun ve İskender gibi büyük hükümdarların bile kapısında tazimle beklediğini, şiddetli esen rüzgarın mumun alevini söndürdüğü gibi haşmetiyle düşmana korku saldığını söylemekte ve saltanatının Hz. Süleyman gibi daim, ömrünün ise Hızır aleyhisselam gibi uzun olmasını temenni etmektedir.

Mu'tasım-ı Buhârî'nin Türkçe şiirlerini şekil, tür, vezin ve beyit / bent sayısı bakımından aşağıdaki tabloda olduğu gibi özetlemek mümkündür:

Şiir Nu.	Nazım Şekli	Nazım Türü	Vezin	Beyit / Bent Sayısı
1	Muhammes	Naat	Fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün	45
2	Kaside	Naat	Mefâ'ilün mefâ'ilün mefâ'ilün mefâ'ilün	20
3	Muhammes	Cülusiye	Fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün	8
4	Müseddes	Cülusiye	Mefâ'ilün mefâ'ilün mefâ'ilün mefâ'ilün	16
5	Kıta	Cülusiye	Mefâ'ilün mefâ'ilün mefâ'ilün mefâ'ilün	61

2.3. Şiirlerin Çeviri Yazılı Metni

-1-¹³

Evliyâ-yı devlet-i dârü's-sa'âde-i iklîm-i dîn-i mübîn olan zevât-ı 'irfân-simâtuñ merâ'tî-havâtır-ı 'aliyyeleri şafâ-tezyîn-i feyz-i yakîn olındığı der-kâr olup töhmet-kemîn-i zeng-i şükûk u irtiyâb olmaya kim işbu manzûm-ı meymenet-melzûmuñ mebâdî-i laîfesi mezmân-i sa'âdet-i meymân-ini nu'ût-ı kibriyâ-menûñ Hazret-i Mefharu'l-beriyye ve'l-enâm 'aleyhi efdâlü's-şalavât ve's-selâm ile ehl-i beyt-i 'izâm u çihâr yâr-ı kirâmuñ medâyiñ-i 'aliyyelerine bir mazhar-ı bedî' olduğına binâ'en hasbe'l-ihlâş 'afv-ı cerâ'im-i gayr-ı 'adidesinüñ istircâ vü istirhâmı siyâkında Şerîf Mu'tasım-ı Buhârî'nüñ kalem-i 'acz-tev'em-i te'lîf-i raqamından şahîfe-i i'tizâra tevdi' olunup tahrîr olunmuş ise de fi'l-hakîka dergâh-ı 'arş-ı iftihâr-ı nebeviyyeye teveccühen tevcîh idilen ma'zeret-nâmesinüñ bir nüsha-i vecîzesidür ki fuzalâ-yı kirâm ve 'urefâ-yı zevî'l-ihtirâmuñ huzûr-ı şeref-mağşûrlarına takdîm idilmişdür.

(Fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün)

-I-

Ey hudûsuñ bâ'is-i icâd u tekvîn-i kadem
Muşhaf-ı 'izz-i risâlet mebde'üne muhtetem
'Arş-ı ta'zîme yetişdün terk idüp ferş-i harem

¹³ M, s. 58

Maḥv-ı i'cāz-ı 'urūcuñ oldu mevcūd u 'adem
Kibriyā 'izzet serāyına çü vaz' itdūñ ḳadem

-II-

Ey ḥabīb-i ḥāş-ı ḳalb-i ḳudret-i ḳuds-i amān
Kesb-i şūret itdi feyzūñden heyulā-yı cihān
Enbiyā sultānı sensin ey şeh-i peygamberān
İki 'ālem bir ḳalem olmuş ğubāruñdan 'ayān
Tā firāz itdūñ livā-yı ḥamd ü gösterdūñ 'izām

-III-

Ey ğubār-ı şāh-rāhuñdur 'alā vechi'l-yakīn
İftihār-ı enbiyā vü ihtişām-ı mürselīn
Ferş-i 'izzūññün süpürgesi per-i Rūḥu'l-emīn
Hemdür İsrāfīl ü Mīkā'il hevā-ḥ'āh-ı kemīn
Saña cumhūr-ı melā'ikdūr ğulām-ı bī-direm

-IV-

İhtirāmuññun 'aşā-yı 'avnıdur ḥasbe'l-ḳadīm
Zīver-i şun'-ı yed-i beyzā-yı Mūsā-yı Kelīm
Rūḥ-ı enfās-ı Mesīḥe andan esmişdür nesīm
Ḥaşrdur ya'nī ki ḥāk-i pāyūñne faẓl-ı 'azīm
Senden olmuş Ḥıẓr ğitīde ḥayāt üzre 'alem

-V-

Ey sebīlūñ üzre tokuz āsumān bir köhne tās
Şerbet-i yuḥyi'l- 'izām-ı¹⁴ leblerūñ Yezdān sipās
Na't-ı 'ālī-ḳadrūñ ihşāsına vehm olmaz kıyās
Nūr-ı imān eyleyüp andan zamīrüm iktibās
Defter-i taḳşīrüm imḥāsı içün itdüm raḳam

-VI-

Gerd-i na'leynūñden itmiş kesb-i 'izzet tūtiyā
Türbetūñden iktisāb-ı feyz-i 'izzet kimiyā
'Aẓm-i pākinden şeref-sāmān mizāc-ı mūmiyā
Saña ḥācet-mend her vech-ile cem'-i enbiyā
Melce-i ḥacāt-ı 'ālemsin ilā yevmi'l-ḳıyem

-VII-

Ey ḥümāyūn gözlerūññun medḥi mā zāğa'l-başar¹⁵
İhtirām it işbu 'āşī bendeñe ḥüsn-i nazar
Defter-i aḥvālidür dīvān-ı zenb-i muḥtaşar
Yol irişmiş deşt-i taḳşīrāta olmuş der-be-der
Metn-i kirdārına şerḥ olmuş kitāb-ı derd ü ğam

¹⁴ “Ve ḍarabe lenā meşelen ve nesiye ḥalkah ḳāle men yuḥyi'l-'izāme ve hiye ramīm” (Yāsīn, 36/78): Kendi yaratılışını unutup bize örnek getirmeye kalkışıyor ve “Şu çürümüş kemiklere kim can verecekmiş!” diyor [Hayreddin Karaman, Mustafa Çağrıncı, İbrahim Kâfi Dönmez ve Sadrettin Gümüş, *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., 2008), IV/512].

¹⁵ “Mā zāğa'l-başaru ve mā tağa” (Necm, 53/17): Göz ne kaydı ne de hedefinden şaşı [Karaman, Çağrıncı, Dönmez ve Gümüş, *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, V/157].

-VIII-

Ḥ'ābgāhuñdur mūka'ab feyz-i Bîçün-ı Aḥad
Ceẓrinüñ ta'dādı lâ-yuḥṣā vü ḥaşrı lâ-yu'ad
Ka'b-ı âmāline māl olmış ezelden tā ebed
Manşıb-ı ḥıfzına rūḥ-ı enbiyā sedd-i mesed
Mürselîn enfāsıdur ferşine ferrāşu'l-ḥarem

-IX-

Kibriyā 'arşına dergāhuñ olup vāzıḥ delîl
Sāḥa-i feyzine ferş olmış cebîn-i Cebre'l
Çeşme-i Ḥayvān u Kevşerdür sebîline sebîl
Ḥıẓr sākî ḥür sāğar-keş şarābı selsebîl
Kāse-i la'l-i leb-i ḥürin gedā-yı cām-ı Cem

-X-

Cebhe-sāy-ı pāye-i mihrābı tokuz āsumān
Kes-bi feyzinden şeref-sāmān zemîn ile zamān
Südde-i bâbü's-selāmıdur melā'ik pās-bān
Ehl-i 'illiyîne her bir ḥıştı bir ḥırz-ı amān
Mağfîret-sāmān serāynuñ ferşidür levḥ u kalem

-XI-

Ravza-i Rıdvān buḳ'ına du'ā-güy-ı kādīm
Şem' ü kandîline mihr ü meh rızā-cüy-ı şamīm
Ḥatm olınmış levḥ-i ta'zîmine tenzîl-i 'Alīm
Her ḳapısı Ka'be-i ḳudse şırāt-ı müstakîm
Beyt-i ma'mûr âsitânına ḡulām-ı bî-direm

-XII-

Saḳf-ı a'lāsına naşb olmış ḥümāyûn her sûtûn
Her biri nûr-ı mücessemdür sa'âdet reh-nümûn
Şun'-ı Mūsāsına yāḥüddür 'aşā-yı kâf u nûn
Her birin ta'zîmine tokuz felek egmiş boyun
Maskaṭ-ı re'sine tuğrā-yı sa'âdetdür raḳam

-XIII-

Cādde-i bi'set-serāyuñda melā'ik şaf-be-şaf
Olmış İsrāfîl-i āheng-i sūrûd-ı lâ-teḥaf
Mağfîret sūrın şalāsı-çün idüp 'arz-ı şeref
'Ālem-i ma'nādudur cürm ehlişüz itmek esef
Eylesün 'arz-ı te'essüf kimse kimdür cürmi kem

-XIV-

Leşker-i naşr iftiḥārına durur Bedr ü Ḥuneyn
Ḥalka-i āvāze-i teslîm-i ḡuş-ı ḥāfıḳayn
Hem Tebûk ile Uḥud itmiş cihādı farz-ı 'ayn
Ḥubb-ı enşār-ıla a'vānı durur İslāma deyn
Ger melekdür ya beşer ya cin bu ma'nādur e'am

-XV-

Zülf-i 'anber-büy-ı müşğ-efşānıdur ḥasbe'l-miṣāl
Leyletü'l-ḳadr-i sa'âdet âyet-i şubḥ-ı celāl

Eylemiş tecvîz-i ahkâm-ı teselsül fi'l-me'âl
Sâyesidür ism-i a'zam dek hafâsı lâ-yezâl
Müntehab her halkasından devr-i mevcûd u 'adem

-XVI-

Hâtemüñ nakşı olup tuğrâ-yı tenzîl-i 'Alîm
Keffüñ i'câzından ahcâr oldu Mûsâ dek kelîm
Bir şehâdet-nâmedür elķābuña olmuş raķîm
İki 'âlem iftiķârı olduķuñ-ķün iki mîm
Yok durur ahkâm-ı ķadr ü 'izzîne lâ vü ne'am

-XVII-

Bî'setüñdür bâ'îs-i hengāme-i 'arz-ı vücûd
Bü'l-beşer vecheyn melâ'ik sen içün itmiş sücûd
Hâk-i pâyüñ eylemiş izhâr-ı künh-i faẓl u cûd
İki 'âlemni senüñ-ķün halk kılmışdur Vedûd
'İllet-i ģābî-i mevcûdâtadur vechüñ 'âlem

-XVIII-

Ey nigāh-ı dîde-i kevneyne nûr-ı iftiķâr
Ėarķa-i tûfân-ı 'işyānam baña ol dest-yâr
Ey şeffî-i müznibîn v'ey rahmet-i Perverdigâr
Dest-gîrüm ol şefâ'at eyle kılma şerm-sâr
Nāzenînümsin niyāzum üzre 'afvuñ eyle zām

-XIX-

İftiķâr-ı dîde-i şıdkumdur ey rahmet-şî'âr
İ'tikād-ı tütüyâ-yı hâk-i pây-i ķār-yâr
Ya'nî Bû Bekr ü 'Ömer 'Osmān 'Aliyy-i nām-dâr
Her birisi Ka'be-i dîn üzredür bir şehir-yâr
Ėār-yāruñ hürmeti-ķün ihtirām eyle kerem

-XX-

Maṭla'-ı envār-ı hürşîd-i hilāfet şāh-ı dîn
Kıble-i dîne birinci rûkn-i 'âlem-āferîn
Hubbıdur tuğrâ-yı Kābûs-ı mebdâ-i yakîn
Hâzret-i Şiddîķ-ı yâr-ı ģār-ı fahr-i mürselîn
Evliyâ-yı devlet-i İslāmadur emri ehem

-XXI-

Ya'nî Bû Bekr ol nuḥustîn muķtedâ-yı ķār-yâr
Sırr-ı Hâķķa maḥrem-i rāz u Nebîye yâr-ı ģār
Ėāferîniş üzre ta'zîmi olunmuş iftiķâr
Ka'be-i dîne esās u kıble-i Hâķķa medār
Şadr-ı âl-i a'zam-ı peyġamber-i 'ālî-ḥaşem

-XXII-

Mesned-i 'adl üzre 'ālî-muķtedâ-yı tâc-ver
Devlet-i İslāma ikinci şeh-i vālâ-siyer
Hâķķı bātıldan ayırmış 'arz idüp hüsn-i nāẓar
Ma'delet devlet-serâyınuñ şehi ya'nî 'Ömer
'Ėlemüñ teşķîrinedür şafder-i nuşret 'âlem

-XXIII-

‘Ömer-i Fârûk-ı a‘zam a‘del-i şahb-ı kirâm
Bulmuş andan destgâh-ı ‘adl ü ihsân intizâm
Hük-m-i dîn üzre çok itmiş ‘arz-ı feyz-i ihtimâm
Görmüş İslâm ihtimâmından kemâl-i ihtirâm
Farzdur ta‘zîmi ehl-i dîne tezyîfî eşem

-XXIV-

Ol üçünci şehr-yâr-ı dîn şeh-i misli ‘adîm
Hâzret-i ‘Osmân-ı zü’n-nüreyn ebu’l-fazlu’l-‘azîm
Hüs-n-i hattından şeref tahrîr-i Kur‘ân-ı Kerîm
Kilk-i lutfından olup taşhîh-i tenzîl-i ‘Alîm
Muhterem dâmâd-ı Peygamber durur ol zû-haşem

-XXV-

Nür-i ‘ayn-ı risâletle olup bister ‘ayâr
Kesb-i feyz itmiş hayâsından cebîn-i rûzgâr
Eylemiş tevşîh-i vahy-i sermedî-i Kird-gâr
Kürsî-i şâlişde ol şehdûr hilâfet iftihâr
Zîr-i meşq-i kilk-i kuds inşâsıdur levh u kalem

-XXVI-

Mağzen-i esrâr-ı Sübhânîde dördünci emîn
Hıfz-ı bâzû-yı Hâk üzre kuvvet-i bâzû-yı dîn
Şîr-i bî-hemtâ-yı dest-i kudret-i dünyâ vü dîn
Murtaza ya‘nî ‘Alî dâmâd-ı fahrü’l-mürselîn
Zü’l-fekârına kazâ ile kader itmiş kâsem

-XXVII-

Bâb-ı dârü’l-‘ilm-i Yezdân şîr-i dergâh-ı İlâh
Hâzret-i Peygambere ‘amm-zâde-i ‘âlem-penâh
Fâtih-i Hayber ‘Alî zür-âver-i bî-iştibâh
Kâ’inâta andan olmuş feth-i nuşret rû-be-râh
‘Anterin katlinden olmuş tîğ-ı teshîri dü-dem

-XXVIII-

Ka‘be-i teshîr-i mülk-i mâ-yecî’ ve mâ-mezâ
Kuvvet-i bâzû-yı hük-m-i devlet ü dîn-i kazâ
Tâc-dâr-ı lâ-fetâ illâ ‘Aliyyü’l-Murtaza
Muhterem dâmâd-ı hâş-ı şâfi‘-i rûz-ı cezâ
Nür-ı beyzâ-yı nübüvvedür harîmine harem

-XXIX-

Aşl-ı sâdât-ı ‘izâma mehd-i ‘ulyâ-yı güzîn
Bânû-yı ferzâne-i nisvân-ı firdevs-i berîn
Cüft-i ‘işmet iftihâr-ı câ-nişîn-i çârümîn
Fâtîma ya‘nî ki nür-ı dîde-i fahr-i mübîn
Perde-i kudse hümâyûn nev-‘arûs-ı zî-aşam

-XXX-

Hûrlaruñ iftihâr-ı dîde-i cân-perveri
Hep peyem-ber-zâdeleruñ server-i ‘âlî-feri

Bint-i 'işmet-ittisâm-ı Hâzret-i Peyğamberi
Baħr-i ta'zîm-i risâletüñ hümâyûn gevheri
Hacle-i nüzhetde rû-pûş-ı sa'âdet müttesem

-XXXI-

Ol iki serv-i teğaddes nâz-ı 'illiyyîn çemen
Mihr-i ve'd-đuhâ Hüseyn ü mäh-ı mâ-evhâ Hasan
Her biri şem'inedür envâr-ı lâ-reybî leken
Cism-i mevzûnına târ ü pûd-ı 'işmet pîrehen
Nûr-i 'ayn-ı 'Alî sıbt-ı Nebiyy-i muhterem

-XXXII-

Evc-i ta'zîm-i nübüvvet üzre iki mihr ü mäh
Dîde-i peygamberîye nûr-ı nîrû-yı nigâh
Rûh-ı kalb-i pâk-i 'âlî-şîr-i dergâh-ı İlâh
Raħmet iklîmine iki şâh-zâd-ı kec-külâh
Ağlaram ol kimseye kim anlara itmiş sitem

-XXXIII-

Her birinüñ hâk-i pâyinden Süreyyâ vü şerâ
Cism-i hâk-âlüdesinüñ şafhasın rûşen-geri
Lâ-fetâ haşmet serâyınuñ hümâyûn serveri
Gerd-i râhıdur peyember-zâdelerüñ efseri
Âh o elden kim içürdi kan u teklîf itdi sem

-XXXIV-

Feyz-i firdevsine iki tûbâ-yı havrâ esîr
Ya şeref evcine iki âfitâb-ı bî-naẓîr
Her birinüñ sâyesinden muhtaşar mihr-i münîr
Sa'd-ı ekber intisâbından sa'âdet dest-gîr
Farzdur ta'zîmi hâlk üzre 'Arabdur ya 'Acem

-XXXV-

Encüm-i evc-i hidâyet dirler aşhâb-ı kirâm
İşbu maẓmûndur kelâm-ı efşah-ı hayru'l-enâm
Cümlesin ta'zîmi farz-ı 'ayndur sebbi harâm
İtme ibrâz-ı ta'annüd bu hadîse iltizâm
Yoksa şeytân hem ider la'n ey sefîh [ü] 'aklı kem

-XXXVI-

Ol sefeh-sâmân ki meşķ-i küfr idüp 'arz-ı şî'âr
Zümre-i şahb-ı 'izâma ta'n itse âşikâr
İki kevn üzre olur rûy-ı siyâh-ı şerm-sâr
Düzaħ içre hâline iblîs ağlar zâr zâr
Nev-bahâr-ı raħmet esmez mezra'ına hîç dem

-XXXVII-

Bu mübârek zümreye ta'n itme ey şeytân-sirişt
Hüsni-â mâli kılup 'arz-ı medâr-ı fi'l-i zîşt
Huld bağın eyleyüp pedrûd idüp terk-i bihişt
Yoksa terk-i mescid it ol 'âzim-i deyr ü künişt
Ya çekil bu fi'l-i zîştünden sen ey şeytân-şiyem

-XXXVIII-

İftihâr eyler vücūd-ı bed-siriştünle cahîm
H'âce-i dersün durur telbîs-i şeytân-ı racîm
Huldinün cennet-serâyından saña esmez nesîm
Çünkü hüküm itmiş 'azābuñ üzre Raḥmān u Raḥîm
Dergeh-i iblîse olduñ mı gulām-ı bî-direm

-XXXIX-

Çok esef dîn mebde'inden kılmaduñ feyz iktisāb
Sebb idüp İslām esāsınun yazuk itdün ḥarāb
İşbu kavlüñden zamîrüm oldu ḳan baḡrum kebāb
Taş degül göñlüm ki tā gösterse bu ḥarfîñe tāb
Farzduṛ tîḡ-ı ḳazāya lehceñi itsün ḳalem

-XL-

H'āh tanzīmāt olınsun h'āh fermān-ı İlāh
Ehl-i İslāmun 'umūmın sebbidür bî-şek günāh
Nerde ḳaldı kim 'izām-ı dîne olsun iştibāh
Oldı ma'lūmum ki ḥāsiddür birinci rū-siyāh
Bes ḥulūdıdur cehennem şu'lesine muḡtenem

-XLI-

İsteseñ ger neyl-i feyz-i raḥmet-i Perverdigār
Ḥilye-i tecdîd-i imān it yeñiden ihtiyār
Bu sözüñden tevbe-i ḥāş-ı naşūḥ it āşikār
Zümre-i aşḥāba ol iḥlāş-mend İslāmvar
İşbu ḥayzuñ tevbe ḡuslinden olur tıhra 'alem

-XLII-

Ey Ḡafūr-ı lem-yezel keşşāf-ı bî-temsîl-i rāz
Eylerem taḳşîr-i nā-ma'dūdumuñ 'afvın niyāz
Her nite kim çok durur taḳşîrüm ü taḥsînüm az
Baḳma taḳşîrime 'afv it ey Kerîm-i kār-sāz
Cādde-i ibrāz-ı 'ișyān üzre ḡāyet muḡtaram

-XLIII-

Pāye-i taşdıḳ u imānumnı ey Rabb-i enām
Dîn-i pāk-i Aḥmed-i muḡtār ile it müstedām
Ḥubb-ı aşḥābı ile ref' eyle ḳalbümdeñ zalām
Çār-yār-ı bā-şafānuñ ḥaḳḳı 'afv it ihtirām
Ḥātîr-ı 'ālîsini şay bendeñe eyle kerem

-XLIV-

İ'tikādum bāḡını ey Kird-gār-ı ḥayr u şer
Ḥızr-ı sünnet āb-ı ḥayvānından eyle sebz ü ter
Kevşer-i firdevs-i nu'māniden itḡil kām-ver
İşbu yoldan ḡayrı her yol olsa ol yoldan ḳotar
Faḡr-i mevcūdātuñ āl ü şaḥbına ben çākerem

-XLV-

Üç lisān ile idüp ibrāz-ı ḥüsn-i şıdk-ı ḥazm
Eyledüm medḥ-i bülend-āvāzesini şerḥ u nazm

İşbu medhüm hürmeti gayzuñı yâ Rab eyle kez̃m
Mu'tasım cürmine kahrũñ itmeye inşâ-yı rezm
Cümle takşîrâtumuñ 'afvını senden isterem

-2-¹⁶

Na't-ı Hâzret-i Nebevî

(Mefâ 'ilün mefâ 'ilün mefâ 'ilün mefâ 'ilün)

1. Vücûduñ bâ'is-i halk-ı cihândur yâ Resûlallâh
Zuhûruñ gâyet-i kevn ü mekândur yâ Resûlallâh
2. 'Urûcuñ aḥşamı mi'râc-ı ta'zîm-i celâlûñden
Birinci pâye tokuz âsumândur yâ Resûlallâh
3. Kef-i i'câz-ı âyîn-i sa'âdet-âferîñüñe
Ḥaşâ bir tûtî-i şîrîn-zebândur yâ Resûlallâh
4. Ğubâr-ı kemterîn-i şâh-râh-ı sidre-ta'zîmüñ
Cevâhir sürme-i 'ayn-ı zamândur yâ Resûlallâh
5. Mesîḥ u Mûsâ istikbâl-i teşrîf-i kudûmüñ-çün
Kühen-sâlâr iki kârvândur yâ Resûlallâh
6. Zihî maḥşerde rahmet-ḥ'âh-ı cumhûr-ı cihândur sen
Dem-i âḫirde hem ḥükmüñ revândur yâ Resûlallâh
7. Nîgeh-bân-ı makâm-ı milletüñ Sübbûḥ ile Ḳuddûs
Mu'inüñ 'avn-i Ḥallâk-ı cihândur yâ Resûlallâh
8. Yedüñ kânı saçup yâkût 'arz-ı i'tibâr üzre
Kefüñ bahrı dür-i rahmet-feşândur yâ Resûlallâh
9. E'azz-i mürselîn sultân-ı ḥayl-i enbiyâ ya'nî
Aduñ peygamber-i âḫir-zamândur yâ Resûlallâh
10. Beḳâ evcine çün pervâz kıldı tâ'ir-i rûḥuñ
Fırâkuñdan melâ'ik ḳalbi ḳandur yâ Resûlallâh
11. Şu'a'-ı âfîtab-ı şer'-i 'âlî-i hümayûnuñ
Ziyâ-baḥş-ı zamîr-i ins ü cândur yâ Resûlallâh
12. Ğazâ yevmi olup Nâmûs-ı Ekber peyk-i iclâlüñ
Başuñ ebr-i rahmet sâye-bândur yâ Resûlallâh
13. Olup destüñde tîğ-ı iktidâr-ı kudret-i Yezdân
Ḳazâ tîr ü ḳader hem bir kemândur yâ Resûlallâh
14. Burâkuñ ḳâ'ididür ḥarf-i sübhânellezî esrâ¹⁷
Rikâbuñda melek ḥayli revândur yâ Resûlallâh

¹⁶ M, s. 70.

¹⁷ "Sübhânellezî esrâ bi-'abdiḥî leylen mine'l-mescidi'l-ḥarâmi ile'l-mescidi'l-aḳşallezî bâreknâ ḥavlehü li-nuriyehü min âyâtinâ inneḥü hüve's-semî'u'l-başîr" (İsrâ, 17/1): Bir gece, kendisine bazı ayetlerimizi gösterelim diye kulunu Mescid-i Harâm'dan çevresini mübarek kıldığımız Mescid-i Aksâ'ya götüren Allah eksikliklerden münezzehtir. O, gerçekten işitendir, görendir [Karaman, Çağrıcı, Dönmez ve Gümüş, *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, III/457].

15. Hevâ-yı enfüs ü âfâk-ı şer' u millet-i pâküñ
Şeref-bahş-ı zemîn ü âsumândur yâ Resûlallâh
16. Każâ dîvân-ı ta'zîm-i hümayûnuñda bir kâtib
Kader hem anda 'âlî-kârdândur yâ Resûlallâh
17. Şefâ'at-hâne-i lutfuñda her 'aşî-i câfinüñ
Şalâh ehli ile kadri siyândur¹⁸ yâ Resûlallâh
18. Kemâl-i 'izzetüñ ey şehr-yâr-ı enbiyâ-çâker
Cemî'-i kâ'inâta müstebândur yâ Resûlallâh
19. Olup âzürde keşş-i nâzüküñ seng-i kanâ'atden
Dilüñ ümmetleri fikriyle kândur yâ Resûlallâh
20. Delîl-i aḥter-i sa'd iftirânuñ süre-i Ve'n-Necm¹⁹
'Ulüvviñe denî 'atf-ı beyândur yâ Resûlallâh

-3-²⁰

{'Uḡûl-i fuḡûl-i erbâb-ı ma'ârif-e ḡafî olmaya kim}

İşbu yedi tahmîs-i meymenet enîs-i şehr-yâr-ı devlet iftiḡâr-ı şehen-şâh-ı millet medârumuz kıble-i selâṭîn şâhib-kırân Sultân Murâd Hân-ı Hâmis Ḥazretlerinüñ cülûs-ı mes'adet-i me'nûs-ı hümayûn-ı ḡusrevâneleri ile serîr-i saltanat-ı ḡilâfet-i 'uzemâ-yı İslâmîye muvaffak olduḡunuñ târiḡ-i ta'zîm-i pâsuḡ-ı ḡüzidesin mukteżâ-yı sa'âdet ihtivâsınca ḡasbe'l-iftiḡâr Mu'tasım-ı Buhârî'nüñ ḡâme-i 'acz-i hengâmesinden raḡam-tırâz-ı şafḡa-i ihtişâm olup zuhûra gelen bir medḡiyyedür ki her mışra'ı ifâ-yı târiḡ-i mebrûk içün kâfî ve daḡı her mışra'uñ ḡurûf-ı mu'cemesi veyâḡûd müḡmelesi âḡir mışra'laruñ beherinüñ ḡurûf-ı mu'ceme veyâḡûd müḡmelesiyle bir şûret-i şâḡiḡa ile cem' olındıḡı ḡâlde daḡı târiḡ-i mezkûr edâsına ifâde-i vâfiyesi olarak cülûs-ı hümayûn-ı şehr-yâr-ı içün yalnız 4795 kerre ifâde-i târiḡ-i mezkûra mazḡar-ı bedî' olduḡı câlib-i diḡkat-i naḡar mûlaṭṭifet-i eṡer-i erbâb-ı 'irfân olup ḡuzûr-ı fuḡûl-i 'uḡâlâya tevdi' olındı ise de ḡaṡâsına muṭṭalî' olanlardan taṡḡiḡi recâ olunur.

(Fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün)

-I-

Ey 'âlem ḡaşme mu'azzez kâḡ-kârum biñ yaṡa
Bî-'adilüm şâh-ı deḡr âbâd-kârum biñ yaṡa
Sâye-i Bârî şavâb-ı âṡikârum biñ yaṡa

Dâ'im ol ey şâh-ı mülk-i bir ü barum biñ yaṡa
Pâdişâhum biñ maḡal âl re'y-dârum biñ yaṡa

-II-

Ey mu'azzez pâdişeh ey şehr-yâr-ı aḡlemüm
Şâ'ibü't-tedbîr ḡuṡb âyîn-i nihâd ekremüm
Ḥâmî-i şavb-ı mübîn-i dîn ü taḡvâ-perverüm
Vâhib-i ḡayrum zihî devr-i e'azzi aḡkemüm
Ḥaḡ eḡânîmüm birinci mülk-dârum biñ yaṡa

-III-

¹⁸ Doğrusu "siyyân" (birbirine denk, eşit) olup vezin gereḡi bu şekilde yazılmıştır.

¹⁹ Kur'an-ı Kerim'in 53. suresi olup 62 ayetten oluşmaktadır.

²⁰ M, s. 72; B, ikinci kısım s. 3.

‘İzz ü ikbâli teveddüd resm-i devrânı güzîn
Bâ‘ış-i zeyn-i medâr-ı sikke-i rûy-ı zemîn
Übhet-i ‘ayn-ı müdün-sâmânıdur bârîk-bîn
‘Âlim-i re’y-i mübîn ü dürr-i bihbûdı şemîn
Şâh ol biñ yıl edeb-ver kâm-kârum biñ yaşa

-IV-

Şîve-i ‘adli müşâr-ı zîver-i eyyâm ola
Cümle bed-kîş-i keder-a‘lâmı şubhı şâm ola
Devr-i tevķiri mübîn ismi ebed-encâm ola
Herze-güş a‘dâ-yı bed-eyyâmı zehr-âşâm ola
Kıble-i yümne karîbüm hem nigârum biñ yaşa

-V-

Küll-i bâbı sūd ola ey şehr-yârum işbu yıl
Sūd ile bihbūd ola ey şehr-yârum işbu yıl
Hep sihâmı būd ola ey şehr-yârum işbu yıl
İsmi būd-ı cūd ola ey şehr-yârum işbu yıl
İşbu yıllı yâver-i emced mekârüm biñ yaşa

-VI-

K‘ey mu‘izz-i sa‘d-ı âşarı mübîn sultânumuz
Zîb-i devlet ekrem-i râh-ı yakîn sultânumuz
Yüziden envâr-ı tã‘atdur bihîn sultânumuz
Bâzû-yı takvâ murâd-ı mühr-i dîn sultânumuz
‘İlm-i memdûhı mu‘azzez kâm-kârum biñ yaşa

-VII-

Ey şeh-i vâlây-per bî-şibh-i ‘âlem-gîr ol
Ya‘nî nehc-i mülke ‘âlim hubb-ı bî-takşîr ol
Päye-i ikbâle kâ‘im medhîdür ta‘bîr ol
Bâb-ı ‘âlîye hıdv-i cevheri iksîr ol
Pâdişâh-ı harbî ‘âlem-yâdigârum biñ yaşa

-VIII-

Salâtanat târîhine her mısra‘umdur ey hümâm
İctimâ‘-ı mu‘cem ü mühmelle tevzîh-i merâm
Cümlesinden fehîm ider ‘âkl-ı ma‘ârif ihtirâm
Dört biñle yedi yüz toksanla beş târîh-i tām
Sâl-i tebrîk-i cülûsa tãc-dârum biñ yaşa

-4²¹

Şehr-yâr-ı gîrî-sitân Sultân Murâd Hân Hazretlerinin cülûs-ı hümayûn-ı husrevâne-i
mülûkâneleri için Mu'tasım-ı Buhârî'nin tanzîm buyuran târîh müseddesidür

(*Mefâ ‘ilûn mefâ ‘ilûn mefâ ‘ilûn mefâ ‘ilûn*)

-I-

²¹ M, s. 73; B, ikinci kısım s. 4.

Beşâret müjdesi cumhûr-ı ehl-i dîn ü îmâna
Nüvîd-i feth-i nuşret düdmân-ı pâdişâhâna
Şalâ-yı mefhâret ya'nî cemî'-i tâc-dârâna
Ki tâlî' oldu sultân-ı sa'âdet taht-ı devrâna
Müsellem oldu devlet şehr-yâr-ı şehr-yârâna
Şeh-i rûy-ı zemîn hâkân-ı dîn Sultân Murâd Hâna

-II-

Zihî baht-ı bülend ü tâlî'-i ferhunde-i hurrem
Şeref kesb itdi andan tâc-ı taht-ı 'âlem ü âdem
Meserret 'arz-ı iqbâl eyledi ya'nî çekildi gam
Cülûs itdi çü taht-ı devlet üzre husrev-i a'zam
Mübârek eyle yâ Rab işbu tâc-ı devleti her dem
Emîrû'l-mü'minîn ol sâye-i bîçün-ı Yezdâna

-III-

Olındı lutf-ı Yezdân yâver ol şâhen-şeh-i dîne
Ki tevķî'-i cülûs itdi serîr-i 'izzet-âyîne
Hilâfet kenz-i lâ-yefnâsı²² çıkdı mülk-i ta'yîne
Olup a'dānuñ efkârından imhâ buğz ile kîne
Didi tâ çarh-ı ahdardur müzeyyen mâh u pervîne
Murâd-ı dîn ü devlet ola dâ'im taht-ı devrâna

-IV-

Cülûs-ı husrevi çün zînet-ârâ-yı cihân oldu
Şerî'at kesb-i kuvvet itdi dîn şâhib-kırân oldu
Meserret 'arz-ı servet kıldı gam bî-hân ü mân oldu
Keder mağmûm olındı 'îş ü 'işret şâd-mân oldu
Murâdına irişdi dîn ü devlet hak 'ayân oldu
Tılısm-ı kudret-i haşmet serâyı mülk-i imkâna

-V-

Ola yâ Rab cihân devlet-serâyınuñ senâ-h'ânı
Hayât-ı Hızr u 'ömr-i Nûh u cezr-i ka'b-ı âvânı
Kavî bünyâd ola icrâ-yı şer' u dîne fermânı
Şeref buldı kudûminden serîr-i mülk-i hâkânî
İdüp sāmân-ı servet lutf-ı Hakdan hükmi-i devrânı
Muṭî'i cümle halk-ı 'âlem olsun şâd-kāmâna

-VI-

Hilâfet tahtına kim Ka'be-i dîn ile dünyâdur
Şehen-şâh-ı cihân Sultân Murâd-ı hâmis ahrâdur
Hümâyûn husrev-i dîn dâr-ı 'âlem-gîr-i dānâdur
Cihân-ârâ-yı devlet şehr-yâr-ı kişver-ârâdur
Ki dîn ihyâsına her hükmi i'câz-ı Mesîhâdur
İki 'âlemni ma'mûr eyledi çün geldi fermâna

-VII-

Te'alallâh zihî sultân-ı 'âlem husrev-i gâzî
'Adâlet üzre farz olmaz ki olsun mişl ü enbâzı

²² “(Kanaat) tükenmez bir hazinedir” [Mehmet Yılmaz, *Kültürümüzde Ayet ve Hadisler (Ansiklopedik Sözlük)* (İstanbul: Kesit Yay., 2013), 354, 367].

Cihân-ı devlete çün eyledi ta'zîm-i âğâzı
Mesîh-i mülk olup ihyâ-yı millet kıldı i'câzı
Cemî'-i şehîr-yârânun olındı şâh-ı mümtâzı
Celâletle oturdu çün serîr-i zıll-i Raḥmâna

-VIII-

Felek itdi nişâr-ı maḳdemi 'ıkd-ı Süreyyâyı
Taşadduḳ eyledi baḥr efser-içün dürr-i yektâyı
Zer ü sîmini kân saçdı görüp ḥâk-i kefi pâyı
Semendin na'li çün 'arz eyledi gerdün yeñi ayı
Berûmend-i cülûs itdi çü taḥt-ı 'âlem-ârâyı
Ebed bünyâd ola yâ Rab bu devlet ol cihân-bâna

-IX-

'Umûm-ı ḥalka tebşîr eyledi ibrâz idüp i'lân
Kemâl-i 'arz-ı ta'zîm eyleyüp dellâle-i devân
Ki îfâ-yı teşekkür eyleñiz taşdîḳ idüp sâ mân
Olındı şehîr-i dîne çün murâd saltanat-ı sultân
Murâdına yetişdi millet-i İslâm ile imân
Hümâ-yı zıll-i Yezdân sâye saldı fark-ı şâhâna

-X-

İlâhî ḥanumuz Sultân Murâda 'izzet ü şân vir
Ḥayât-ı Ḥızr u 'ömr-i Nûḥ u hem mülk-i Süleymân vir
Zamân-ı devletine nuşret-i bî-ḥadd ü pâyân vir
Mu'azzez kıl vücûdın destgâh-ı 'adl ü iḥsân vir
Cemî'-i mülketine servet-i mülk-i firâvân vir
Ki teşhîr eylesün yüz biñ cihân a'dâyı her âna

-XI-

Uyandı baḥt u tâli' açdı göz iḳbâl yâr oldı
Ki çarḥ-ı dîne ḥûrşîd-i murâdum âşikâr oldı
Cihân-ı ma'delet Sultân Murâd Ḥân şehîr-yâr oldı
Serîr-i pâdişâhîde şerefle ber-ḳarâr oldı
Anun vaşfına kıl kûm lüccesi gevher-nişâr oldı
İder her dânesi 'arz-ı tefevvûḳ dürr-i ḡaltâna

-XII-

Zafer vir yâ İlâhî düşmenine âl-i 'Osmânı
Ki ref' itsün cihândan kuvveti küfr ile tuḡyânı
Hem âbâd eylesünler ḥıttâ-i İslâm u imânı
Muvaffaḳ eyle naşra luṭf idüp tevḫîḳ-ı Rabbânî
Çü kıldun taḥt-ı dîne pâdişeh Sultân Murâd Ḥânı
Müşerref eyle yâ Rab devlet-i 'ömr-i firâvâna

-XIII-

Zihî oldı muvaffaḳ ehl-i imân luṭf-ı Mevlâyâ
'Adâlet ḥükmi 'arz itdi tecemmül rûy-ı dünyâyâ
Muzaffer oldı İslâm ile imân ehli a'dâyâ
Murâd-ı saltanat gösterdi yüz a'lâ vü ednâyâ
Tevaşşul itdi dünyâ ile dîn feyz-i temennâyâ
Ḥayât üzre yine emniyyet oldı ḥaşıl insâna

-XIV-

İlâhî şehir-yâr-ı mülk-i dîn Sultân Murâd Hânı
‘Adû katliyle ‘âlem-gîr ola şemşîr-i bürrânı
Olup âbâd ta‘dîl-ile iklîm-i Müselmânî
Rikâb-ı devletine koşdura gerdün-ı gerdânı
İdüp pîrâye-i hükûm-i ‘adâlet naşş-ı Furkânı
Cihân-ı feth u nuşret sâye-i ta‘zîm-i Yezdâna

-XV-

İlâhî pâdişâhum devletüñ ‘âlem-medâr olsun
Vücûduñ Hızır dek âfâk üzre iştiâr olsun
Serîrûñ sâyesine dîn ü devlet pâyidâr olsun
Derûñ pâ-bûsı hûrşîd-i cihâna iftihâr olsun
Hemîşe rûzgâr haşmetinüñ hengâme-dâr olsun
Serây-ı ‘izzet-i devrâna dâ’im pâdişâhâna

-XVI-

Didi ‘aql-ı medâyiğ-perver-i tahkîk-pîrâ’im
Olup dârü’l-fünûn-ı hizmet-i târîhine kâ’im
Cülûs-ı şehir-yâr-ı dînedür şâyeste inşâ’im
İki târîh için ey **Mu’tasım** bu beyt-i a‘lâ’im
Mübârek eyle yâ Rab mülk-i ‘izz-i saltanat dâ’im **1293**
Cihân-bân-ı ebed hâmi-i dîn Sultân Murâd Hâna **1293**

-5-²³

Medhiyye-i Dîger ez-Berây-ı Şehir-yârî

(*Mefâ’îlün mefâ’îlün mefâ’îlün mefâ’îlün*)

1. Zihî hamd ol cihân-bân-ı ebed şâhen-şeh-i sermed
Serîr-ârâ-yı ‘arş-ı lem-yezel Hallâk u Sübhâna
2. Tekâddes mülkinüñ bî-mişl ü bî-hemtâ zeber-desti
Ki tahkîkından itmek bahş ğayrındandır efsâne
3. Birinci lâ-mekân sermed serâyınuñ cihân-dârı
Ki kaşr-ı kuds-i bî-temşîlidür bî-kâh u kâşâne
4. Kemîn efsürde dârü’s-şun‘-ı hayret destgâhından
Bu toğuz nîl-gün kâh-ı zeberced sakf-ı ber-hâne
5. Zihî ol lâ-mekân kim her kime ayrı mekân virmiş
Melek ki çarhı cinne jerfi rûy-ı arzı insâna
6. Hakîmi kim sinîn ü eşhür ü eyyâm u âşâli
Sîpihr ü mihrüñ itmiş cünbişinden vaz‘ mîzâna
7. Tılsım-ı cilvegâh-ı ‘arz-ı tevîd-i zühûrında
Şehâdet-nâmedür her zerre bir hûrşîd-i tâbâna
8. Şalât ol fahr-i cem‘-i enbiyâ tâc-ı ser-i ‘âlem
Hümâyûn kurre-i nûr-ı nigâh-ı ‘ayn-ı Yezdâna

²³ M, s. 75; B, ikinci kısım s. 6. / M nüshasının son sayfaları kopuk olduğu için tamamı 61 beyitten oluşan bu şiirin sözü edilen nüshada ilk 32 beyti yer almaktadır.

9. Saçar dürr nuṭṭ-ı isti'dād her maşnū' şükkrinden
Cülūs-ı şāh-ı sa'd-āmālī tekrīm itdi devrāne
10. Zihī sultān-ı şāhib-devlet ü dīn-i hümāyūn kim
Olinmış sa'd-ı ekber şem'-i mevlūdına pervāne
11. Şeref kadrinden itmiş kesb-i nūr-ı neyyir-i a'zam
Koşup nev-rüz-ı teşrīfnde bī-bākāne her yana
12. İdüp kuḥlū'l-cevāhir sa'd-ı aşgar ḥāk-i pāyinden
Sa'ādet i'tikād-ı rāḥat itmiş vuşlatın cāna
13. Öpüp nīrū vü ṭālī' ferş-i ta'zīm-i kudūmından
Sürüp yüz meymenet pāyine yūmn ü sa'd dāmāna
14. Mehi ikbāle nūr-ı çeşmi yevmi baḥta hem-bister
Şebi devlet ile hem-ḥābe şubḥı feyze hem-ḥāne
15. Zafer ḥıdmet-şī'ārı feth ile nuşret fedā-kārı
Refāhiyyet nemek-perveri vü kaḥt aña bī-gāne
16. Zihī nazm-ı bedī' ü gevher-i nā-yāb-ı ḥayriyyet
Mükerrrem-midḥat-i 'ālī vü evşāfından efsāne
17. Felek encüm cevāhir pāresin 'arz-ı nişār itmiş
Cülūsı aḥşamı ḥāk-i kef-i pāyine merdāne
18. Zihī ṭālī' aña kim sa'd-aḥterlik olup reh-ber
Şeref-tab'ıyyet oldı dīn ü devlet ol cihān-bāna
19. Melek medḥ u felek ta'zīm u devrān 'arz-ı tehniyet
İder işbu cülūs-içün şeh-i ḥātem Süleymāna
20. Melāz-ı dīn ü devlet reh-nümā-yı ḥaşmet ü şavlet
Şeh-i rüy-ı zemīn 'ālem-penāh-ı dehr-i fermāna
21. Sipeh-sālār-ı meydān-ı ḥilāfet ḥusrev-i devrān
Cihān-ı feth u nuşret şehir-yār-ı şāh-ı şāhāna
22. Serīr-ārā-yı evreng-i ḥilāfet kıble-i 'ālem
Penāh-ı ḥalk ya'nī sāye-i ta'zīm-i Raḥmāna
23. Celāl evrengi üzre şehir-yār-ı ma'delet 'Ömer
Ebū Bekr ü 'Alī tevķīr-i şāh-ı āl-i 'Osmāna
24. Şeh-i şīr-i Ḥudā şemşīr-i a'dā-sūz u kāfir-küş
Emīrū'l-mü'minīn ḥāmī-i dīn Sultān Murād Ḥāna
25. Nedīmi gavş-i sāmān hem-nişīni kuṭb-ı pīrāye
Delīl-i devleti Ḥıẓr u ricālū'l-gayb der-bāna
26. Cihān-bānlıkla 'ālem-gīrlık dīrīn du'ā-gūy
Zamāne sāye-i 'izzinde nīrū-mend ü ferzāne
27. Şükūhınuñ kıyāsı şer' üzre iktirānīdür
Ki olmışdur muzaffēr dīn ü devlet işbu bürhāna
28. İder a'dāya ibrāz iktidār-ı tīg-ı teşhīri
O ḥāşşıyyet ki şarşar 'arz ider şem'-i fūrūzāna

29. Degül mümkün ki a'dâ itse kitmân feyz-i iclâli
Ki kalmaz mâh-tâbânuñ şu'a'ı zîr-i dâmâna
30. Celâlet haşr-ı reftârı semâhat vakf-ı kirdârı
Sa'âdet çâker-i bârı şeref şem'ine pervâne
31. Vücûdı neyyir-i a'zam makâmı kıble-i 'âlem
Şükûhı salâtanat-tev'em kabûli farz a'yâna
32. Mehâbet dest-i perverdi şehâmet pîs-i âverdi
Kerem gâşiye ber-düşü 'ızam tâcına dür-dâne
33. Eger emsâlini âyîne gösterse esef itmey
Şükûhından takallüb eylemiş bir çeşm-i hayrâna
34. 'Adûlar çok sefeh-sâmân dururlar nûr dîninden
Eger mümkünse şeytân hem gelürdi belkim imâna
35. Serîri sâye-i 'izz-i hilâfet 'arş-ı a'lâya
Sarâyı kıblegâh-ı i'tilâdur tāk-ı keyvâna
36. Yolında ferş-i pâ-mâl-i şeref olmuş haşâ virmiş
'Ayâr-ı rütbe-i 'âlem-bahâlık dürr-i gâltâna
37. İmez baır üzre 'arz olmuş habâb ol belki havfindan
'Adüvvüñ gözleri düşmüş muhîl-i a'zam-ı kana
38. Derinde gâyet-i ta'zîmden Dârâleyin kırmış
Yem-i havfinda hâkân fîtratı dalmış kızıl kana
39. Ferîdün-feri 'ulvî kadri miyâsına olmuş dün
Mühendis 'aql-ı fa'âl olsa fehmi itmez kemâ-kâna
40. Kuşûrından der-i kaşrındadır kalmışdur İskender
Meger ayrılmış andan Hızır u almışdur anı yana
41. İder nûr iktisâb encüm felekde şemsden ammâ
Ziyâ-bağış-ı şerefdür ahteri hürşîd-i tâbâna
42. Şükûh-ı re'feti devr ü teselsül hükmini bâtıl
Cihân-ı mekremetde eylemişdür vech-i ihsâna
43. Sevâbit yümn ü seyyâr ihtîşâm u i'tilâ gerdün
Recâ-mend-i ebeddür mihr-i lûtfuñdan bu devrâna
44. Kemâl-i cüduñ er 'arz itse icâb-ı refâhiyyet
Hâzân tebdîl ider keyfiyyetin faşl-ı bahârâna
45. Medîhuñ pâdişehler ser-hat-ı levh-i cebînidür
Buhâr u Çin ü Hind ü Kâşgar Tûrân u İrâna
46. Senüñ lûtfuñ nemek-perverdi olmuşdur heme 'âlem
Baña hem 'arz-ı elâf ile şâhib-ihtirâmâna
47. İdüp kesb-i refah devründe ey sultân-ı dîn-perver
Du'a-yı devletüñ mefrûz olmuş şeh-r-yârâna
48. Bu destûr-ıla kim ey şâh devrânunda haşr olsun
Zamânlar her zamân devri mûka'ab ka'b-ı ezmâna

49. Alup her ka'bı mālū'l-māl devr-i fītrat-ı gerdūn
Şeref-āyīn ola yüz biñ cihān ma'mūr büldāna
50. Ola her beldesinde yüz cihān medh-āferīn insān
Du'ā-yı devletüñi eyleye dā'im kemā-kāna
51. Varup Beytullāh-ı ihlāşa feyz-i şıdk idüp sāmān
Virüp peymāne-i maşşūdı dest-i çeşm-i giryāna
52. Alup dest-i tefāhur üzre her birisi bir muşhaf
Teveccüh eyleyüp mihrāb-ı kuds-i vech-i Raḥmāna
53. Koyup vech-i tazarru' āsitān-ı Ka'be-i dīne
Disünler yüz cihān ihlāş-ıla ol zāt-ı Sübhāna
54. Ki yā Rab 'ömr-i Hızr u devlet-i mülk-i Süleymān vir
Şeh-i rüy-ı zemīn ḥākān-ı dīn Sultān Murād Hāna
55. İlāhī evc-i taht-ı saltanat üzre ola dā'im
Hümāyūn zıll-i Sübhān zāt-ı 'ālī-ḳadr-i şāhāna
56. Mükerrrem zāt-ı 'işmet ihtişām-ı mehd-i 'ulyāsın
Muḥalled eyle 'ömr ü devletini pādīşāhāna
57. Hem ol şeh-zādeler kim ḳurre-i 'ayneyn-i devletdür
Muvaffaḳ eyle yā Rab devlet ü 'ömr-i firāvāna
58. Du'ā-yı devletüñdür **Mu'tasım** pīrāye-i medhī
Ki tā cism-i za'īfi olsa iḳbālū'ş-şeref cāna
59. Bu taht u tāt-ı mes'ūd-ı hümāyūn-fāl-i nīrū-fer
Zafer-bünyād ola ol zıll-i 'ālī-ḳadr-i Yezdāna
60. Mübārek-bādī-i sāl-i cülūs u 'arz-ı tārīhin
Bu üç şüretle takdīm eylerem ben zāt-ı sultāna
61. Yetişdi vech-i Ḥaḳ biñ iki yüz toḳsan üçüñ sālī **1293**
Veliyy-i mülk-i vālī-i cihān Sultān Murād Hāna **1293**

Sonuç

Bu çalışmada bugüne kadar klasik Türk edebiyatına dair kaynaklarda kendisinden söz edilmeyen Mu'tasım-ı Buhârî'nin hayatı hakkında bilgi verilmiş, Türkçe şiirlerinin şekil ve muhteva hususiyetleri üzerinde durulmuş ve bu şiirlerin çeviri yazılı metni sunulmuştur.

Nesih ve talik gibi hatları güzel yazan, musiki ilminde ve şairlikte oldukça maharetli olan Mu'tasım, Arapça, Farsça ve Türkçeye, bu dillerde şiir yazabilecek derecede vâkıf bir şairdir. Çalışmamıza konu olan Türkçe manzumelerinin ve daha önce yayımlanan Türkçe *Kasîde-i Bürde* tercümesi ve tahmisinin yanında Arapça ve Farsça kaleme aldığı naat ve cülusiyeler, bu cümleyi destekler mahiyettedir.

Mu'tasım'ın yapılan araştırmalar neticesinde beş Türkçe manzumesi tespit edilebilmiştir. Naat ve cülusiye türünde yazılan bu şiirlerde kaside, kıta, muhammes ve müseddes gibi farklı nazım şekilleri kullanılmıştır. Şairin -bahsi geçen *Kasîde-i Bürde* tercümesi ve tahmisi de dâhil-Türkçe manzumelerinde *fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün* ve *mefâ'ilün mefâ'ilün mefâ'ilün mefâ'ilün* kalıplarını tercih ettiği göze çarpmaktadır. Başta mürdef olmak üzere mücerret, müesses ve mukayyet gibi kafiye çeşitlerinin tamamını kullanan şair, aruz ve kafiye konusunda

bariz bir hataya düşmemiştir. Mu'tasım, zaman zaman bazı ayet ve hadis iktibaslarıyla şiirlerini zenginleştirmiş, böylece Kur'an ve hadis ilmine olan vukufiyetini gözler önüne sermiştir. Bunun yanında V. Murat'ın cülusu için kaleme aldığı manzumeleri, onun tarih düşürme sanatında da ne kadar yetenekli olduğunu göstermektedir. Şairin kaside ve kıta nazım biçimiyle nazma döktüğü şiirlerinde her ne kadar diğerlerine nazaran daha sade bir üslup göze çarpsa da genel olarak Arapça-Farsça kelime ve terkiplerle yüklü ağır bir dil kullandığı görülmektedir.

Bu çalışma ile hem hayatı hakkında kaynaklarda yeterli bilgi bulunmayan Mu'tasım-ı Buhârî ilim âlemine tanıtılmış hem de şairin iki nüshadan hareketle hazırlanan Türkçe şiirleri okurların istifadesine sunulmuştur. Çalışmanın şairle ilgili yeni araştırmalara katkı sağlamasını temenni ediyoruz.

Kaynakça

- Akkuş, Metin. *Klâsik Türk Şiirinin Anlam Dünyası, Edebi Türler ve Tarzlar*. Erzurum: Fenomen Yay., 2007.
- Canım, Rıdvan. *Divan Edebiyatında Türler*. 5. Baskı. Ankara: Grafiker Yay., 2016.
- Eren, Hulusi. "Mansûr-nâme / Menâkıb-nâme-i Hallâc-ı Mansûr / Dâsitân-ı Hüseyin el-Mansûr el-Bağdâdî / Hikâye-i Garîbe-i Kutbu'l-Ârifin Hazret-i Şeyh Mansûr (Niyâzî)". *Türk Edebiyatı Eserler Sözlüğü* (2022): erişim tarihi: 16.10.2024. <https://tees.yesevi.edu.tr/madde-detay/mansur-name-menakib-name-i-hallac-i-mansur-dasitan-i-huseyn-el-mansur-el-bagdadi-hikaye-i-garib>.
- Gedik, Nusret. "Divânçe (Vecdî, Boğuk-zâde Abdülbâkî)". *Türk Edebiyatı Eserler Sözlüğü* (2021): erişim tarihi: 13.10.2024. <https://tees.yesevi.edu.tr/madde-detay/divance-vecdi-boguk-zade-abdulkaki>.
- Hayyâm Pûr. *Ferheng-i Suhanverân*. 3 Cilt. Tahran: İntişârât-ı Tîlâye, 1372.
- Karaman, Hayreddin, Mustafa Çağrıçı, İbrahim Kâfi Dönmez ve Sadrettin Gümüş. *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*. C. I-V. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., 2006-2008.
- Kârî Rahmetullah Vâzih. *Tuhfetü'l-Ahbâb fî Tezkireti'l-Ashâb ya'nî Tezkire-i Şu'arâ-yı Fârisî*. Library of Congress. <https://www.loc.gov/item/2005309369/>. s. 110-111.
- Koç, Hamza. *Re'îsü'l-İhtisâb Şerîf Mu'tasım el-Buhârî, Kasîde-i Bürde Tercümesi ve Tahmisi*. İstanbul: Dün Bugün Yarın Yay., 2024.
- Kurnaz, Cemal ve Halil Çeltik. *Divan Şiiri Şekil Bilgisi*. Ankara: Berikan Yay., 2013.
- Mu'tasım-ı Buhârî. *[Çeşitli Eserleri]*. İstanbul: Beyazıt Kütüphanesi, BM11868.
- Mu'tasım-ı Buhârî. *[Çeşitli Eserleri]*. İstanbul: Millet Kütüphanesi, Ali Emiri Manzum, 895.
- Özcan, Abdülkadir. "Cülûs". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 8. 108-114. İstanbul: TDV Yay., 2017.
- Savran, Ömer. "Niyâzî-i Kadîm". *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü* (2014-2022): erişim tarihi: 16.10.2024. <https://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/niyazi-niyazii-kadim>.
- Yekbaş, Hakan. "Vecdî, Abdülbâkî". *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü* (2014-2020): erişim tarihi: 13.10.2024. <https://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/vecdi-abdulkaki>.
- Yeniterzi, Emine. *Divan Şiirinde Na't*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yay., 1993.
- Yılmaz, Mehmet. *Kültürümüzde Ayet ve Hadisler (Ansiklopedik Sözlük)*. İstanbul: Kesit Yay., 2013.

Osmanlı Mirası Araştırmaları Dergisi

Journal of Ottoman Legacy Studies

e-ISSN: 2148-5704

Cilt 12, Sayı 32, Mart 2025 / Volume 12, Issue 32, March 2025

Makale Türü/Article Types: Araştırma Makalesi/Research Article
Geliş/Received: 18.12.2024
Kabul/Accepted: 16.01.2025
DOI: 10.17822/omad.1557263

Atıf/Citation: Büke, Himmet. "Garib-nâme'nin Bir Nüshasındaki Müstensih Müdahaleleri Üzerine". *Osmanlı Mirası Araştırmaları Dergisi* 12/32 (2025): 163-187.

Himmet BÜKE

(Assoc. Prof. Dr.), Burdur Mehmet Akif Ersoy University / Türkiye, himmetbuke@mehmetakif.edu.tr, 0000-0002-6768-5396

Garib-nâme'nin Bir Nüshasındaki Müstensih Müdahaleleri Üzerine

On The Interventions of The Copyer in A Copy of Garib-Nâme

Öz: Garib-nâme Âşık Paşa tarafından 14. yüzyılda yazılmış Türkçe telif bir eserdir. Eser, Eski Anadolu Türkçesinin oluşum evresindeki önemli eserler arasındadır. Garib-nâme'nin bugüne kadar yüzün üzerinde nüshası tespit edilmiştir. Bu nüshalardan biri de Koç Üniversitesi Suna Kırâç Kütüphanesi, Özel Koleksiyonlar ve Arşivler bölümündeki MS 391, No. 236 arşiv numaralı nüshadır. Bu nüshayı diğerlerinden farklı kılan nüshanın ilk 69 yaprağındaki orijinal metne yapılan müdahalelerdir. Bu ikinci müstensih mevcut eserdeki Eski Anadolu Türkçesi dönemi özellikleri gösteren bazı imla, gramer ve söz varlığı unsurlarını değiştirmiştir. Söz konusu müdahalelere bakıldığında bunun asıl eserin yazımından sonraki bir yüzyılda yapıldığı anlaşılmaktadır. Tarihi süreç içerisinde bazı eserlerin daha sonraki yüzyıllarda yeniden yazıldığını bilmekteyiz. Bu nüshada henüz temize çekilmemiş muhtemel bir yeniden yazma girişiminde orijinal eserde yapılan değişiklikleri bire bir görebilmekteyiz. Nüsha bu yönüyle Türkçenin Anadolu'da farklı yüzyıllardaki değişimini somut bir biçimde görülmesine imkân sağlayan orijinal örneklerden biri olma özelliği taşımaktadır.

Anahtar Sözcükler: Eski Anadolu Türkçesi, Garib-nâme, istinsah, yeniden yazım, yazma eser, müstensih

Abstract: Garib-nâme is a Turkish copyright work written by Âşık Pasha during the 14th century. The work is among noteworthy works from the creation phase of the Ancient Anatolian Turkish. More than one hundred copies of Garib-nâme have been detected so far. One of these copies is the one dated 391, A.D and archive numbered 236 in Koç University Suna Kırâç Library Special Collections and Archives section. What makes this copy different from others is the interventions performed on the original text on the first 69 pages of the copy. This second copyist changed specific spelling, grammar and vocabulary elements displaying the Ancient Anatolian Turkish period characteristics in the present work. The aforementioned interventions were performed after the century when the actual work was written. We know why specific works within the historical process were rewritten during the following centuries. In this copy, we can individually see the transformations performed on the original work during a possible attempt of rewriting which had not been transcribed yet. The copy in this respect is one of the original examples which makes it possible to see the transformation of Turkish in Anatolia during different centuries in a tangible way.

Keywords: Ancient Anatolian Turkish, Garib-nâme, copying, rewrite, manuscript, copyist

Extended Abstract

Old Anatolian Turkic is a written language that formed after the migration of the Oghuz to Anatolia. The Turks who became a state in Anatolia in the 11 th century had used Turkic as spoken language until the 13 th century. However, they chose to use Arabic and Persian as written language. The Seljukian Empire's exposure to external interferences and thus weakening created an authority gap in Anatolia and principalities in different areas of Anatolia established their own independent administrations. During the Time of Principalities, Turkic works increased in Anatolia and most literary works were translated from Persian and religious works from Arabic, particularly in line with the demands of masters. In addition to these, copyrighted

works were also written and the 14 th century became one of the brightest periods of Turkic in Anatolia. During that time, many writers such as Sultan Veled, Yunus Emre, Aşık Pasha, Hoca Mesud, Şeyhoğlu, Gülşehrî Ahmet Fakih and Şeyyad Hamza wrote Turkic books. Garib-nâme, the subject of this study, was completed by Âşık Pasha during the Old Anatolian Turkic period in H. 730/G. 1329-30. It is one of the copyrighted works with sufistic content. It was written as ten chapters in a mesnevi way for the purpose of teaching the sufistic principles. Over the centuries, Garib-nâme was copied recursively and became one of the classics read in every era. The work has more than a hundred copies. The copy discussed in the present study is the one dated 391, A.D, archive-numbered 236, which is available in Koç University Suna Kıraç Library Special Collections and Archives department. Unlike others, this copy had been subjected to certain interferences by a second copyist. On page 69 from the beginning of the copy, some spelling, grammar and vocabulary elements showing the characteristics of the Old Anatolian Turkic were striked out. They are thought to be replaced by the styles written in accordance with the century when the interferences were made. The copy in question has a total of 509 pages, except the cover and empty pages and the first 69 pages have alterations/redactions. Although the person who made the interferences had interfered in most elements on the relevant pages, he apparently quitted or had to quit this after page 138. The accurate interferences show that the person who made them was very familiar with the characteristics of the Old Anatolian Turkic. The person who made the redactions was familiar with the meanings of most words from the Old Anatolian Turkic period. He replaced the person affix of the word 'dirven' on 32b/1 by 'direm', the person affix of the word 'dutavuz' on 33a/1 by 'tutarız', the adverb-verb affix of the word 'buluban' on 36a/2 by 'bulup', the word 'kirtü' on 16b/2 by 'gerçek', the word 'öndin' on 28b/1 by 'önce' and the word 'yiyesi' on 35a/3 by 'yiyecek'. Additionally, he replaced some of the words used in the Old Anatolian Turkic by Arabic and Persian words, such as: ögünü ~ aklun (40a/9), yahtu ~ şule (45a/9), eygü ~ rana (31a/11). From this point of view, it is clearly seen that the second writer of the work replaced the words particularly used in the Old Anatolian Turkic by the words of his era. The words were 'updated', which strengthens the idea that the work was redesigned in another century according to the Turkic language of that century. The editing on the first 138 pages of the work was done with black ink. The edited affixes, words or phrases were striked out. As specific sections of the work had more words striked out, the words could not be read and were not included in the classification. In this copy, we can clearly see the alterations on the original work in a possible rewriting attempt which had not been transcribed yet. With this aspect, the copy is one of the original examples giving the opportunity to tangibly see the change of Turkic in Anatolia through different centuries. The Koç University Garib-nâme copy is a unique writing. With this copy, we are able to see how specific works had been subjected to periodic alterations, as well as the notes of the person who had made those alterations. It is known that specific classics have been copied over and over through centuries. They have been rewritten either by remaining faithful to the original work or by making alterations. The differences found in the writing and grammar characteristics of the copies of specific works in the present day simply prove that these works had either been copied or subjected to certain alterations. For example, Yunus Emre's Diwan had been repeatedly copied after the 13 th and 14 th centuries, which were his time and different copies had emerged. The writing, grammar and vocabulary characteristics of these copies are all different from each other. A specific word used in a copy or an affix of that word may not be seen in another copy. The following verse in the Vatican copy of Yunus Emre's Diwan is an example to that: "mengü suyn içmiş-bigi hiç görünmez ölüm ucu" (139a/11). The word "mengü" here is mentioned as "bâki" in the copies of Nuruosmaniye, Karaman, Raif Yelkenci and DTCF. It is mentioned as "bengi" only in the copy of Yahya Efendi (Tatçı, 2013: 261). The words, affixes or spelling used by copyists in the copies written

in different centuries reveal the alterations made on the works. Dânişmend-nâme which is considered among the initial works of the Old Anatolian Turkic also underwent a similar alteration. The work was last rewritten by Mustafa Ali of Gelibolu in 1588. According to Mustafa Ali of Gelibolu, the former versions of the work which was written for the first time in the 13 th century were incomprehensible and had to be transferred to comprehensible Turkic for everyone to use (Akar, 2016: 24). Korkmaz (1977: 14) also stressed the renewal of works in terms of language and stated that most works had been subjected to such alterations following the era in which they were written. This copy of Garib-nâme makes it possible to tangibly see such alterations and the example of a work showing the writing, grammar and spelling characteristics of the Old Anatolian Turkic that had probably been subjected to the interference of the person who had copied the work following the era it was written. The copy which makes it possible to see the characteristics of the era in which the work was written and shows a part which was made convenient for the Turkic spoken during the era of the copyist displays an original quality in this respect.

Giriş

Garib-nâme eski Anadolu Türkçesi (EAT) döneminin önemli telif eserlerinden biridir. Eser *Ma'arif-nâme*, *Divân-ı Âşık Paşa*, *Divân* gibi isimlerle de kaydedilmiştir (Kaymaz 11). Âşık Paşa tarafından H 730 / M 1329-30 yılında tamamlanan bu eser tasavvufi içeriğe sahiptir. Âşık Paşa bu eserini 60 yaşında iken yazmış, H 733 / M 1332 tarihinde vefat etmiştir. Ocak, onun 13. yüzyılda en büyük temsilcisi Baba İlyâs-ı Horasânî olan Türk “heterodoks” İslam anlayışının propagandacısı bir şeyh ailesinin Muhlis Paşa’dan sonra çeşitli siyasi ve kültürel sebeplerin tesiriyle tedricen Sünnileşme yoluna girdiği bir devirdeki en önemli üyesi olarak olduğu görüşündedir.¹ Müellif dönemin Farsça edebî metin oluşturma geleneğine uymamış, eserinde de belirttiği üzere Türkçenin rağbet görmediği bir çağda Türkçe bir mesnevi ortaya koymuştur. Eserinde Türk dilinin kurallarına göre yeni sözcükler türetmiş olması, onun dil şuuru bakımından derin, köklü ve canlı olduğunu da göstermektedir.² Köprülü³ ise bu konuda onun Farsça bilmeyen Türklere tasavvuf propagandası yapmak için Türkçeyi kullandığını düşünmektedir.

Garib-nâme'nin yurt içi ve yurt dışında olmak üzere toplam 116 nüshası olduğu bilinmektedir.⁴ Garib-nâme'nin en eski nüshası evâsıt-ı Cemaziyelahir 826 / 10-20 Mayıs 1423 tarihinde istinsah edilen, Samsun İl Halk Kütüphanesi Nu. 829'da kayıtlı olup bugün Milli Kütüphane koleksiyonunda bulunmaktadır.⁵ Âşık Paşa, eserini Türklere tasavvufun esaslarını, Allah'a varılacak doğru yolu öğretmek amacıyla mesnevi tarzında 10 bölüm hâlinde yazmıştır.⁶

Çalışmamıza konu olan nüsha, Koç Üniversitesi Dijital Koleksiyonunda bulunmaktadır. Suna Kırar Kütüphanesi, Özel Koleksiyonlar ve Arşivler bölümündeki “Garib-name, MS 391, No. 236” olarak kayıtlı olan nüshanın Şinasi Tekin tarafından bağışlandığı belirtilmiştir. Kütüphane kaydında eserle ilgili genel bilgiler şu şekildedir:

¹ Ahmet Yaşar Ocak, “Âşık Paşa Tasavvufi Şahsiyeti” *İslâm Ansiklopedisi* 4. cilt içinde, (Ankara: TDV Yay., 1991), 4.

² Kemal Yavuz, *Âşık Paşa, Garib-nâme* (Ankara: TDK Yay., 2000), XXXV.

³ Mehmet Fuat Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*. (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., 1976), 342.

⁴ Yavuz, *Âşık Paşa, Garib-nâme* (Ankara: TDK Yay., 2000), LVI.

⁵ Mehmet Fatih Köksal, "Garib-Nâme (Âşık)". *Türk Edebiyatı Eserler Sözlüğü*, 07/09/2021, <http://tees.yesevi.edu.tr/madde-detay/garib-name-asik-pasa> . [Erişim Tarihi: 25 Ocak 2024].

⁶ Ağah Sırrı Levend, “Âşık Paşa'nın Bilinmiyen İki Mesnevisi Fakr-Nâme ve Vâsıf-ı Hal.” *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı - Belleten*, 1 (1953): 205.

Yaprak sayısı: I, 519 / Sütun sayısı: 2 / Satır sayısı: 11 / Yazı alanı boyutu: 205x135 mm / Kâğıt boyutu: 230x167 mm / Yazmanın başı-sonu: 1b-519b. Kâğıt türü: Beyaz, orta kalın, aharlı, su yollu, filigranlı kâğıt. Ciltleme ve tezhip özellikleri: Yakın zamanda yapılmış sırtı siyah deri kaplı siyah bez cilt, sırt kısmında hurufat baskıyla Mehmed Ulvan yazmaktadır. Yazı türü: Bozuk nesih. Her bir sayfada 11 satır halinde, 23x16,5 cm. yaprak ölçüsündedir.

Eserin yazıldığı kâğıt türünden hareketle dönemini tahmin etmek bazen mümkündür. Osmanlıya Batı'dan gelen kâğıtlar filigranlı, Doğu'dan gelenler ise filigransızdır.⁷ Söz konusu eser filigranlı kâğıda yazılmıştır fakat eser fiziki olarak görülemediği için kullanılan kâğıttaki filigranın tespiti mümkün olmamıştır.

1. Eserlerin Yeniden Yazımı

Çalışmaya konu olan Garib-nâme nüshası yukarıda belirtildiği üzere Koç Üniversitesi Suna Kıraç Kütüphanesinde bulunmaktadır. Garib-nâme Eski Anadolu Türkçesi döneminin en önemli telif eserlerinden biri olup dönem Türkçesinin incelenmesi bakımından ciddi bir veri havuzudur. 14. yüzyılın ilk yarısında yazılan eser sonraki yüzyıllarda defalarca istinsah edilmiş, nüshaları yurt içi ve yurt dışı kütüphanelerde yer almıştır. Binlerce beyitten oluşan bu eser Eski Anadolu Türkçesinin oluşum ve gelişme dönemlerine tekabül eden telif bir eserdir. Garib-nâme de tıpkı Yunus Emre'nin Divân'ı gibi okuryazar çevre tarafından her dönemde rağbet gören eserlerden biri olmuştur.

Eski Anadolu Türkçesi Oğuz lehçesine dayalı bir yazı dili olarak ortaya çıkmış ve dil özellikleri takriben 15. yüzyıl sonlarına kadar devam etmiştir. 15. yüzyıldan sonra klasik Osmanlı Türkçesi adı verilen dönemde dil ve imla özellikleri değişmeye başlayarak yeni bir sürece girdiği görülür. Peki 15. yüzyıldan önce yazılan Türkçe eserler bu tarihten sonraki dönemlerde nasıl bir muamele görmüştür? Bazı gramer unsurlarının terk edildiği, bazı sözcüklerin artık kullanımdan düştüğü bu yüzyıllarda eldeki bu eserlerin dili ve yapısı herhangi bir değişime uğradı mı?

Bu durumla tam olarak örtüşmemekle birlikte kısmen uyuştugu bir durum eski Anadolu Türkçesi döneminde görülür. Anadolu'da Oğuzların meydana getirdiği yeni yazı dilinin oluşumu aşamasında günümüze ulaşan bazı eserlerden hareketle lehçeler arası aktarımlar / düzeltmeler olduğundan haberdarız. Karışık lehçeli eserler olarak adlandırılan bu eserlerde hem doğu Türkçesinin hem de yeni oluşmaya başlamış batı Türkçesi yazı dillerinin izlerini bir arada görmekteyiz. Doğu Türkçesi dil özellikleri gösteren eserler eski Anadolu Türkçesi yazı dilinin ilk dönemlerinde ortaya çıkmışlar ve bu eserler daha sonraki dönemlerde peyderpey içlerindeki “yabancı lehçe” özelliklerinden arındırılarak yeniden kaleme alınmışlardır. Doğu Türkçesiyle yazılmış pek çok eser Anadolu'ya geldiği ve burada da okunduğu için doğu Türkçesi örnekleriyle bir tutularak dillerinin yenileştirilmesi yoluna gidilmiş, konularının çekiciliği dolayısıyla ilgi görenler değiştirilip yeniden “katıksız Osmanlıca”ya aktarılmışlardır.⁸ Ebû Nasr bin Tahir bin Muhammed es-Serahsî adlı bir müellif tarafından “olga-bolga” dilinde kaleme alınmış olan *Kitab-ı Güzide*, Mehmet bin Bâlî tarafından 14. yüzyılda Oğuz Türkçesine aktarılmıştır.⁹ Doğu Türkçesine hâkim ya da bir diğer ifadeyle bu lehçe üzerine öğretim görmüş müelliflerin bu eserlerine eski Anadolu Türkçesinin ilk dönemlerinde sıklıkla rastlamak mümkünken 15. yüzyıla gelindiğinde müstensihler eski karışık yazım ile kaleme alınmış eserleri

⁷ Süheyl Ünver, “XV. Yüzyılda Türkiye’de Kullanılan Kâğıtlar ve Su Damgaları”. *Türk Tarih Kurumu Belleten*, 26(104), 740.

⁸ Şinasi Tekin, “1343 Tarihli Bir Eski Anadolu Türkçesi Metni ve Türk Dili Tarihinde ‘Olga-bolga’ Sorunu.” *Türk Dili Araştırmaları Yılığ - Belleten*, 21-22 (1973-1974): 66-70.

⁹ Ali Cın ve Vasfi Babacan, “Karışık Tarihî Lehçeli Eserlerden Kitâb-ı Güzide Üzerine Okuma Teklifleri.” *TÜRK Uluslararası Dil, Edebiyat ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi*, Yıl/Year: 7, Sayı/Issue:17, (2019): 11.

“sakım” görece kadar yadırgadıklarından, Mehmet bin Bâlî'nin ifadesiyle “olgay-bolga ibaretince” yazılan bu eserleri “sarih, fasih ve rûşen” Türkçeye çevirmeye başlamışlardır.¹⁰ Dönemin anlaşılır Türkçesine ya da bir diğer ifadeyle artık bilinmeyen / anlaşılamayan Türkçeyi güncelleme ihtiyacından doğan bu ilk eserler lehçeler arası düzeyde bir değiştirme çabası olduğu anlaşılmaktadır. Karışık lehçeli eserler genel itibarıyla Oğuz lehçesi özelliklerine göre yazılmış olup bazı gramer yapıları ve söz varlığı doğu Türkçesi özellikleri taşımaktaydı. Sonraki dönemlerde yapılan redaksiyonlar Oğuz olmayan dil unsurlarını gidermeye ve ilgili dönemin Türkçesine uyarlamaya yönelik girişimlerdi.

Eski Anadolu Türkçesinin ilk ürünlerinden biri kabul edilen ve Hz. Ali'nin *Salsal* adlı bir devle olan cenklerini anlatan eserin telif edildiği yüzyıla ait nüshası elimizde yoktur. Eserin mevcut nüshası Paris National Biblioteque'te Suppliment Turc 1207'de kayıtlıdır.¹¹ Köprülü¹², Şeyyad İsa tarafından 13. yüzyılda yazılmış *Salsal-nâme* adlı eserin İbn-i Yusuf tarafından “zamanın diline” göre ıslah edilip yenileştirildiğini söylerken halk arasında okunan eserlerin sonraki dönemlerde gelen şairler tarafından daima değişikliğe uğratıldığını belirtmektedir. 1571'de İbn-i Yusuf tarafından tekrar nazmedilen bu eser müellifin kendi yaşadığı dönemin Türkçesine uygun olarak yeniden yazılmış ve dönemsel bir redaksiyona tâbi tutulmuştur. Aynı durum yine Eski Anadolu Türkçesinin ilk eserleri arasında gösterilen Dânişmend-nâme'nin yazmasında da söz konusudur. Eserin günümüze ulaşan yazmasında eserin ikinci kez bazı düzenlemelerle yeniden yazan müellifi Ârif Ali metnin 261b/2 beytinde onun karışık, düzensiz bir hâlde bulduğunu söylerken onu görenlerin bu eserin “*Türki*” olmadığını düşüneceklerini belirtir.¹³ Peacock¹⁴ bu ifadeleri eserdeki Türkçenin, Ârif Ali'nin yaşadığı dönemde Türkçe olduğunun bile anlaşılamayacak olduğu görüşüyle hüküm verir. Bu eser ilk olarak Mevlânâ ibni Âlâ tarafından 1245'te, daha sonra Ârif Ali tarafından 1360'ta ve son olarak Gelibolulu Mustafa Ali tarafından 1588'de üçüncü kez yazılmıştır.¹⁵ Gelibolulu, bu eserde ele alınan Dânişmend Gazi ve Seyyid Battal Gazi gibi kahramanları anlatan eserlerin eski biçimlerinin anlaşılmaz olduğunu, bu eserlerden herkesin faydalanabilmesi için anlaşılır Türkçeye aktarılması gerektiğini ifade etmektedir.¹⁶

Dânişmend-nâme örneğinde de görüldüğü gibi eski Anadolu Türkçesinin ilk dönem eserlerinde karışık lehçe özellikleri taşıyan veya daha sonraki dönemlerin Türkçesine uyum sağlamayan diğer eserlerin ilgili dönemin standart Türkçesine uyarlanmasıyla başlayan yeniden oluşturma süreci sonraki dönemlerde başka bir motivasyonla devam etmiştir. Bu işi yapan müstensih veya ikinci müelliflerin başlangıçta “olga-bolga” dilini açık, anlaşılır Türkçeye çevirdikleri daha sonraki yüzyıllarda ise kendi dönemlerinin diline uygun düşmeyen “*eski dili*” modernize ettikleri anlaşıyor. Klasik dönem eserlerinde de nüsha farklılıkları bu durumun diğer örnekleridir. Bir eserin farklı yüzyıllarda yazılmış olan nüshalarında farklı dil ve gramer özellikleri karşımıza çıkmaktadır. Eseri farklı zamanlarda istinsah etmiş olan müstensihler eserin orijinal biçimine çoğu zaman müdahalede bulunmuşlardır. Bu yeniden yazma sürecinde

¹⁰ Bedri Sarıca, “Olga-Bolga Sorunu Ve Yeni Bir Kitâb-ı Güzide Nüshası Üzerine.” *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi* Cilt:1 Sayı:1. (1994): 128.

¹¹ Detaylı bilgi için bk. İlhan Nadir, Oğuz Türkçesi Metinlerinden *Salsal-Nâme*'nin Paris Nüshası. *Turkish Studies-Language and Literature*, 14(4), (2019): 1907- 1924. DOI:10.29228/TurkishStudies.39230

¹² Mehmet Fuat Köprülü, *Türk Edebiyatı Tarihi*. (İstanbul: Ötüken Neşriyat, 1980), 253-254.

¹³ Nurettin Demir, *Dânişmendname*. (Ankara: AKM Yay., 2020), 360.

¹⁴ Andrew Charles Spencer Peacock, *Moğol Anadolu'sunda İslam, Edebiyat ve Toplum*. Çev. Renan Akman. (İstanbul: Koç Üniversitesi Yay., 2023), 196.

¹⁵ Ali Akar, *Mirkâtü'l-Cihâd: Dil İncelemesi-Metin-Dizin*. (Ankara: TDK Yay., 2016), 19.

¹⁶ Akar, *Mirkâtü'l-Cihâd: Dil İncelemesi-Metin-Dizin*, 24.

eserdeki söz varlığının ciddi oranda değiştiği görülür. Yavuzarslan,¹⁷ nüshalardaki bu farklılıkların nedenlerini şöyle sıralamıştır:

- “1. Müstensihin sözvarlığının nüshaya yansması.
2. Müstensihin kopyaladığı eseri, sunduğu sosyal katmanın kültürel düzeyine göre sözvarlığı açısından yeniden uyarlaması.
3. Müstensihin kopyaladığı eseri dönemin geçerli (moda) üslûbuna uydurması, [sade nesir, süslü nesir (inşa), orta nesir].
4. Müstensihin kopyaladığı eseri, döneminin dil özelliklerine uyarlaması.
5. Müstensihin kopyaladığı eserdeki okuyamadığı kelimeleri metne bağlı olarak kendi kelimeleriyle değiştirmesi.
6. Müstensihin, kelimeleri yanlış okuması ve yazıya bu biçimde geçirmesi.”

Korkmaz¹⁸ Eski Anadolu Türkçesi'nin kuruluş dönemine giren eserlerinden bir kısmını bilinmediğini eski kaynaklardan adları bilinen bazı eserlerin de bulunmadığını söylerken bunlardan *Salsal-nâme*, *Şeyh San'an Hikâyesi*, *Gülşehrî'nin Kudûrî Tercümesi*, *Dânişmend-nâme*, *Battal-nâme* gibi elde olanların ise dil bakımından yenileştirilmiş daha sonraki yüzyıllara ait yazma nüshalarının olduğunu belirtir. Dilçin¹⁹ 14. yüzyıl eseri olan *Süheyl ü Nevbahar*'ı ele aldığı çalışmasında eserin iki nüshasından biri olan ve 16. yüzyıl başlarında istinsah edildiği düşünülen Dehri Dilçin nüshasında eserdeki arkaik unsurların müstensih tarafından değiştirildiğini belirtir. Bu bağlamda Eski Anadolu Türkçesinin “karışık lehçeli eserler” ve sonrasındaki döneme ait pek çok eserin 15. yüzyıldan sonra yeniden yazıldığını söylemek mümkündür. Özellikle mensur eserler bu durumdan daha fazla etkilenmiş bazen bir yazmanın daha sonraki yüzyıllarda kopya edilmiş bir nüshasının, asıl nüshadan anlatım ve üslup olarak da çok uzaklaştığı ve farklı bir eser hâline geldiği görülür.²⁰

2. Garib-nâme'nin Yeniden Yazımı Denemesi Mi?

Standart yazı dilinin değişimi ve dönüşümü, dönemsel olarak güncellenmesi her dönemde kendini gösteren bir durum olarak karşımıza çıkmaktadır. 15. yüzyıl ve sonrasında özellikle okunan, rağbet gören ya da konusu ve konuyu ele alış biçimiyle güncelliğini koruyan, başka bir deyişle “klasik” olmuş bazı eserler müstensihlerin güncellemeleriyle yeniden okuyuculara sunulmaktaydı. Bu eserleri günümüze ulaşmış nüshalarının çokluğundan rahatlıkla anlayabilmekteyiz. Âşık Paşa tarafından kaleme alınan binlerce beyitlik telif bir eser olan Garib-nâme de yüzün üzerindeki nüsha sayısıyla bu eserlerin başında gelmekte olup her dönem defalarca çoğaltılmıştır. Diğer taraftan Garib-nâme gibi eserlerin üslup özellikleri onun tekke veya medreselerde tasavvuf eğitimi için de kullanıldığına işarettir. Eserde bu kadar yazım yanlış olması onun bir talim kitabı olduğunu kanıt olabilir. Mürşit okur, mürit yazar veya mürşit müride eseri yazmasını söyleyebilir. Eğitim sonrasında yazım hatalar düzeltilmiş olma ihtimali de vardır.²¹

Çalışmaya konu olan Garib-nâme nüshası yukarıda bahsedilen bir yeniden yazma girişimine yahut bir okuyucunun tahrifine uğramış bir nüsha olmalıdır. Koç Üniversitesi nüshasında eserin ilk 35 beyti yazılmamış olup yazma “*el-bâbü'l-evvelü fi'l-ehadiyyi*” başlığıyla başlamaktadır. Bu yazılmayan ilk 35 beyit Âşık Paşa'nın eserini Türkçe yazdığını ve Türk dilinin yerilmemesi gerektiğini ifadelerinin yer aldığı kısımlardır. Söz konusu nüsha kapak

¹⁷ Paşa Yavuzarslan, “Türk Dilinin Tarihî Sözvarlığı Açısından Yazma Eser Nüshaları.” *Erdem* (53), (2009): 223.

¹⁸ Zeynep Korkmaz, “Eski Anadolu Türkçesi Üzerindeki Çalışmaların Bugünkü Durumu ve Karşılaştığı Sorunlar.” *Türkoloji Dergisi*, 7(1) (1977): 14.

¹⁹ Cem Dilçin, *Mes'ud Bin Ahmed Süheyl ü Nevbahar İnceleme-Metin-Sözlük*. (Ankara: AKM Yay., 2016), 44.

²⁰ Yavuzarslan, “Türk Dilinin Tarihî Sözvarlığı Açısından Yazma Eser Nüshaları.” *Erdem* (53), (2009): 224.

²¹ Ümit Hunutlu, *İbrâhim bin 'Abdullâh Kitâb-ı Maksad-ı Aksâ Tercümesi*, (Ankara: Gazi Kitabevi, 2019), s. 1-16; Mustafa Tatcı, *Edebiyattan İçeri-Dini Tasavvufî Türk Edebiyatı Üzerine Yazılar*, (Ankara: Akçağ Yay., 1997), s. 7.

ve boş sayfalar hariç toplam 509 yaprak olup eserin ilk 69 yaprağında bir tahrifat / redaksiyon söz konusudur. Esere müdahale eden kişi ilgili sayfalardaki pek çok unsura müdahale etmişse de bunu 138. sayfadan sonra bırakmış yahut bırakmak durumunda kalmıştır.

Nüsha üzerinde herhangi bir istinsah tarihi ve müstensih kaydı bulunmamaktadır. Dolayısıyla bu müdahalelerin hangi zaman diliminde yapıldığı hususu net değildir. Diğer taraftan böylesi bir müdahale niçin yapılmıştır? Bu durum bir redaksiyonun ön hazırlığı niteliğinde midir yoksa bir tahrifat mıdır? Yüzyıllar içerisinde bazı eserlerin bu şekilde yeniden dönemin diline göre düzenlendiği örneklerin varlığına çalışmanın girişinde işaret edilmişti. Burada farklı olan durum bu eserlerin bitmiş biçimlerinin elimizde bulunması ve eseri yeniden istinsah eden kişinin bunu döneminin Türkçesine göre yeniden tanzim ettiğini eserinde açıkça belirtmesiydi. Hâlbuki bu Garib-nâme nüshasında bu müdahalenin niçin, ne zaman ve kim tarafından yapıldığı belli değildir.

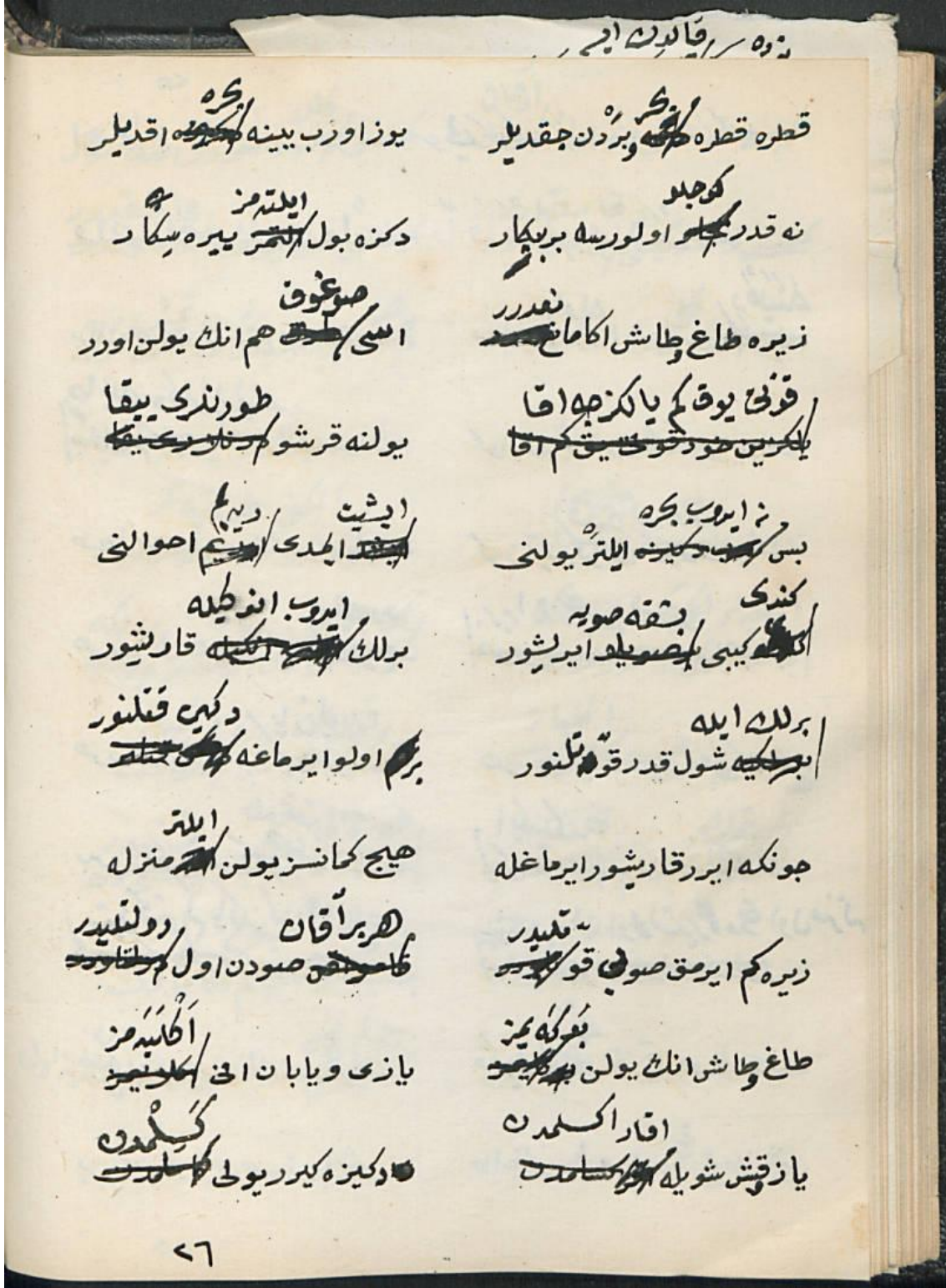
Diğer taraftan bu müdahaleyi yapan kişinin Eski Anadolu Türkçesi özelliklerini iyi bildiği de göz ardı edilmemesi gereken bir başka husustur. Redaksiyonu yapan kişi Eski Anadolu Türkçesi dönemine ait pek çok sözcüğün anlamını bilmekte, eserde Eski Anadolu Türkçesine mahsus kullanılan ekleri ve yapıları güncelleyebilmektedir. 32b/1'de geçen "dirven" sözcüğündeki şahıs ekini "direm"; 33a/1'de "dütavuz" sözcüğündeki şahıs ekini "tutarız"; 36a/2'de "buluban" sözcüğündeki zarf-fiil ekini "bulup" biçiminde; 16b/2'de "kirtü" sözcüğünü "gerçek"; 28b/1'de "öndin" sözcüğünü "önce"; 35a/3'de "yiyesi" sözcüğünü "yiycek" sözcükleriyle değiştirmiştir. Yine Eski Anadolu Türkçesinde kullanılan sözcüklerden bazılarını Arapça ve Farsça sözcüklerle değiştirdiği görülür: ögünü ~ aklun (40a/9), yahtu ~ şule (45a/9), eygü ~ rana (31a/11) vd. Görüldüğü üzere esere müdahalede bulunan kişi Eski Anadolu Türkçesinde kullanılan ve muhtemelen kendi döneminde kullanılmayan "öndin, kirtü, yahtu, eygü" gibi sözcüklerin karşılıklarını ve gramer bakımından bazı düzeltmeleri doğru bir biçimde yapabilecek bilgiye sahipti.

Çalışmada ilk 138 sayfada yapılan düzeltmeler siyah mürekkepli yazıyla yapılmış, düzeltme yapılan ek, sözcük veya sözcük grubunun üzeri çizilmiştir. Bazı yerlerde bu karalama fazla olduğu için üzeri karalanan sözcükler okunamamış ve bunlar tasnife dâhil edilmemiştir. Yinelenen düzeltmeler de tasnife alınmamış, ilgili bir örnek konulmakla yetinilmiştir. Redaksiyon yapan kişi her zaman ek ya da sözcüklerin üzerini karalamamış harf düzeyindeki düzeltmelerde harfi eklemekle yetinmiştir. Özellikle orijinal nüshada görülen geçmiş zaman eki sürekli "dal" ile yazılmış ve düzeltme yapan bu yazımlara "ye" harfini eklemiştir. Bu harfin sonradan ekleme olduğu yazının stilinden anlaşılmaktadır. Orijinal metnin yazarı ilk hecede

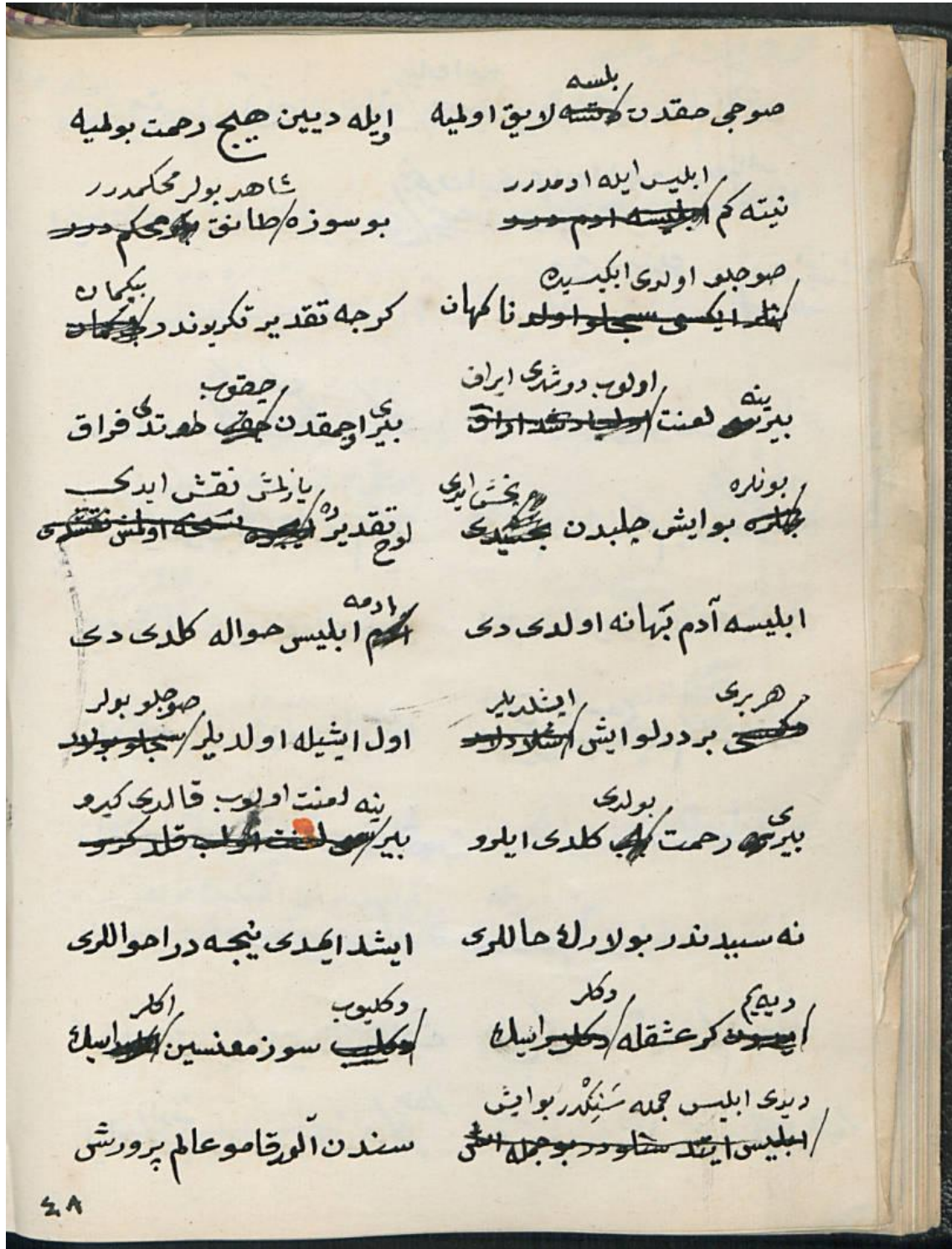
bulunan yuvarlak ünlüleri yazarken "vav" harfini kullanmamış (uçmak (2b/2), tokuz (2b/5), urmuş (3b/10) eseri düzelten kişi bu vavları kendisi eklemiştir. Dolayısıyla yazma esere müdahale eden okuyucu veya müstensih eseri imla, fonetik, morfoloji, söz varlığı hatta söz dizimi bakımından yeniden yazma süreci oluşturmuştur. Bu özellikleri itibarıyla eserde yer alan düzeltmeler / değişiklikler farklı başlıklar altında ele alınmış ve bunlara ait örnekler görsellerle beraber verilmiştir. Çalışmanın bundan sonraki bölümünde redaksiyonu yapan için R, orijinal nüshanın yazarı / müstensih için M kullanılacaktır. Çalışmada Kemal Yavuz'un 4 ciltlik "Aşık Paşa, Garib-nâme" adlı eseri dikkate alınarak mukayese yapılmıştır.

Metinde 51b'den itibaren sayfa atlanmış, 927. beyitten 10409. beyte geçmektedir. 51b-56b'ye kadar hem sayfa sırası karışmış hem de herhangi bir düzeltme yapılmamıştır. 56b'den itibaren 51b'deki sayfanın devamı konu işlenmiştir. 57a'dan itibaren tekrar sayfa karışmış, 10550. beyitle başlayan sayfa gelmiştir. 57a'dan 62a'ya kadar sayfa tekrar karışmıştır. Kitabın

temmet kısmı araya girmiş fakat tarih bölümü yazılmamıştır. 62a'da kaldığı yerden devam etmiş, düzeltmeler de bu kısımda devam etmiştir.

Görsel 1: Eserin 26b sayfası.

Görsel 2: Eserin 48/b sayfası

3. İnceleme

3.1. İmla

3.1.1. Yanlış İmlaya Müdahale

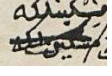
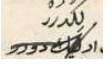
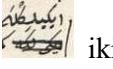
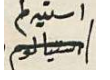
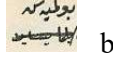
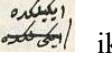
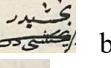
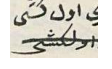
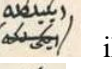
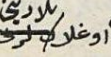
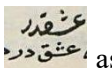
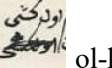
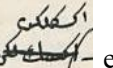
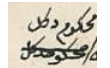
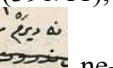
R metinde imlası yanlış olduğunu düşündüğü bazı sözcüklerin üzerini çizerek yeniden yazmış veya harf eklemesi yaparak düzeltme yapmıştır:

 gelüpdür (4a/7), kaynadur (5a/2), tanrı (13a/7), bulupdur (13a/11), bulardan (14b/11), etegini (25b/5), gelüben (27a/2), yönleri (27a/3), dirilüp (28a/3), bunalıdım (30a/8), döndi (30b/3), güder (31a/5), irtte (33a/2), okı (33a/8), ataları (33b/3), kulag (34a/8), yohsa (34b/4), yoldaş (34b/6), kalan (34a/2), işidesin (40a/8), aragıl (40a/9), âşıkun ~ âşıkun (41b/11), ögin (42a/7), gösterür (43a/8), olsun (44a/6), yok-durur (45a/3), kurmış (45b/6), kulak (46b/6), işle (46b/11), düşdi (48b/4), senün (49a/2), olur (49a/5), dünyada (51a/9), togar (51a/11), gösteren (62b/6), bunlara (64b/4), kopar (65a/9), gündüzin ~ gündüzün (68a/9)

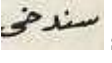
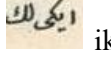
3.1.2. Uygur İmla Geleneğine Müdahale

Türkçenin yazımında Uygur harflerinden Arap harflerine geçildiği süreçte, Arap harfleriyle yazılan Türkçe metinlerde bir süre Uygur imla geleneği sürdürülmüştür. R, bazı sözcüklerde EAT döneminde kullanılan Uygur imla geleneğinin yazım biçimlerine müdahalede bulunmuş, M'nin bu imla geleneğine göre yazdığı bazı sözcükleri Arap-Fars imla geleneğine göre yeniden düzenlemiştir. Sözcük kök veya gövdesinden ayrı yazılan yapılar bitişik yazılarak düzeltilmiştir:

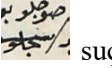
 medhi-dür (1b/3), şek-leri (11b/6), müşrik-leri (11b/6), bilmek-dür (12a/4), habibüm-sin-didi (14a/6), sultan-lıgını (19b/10),

 miskin-lige (19b/10), erlik-durur (21a/9), iki-likle (21a/10), isteğe-lüm (22b/5), bulma-yasın (23a/1), iki-likde (23a/7), bahşı-dur (25b/8), ol-kişi (30b/2), iki-likle ~ ikilikle (32a/5), oğlan-larını (32b/7), aşk-dur (39b/11), ol-kişi (46a/10), eksük-ligin (48a/4), mahkûm-degûl (48a/5), ne-dirven (69a/5)

Bazı sözcüklerde Uygur imla geleneğine müdahale edilmemiş olup bu örnekler sayıca çok azdır. R'nin bunları gözden kaçırma ihtimali yüksektir çünkü aynı sayfada iki satır altındaki aynı sözcüğe müdahale etmiştir:

 sen-dahı (24a/7, 33a/7), iki-lik (32a/3)

Uygur imlası gereği gerek kalın sıradan gerekse ince sıradan /s/ ünsüzü için س (sin) harfi kullanılmıştır. R, bazı örneklerde bu duruma müdahale etmiş ve kalın sıradan sözcüklerdeki bu harfi ص (sad) harfi ile değiştirmiştir:

 suçlu ~ suçlu (48b/7)

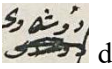
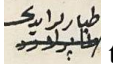
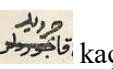
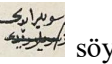
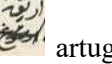
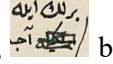
3.1.3. Harf Tercihine Müdahale

M, metindeki bazı /e/ ve /a/ ünlülerinin gösteriminde Uygur imla geleneğine uygun olarak ا (elif) harfini kullanmış, R ise bunun yanlış bir yazım biçimi olduğunu düşünüp bu harf yerine ه (he) harfini yazmıştır:

 bilesin (1b/2), kullarına (14b/4), degmelere (19b/7), ola (22b/1), isteğe-lüm (22b/5), gözleye-lüm (22b/7), sana (23b/2), girmeyeler (25b/6), bana (33a/4), sıyasın (36a/11), olsa (36b/1), toprak ~ toprak (38a/11), kıla (41a/9), kala (47a/4), bile (47b/9)

3.1.4. EAT'ye Göre Yazılmış Bazı Ek, Edat ve Sözcüklerin İmlasına Müdahale

R, yazımı eski Anadolu Türkçesi dönem özellikleri bakımından uygun olan bazı sözcükleri değiştirerek yeniden yazmıştır:

 döşedi (10b/4), taparlar-ıdı (15b/2), kaçurdılar ~ kaçırıldılar (16a/8), söyler-ıdı ~ söyler idi (18b/2), artug ~ artık (21a/5), birliğ-ile (21b/2, 26b/7),

anunla ~ anun ile (22b/11), eksügi ~ eksigi (25a/2), düpdüz ~ dümdüz (25a/4), bini²² ~ beni (30b/10), gelün (31b/2), tokuz (31b/9), iltür (32a/2), bol-ıdı ~ bol-idi (32a/11), eyle ~ öyle (33b/9), kodı ~ koydı (36a/1), kimse-y-ile ~ kimse ile (37a/5), karışupdur (38a/5), canun (38a/10), gizlüdür ~ gizlidür (39b/3), tamu-y-ıla ~ tamu ile (39b/7), kendü ~ kendi (41b/2), akıl-ısan ~ akıl isen (44b/2), dünyeye-lige ~ dünya-lığa (47a/10), sustlıkı ~ süstliği (47b/5), arap ~ arayup (47b/9), bahş-ıdı ~ bahş idi (48b/5), andakı ~ andaki (69a/7)

3.1.5. Yanlış Okunabilecek Sözcükleri Harekeleme

R, bazı sözcüklere hareke koyarak bu sözcüklerin doğru bir biçimde okunmasını amaçlamıştır. Bu sözcüklerin büyük çoğunluğu eski Anadolu Türkçesi dönemi eserlerinde yaygın olarak kullanılan sözcükler olup R'nin yaşadığı dönemde güncelliğini yitirmiş olması muhtemeldir. Bu sebeple R, bu sözcüklerin doğru bir biçimde okunabilmesi için harekeleme yöntemi kullanmıştır. Bu şekilde harekelenmiş sözcüklerin sayısı metinde sınırlıdır:

üslük (24b/4), degmeler (24b/8), elün (24b/10), and (30a/6), ögin (31a/1), evindedür (32a/2), eyü yavuz (32a/10), dönüm (32b/4), sın (33a/3), evdir (37b/9), berkinmiş-durur (40b/8), kezin (41a/5), gizlenü (41a/7), toptolu (42b/5), yener (43b/11), tanlaya (45a/7), avuç (47b/7), yöriyen (49a/2), berkidüpdür (64a/5), düzilüpdür (64a/7), sıya (64a/11), yigrek (65b/2)

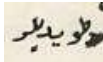

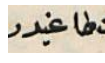

3.2. Fonetik

3.2.1. Bazı Sözcüklerin Seslerine Müdahale

θ ~ ʏ tercihi:

²² Bu imlada muhtemelen kapalı e ünlüsü gösterilmiştir. Ben kişi zamirinin “bên” biçiminde açıkça yazılmış ve R bunu kendince düzeltme yoluna gitmiştir.

R, EAT döneminde yazımı alternanslı olan bazı sesleri değiştirmiştir. M'nin kalın sıradan sözcüklerde düzenli olarak ڊ (dal) ile yazdığı fiil ve isimleri R'nin sürekli ط (tı) ile değiştirdiği görülür. Korkmaz²³ bu nüshadaki durumun tersi bir durum oluşturacak biçimde bir eserin yazmasında ط (tı) ile yazılan örneklerin başka bir yazmasında ڊ (dal) harfine çevrilmişse bu kopyanın yapıldığı dönem ve bölgede artık t-> d- değişiminin yaygınlaştığı yargısına varılabileceğini belirtir. Akca²⁴ ise bu tür kelimelerin tı (ط) harfiyle yazılmalarının ses bilgisi değil, imlayı ilgilendiren bir mesele olduğunu o dönemdeki müelliflerin tı (ط) ile yazdıkları aynı kelimeyi dal (ڊ) ile yazmalarının imla sorununa işaret ettiği görüşündedir. Talat Tekin, art ünlülü sözcüklerin başındaki t sesinin tı (ط) harfiyle yazılmasını, Anadolu'da Oğuz lehçesinin yazımı için başvurulmuş ve daha sonra Osmanlı Türkçesinde kurallaşan imla sisteminin Doğu Türkçesinden farklı uygulamalarından biri olarak değerlendirir.²⁵ Eserde söz başında ötümlü /d/ ünsüzü taşıyan sözcükler R tarafından ötümsüzleştirilerek /t/ ünsüzüyle değiştirilmiştir:

 durdı ~turdı (3b/5), dutduk ~ tutduk (7b/3), daşra ~ taşra (8a/1),
 dura ~ tura (9b/9), doga ~ toga (9b/10), dutmuş ~ tutmuş (22b/10), doydılar
 ~ toydılar (23a/6), dutmayanlar ~ tutmayanlar (49b/10), dagıdur ~ tagıdur
 (64b/11), dutsak ~ tutsak (69b/11)

θ ~ z tercihi:

Metinde çok fazla örneği görülme de bir yerde kalın sıradan diğer yerlerde ince sıradan sözcüklerde R, dal (ڊ) harfiyle yazılmış sözcüklerde bu harf yerine te (ت) harfini kullanmıştır:

 adlayup ~ atlayup (28a/9), dek (durıcak) ~ tek (turıcak) (68a/3), işid ~ işit (1b/2, 17a/8, 21b/6, 32a/8, 69a/4)

u ~ Σ tercihi:

/ò/ ünsüzü Türkçenin asli ünsüzlerinden biri olmayıp eski Türkçe metinlerinde görülmez. Sızıcı h sesi tarihî Anadolu ağızlarında Orta Anadolu'dan Azerbaycan sahasına doğru ilerleyen bir dil özelliği olarak karşımıza çıkmaktadır.²⁶ Daha sonraki dönemlerde söz başındaki /k/ ünsüzü sızıcılaşarak bu sese dönüşmüştür. Söz içi /k/ > /h/ değişimi ise daha çok Eski Anadolu Türkçesinde görülen bir değişiklikler.²⁷

Metinde M tarafından sızıcılaşmış /h/ iç sesi bulunan sözcükleri R, kaf (ق) harfiyle yeniden yazmıştır:

²³ Zeynep Korkmaz, Eski Anadolu Türkçesinde İmlâ-Fonoloji Bağlantısı Üzerine Notlar, *Türk Dili Üzerine Araştırmalar I-II*, (Ankara: TDK Yay., 2023), 502.

²⁴ Hakan Akca, "Eski Anadolu Türkçesinde Kelime Baş t- / d- Meselesi." *Türkbilig* (34), (2017): 22-23.

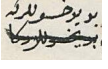

²⁵ Talat Tekin, *Tarih Boyunca Türkçenin Yazımı*, (Ankara: Simurg Yay., 1997), 78.

²⁶ Hayati Develi, "Eski Türkiye Türkçesi Ağızlarının Sınıflandırılmasında Morfolojik Esaslar." *Türkbilig* (4) (2002): 118.

²⁷ Muharrem Ergin, *Dede Korkut Kitabı İndeks-Gramer*, (Ankara: TDK Yay., 1963), 418.

 çalhanur ~ çalkanur (4b/9), yayhanur ~ yaykanur (4b/9), uyhuya
~ uykuya (24a/3), dakı ~ dahı (24b/5, 33a/4, 50b/2), ohur ~ okur (62b/4),

Bazı örneklerde hı (خ) kullanılan yazımlara R dokunmamıştır:

 yohsullarına (14b/4), yohsul (25a/10)

Tek örnekte ise sızıcılaşmış /k/ sesi R tarafından yine eski biçimiyle yazılmıştır:

 yoksa ~ yohsa (31a/8)

$\Sigma \sim \Theta$ tercihi:

Eski Anadolu Türkçesine ait metinlerde bir kural olarak son seste ötümsüz kullanımlar yaygın bir şekilde görülmekle birlikte, yine her metinde az da olsa sözcük sonunun ötümlü yazıldığı örneklere de rastlanılmaktadır.²⁸ Bu durum Orta Türkçe lehçeleri içerisinde Eski Anadolu Türkçesi için karakteristik ötümlüleşme (sonarisation) hadisesi, ünlülerin ünsüzlere etkisi sonucu ortaya çıkmaktadır.²⁹ Metinde M tarafından son sesleri ötümsüz olarak yazılan sözcükler R'nin müdahalesiyle ötümlü hale getirilmiştir:

 yaylakları ~ yaylagları (28a/7), çakmak ~ çakmag (30a/4), dostlık ~ dostlık (44a/4), sagrakı ~ sagragı (45b/9)

Yuvarlak Ünlülü Bazı Sözcükler

R, eski Anadolu Türkçesinde sürekli yuvarlak ünlülü biçimde yazılan bazı sözcüklerin bu yuvarlak ünlülerine müdahalede bulunmuş ve onları dar ünlülü biçimde yazmıştır:

 kendü³⁰ ~ kendi (50a/5, 63a/5), eyü ~ eyi (50a/7), nedür ~ nedir (50b/10)

Bir örnekte ise Eski Anadolu Türkçesinde ikinci hecesi dar ünlülü yazılan “boyın”

sözcüğünü “boyun” biçiminde yazarak değiştirmiştir: boyun ~ boyun (65b/6)

3.3. Ekler

3.3.1. EAT Eklerine Müdahale

²⁸ Akyıldız Ay, Didem. “Yunus Emre’nin Eserlerinde İç Ve Son Seste Görülen /k/ > /à/ ve /t/ > /d/ Ötümlüleşmelerinin Günümüze Yansımaları.” *Yunus Emre’nin Vefatının 700. Yıl Dönümü Anısına Uluslararası Türkçenin Anadolu’da Yazı Dili Oluşu Sempozyum Kitabı* içinde. (Ankara: TDK Yay., 2021), 59-60.

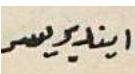
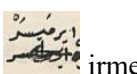
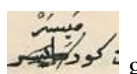
²⁹ Yıldız, Osman. “Miftâhu’l-Ferec’de Son Seste Ötümsüz-Patlayıcı Ünsüzlerin Ötümlüleşme veya Ötümsüz Kalma Durumu”, *Turkish Studies*, S 6/1 (2011): 158.

³⁰ R, “kendü” sözcüğünü düzenli bir biçimde “kendi” biçiminde düzeltmiştir.

R, Eski Anadolu Türkçesi döneminde kullanılan bazı yapım ve çekim eklerini kendi dönemine göre harf ve hareke ekleyerek düzenlemiştir. {-GII} teklik 2. şahıs emir eki; {-mAdIn}, {-(y)UbAn} zarf-fiil eki; {-vAn} 1. tekil şahıs eki, {-AvUz} çokluk 1. şahıs eki; {- (y)IsAr} gelecek zaman eki gibi eski Anadolu Türkçesinin karakteristik ekleri R tarafından yeniden yazıma tabi tutularak eski olduğu düşünülen biçimleri “güncel” hâle getirilmiştir.

 dip ~ diyüp (4a/1), durmadın ~ turmadan (4b/6), işitmedükdür ~ işitmemişdür (5b/3), bilmedükdür ~ bilmemişdür (5b/3), olmadın ~ olmazdan (6b/9), tanrını ~ tanrıyı (15b/4), dönmezüz ~ dönmeyiz (15b/7), eydeven ~ diyeyim (17a/8), sürgil ~ yüri (19a/3), gizlüdür ~ gizli (22b/6), bakgıl ~ bak şu (23b/10), bitdüg-içün ~ bitdik-içün (24a/5), gitdüg-içün ~ gitdik-içün (24a/5), ulaşu-bilirsen ~ ulaşabilirsen (27a/9), yalnuzın ~ yalnuzca (28a/1), kışlap ~ kışlayup (28a/8), eydiserven ~ eyleyeyim (29b/1), bu kezın ~ bu kez (31a/2), çakmakda mısı ~ çakmakda ise (31a/7), taşda mısı ~ taşda ise (31a/7), yalnuzın ~ yalnız (32a/5), dirven ~ direm (32b/1), dutavuz ~ tutarız (33a/1), aluban ~ alup (33a/2), saygıl ~ say sen (34a/1), buluban ~ bulup (36a/2), saygıl ~ sayasın (34a/1), tokvan ~ tokum (37a/1), yazludur ~ yazılıdır (39b/4), durmadın ~ turmayup (40b/3), gizlenü ~ gizlenen (41a/8), azmadın ~ azmayup (46a/11), iresidür ~ irişüp (47a/2), eydeven ~ diyeyim (48b/10), eksüklüyem ~ eksikliyem (49a/10), bilüdura ~ bile tura (49b/8), bulmadısa ~ bulmaz ise (62a/3), okılum ~ okuyalum (63a/4), nefsüne ~ nefsine (65b/6), ne-dirven ~ ne direm (69a/5)

R'nin bazı eklere müdahale etmediği görülür ve bunların sayısı çok azdır. Bu örneklerin üçü de {- (y)IsAr} gelecek zaman ekinde olup bu sözcüklerin imlasına müdahalede bulunulmuştur:

 indiriser (20b/8), irmeyiser, görmeyiser (62a/4)

Sadece tek örnekte {-y(Up} zarf-fiil eki yerine {-y)UbAn} zarf-fiil eki yazılmıştır:

aglayup ~ aglayuban (30b/8)

3.3.2. Bazı Eklerin Yazımını Düzeltme

M görülen geçmiş zaman ekini düzenli bir biçimde sadece dal (ـ) harfî ile yazmış bu ekin ünlüsünü göstermemiştir. R ise bu ekin yazımına ye (ـی) harfini ekleyerek bunu düzeltmiştir:

saldı (3b/1), ıştı (3b/3), gelmedi (6b/11, 18a/6), olmadı (7b/5), düzdi (8b/5), kıldı (11a/8), oldı (20a/9), geldi (3b/5, 20b/2), virdi (20b/6), kodı (22b/9), urdu (31a/3)

Geniş zamanın olumsuz biçimi olan {-mAz} ekinin yazımına R müdahale etmiştir:

komaz (24a/1)

M, {- (y)Up} zarf-fiil ekini düzenli olarak be (ـب) ile yazarken R, bunu düzelterek (-Up) (ـب) biçiminde yazmıştır:

gelüpdür (4a/7),

yügrüşüp (8a/9),

isteyüp (10a/6)

Eski Anadolu Türkçesinde sürekli yuvarlak ünlülü biçimde olan isimden isim yapım eki {+IU}R'nin müdahalesiyle (+li) olarak yazılmıştır:

gizlüdür ~ gizlidür (24b/9)

3.4. Sözcük

3.4.1. EAT Sözcüklerine ve Yapılarına Müdahale

R metinde Eski Anadolu Türkçesi dönemi eserlerinde sıkça kullanılan sözcükleri değiştirmiştir. Bu değişiklik genel itibarıyla eş anlamlı sözcüklerden seçilmiş, bazen de beyte uygun düşenler yazılmıştır. Bir diğer ifadeyle 14. yüzyılda kullanılan sözcüklerin birkaç asır sonra yerine kullanılmaya başlayan sözcükler metne eklenmiştir. “görklü, kirtü, utlu, söyündür-, dapa, viribi-, kirtin-, geldeçi, yavlak, yahtu, yarıçı, öndin, birle” gibi pek çok isim ve fiil R tarafından güncel sözcüklerle değiştirilmiştir. Bunun yanı sıra “sevdük mal, yaradur degül, degme birisi” gibi bazı eski Anadolu Türkçesi yapıları da değiştirilmiştir.

kendü ~ kendi (10b/10),

eytdi – didi (11a/11, 15b/5),

viribidi ~ virdi

ana (11b/10),

sevdük malını ~ çok malını (12a/11),

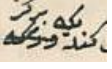

söyündürdi ~ söndürdi

(12b/3),

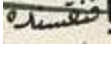
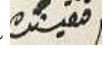
yaradur degüldüm ~ yaradulmaz idi (14a/7),

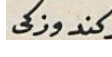
kimesne ~ bir kişi (14a/11),

görlü ~ güzel (15a/1), bunlarınla ~ bunlar ile (15a/3), kirtü ~ gerçek (16b/2),
 eydeyüm ~ diyeyim (17b/3), utlu ~ suçlu (17b/10), kimsene ~ bir kişi (18b/6),
 ölmesüz ~ ta ebed (21b/4), çalabun ~ hüdanun (21b/6, 22b/5), yazlıdur ~
 yazılıdur (22a/4), üzresine ~ üzerine (22b/6), ollum ~ olalum (22b/8),
 bigi ~ gibi (22b/10), kanda ~ nice (23a/3), tamu dapa ~ tamu içre (23b/1), eyde
 ~ diye (23b/11), kirtü ~ togrı (24a/10), yazlıdur ~ yazılıdur (24b/7),
 iltemedi ~ ulaştırmadı (26a/9), eyle ~ öyle (27a/10), deginesin ~
 ulaşasın (27b/4), eydeven ~ söyleyeyim (28a/4), öndin ~ önce (28b/1),
 kirtindi ~ uydu (29a/1), arkun arkun ~ ağır ağır (29b/10), dünle ~ gice
 (30a/1), ta ol oht olinca ~ ta sabah olinca (30a/3), kavlıgından ~
 kisesinden (30a/4), tap ~ pek (30a/8, 30b/11), kabe dapa varuram ~ niyet itdüm
 kabeye (30a/9), taşda ~ taşra (30b/5), çapındı ~ yüz tutdı (30b/7),
 ölmesüz ~ hakile (31b/1), bir key ~ bir kere (32b/1), degme birisi ~ her
 birisi (32b/2), irt ~ yarına (32b/10), kamusı ~ cümlesi (34a/10),
 dartışukdur ~ söz çokdur (34b/3), geldeşün ~ geleceğün (34b/4), yavlak ~ pek
 (35a/1), armışlar ~ yorulmuşlar (35a/1), yiyesi ~ yiyecek (35a/3),
 ayruk ~ başka (35a/6), n'olasını ~ davasını (35b/2), ayruk ~ başka
 (36b/2), udlu ~ suçlu (37a/3), yahtulık ~ nurlar (39a/10), yüz
 bin yigirmi dört bin ~ yüz ile yigirmi dört bin (44b/9), eyle ~ öyle (45b/10),
 yarıçısı ~ yardımcıısı (47a/10), nede-y-idi ~ neden idi (48a/2), eksük ~
 eksik (48a/5), degmesi ~ her biri (48b/7), kendözinden ~ kendisinden (49a/6),

 kendözüne ~ kendine (62a/1), anda ~ ol (62a/4), okımaya ~ okumaya (62b/5), kança ~ kanda (62b/5), birle ~ ile (64b/6), berk ~ pek (68b/3)

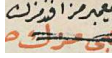
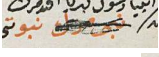

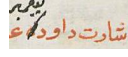
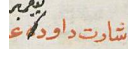

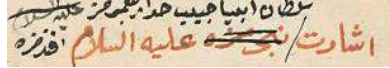
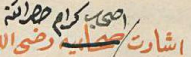

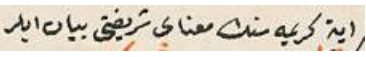
Bazı sözcüklere müdahale edilmemiş olup bunlar birkaç örnekle sınırlıdır:

 eytdiler (15b/10), kankısında ~ kankısında (22a/4)

 50/1'de “kendözünde”, 50b/2, 64a/4'te “kendözünü” sözcüklerine müdahale edilmemiştir.

3.4.2. Peygamber İsimlerine, Dinî Şahsiyetlerin Sıfatlarına, Dinî Bazı Kavramlara ve Tanrı Lafzına Müdahale

R'nin metinde dinî terim ve isimlere müdahalede bulunduğu görülür. M tarafından yalın halde yazılan bazı isimlere R bazı sıfatlar eklemiştir:

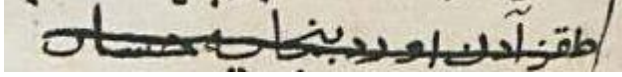
 tanrı ~ tanrı tealanın (8a/4), nebimüzün ~ peygamber efendimüzün (10b/1), nebimüzün nübüvvetin ~ sultan-ı enbiya resul-i kibriya efendimizün nübüvveti (13b/10), âdeme ~ âdem peygamber (17b/6), işaret nuha ~ işaret nuh peygamber (18a/1), işaret musaya ~ işaret musa peygamber (18a/8), işaret davuda ~ işaret davud peygamber (18b/4), işaret davuda ~ işaret davud peygamber (18b/10), süleyman ~ süleyman peygamber (19a/6), isa ~ isa peygamber (19b/2), yusuf ~ yusuf peygamber (19b/8), işaret nebimüze aleyhi's-selam ~ işaret sultan-ı enbiya habib-i hüda peygamber efendimize (20a/3), işaret sahabeye ~ işaret ashab-ı kiram hazeratına (20b/3), tefsir ider ~ ayet-i kerimesini tefsir ider (50a/2), kılur ~ ayet-i kerimesinin mana-yı şerifini beyan ider (50a/3)

3.4.3. Yazımı Yanlış Sözcüklere Müdahale

R'nin metinde yanlış yazılmış sözcüklere de müdahale ettiği görülmektedir. M, metnin genelinde bazı sözcüklerin ünlülerini, özellikle de yuvarlak ünlüleri yazmamıştır. Sonradan eklenen harflerin sözcüklerin uygun yerlerine yazıldığı anlaşılmaktadır:

اوجماق uçmak (2b/2), طقوز tokuz (2b/5), اومش urmuş (3b/10), دوندور 4b/8, صكه sonda (8b/8), الدير ol-durur (8b/10), üstinde استنده (9b/2), قولداشلى koldaşlığı (9b/5), ايلدي eyledi (37b/4), اويا غيله uçmag-ıla (39b/7)

M, bazı sözcüklerde ünlü harflerini göstermemiş, R buna müdahale etmiş bazen mısranın tamamını çizip düzeltilmiş biçimini yazmıştır:

tokuz adın urdı buncaya hesab (2b/5)

3.4.4. Bazı Sözcükleri Eş ve Yakın Anlamlılarıyla Değiştirme

Metinde bazı sözcüklerin eş veya yakın anlamlılarıyla değiştirildiği görülür:

كلام kelim ~ سوز söz (4a/1), بقب bakup ~ كوروب görüp (9a/6), يلاشيليك yüz bin kez ~ يوز كيم yüz kere (9a/11), كيمي kimse ~ کيشي (10a/6), دوندور گوندüz ~ گون (3b/6), دن ~ gece (12a/3), اصل aslı ~ gerçek (23a/2), كانكا ~ کندا (25a/6), گونوله ~ kalbe (26a/5), قاجون göçün ~ kaçun (31b/2), يا الهی iy hüdaya ~ ya ilahi (31b/6), اوزينه üstinde ~ üzerine (34a/7), گوندوز دن ü gundüz ~ gece gundüz (43b/11), اچره içinde ~ içre (46a/8), سول کيشي kimsenün kim ~ şol kişi kim (46b/1), کيمه kimse ~ کيشي (62b/8), داتildi ~ çekildi (66a/3), گیدرmez ~ ayırmaz (67b/5)

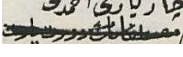
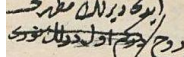
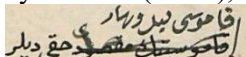
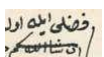

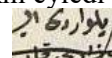

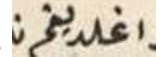

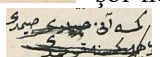

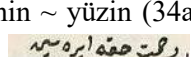
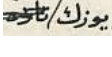

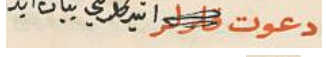

3.4.5. Bazı Sözcükleri Metinden Çıkarma

R metin içerisinde bazı sözcükleri tamamen çıkarmıştır:

آله کورکلوز او ala ilte göstere görklü yüzi ~ ala göstere o görklü yüzi (7a/8), ورد فتي ونفدي virdi nusret birle feth ~ virdi feth ü nusret (11b/9), اکیکلک ikilik kop ~ ikilikden (26a/8), طقوزنجی داستان ایکنی/بایدن بیان ایدرکه وجود tokuzuncı dasitan ikinci babdan beyan ider ki vücud ~ tokuzuncı dasitan ikinci babdan vücud (62b/10)

3.4.6. Bazı Sözcüklerin Yerine Farklı Sözcükleri Koyma

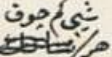

Metinde ciddi manada metin tamiri söz konusudur. R metnin başından itibaren beyitlere sözcük düzeyinde önemli müdahalelerde bulunmuştur. Anlamı hemen hemen bozmayacak biçimde R'nin bazı sözcükleri metinden çıkarıp kendi seçtiği sözcükleri koyduğu görülür:

 yazludur nasrun min-Allah görsene ~ **andadur** nasrun min-Allah görsene (11b/9), resul ~ nebi (13a/6), mustafanun dört yarın ~ çar-ı yar-i ahmedi (14b/6), birlik eylen ~ birlik idin (16b/6), teferrüc it ~ tefekkür kıl (17a/7), kaldı bünyad ~ oldu bünyad (18a/7), hükm-içün viribidük ~ var hüküm eyle didük (19a/1), ruhdur kim ol dirlik nurı ~ ruh idi dirlik mazharı (19b/3), kamusunun maksudı hakkı diler ~ kamusı leyl ü nehar hakkı diler (20b/11), inşaallah kim ~ fazlı ile ol (21a/2), hükm eyledi ~ hakim oldu (21b/2), ömrin süre ~ ömri geçe (24a/8), okı ~ ahı³¹ (24b/5), zari kıldı ~ yalvardı (30a/11), zari kıldugum ~ agladugum (31a/6), bellü bildüm ~ şimdi bildüm (31a/9), şol nese kim ~ bil şu şey kim (31b/3), yavuzluk ~ uzaklık (32a/6), hiç kimesne koymadı ~ kimse anı sımadı (33b/5), pes bu gavga ile urışmak ne-y-idi ~ pes boguşmakla urışmak ne idi (36a/5), yönin ~ yüzün (34a/10), eyle olsa ~ bu nazarla (39b/3), görklü ~ gerçek (39b/11), rahmete peyvest olasın ~ rahmet-i hakka iresin (40a/2), öğrenüpdür ~ alışupdur (43b/10), yüzün taze ~ yüzün suyıla (44a/5), kim bular ~ ehli hem (45b/1), uşbu ~ hem (45b/9), dutsa ~ bilse (48b/1), hem iy yar ~ aşıkâr (51a/2), şehristana benzer ~ şehristan gibi olduğunu (62b/11), davet kılur ~ davet itdüklerini beyan ider (63a/2), dartışurlar ~ çalışurlar (64b/9), ayrug ~ artuk (65b/8)

3.4.7. Türkçe Sözcüklerin Yerine Arapça/Farsça Sözcükler Koyma

³¹ Burada “ahı” sözcüğünü ikame etmesinin nedeni ilk mısradaki “dakı” sözcüğünü “dahı” sözcüğüyle değiştirmesidir.

R metinde bazen Türkçe olan sözcüklerin yerine Arapçadan veya Farsçadan eş anlamlı sözcükler eklemiştir:

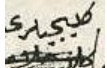

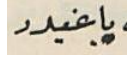

 danuk ~ şahid (12a/2), dün ~ leyl (12a/2), gibi ~ manendi (14a/11), kamu ~ cümle (23a/4), kıragina ~ kenarına (29a/8), yazugından ~ günahlarından (29b/6), deniz ~ bahr (30a/1), ölüme ~ mevte (30b/3), eygü ~ rana (31a/11), dilek ~ maksud (35a/6), ilk ~ ibtida (35a/7), kamusı ~ cümlesi (34a/10), kamu dil ~ her dilin (34b/1), dilegin ~ muradın (38a/9), çalabun ~ hudanun (38b/11), ögünü ~ aklun (40a/9), yahtu ~ şule (45a/9), her nesenün ~ her şeyi kim (46a/3), tanrı ~ hak (46b/6), tanuk ~ şahid (48b/2), dün ü gün ~ daim (64b/7), esriyen ~ mest olan (67a/9)

Çok az örnekte görülen bazı Arapça sözcüklerin yerine Türkçe sözcükler vardır:

 maksudı ~ isteği (34a/11), azad ola ~ kurtıla (39b/9)

3.4.8. Bazı EAT Sözcüklerini Bilmemesinden Yanlış Sözcükler İkame Etme

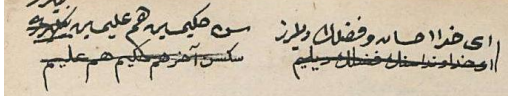
R, kendince düzeltmeler yaptığı metnin genelinde Eski Anadolu Türkçesinde kullanılan sözcük ve gramer unsurlarını iyi sayılabilecek biçimde bildiği görülür. Kendi dönemine göre yeniden oluşturduğu metinde sözcüklerin ve eklerin ‘güncel’ halinde neredeyse hata yoktur. Bazı örneklerde yanlış anlamlandırma olduğu görülmekte, Eski Anadolu Türkçesi dönemi sözcüklerinin karşılığına tam oturmayan sözcükler yazıldığı anlaşılmaktadır. Bu durum müstensih in orijinal metindeki ilgili yerleri iyi okuyamayıp bir sözcüğü ve sözcük kümelerini kendine göre yorumlayarak ya da başka sözcüklere benzeterek okumasından kaynaklanmaktadır.³²

 kelecileri ~ gelicileri (35a/10), belgülü ~ bilgilü (44b/7), viribidi ~ virüp idi (49b/6), yagıdır ~ bagıdır (63b/2), viribir ~ virilür (63b/10), sinuksa ~ sınırsa (65a/2), nişe ~ nice (69a/9)

3.4.9. Bazı Beyitlerin Tamamen Değiştirilmesi

³² Tekin, Gönül Alpay. “Hamdullah Hamdi”nin Yeni Bir Leylâ ve Mecnun Nüshası ve Metin Tenkidi Hakkında Bazı Düşünceler”, *Journal of Turkish Studies*-3, Cambridge (1979): 312.

R, bazı beyitlerde sözcük değiştirmek yerine tüm beyti baştan sona kendince yeniden yazmıştır:

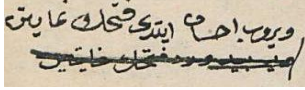

iy hudavenda senün fazlun delim ~

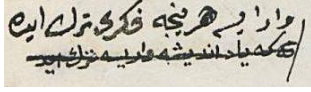
iy huda ihsan ve fazlun dilerin

sensin ahir hem hakim ü hem alim

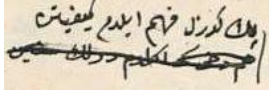
~ sen hakimsin hem alimsin bilirin (6b/1)

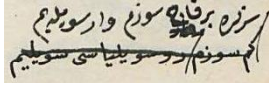
viribidi virdi fethün gayetin ~ virüp ihsan itdi fethün gayetin (11b/8)

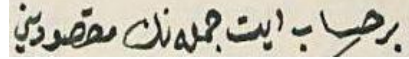
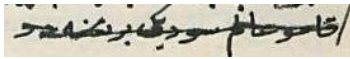
ne ki yad endişe varısa terk ide ~ var ise her nice fikri terk ide (13b/7)

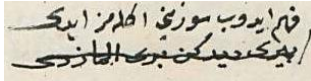
hem dahı key anladum dirlik sagın ~ pek güzel fehm eyledüm keyfiyetin (31a/9)

kim sözüm var söyleyesi söyleyem ~ sizlere birkaç sözüm var söyleyem (32b/11)

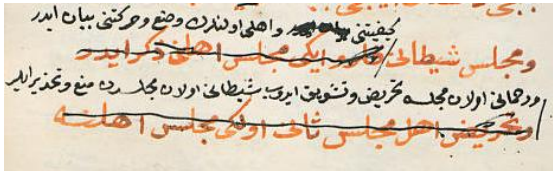

kamu alem sevdügi bir nesnedür ~ bir hisab it cümlesinün maksudını (34b/2)

biri didüğün biri almaz-ıdı ~ fehm idüp sözini anlamaz idi (34b/8)

R bazı başlıkların önemli bir bölümünü değiştirmiştir:

meclis-i şeytani kılur ve iki meclis ehlini zıkr ider ve tahriz ehl-i meclis-i sani evvelki meclis ehline ~ meclis-i şeytani keyfiyetini ve ehli olanların vaz u hareketini beyan ider ve rahmani olan meclise tahriz u teşvik idüp şeytani olan meclisden men ü tahzir eyler (44a/9-10-11).

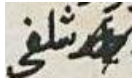

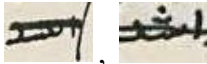
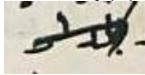

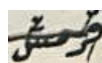

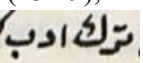

Sonuç ve Değerlendirme

Bugün pek çok nüshası elimizde bulunan Garib-nâme'nin her dönemde popüler olarak klasikleşen eserlerden biri olduğu anlaşılmaktadır. Dinî-tasavvufî bilgileri anlaşılır bir Türkçeye ifade eden Âşık Paşa yaşadığı dönemdeki Farsça yazma geleneğinin dışına çıkarak Türkçeyi edebî metin oluşturmada bir tercih olarak kullanmıştır.

Eserin çalışmaya konu olan nüshası ise hem gramer unsurlarının hem imlasının hem de söz varlığının değiştirilmesi suretiyle farklı bir örnek teşkil etmektedir. Ne zaman istinsah edildiği belli olmayan mevcut nüshanın yeniden yazılması girişiminin eserin tamamında görülmemesi sebebiyle yarım kaldığı anlaşılmaktadır. Mevcut nüshayı kendi zamanının Türkçesine göre yeniden yazmaya başlayan R'nin bunu kendi isteğiyle mi yoksa bir talep üzerine mi yaptığıyla ilgili herhangi bir bulgu yoktur. Yeniden yazma girişimi için ele alınan Koç Üniversitesi Garib-nâme nüshası için şu değerlendirmeleri yapmak mümkündür:

1. Eldeki nüshanın ne zaman ve kim tarafından istinsah edildiği belli değildir. İlgili kütüphane kaydında da buna dair bilgi bulunmamaktadır.

2. Orijinal nüshanın kendine özgü bir yazım özelliği mevcut olup M'nin hareke kullanmadan yazdığı eserde ünlüleri genel itibarıyla göstermediği görülür. Bu durum herhangi bir düzeltmenin yapılmadığı 51b-56a sayfalarında daha net biçimde görülmektedir. M özellikle yuvarlak ünlüleri ve /i/ ünlüsünü yazmamakta, R ise bunları düzenli bir biçimde düzeltmektedir.

 k(o)l daşlığı (9b/5), ç(o)k durur (10a/4), y(o)l daş (12a/8), (i)şid (21b/6, 34b/10), b(u)ld(ı)lar (23b/9), d(ö)nd(i) (30b/3), k(u)r mış (45b/6), d(ü)zd(i) (53b/3), terk (i)d(ü)p (53b/11), geld(i) (54b/11), b(u)n lara (55b/8), k(o)dı (56a/6), (i)md(i) (56a/7), g(ö)stere (56a/7) vd.

3. Söz konusu yazmada R tarafından yapılan düzeltmeler sadece yazım yanlışlıklarına yönelik bir düzeltme midir sorusunun cevabı olumsuz olacaktır. R'nin yazıma yönelik ciddi düzeltmeler yaptığı anlaşılmaktadır. Akla gelebilecek ilk seçenek bir müstensih tarafından yazılan esere ikinci bir gözün bakması veya yazım yanlışlarını tespit etmesi yahut eserin bu düzeltmelere göre yeniden yazılması olabilir. Fakat dönem itibarıyla düşünüldüğünde bunun örneklerinin olup olmadığını henüz bilmiyoruz. Ayrıca eserin baştan sona bitirilmiş olması, bazı hataların acemi bir yazıcı işi gibi görünmesi ve kâğıt gibi değerli, o dönemde çok bol olmayan bir metanın bu şekilde harcanamayacak olması bu işin basit bir düzeltme işi olmadığını düşündürür. Tek bir müstensih tarafından yazıldığı anlaşılan metin müstensih eğitime veya medrese talebesinin eğitimi için kullanılma gibi bir ihtimalin çok uzağındadır. Bunun sıradan bir yazım düzeltmesi olmadığı açıktır.

4. Bir başka husus R'nin sadece yazım düzeltmeleri yapmamasıdır. R metni söz varlığı düzeyinde de ciddi değişikliğe uğratmıştır. Özellikle Eski Anadolu Türkçesi dönemi sözcüklerini çağının sözcükleriyle değiştirdiği açıkça görülmektedir. Sözcüklerin “güncel” hâle getirilmesi eserin başka bir yüzyılda o yüzyılın Türkçesine göre yeniden dizayn edildiği fikrini güçlendirir.

R'nin Eski Anadolu Türkçesi eserlerinde tanıklanan “kirtü, utlu, ölmesüz, bigi, öndin, kirtindi, arkun arkun, dünle, kavlıgından, dartışukdur, geldeçinün, yavlak, armışlar, ayruk, yahtuluk, yarıçısı, kendözüne, kança” gibi pek çok sözcüğe doğru karşılık gelen yeni sözcükler bulması, diğer taraftan Eski Anadolu Türkçesinin bazı karakteristik eklerini de doğru bir biçimde güncellemesi onun bu konuda yeterli bilgi birikimine sahip olduğunu göstermektedir. Diğer taraftan R Türkçe sözcüklere karşılık bazı Arapça-Farsça sözcükler kullanmıştır. Arapça-Farsçasını verdiği bu Türkçe sözcükler de aynı şekilde Eski Anadolu Türkçesi dönemi

sözcükleridir. yahtu ~ şule (45a/9), eygü ~ rana (31a/11), yazugından ~ günahlarından (29b/6), danuk ~ şahid (12a/2), ögünü ~ aklun (40a/9) gibi sözcüklere karşılık konulan anlamlar tam karşılıklarıdır. Buradan R'nin “yahtu, ög, yazuk, eygü, danuk” gibi sözcükleri bildiği anlaşılmaktadır.

Acaba R'nin yaşadığı yüzyıl Âşık Paşa'dan ne kadar sonrasıydı? Eğer eserin telifinden yüzyıllar sonra bu yeni sözcükler ve ekler konulduysa R bunları nereden, nasıl bilmekteydi? Sözcük düzeyindeki bilginin yanı sıra R'nin Eski Anadolu Türkçesi gramer unsurlarına da

hâkim olduğu görülür. eydeven ~ diyeyim (17a/8), yalnuzın ~ yalnuzca (28a/1),

 eydiserven ~ eyleyeyim (29b/1), dirven ~ direm (32b/1), dutavuz ~

tutarız (33a/1), buluban ~ bulup (36a/2), azmadın ~ azmayup (46a/11), saygıl ~ sayasın (34a/1),

 ne-dirven ~ ne direm (69a/5) gibi örneklerde Klasik Osmanlı Türkçesinde artık kullanılmayan gramer yapılarının R tarafından “güncel” hâle getirildiği görülür. Buradan R'nin basit düzeyde bir yeniden yazıcı olmayıp onun eski Anadolu Türkçesine ait gramer unsurlarını da bildiğini kolaylıkla anlayabiliriz.

5. Bu eserde R'nin yaptığı bir tahrif mi yoksa redaksiyon mudur? R, 14. yüzyılda yazılmış olan bu eserin ne zaman istinsah edildiği belli olmayan bir nüshası üzerinde birtakım değişiklikler yapmıştır. Bunu keyfî mi yoksa dönemin bir ihtiyacı olarak mı yaptığı sorusu şimdilik cevapsızdır. R'nin yaptığı bir bakıma redaksiyon olarak da görülebilir. Yazılmış bir nüshayı kendi döneminin koşulları gereği ilgili yerlerini düzeltmiştir. Bu düzeltmelerden sonraki aşama muhtemelen eserin R'nin kendi dönem Türkçesine göre yeniden yazılması aşamasıydı. Şayet böyleyse R bu nüshayı bir karalama, ön hazırlık şablonu olarak kullandı. Çünkü yeni bir nüsha oluşturmak amacıyla eserin yeni baştan yazımı esnasında düzelterek metni yazmak karışıklığa yol açabilir, belki de bazı kısımlar atlanabilirdi.

6. Koç Üniversitesi Garib-nâme nüshası örneği az görülen türden bir yazmadır. Bu nüshayla bazı eserlerin dönemsel değişime tabi tutuluşunun ve doğrudan bu değiştirmeleri yapan kişinin notlarını görme imkânı bulmaktayız. Değişime uğradığını bildiğimiz eserler konusunda çalışmanın girişinde bilgiler verilmişti. Az sayıda olan bu eserlerin önceki nüshaları bulunmayıp mevcut güncellenen nüshaları günümüze ulaşmıştır. Yine bazı yazma eserlerde tahşiye yapıldığı, bazı eserlerde de eksik veya yanlış olduğu düşünülen yerlere notlar düşüldüğü bilinmektedir. Bu nüshada ise hem asıl yazmayı hem de dil unsurlarının değiştirilme biçimlerini, yazmanın yazıldığı yüzyıldan sonraki dönemde nasıl bir değişime uğratıldığını görmek mümkün olmuştur. R, yani eserin sonraki müstensihisi eseri dönemin dil özelliklerine göre yeniden yazmak istemiş bu nedenle eserin okunacağı sosyal muhite göre eser üzerinde çalışma yapmış olabilir. Yarım kalmış bu çalışmada R, eski Anadolu Türkçesinin genel özelliklerine hâkim bir

çerçevede kendince gerekli düzeltmeleri yapmış, birkaç yanlış anlamlandırma dışında başarılı olmuştur. Çalışma dönemsel olarak farklı nüshaların nasıl ortaya çıktığını somut anlamda gösteren, ilk elden örnekler sunan, bir müstensih çalışması niteliğindedir.

Kaynakça

- Akar, Ali. *Mirkâtü'l-Cihâd: Dil İncelemesi-Metin-Dizin*. Ankara: TDK Yay., 2016.
- Akca, Hakan. "Eski Anadolu Türkçesinde Kelime Başı t- / d- Meselesi." *Türkbilig* (34), (2017): 7-24.
- Akyıldız Ay, Didem. "Yunus Emre'nin Eserlerinde İç Ve Son Seste Görülen /k/ > /a/ ve /t/ > /d/ Ötümlüleşmelerinin Günümüze Yansımaları." *Yunus Emre'nin Vefatının 700. Yıl Dönümü Anısına Uluslararası Türkçenin Anadolu'da Yazı Dili Oluşu Sempozyum Kitabı* içinde. 47-66. Ankara: TDK Yay., 2021.
- Ayverdi, İlhan. *Kubbealtı Lugatı Misallî Büyük Türkçe Sözlük*. İstanbul: Kubbealtı Yay., 2016.
- Cin, Ali ve Babacan, Vasfi. "Karışık Tarihî Lehçeli Eserlerden Kitâb-ı Güzîde Üzerine Okuma Teklifleri." *TÜRÜK Uluslararası Dil, Edebiyat ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi*, Yıl/Year: 7, Sayı/Issue:17, (2019): 9-33.
- Demir, Necati. *Danışmendname*. Ankara: AKM Yay., 2020.
- Develi, Hayati. "Eski Türkiye Türkçesi Ağzlarının Sınıflandırılmasında Morfolojik Esaslar." *Türkbilig* (4) (2002): 117-124.
- Dilçin, Cem. *Mes'ud Bin Ahmed Süheyl ü Nev-bahar İnceleme-Metin-Sözlük*. Ankara: AKM Yay., 2016.
- Ergin, Muharrem. *Dede Korkut Kitabı İndeks-Gramer*, Ankara: TDK Yay., 1963.
- Hunutlu, Ümit. *İbrâhim bin 'Abdullâh Kitâb-ı Maksad-ı Aksâ Tercümesi*, Ankara: Gazi Kitabevi, 2019.
- İlhan Nadir. "Oğuz Türkçesi Metinlerinden Salsal-Name'nin Paris Nüshası." *Turkish Studies - Language and Literature*, 14(4) (2019): 1907- 1924.
- Kaymaz, Zeki. *Âşık Paşa Garib-nâme (Dil Özellikleri- Kısmî Transkripsiyon- Söz Dizini)*. Doktora Tezi, İnönü Üniversitesi, 1989.
- Korkmaz, Zeynep. "Eski Anadolu Türkçesi Üzerindeki Çalışmaların Bugünkü Durumu Ve Karşılaştığı Sorunlar." *Türkoloji Dergisi*, 7(1) (1977): 13-22.
- Korkmaz, Zeynep. *Eski Anadolu Türkçesinde İmlâ-Fonoloji Bağlantısı Üzerine Notlar*" *Türk Dili Üzerine Araştırmalar I-II*, Ankara: TDK Yay., 2023.
- Köksal, Mehmet Fatih. "Garîb-Nâme (Âşık)". *Türk Edebiyatı Eserler Sözlüğü*, 07/09/2021, <http://tees.yesevi.edu.tr/madde-detay/garib-name-asik-pasa> . [Erişim Tarihi: 25 Ocak 2024].
- Köprülü, Mehmet Fuat. *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*. Ankara: DİB Yay., 1976.
- Köprülü, Mehmet Fuat. *Türk Edebiyatı Tarihi*. İstanbul: Ötüken Neşriyat, 1980.
- Levend, Agah Sırrı. "Âşık Paşa'nın Bilinmiyen İki Mesnevisi Fakr-Nâme ve Vasef-ı Hal." *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı - Belleten*, 1 (1953): 205-284.

- Ocak, Ahmet Yaşar. “   ık Paşa Tasavvufi  ahsiyeti” * sl m Ansiklopedisi* 4. cilt, Ankara: TDV Yay., 1991.
- Peacock, Andrew Charles Spencer. *Moğol Anadolu'sunda  slam, Edebiyat ve Toplum*.  ev. Renan Akman. İstanbul: Koç Üniversitesi Yay., 2023.
- Sarıca, Bedri. “Olga-Bolga Sorunu Ve Yeni Bir Kit b-ı G z de Nüshası  zerine.” *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi* Cilt:1 Sayı:1. (1994): 123-136.
- Tatcı, Mustafa. *Edebiyattan  eri-Dini Tasavvufi Türk Edebiyatı  zerine Yazılar*, Ankara: Akçağ Yay., 1997.
- Tekin, Şinasi. “1343 Tarihli Bir Eski Anadolu Türkçesi Metni ve Türk Dili Tarihinde ‘Olga-bolga’ Sorunu.” *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı - Belleten*, 21-22 (1973-1974): 59-157.
- Tekin, Gönül Alpay. “Hamdullah Hamd 'nin Yeni Bir Leyl  ve Mecnun Nüshası ve Metin Tenkidi Hakkında Bazı Düşünceler”, *Journal of Turkish Studies*-3, Cambridge (1979): 307-341.
- Tekin, Talat. *Tarih Boyunca Türkçenin Yazımı*, Ankara: Simurg Yay., 1997.
- Türk Dil Kurumu Türkçe Sözlük, (Ankara: TDK Yay., 2005), 1885.
-  nver, Süheyl. “XV. Yüzyılda Türkiye’de Kullanılan K  ıtlar Ve Su Damgaları”. *Türk Tarih Kurumu Belleten*, c. 26, sy. 104, 1962, ss. 739-762.
- Yavuz, Kemal. *   ık Paşa, Garib-n me*, Ankara: TDK Yay., 2000.
- Yavuzarslan, Paşa. “Türk Dilinin Tarih  S zvarlı ı Açısından Yazma Eser Nüshaları.” *Erdem* (53), (2009): 221-236.
- Yıldız, Osman. “Mift hu'l-Ferec’de Son Seste  t ms z-Patlayıcı ünsüzlerin  t ml le me veya ötümsüz Kalma Durumu”, *Turkish Studies*, S 6/1 (2011): 157-168.

Osmanlı Mirası Araştırmaları Dergisi

Journal of Ottoman Legacy Studies

e-ISSN: 2148-5704

Cilt 12, Sayı 32, Mart 2025 / Volume 12, Issue 32, March 2025

Makale Türü/Article Types: Araştırma Makalesi/Research Article
Geliş/Received: 24.10.2024
Kabul/Accepted: 15.01.2025
DOI: 10.17822/omad.1557264

Atıf/Citation: Harmancı, Meriç ve Ramazan Koyuncu. "Hazine Sandığı Cönkler: Bir Cönte Yer Alan ve Hüsnî Divânında Bulunmayan Şiirler". *Osmanlı Mirası Araştırmaları Dergisi* 12/32 (2025): 189-205.

Meriç HARMANCI

(Doç. Dr.), Yıldız Teknik Üniversitesi / Türkiye, mericharmanci@yahoo.com, 0000-0003-1062-7926

Ramazan KOYUNCU

(Bilim uzmanı), Türkiye, ramazankoyuncu18@gmail.com, 0009-0004-0174-4631

Hazine Sandığı Cönkler: Bir Cönte Yer Alan ve Hüsnî Divânında Bulunmayan Şiirler

Treasure Chest Cönks: Poems Found in a Cönk and Not in Hüsnî Divân

Öz: İçinde ne olduğunu sadece sahibinin bildiği sandıklar vardır, sahibi bu sandıkları kendi isteğine göre düzenler ve ancak açılınca diğerleri bu sandığın içindekileri görebilir. Cönkler de tıpkı bir sandık gibi onu oluşturan, kaleme alan kişinin / kişilerin kültürel ve edebî zevkine, ilgisine ve isteğine, yettiği çevreye göre şekillenen uzunlamasına açılan ince uzun defterlerdir ve bu defterler de tıpkı kapalı sandıklar gibi açıldığında içindeki kültürel hazine ortaya çıkar. Genellikle halk edebiyatına ve kültürüne ait ürünler barındıran cönkler, aynı zamanda klasik Türk edebiyatı için de önemli kaynaklardır. Tek bir müstensihi veya birden fazla kişi tarafından oluşturulabilen cönkler, el değiştirdikçe içerikleri zenginleşir. Konya Karatay Yusuf Ağa Kütüphanesinde kayıtlı 42 Yu 7611 numaralı Cönk, 129 manzume içeren ve farklı yazı üsluplarını yansıtan nadide bir eserdir. Bu çalışmada, Cönk içerisindeki 39 şiiriyle dikkat çeken Hasan Hüsnî adlı şair incelenmiştir. Bulgaristan'ın Cuma kasabasından olan Hasan Hüsnî'nin Cönk'teki 12 şiiri, tek nüshası bilinen Divânı'nda bulunmamaktadır. XIX. yüzyılın ilk yarısında yaşamış olan şair, tasavvufi şiirler yazmış, dönemin koşullarına uygun bir edebî üslup izlemiş ve yaşadığı kaotik dönem ölçüsünde dikkatli bir yaşam sürmeye çalışmıştır. Bu çalışma, Hasan Hüsnî'nin yaşam öyküsüne dair bilgiler sunmakta ve şairin 12 yeni şiirinin metin yayını içermektedir.

Anahtar Kelimeler: Tasavvuf, şiir, cönk, metin neşri, Hasan Hüsnî

Abstract: There are chests whose contents are known only to their owners, whose owners arrange these chests according to their own wishes and only when they are opened can others see the contents of these chests. Cönks, like chests, are long, thin notebooks that open lengthwise and take shape according to the cultural and literary taste, interest and desire of the person who created them, who wrote them, and the environment in which they were raised, and when these notebooks are opened, just like closed chests, the cultural treasure inside is revealed. Generally, cönks contain works related to folk literature and culture, as well as significant sources of classical Turkish literature. They can be created by a single scribe or multiple authors, and their content becomes richer as they change hands. The Cönk, registered under number 42 Yu 7611 at the Konya Karatay Yusuf Ağa Library is a rare work containing 129 pieces, showcasing various writing styles. This study will focus on the poet Hasan Hüsnî, who is notable for his 39 poems in the Cönk. Hasan Hüsnî, from the town of Cuma in Bulgaria, has twelve poems in the Cönk that do not appear in his known single copy of the Divân. Living in the first half of the XIXth century, he wrote mystical poetry, adopting a literary style suitable for the period and striving to navigate the challenges of his chaotic environment. This study presents new insights into the Cönk and Hasan Hüsnî's life and art, including twelve of his previously unpublished poems.

Key Words: Sufism, poetry, conk, text transcription, Hasan Hüsnî

Extended Abstract

This article examines the Sufi and literary identity of Hasan Hüsnî, focusing on his poems found in a cönk, demonstrating his significant place within 19th-century Ottoman literature. Cönks are valuable documents in terms of folk literature and culture, often containing folk poems, songs, and verses. However, these notebooks also hold an important position for

classical Turkish literature, where various writing styles and literary perspectives come together. The cönk registered in the Konya Karatay Yusuf Ağa Library under the number 42 Yu 7611 contains 129 poems. This study specifically focuses on twelve poems attributed to the poet Hasan Hüsnî, whose pseudonym appears on thirty-nine of the poems in the cönk.

Hasan Hüsnî was a poet from the town of Cuma in Bulgaria, known for his Sufi poetry. The twelve poems, which are absent from his Divân and appear solely in the cönk, reveal new insights into his literary identity. It is known from his Divân that his name was Hasan Hüsnî, and certain clues in his poems suggest that he lived during the reign of Sultan Abdülmecid. A date couplet written upon the death of his sheikh in Hijri 1263 (1847 CE) indicates that by this time, Hasan Hüsnî had become a mature Sufi. In his poetry, he praises Sultan Abdülmecid, expressing his hopes for help and support during a period when he was seeking favor and advancement. This reflects the balance he attempted to strike between his spiritual life and his worldly concerns.

Hasan Hüsnî's poems are marked by a clear emphasis on Sufism and his affiliation with the Naqshbandi order. The core concepts of Sufism and the traditional orthodox framework of the Sufi order, based on Sunni principles, are prominent in his works. The poet demonstrates his knowledge of spiritual ranks, and he expresses this profound commitment in his poems. His Sufi identity is intricately reflected in his contemplation of love and existence, showcasing the depth of his thoughts. Under the influence of Ibn Arabi, he portrays love not merely as an emotion but as a way to understand the essence of existence. In his poems, the idea frequently emerges that love is an ocean of jewels, from which knowledge springs.

These poems provide an opportunity to more comprehensively explore Hasan Hüsnî's literary identity and poetic philosophy. His qasidas (odes), written in praise of the sultan, occasionally contain excessively laudatory expressions. These qasidas, composed within the classical poetry tradition, also reflect the poet's internal struggles and his worldly concerns. The extreme tone in his praises reveals his efforts to reconcile his spiritual aspirations with his worldly ambitions. In this respect, the poet presents two distinct identities: on one hand, offering profound Sufi insight, and on the other, using the conventional qasida form to express gratitude to the ruler.

The twelve poems by Hasan Hüsnî in the cönk reflect a journey into the depths of Sufism. In these poems, love, knowledge, and existence are intricately interwoven. These poems, viewed as a Sufi journey, show that the poet was on a spiritual quest. Especially in the poems collected under the title "Nefes-i Hüsnî," the main themes of Sufism are addressed. The poet emphasizes that love is a form of existence and that this love represents not only human love but also a quest for the divine. The integration of love and knowledge, where knowledge is born out of love, forms the foundation of Hasan Hüsnî's poetry. Through this understanding, the poet invites his readers to a spiritual awakening.

His call for renouncing worldly pleasures and turning toward divine love is central to his Sufi path. In this context, concepts such as the purification of the ego, returning to the true self, and achieving annihilation in the divine are emphasized in his poetry. Hüsnî advocates a type of marifa (gnosis), which fosters both individual and societal consciousness. This marifa involves the process of self-awareness, which leads to knowing God. His poems contain advice on the development of both individual and collective consciousness, blending the teachings of Sufism with elegance, taking the reader on a spiritual journey.

The twelve newly published poems of Hasan Hüsnî presented in this article provide further insight into his literary persona and Sufi depth. When evaluated alongside the other poems in his Divân, these new works offer a broader perspective on his literary career and his Sufi understanding. Hasan Hüsnî's poems are not simply love stories; they reflect a Sufi journey

that delves into the depths of the human soul. Therefore, his works remain important texts that should continue to be studied, both in literary and Sufi contexts. His life story serves as a model for the dervish identity that emerged in the Balkans during the late Ottoman period. As these new poems contribute to his Divân, and with the discovery of further poems in the future, we will be able to gain even more detailed insights into the poet and dervish Hasan Hüsnî. This article, both as a textual publication and as an analytical study, aims to contribute to this ongoing process of understanding.

Giriş

Bazı defterler vardır; her ne kadar sahibinin zevk ve ilgisine, yetiştiği çevreye, mezhep ve meşrebine göre oluşsa da içerisindekiler toplum açısından, kültürel yapıya sağladığı katkı bakımından büyük önem taşır. Cönkler, kültürel ve edebî mirasın kaydını tutan ve onları bugüne erıştiren defterlerdir. Dönemlerinde bilinen ve tanınan şairlerin ve eserlerin yanında yitık miras olan bazı isimler, manzumeler, mensur ürünler, faldan büyüye, ilaç terkiplerinden dualara, günlük olaylarla ilgili kayıt ve notlardan rüya tabirlerine kadar çok çeşitli kültürel öge, cönkler sayesinde günümüze gelmiştir. O. Şaik Gökyay, cönklerin zengin içeriğini şöyle ifade eder:

“Halk, gezici halk şairlerinin uğraklarında söyledikleri türküler, koşmaları, destanları, fıkraları hatta hikâyeleri, çok kez aklında tutabildiği kadarıyla, eksik ya da yanlış, kâğıda geçirmiş; maniler, bilmecelele doldurmuş; kendi hayatıyla ilgili ve kendince gerekli birtakım hastalıkların, türlü yollardan tedavilerini, reçeteleri, duaları, büyüleri, tılsımları, özel hayatına ait notları ve daha nice benzerlerini ve benzemezlerini bu kâğıtlara yazmıştır. Böylece sayısız ve birbirinden çok farklı cönkler meydana gelmiştir.”¹

Bir nevi kültürel bellek olan cönkler, sözlü kültürün kayıt altına alınmasına ve nesiller arasındaki aktarımına vesile olmuştur. Belleğin hatırlama ve unutma gibi iki işlevi olduğu düşünüldüğünde cönklerin edebiyat tarihindeki yeri daha belirginleşir. 1925 yılında aldığı bir notta Freud, hafızasına güvenmediğinde kaleme kâğıda başvurduğunu belirtir. “Böylece kâğıt hafızamın dışsal bir parçası hâline gelir ve aksi takdirde yanımda görünmez bir biçimde taşıyacağım birtakım şeyleri o taşır. Bir kâğıda bir şeyler yazarken, ‘gerçek belleğimin içinde maruz kalabileceği muhtemel tahrifatlardan’ uzak, sağlam bir ‘hatıra’ya sahip olacağımdan emin olarak yazarım.”² ifadeleri ile belleğin bazı noktaları atlayabileceği hususuna dikkat çekerken sözlü ve yazılı bellek arasındaki farkı ortaya koyar. Yazıyı “modern insanın zihinsel etkinliğini biçimlendiren ve güçlendiren” bir araç olarak gören Walter J. Ong, el yazısının insan belleğine yardımcı olarak kullanılan resim vs. araçların ötesinde olduğunu, sadece belleğe destek olmanın ötesinde “birinin söylediği ya da söylediği tasavvur edilen sözcenin temsili” olarak işlev gördüğünü ifade eder.³ Cönkler, insan hafızasının unutma özelliğine karşın, çoğunlukla sözlü kültür ortamında üretilen pek çok edebî ürünü, kültürel ögeyi ve bilgiyi yazılı kültür ortamına aktarır.

David R. Olson, yazının tarihini bir bakıma türlerde uzmanlaşma, bilginin arşivlenmesi, kanunların düzenlenmesinin tarihi olarak görür.⁴ Cönkler de bir arşiv kayıdır. Ancak, kolektif ve bireysel belleğin izleri cönklere kaydedilirken onu tertip edenin hafızası, eğitimi, yaşadığı dönem ve yer gibi çeşitli faktörler bu malzemenin kaydında etkili olur. Bu kaydı tutanların büyük bir kısmı düzenli eğitimden geçmemiştir ve aktarım da çoğunlukla yazıdan ziyade sözlü

¹ Orhan Şaik Gökyay, “Cönkler Üzerine”, *Folklor ve Etnografya Araştırmaları* içinde (İstanbul: Anadolu Sanat Yay., 1984), 117.

² Douwe Draaisma, *Bellek Metaforları Zihinle İlgili Fikirlerin Tarihi*, çev. Gürol Koca (İstanbul: Metis Yay., 2007), 25.

³ Walter J. Ong, *Sözlü ve Yazılı Kültür Sözü Teknolojileşmesi*, çev. Sema Postacıoğlu Banon (İstanbul: Metis Yay., 2014), 103.

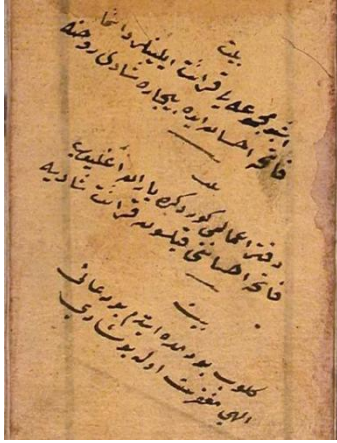
⁴ David. R. Olson, “Oral Discourse in a World of Literacy”, *Research in the Teaching of English* 41 (2006): 139.

ortamdandır. Cönk ve mecmua gibi yazmalar üzerinde araştırma yapmayı “keşfedilmemiş bir vadide yürüyüş yapmaya benze(ten)” Koz, her şeyin yeni, tek ve orijinal olduğu bu vadide yürüyüş yapanları “eski yüzyılların kâşifleri” olarak nitelendirir.⁵

1. İncelenen Cönk’ün Özellikleri

Bu çalışmaya konu olan şiirlerin içinde bulunduğu Cönk, Konya Karatay Yusuf Ağa Kütüphanesi koleksiyonunda 42 Yu 7611 numara ile kayıtlıdır. 147×66-128×27 mm ebadında olan Cönk’ün bordo tam meşin kapağı ve iç sayfaları altın yaldızla cetvellenmiştir. Kapaktaki ve iç sayfalardaki bu özen cönklerde çok nadir görülen bir durumdur. Ciltteki estetik özen, deri kapağın üzerindeki şemsel ve yaldızlı tasarım yüksek sanat örneğidir. Metinler yaldızlı cetvelin içine yazılmıştır. Cönk’te sadece ilk ve son varakta altın yaldızlı cetvel bulunmaz. Bu varaklarda kullanılan kâğıt renginin ve yazı çeşidinin Cönk’ün diğer varaklarından farklı olması sonradan eklenmiş olabileceği ihtimalini düşündürmektedir. Bazı sayfalarda mısralar derkenara taşmıştır, ancak genel olarak düzenli bir görünüme sahiptir.

97 varaktan oluşan cöngün mürettibi bilinmemektedir. Cönk’ün ilk varağında yer alan ve her biri “beyit” olarak başlıklandırılan üç ayrı beyitte “Şâdî” mahlası yer alır.

İşbu mecmû'a kırâ'at eyleyenler dâ'imâ
Fâtihâ ihsân ide bî-çâre Şâdî rûhuna

Defter-i a'mâlimi gördükde yârân ağlayıp
Fâtihâ ihsânını kulsın kırâ'at Şâdî'ye

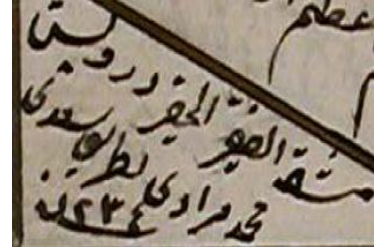
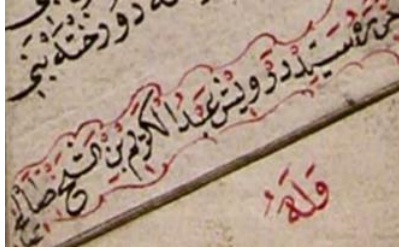
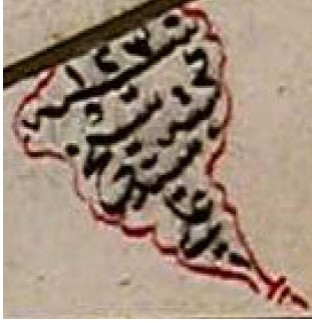
Gelip bu demde etdim bu du'âyı
İlâhî mağfîret ola bu Şâdî

Cönk’ün ilk sayfasında bu mecmuayı okuyanlardan kendi ruhu için de bir “Fatiha” okumalarını isteyen Şâdî’nin bu ifadeleri Cönk’ün mürettibinin Şâdî olabileceğini düşündürmektedir. Fakat cönkler zaman içinde çeşitli nedenlerden ötürü el değiştirebilmektedir. Bu yaprak, tamir gördüğünü düşündüğümüz Cönk’e sonradan eklenmiş ve Şâdî, Cönk’ün sonraki sahiplerinden biri olabilir.⁶ Cönk’ün iç sayfalarında yer alan diğer isimler ve Cönk’ün ilk sayfasında Şâdî mahlasının geçtiği yapraktaki yazı karakterinin farklı olması, ayrıca ilk yaprakta üç beyti bulunan Şâdî’nin şairlik yeteneği anlaşılacakla birlikte bu derlemede herhangi bir şiirinin olmaması kanaatimizi güçlendirmektedir.

Cönk, nesih ve talik hattıyla yazılmış, üç farklı hat üslubundan / tavrından oluşmuştur. Cönk’te bu üslup sahiplerinin künyeleri tarihleri ile yazı altlarında belirtilmiştir.

⁵ Sabri Koz, “Cönk ve Mecmûa Yapraklarından Unutulmuş Türküler”, *Kültürümüzde Türkü Sempozyumu Bildirileri Cilt 1*, ed. Kadir Pürlü, (Sivas: Sivas Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yay., 2013), 155.

⁶ Koyuncu, Ramazan, “Konya Karatay Yusuf Ağa Kütüphanesi Koleksiyonunda Bulunan 42 Yu 7611 Numaralı Cönk (İnceleme-Metin)” (Yüksek Lisans Tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi, 2024), V, 183.

Cönk'ün 2^b sayfasının altında yer alan “Sene 1230 Ketebehû Şeyh Seyyid Ali” kaydı, ilgili şiirlerin Şeyh Seyyid Ali hat üslubu ile yazıldığını göstermektedir.

Cönk'ün 4^a sayfasının altında yer alan “Harrerehû Seyyid Dervîş Abdü'l-Kerîm bin Eş-Şeyh Sâlih” kaydı, ilgili şiirlerin Şeyh Salih oğlu Seyyid Dervîş Abdülkerim hat üslubu ile yazıldığını göstermektedir.

Cönk'ün 43^b sayfasının altında bulunan “Meşşakahu'l-fakîrî'l-hakîr Dervîş Muhammed Murâdî be-tarîk-i Sa'dî sene 1234” kaydı, ilgili şiirlerin Dervîş Muhammed Muradî hat üslubu ile yazıldığını göstermektedir.

Cönk'te bulunan H 1230 (M 1814 / 1815) ve H 1234 (M 1818 / 1819) tarihleri Cönk'ün yazıldığı dönemi belirtmesi bakımından önemlidir. Eldeki verilere göre en eski cönk nüshası XV. yüzyıla aittir. En fazla cöngün görüldüğü dönem ise XVIII. yüzyılın ikinci yarısı ve XIX. yüzyıldır.⁷ Çalışmanın konusu olan Cönk de cönklerin yoğun görüldüğü XIX. yüzyılda tertip edilmiş olabilir.

Cönk'te yüz yirmi dokuz manzum ve üç mensur metin yer almaktadır. Manzum metinlerden yüz yirmi ikisinde mahlas bulunurken yedi metinde mahlas yer almaz. Mahlası geçen şair sayısı kırk sekizdir. Cönk'te bulunan üç mensur metin, “Salâten Tüncinâ Du'âsı” (11^b), “Ezân Tamam Olduğunda Okunacak Du'â” (96^b) ve “Du'â-yı Ta'âm” (97^a) başlıklarıyla verilen üç duadır.⁸

Cönk'te, XIII. yüzyıldan başlamak üzere XIX. yüzyılda dahil olmak üzere geniş bir döneme ait şiir seçkisi yer almakta ise de çoğunluğu XVI ila XVIII. yüzyıl aralığında yaşayan şairlerin tasavvufi şiirleri seçilmiştir. Necâtî, Bâkî ve Fıtnat Hanım gibi birkaç şair dışında şiirleri derlenen şairlerin ortak özelliği tasavvuf vadisinde anılıyor olmalarıdır. Bu seçkide, Nesîmî, Hatâyî ve Hayreti gibi sınırlı sayıda melamet meşrebinde eserler veren şairler yanında Yunus'tan, Niyazi'den ve diğer pek çok Anadolu tasavvuf edebiyatı takipçilerinden ilahiler yer almaktadır. Üzerinde çalışılan bu yazma eserin maddi özellikler bakımından bir cönk karakteri taşıması ve bünyesinde ilahi, nefes, divani ve düvazdeh gibi türler bulunması bakımından cönk formu özelliklerini barındırmaktadır. Kütüphane kataloğunda da “Cönk” olarak kayda alınan bu eser, çoğunlukla gazel nazım şeklinde yazılmış tasavvufi şiirlerden oluşmaktadır. Bu bakımdan bu yazmanın tür, şekil ve tema bakımından klasik Türk edebiyatı derlemelerini bünyesinde toplayan şiir mecmualarından da ayrıştığı anlaşılmaktadır.

Bu yazma eserde en çok şiir Hasan Hüsnî'ye aittir. “Nefes-i Hüsnî” başlıklı bu şiirlerin ikisi naat türündedir, diğerleri gazel nazım şekli ile yazılmış tasavvufi şiirlerdir. Yazmadaki yüz yirmi dokuz manzumeden otuz dokuzu Hüsnî'ye aittir. 44^a'dan başlamak üzere aralıksız 73^a'ya

⁷ Gökyay, “Cönk”, 75.

⁸ Koyuncu, “42 Yu 7611 Numaralı Cönk”, 183.

kadar Hüsni'nin şiirleri yer alır.⁹ Cönk'te, tek nüshası bilenen ve İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi Yıldız Bölümü 5505 numarada kayıtlı Hüsni Divânı'nda bulunmayan on iki şiir yer almaktadır.

2. Hüsni Kimdir?

Elimizde Divânı'ndan başka eseri bulunmayan Hüsni mahlaslı şair hakkında kaynakların aktardığı bilgiler son derece sınırlıdır. Onun Abdülmecid devrinde yaşamış¹⁰ olması dışında, şiirlerinden hareketle birtakım bilgilere erişilmektedir. Divân'ındaki şiirlerinden adının *Hasan Hüsni* olduğu anlaşılmaktadır.

*Besmele-i nâm-ı Hudâ-yı bî-riyâ
Müfetiḥ Dîvân-ı Hasan Hüsniyâ*¹¹

Divân'da;

*Hasan Hüsni du'âcı bir fakîrdir
Vatan Cum'a giyer Nakşî külâhı*¹²

beyti de asıl adının Hasan Hüsni, Cum'a kasabalı ve Nakşi meşrepli bir kişi olduğunu ilk ağızdan ifade eder. Şair ve derviş Hasan Hüsni yine Divân'da dönemin padişahından söz ederken yaşadığı dönemi ve muhiti belirtmiş olur.

*O sultân-ı selâtîn-i zamânı
Semiyy-i sânidir 'Abdülmecîd Hân*¹³

*Bizim de sâyesinde Hazret-i 'Abdülmecîd Hân'ın
Bu Dîvân'ım ola makbûl-i bezm-i zümre-i 'irfân*¹⁴

beyitleri onun muhtemelen Divân'ı tertip ettiği, bu vesile ile yardım ve destek beklediği Sultan Abdülmecid devrinde (saltanatı: 1839-1861) üretken çağında olduğunu işaret eder.

"Lîk gitdikde cihândan mürşidim Şeyh Zülfikâr / Bendesi Hüsni gedâyı yakdı anın hasreti"¹⁵ beytinde kendisinin Şeyh Zülfikâr'a intisaplı olduğunu ifade eden şairin mürşidi Zülfikâr Efendi'ye ait de başka kaynaklarda bir kayda rastlanmamıştır.

Divân'da yer alan, "Geldi üçlerden biri yazdı mücevher târihi / Bin iki yüz altmış üçte vâki oldı rihleti"¹⁶ beytinde Hasan Hüsni, şeyhinin vefatına bir tarih düşürmektedir. H 1263 / M 1847 tarihi, Hasan Hüsni'nin Divân tertip edecek yaşlarda ve yetişkin bir müntesip olarak muhtemelen orta yaşın üzerinde olduğunu göstermektedir. Nitekim şiirlerinde Sultan Abdülmecid'in hüküm sürdüğü dönemlere tanık olduğunu ve ondan yardım ve destek umduğunu ifade etmesi de onun 1840'lı ve 1850'li yıllarda ikbal ve istikbal kaygısı içinde olduğu yaşları ifade eder.

Hasan Hüsni'nin "Vatan Cum'a giyer Nakşî külâhı"¹⁷ dizesinde "Cum'a" adlı yerden "vatanım" diye söz etmesi oradan uzakta olduğunu düşündürmektedir. Cuma bazı araştırmacılar tarafından "Cum'a-i Bâlâ" olarak değerlendirilmiştir. Makedonya bölgesinde bir Cuma'dan söz

⁹ Koyuncu, "42 Yu 7611 Numaralı Cönk", 14-18.

¹⁰ İbnül-emin Mahmud Kemal İnâl, *Son Asır Türk Şairleri Cilt II*, haz. M. Kayahan Özgül (Ankara: AKM Yay., 2000), 977.

¹¹ Yaprak Uçar, "Hüsni'nin Hayatı, Edebi Kişiliği ve Divânı" (Yüksek Lisans Tezi, Harran Üniversitesi, 2011), 79.

¹² Uçar, "Hüsni'nin Hayatı, Edebi Kişiliği ve Divânı", 426.

¹³ Uçar, "Hüsni'nin Hayatı, Edebi Kişiliği ve Divânı", 71.

¹⁴ Uçar, "Hüsni'nin Hayatı, Edebi Kişiliği ve Divânı", 426.

¹⁵ Uçar, "Hüsni'nin Hayatı, Edebi Kişiliği ve Divânı", 419.

¹⁶ Uçar, "Hüsni'nin Hayatı, Edebi Kişiliği ve Divânı", 419.

¹⁷ Uçar, "Hüsni'nin Hayatı, Edebi Kişiliği ve Divânı", 426.

edilse de adı geçen vatanın Güneybatı Bulgaristan'da Yukarı Cuma olarak bilinen kasaba¹⁸ olması muhtemeldir. Kasabaya Bulgarlar önce Türkçe ismine bağlı olarak "Gorna Dzaumaja" derken 1950'de adı değişmiş ve "Blagoevgrad"a çevrilmiştir. Struma vadisinde bulunan kasaba Sofya'dan Dupniçe yol hattında Selânik'e giden yol üzerinde bulunur.¹⁹

Hüsnî'nin tarikatı ya da meşrebi, bize göre üzerinde durulması gereken bir konudur. Şiirlerinden birinde kendisinin Nakşibendi tarikatına mensup olduğunu "*Biz bende-i Nakşîleriz şâhâneler bizlerdedir / Nakkâş-ı âlem yazdığı dil-hâneler bizlerdedir*"²⁰ beytiyle belirtir ve gazel boyunca "*bizlerdedir*" redifi ile bu tarikata bağlı olanların faziletlerini aktarır. "*Nakşbendiler*" redifli başka bir gazelinde bu tarikata mensup olanları "*Gülistân-ı hakikat bülbülüdür Nakşbendiler / Açılmış bâg-ı irfânın gülüdür Nakşbendiler*"²¹ şeklinde tarif eder. Aynı şiirde bağlı olduğu manevi yol erinin Nakşibendi tarikatının da kurucusu olan Muhammed Şâh Bahâüddîn olduğunu "*Erişir tiz vakitde menzil-i maksûduna Hüsnî / Muhammed Şâh Bahâ'üddîn kuludur Nakşibendiler*"²² beytinde söyler.

Açıkça anlaşılacağı üzere şair, bu şiirlerinde Nakşibendiye tarikatına mensup bir manevi hayat çizgisini anlatmak istemiştir. Zaten şiirlerinde de belirgin olarak öne çıkan manevi çizgi, ehlişünnet üzere, gelenekçi ve kurumsal bir tarikat düzeninde sergilenen yaşam biçimidir. Tasavvufun hâl ve makamlarında vukufiyet, onun düzenli bir bağlılığına işaret etmektedir. Fakat bu söylem ve tavra rağmen Hüsnî'nin Melamet vadisinden gelen hoyrat söyleyişe sahip beyitlerine de rastlamak mümkündür. Her ne kadar şiirlerinde Nakşiliğine dair kendi beyanları olsa da yine "*Biz ene'l-Hak nutkunun ber-dârıyız bezm-i ezel / Hüsnîyâ Mansûr gibi bu dâra yokdur meylimiz*"²³, "*Enel-Hak sırrına Hüsnî erenler / Virir cânı kaçınmaz dâr elinden*"²⁴, "*Başu cânâ bakmayanlar vâsıl oldu Hüsnîyâ / Vuslat-ı yâr isteyen bu dâr-ı fâniden geçer*"²⁵ beyitlerinde olduğu gibi Melamet meşrepli bir Bektaşî tavrı da görülmektedir.

3. Hüsnî'nin Edebî Kişiliği ve Şiirlerinin İçeriği

Hüsnî'ye ait tespit edilebilen tek eser Divân'ıdır. İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, Yıldız Bölümü, 5505 numarada kayıtlı eser, seksen varak ve yirmi üç satırdan oluşmaktadır. Hüsnî Divânı'nda üç yüz elli dokuz manzume bulunmaktadır.²⁶ Bu tek nüshanın metin neşrinin de yapıldığı yüksek lisans tezi, Yaprak Uçar tarafından 2011 yılında hazırlanmıştır.

Divân, üç beyitlik kısa bir *Dibace* ile başlar.

Be-nâm-ı hazret-i hâkân-ı devrân

Bu dîvân-ı hurûfa oldu 'unvân

Senâsı ferşidir bu diller anın

Du'âsında gönüller 'arş-ı Rahmân

O sultân-ı selâtîn-i zamânı

*Semiyi-i sânidir 'Abdûlmecîd Hân*²⁷

Sonra zamanın padişahı Abdûlmecîd'in övüldüğü şiirler sıralanır. Geleneksel kaside üslubu ile yazılmış bu övgü şiirleri, mutasavvıf bir gönül ehlinin sınırlarını zorlayıcı boyuttadır.

¹⁸ Machiel Kiel, "Cuma", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* 8, (İstanbul: TDV Yay., 1993), 89.

¹⁹ Kiel, "Cuma", 89.

²⁰ Koyuncu, "42 Yu 7611 Numaralı Cönk", 145.

²¹ Uçar, "Hüsnî'nin Hayatı, Edebî Kişiliği ve Divânı", 189.

²² Uçar, "Hüsnî'nin Hayatı, Edebî Kişiliği ve Divânı", 189.

²³ Uçar, "Hüsnî'nin Hayatı, Edebî Kişiliği ve Divânı", 233.

²⁴ Koyuncu, "42 Yu 7611 Numaralı Cönk", 119.

²⁵ Koyuncu, "42 Yu 7611 Numaralı Cönk", 123.

²⁶ Uçar, "Hüsnî'nin Hayatı, Edebî Kişiliği ve Divânı", 16.

²⁷ Uçar, "Hüsnî'nin Hayatı, Edebî Kişiliği ve Divânı", 71.

Hüsni, bu kasidelerde klasik şiir çizgisindeki şairlik yönünü öne çıkarmıştır. Zaman zaman padişah övgüsünde aşırıya gittiği durumlar iki farklı Hüsni'yi düşündürecek düzeydedir. Divân'ın girişine bakıldığında Hüsni, daha dünyevi bir duruş sergiler.

*O sultân-ı selâtîn-i zamânı
Semîyy-i sânidir 'Abdülmecîd Hân²⁸
Sâye-i dîn ü devleti aklamayan ne kimsedir
Lutf-ı mezîdi fehm eden şevket-i şâhı fark eder²⁹*

beyitleri onun din ve devlet gölgesinde artan bir lütuf karşısında duyduğu kudret ve şevkete yönelik minnettarlığını göstermekte, dünyaya bakışına ışık tutmaktadır. Aynı şiirde bu dünyalı duruşları işaret eden beyitlerin ardından onun tasavvuf vadisine de geçiş yapabildiği görülmekte, Hüsni, artık kurumsallaşan ve merkeze yaklaşan XIX. yüzyıl tarikat kesitinden sıra dışı olmayan bir numuneyi tarif etmektedir:

*Bu imiş menzil-i kübrâ
Bu imiş ni'met-i 'uzmâ
Hüsni gerekdir dâ'imâ
Eyleyesin hamd-i Mecîd³⁰*

Bu devletli övgüsünün neden olduğu çekingen durum diğer şiirlerinde görülmez. İçinden geçilen sosyal koşulların etkisi ile kendisini güvenli alanda tutma kaygısı ile yapılan bu klişe patronaj, Hüsni'nin asıl amacını yerine getirmesine zemin hazırlamak için olmalıdır. Hüsni, insanın bu dünyadaki manevi yolculuğuna dair deneyim ve birikimlerini yansıtırken hayli özgüvenli bir tavır sergiler. Zaman zaman bir kanaat önderi gibi davranacak tavır ve üsluplar onun bu eseri doyuracak bir marifet yolculuğuna işaret eder. Onun şiirlerinin hemen tamamında bir mürşit edası ile hakikate çağırın yüksek perdeden bir ses hep hissedilir:

*Zevk-i cennet Hüsniyâ âriflerin kalbindedir
On sekiz bin âlemin nakşı gelir rüyâ bana³¹*

tarzı söylemler Hüsni'nin neden patronaj kaygısı güttüğünü anlaşılır kılar. Tarikatlar arası karşılıklı itham ve ihbarların karşılık bulduğu pek çok deneyim üzerine, bir zümrenin devlet nezdinde "sakıncalı" duruma düşmesi elbette istenmeyen bir sonuçtur. Yeniçeri Ocağı'na ve Bektaşî-meşrep sıra dışı söyleme yönelik son birkaç yüzyıllık acı deneyimler Hüsni için de bir yol haritası anlamına geliyor olmalıdır. Çünkü zaman zaman "iddialı dervişlik" çizgisine teğet düşen ifadeleri onun tarikat çizgisinde ya da tasavvuf vadisindeki sakıncalarını da açık etmektedir. Anlaşılabildiği üzere Hüsni bu siyaset ilmini gözetken bir derviş olmalıdır. Zaman zaman kendisini ele verse de tedbirlerini de almayı ihmal etmemiş, "Kisve-i cürm ü sevâbı egnimizden soymuşuz"³² derken Nakşibendiliğin güvenli alanında zaman zaman özgür Bâtini söyleyişlerin keyfini de gizlememiştir. Ama toplumsal zümreleri sayarken kullandığı "Ka'r-ı melâmetde kiminin yüzleri olmuş sevâd"³³ derken de Bâtini yolun sakıncalı imajına karşı kendisini sağlama almak ister. Bütün bu manevi kaygılar bir yana Nakşibendi dervişi olan Hüsni, esasen bir söz erbabıdır.

Hüsni, alfabenin her harfi ile dolu dolu şiirler yazma kaygısındadır. Onun marifet yolculuğu söz kalıplarını beslese de Hüsni'nin şiir karşısında yetenekli olduğu da aşîkârdır.

²⁸ Uçar, "Hüsni'nin Hayatı, Edebi Kişiliği ve Divânı", 71.

²⁹ Uçar, "Hüsni'nin Hayatı, Edebi Kişiliği ve Divânı", 78.

³⁰ Uçar, "Hüsni'nin Hayatı, Edebi Kişiliği ve Divânı", 166.

³¹ Uçar, "Hüsni'nin Hayatı, Edebi Kişiliği ve Divânı", 103.

³² Uçar, "Hüsni'nin Hayatı, Edebi Kişiliği ve Divânı", 103.

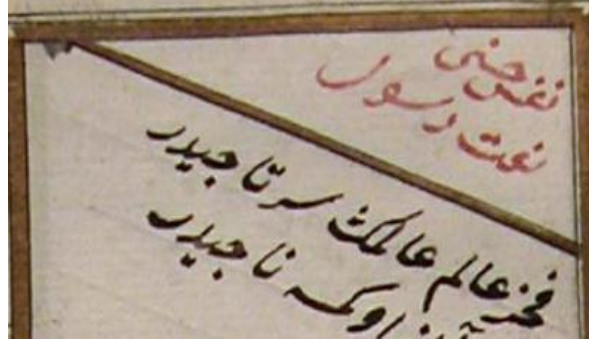
³³ Uçar, "Hüsni'nin Hayatı, Edebi Kişiliği ve Divânı", 167.

Zaten Hüsni bu söyleyen dervişi tercih eden bir yol eridir. O, şiirleri ile yola çağıran bir davetçi gibi görünse de söz vadisinde adının anılmasını isteyen bir sanatçıdır. Klasik şiir estetik zevkinden sonuna kadar yararlanarak tasavvufi şiir yazmayı yeğlemiştir. Çünkü içinden geçtiği dönemde klasik şiir yakıcı son sesini çoktan söylediği için geçerli olan merkeze yerleşmiş, kentli derviş nefesidir. Buna rağmen söz arasında “*Hele ben bildigimi cümle unuttum gitti / Bir nigâh ile kamu ilmimi yutdun bilmem*”³⁴ tarzı lirik kaygılarla oluşan dünyalılar sevgisinden de eserler sergilemek ister.

Konya Karatay Yusuf Ağa Kütüphanesinde bulunan inceleme konusu olan Cönk'te yer alıp Divân'da bulunmayan on iki şiir, Hüsni'nin Divân'ına da egemen olan tasavvufi eda ve üslup ile yazılmış, sufiyane söyleyişlerdir. Bu bakımdan Cönk'te ve Divân'da yer alan ortak yirmi yedi şiirin yanında ortaya çıkan bu on iki şiirin bulunması Divân'ın farklı nüshalarını işaret edeceği gibi, Divân tertip edilirken bu şiirlerin alınmamış olabileceği veya Divân tertibinden sonra yazılmış olduklarını düşündürmektedir.

4. Hüsni'nin Cönk'teki Şiirleri

Cönk'te Hüsni'ye ait otuz dokuz şiir yer almaktadır; şiirin tümü 44^a-72^b varakları arasında arka arkaya sıralanmıştır. Bu şiirlerden yirmi yedi tanesi Hüsni Divânı'nda yer alırken on iki şiir Divân'da bulunmaz. Divân'da bulunmayan on iki şiir de Cönk'te 45^b'den başlayıp 53^b'ye kadar peş peşe sıralanır. Divân'da bulunmayıp Cönk'te yer alan Hüsni'ye ait şiirlerin sıralı olarak verilmesi Cönk'ü tertip eden kişinin bunları yazılı bir kaynaktan, belki de Hüsni'nin kendisinden almış olabileme ihtimalini akla getirmektedir.

Divân'da bulunmayan on iki şiirin ilk ikisi Cönk'te *Nefes-i Hüsni Na't-ı Resul* başlığını taşır. Bunların nazım türü başlıkta belirtildiği üzere naattır. Naatlardan ilki beş kıtadan oluşur ve murabba nazım şekli ile yazılmıştır, ikincisi yedi beyitten oluşur ve gazel şekli ile kaleme alınmıştır.

Hiz. Peygamberi övmek, onun vasıflarını aktarmak amacıyla yazılan manzum methiyeler olan naatlar, “Na't-ı Şerif, Na't-ı Nebvî, Na't-ı Peygamberî, Na't-ı Resul”³⁵ olarak adlandırılır. Hüsni'nin Naatları da Cönk'ü tertip eden tarafından *Na't-ı Resul* olarak başlıklandırılmıştır. Hiz. Muhammed'e olan sevgi ve muhabbet, onun şefaatine erişebilme arzusu şairlerin naat yazma sebeplerindendir; şefaet ve yardım isteği bütün naatların ortak motifidir.³⁶ Hüsni, “*Şehâdet eyledi tıfl iken ol sâhib-vefâ bizzât / Niyâz etdi za'îf ümmetlerinün 'afvın ol nâzır*”³⁷ beytinde Hiz. Peygamber'in ümmeti için yaratıcıdan af dilediğini söyler. İkinci Naatta da “*Niyâz et Hüsniyâ*

³⁴ Uçar, “Hüsni'nin Hayatı, Edebi Kişiliği ve Divânı”, 329.

³⁵ Emine Yeniterzi, “Divân Şiirinde Na't” (Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi, 1989), 1.

³⁶ Emine Yeniterzi, “Na't”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* 32, (İstanbul: TDV Yay., 2006), 437.

³⁷ Metin 1/3.

*subh u mesâda / Şefâ'at eylesün ol sâ'at içre*³⁸ sözleriyle kendine Hz. Peygamber'in şefaatine nail olabilmek için dua etmeyi hatırlatır.

Hüsni'nin Naatları da Hz. Peygamber'e ait güzelliklerin ve güzel vasıfların öne çıkarıldığı şiirlerdir. Hüsni ilk naatına, “*Habîb-i kibriyânun vâsfına oldı bu dil kâsır / Ne mümkün vâsf olunsun vâsıfı çün Rabbiye'l-kadir*”³⁹ beytiyle başlar ve Hz. Muhammed'in sahip olduğu özellikleri anlatmakta dilin âciz kaldığını ifade eder. Şair, sanat kaygısından ziyade bu şiirlerde Hz. Muhammed'e olan sevgi ve hürmetini ifade etmek ister.

Hüsni Divânı'nın başında yer alan kasideler arasında tevhit ve naat bulunmazken Cönk'te iki peygamber övgüsünün bulunması dikkat çekicidir. Klasik divan ve mesnevilerin tertiplerine bakıldığında öncelikle tevhit, münacaat, naat türü şiirlerin sıralandığı bazı divanların naatla başladığı görülür.⁴⁰ Cönk'te bulunan bu naatlar, Hüsni'nin şiir külliyyatı açısından önem arz etmektedir.

Cönk'te bulunup Divân'da bulunmayan diğer on şiir, Cönk'te Hüsni'ye ait diğer şiirleri gibi, *Nefes-i Hüsni* başlığını taşır. Bu başlık Divân'da hiçbir şiirde kullanılmamıştır. Bu şiirlerin hepsi gazel nazım şekli ile yazılmıştır.

Hüsni, incelenen şiirlerinde sıklıkla aşk kavramı üzerinde durur. Çünkü yaratışın özünde aşk vardır. İbn Arabî, “*Biz sevgiden sudûr ettik / Sevgi üzerine yaratıldık / Sevgiye doğru yöneldik / Sevgiye verdik gönlümüzü*”⁴¹ diyerek varoluşu sevgiye bağlar. Hüsni de; “*Ey dilâ esrâr-ı aşkdan dürlü ma'nâlar çıkar / Bahr-ı cevher andadır kim dürr-i yektâlar çıkar*”⁴² derken eşsiz mana incilerinin ancak bir cevherler denizi olan aşk ile ortaya çıkabileceğini söyler.

Marifet yolu; biliş, tanıyış ve anlayış yolu olmak üzere aşk ile geçilebilir. Arabî'nin “*...Allah'ın varlığı bile sevgiyle bilinir. O'na benzer değiliz ama, bizde de O'nda da o görülür...*”⁴³ sözlerinde olduğu gibi Hüsni de bilmenin ve anlamının özünü aşka bağlar: “*Dil olursa âşinâ dildâr-ı aşkın sırrına / Ol dem ü devrânı gör kim rûz u şeb devletdedir.*”⁴⁴ Hak yoluna girmiş âşık kendini tanır, nefsinin eksikliklerinin farkındadır, kendilik bilincini geliştirme yönünde çaba gösterir: “*Âşık-ı sâdik olan âlem-i kübrâyı bilir.*”⁴⁵ Tasavvufta

³⁸ Metin 2/7.

³⁹ Metin 1/1.

⁴⁰ Emine Yeniterzi, “Na't”, 437.

⁴¹ Muhyiddin İbn Arabî, *İlahi Aşk*, çev. Mahmut Kanık (İstanbul: İnsan Yay., 2005), 26.

⁴² Metin 5/1.

⁴³ Muhyiddin İbn Arabî, *İlahi Aşk*, 19.

⁴⁴ Metin 3/5.

⁴⁵ Metin 4/1.

“Nefsini bilen hiç şüphesiz Rabb’ini bilir.” ilkesi kişinin kendi özüne, varlığın merkezine ulaştığında Rabb’ini daha iyi bildiğini anlatır.⁴⁶

“Hüsniyâ gavgâ-yı kesretten hazer kıl dembedem / Dûş olup meydân-ı ‘aşka ceng-i dil gayrettedir”⁴⁷ sözleriyle kendisine seslenen Hüsnî, bu dünya işlerinden uzaklaşma ve aşka ulaşma yolunda çaba gösterme bakımından öz telkinde bulunur. Tasavvuf yolcusunun dünya zevklerini terk etmesi yönünde uyarıda bulunan Hüsnî, “Terk eyle hevâ meslegini seyr-i sülûk ol / Feth ola der-i himmet ü nusret nazarında”⁴⁸ diyerek Allah’ın yardım ve ihsanına bu şekilde ulaşabileceğini söyler.

Kendisini “Rıza bâbında Hüsnî Hak erenler bendesindendir”⁴⁹ şeklinde tanımlayan şair, metnini verdiğimiz Divân’da bulunmayan on iki şiirinde de tasavvuf yolcusu olduğuna dair pek çok ifadeye yer verir. Kur’an ve hadislerde üzerinde ısrarla durulan, dinin ve tasavvufun önemli kavramlarından rıza hâli, Hüsnî’nin dilinde âşıklığın gereklerinden biri olarak dile dökülür: “Hüsniyâ âşık isen sıdk-ı rızâyı gözle / Dâimâ ehl-i rızâ Hazret-i Mevlâ’yı bilir”.⁵⁰ İnsanın iradesini aşan olaylar vardır, bu olaylarda sufilerin hedefi, lütfu da kahrı da hoş karşılamak olmalıdır. “Bu hedef kulun Allah’ta fani olmasıyla gerçekleşir. Kul kendi benliğinden, sıfat ve fiillerinden kurtulduğunda onda Hakk’ın isim ve fiilleri tecelli eder, kul bu tecellilerin tamamına teslim olur, Hakk’ı bütün fiilleri irade eden mutlak fâil bilir. Böylece kulun fenası Hakk’ın rızası ile neticelenir.”⁵¹

İncelenen şiirlerde tasavvuf kavramlarına, makamlarına uygun ehlisünnet çizgisinde bir marifet erliği görülür: “Miftah-ı bâb-ı sa’âdet ‘âşıkâ vahdettedir / Matla’-ı nûr-ı hidâyet menzil-i halvettedir”⁵² diyen şair Hak ile bir olmak, varlığı birlikte fena kılmak ilkesine mesafeli değildir. Yaşadığı döneme ait marifet çizgisinde kapsayıcı bir dil kullanmaya özen göstermiştir. Hüsnî, her ne kadar Nakşiliğinden dem vursa da tasavvuf vadisinin Bektaşî şiir geleneğinde vurgulanan kimi melametli söyleyişler yanında kurumsallaşan merkezi tarikatlar tarzına da yatkın olduğu anlaşılmaktadır.

Cönk’te yer alan şiirlerde tasavvufun kavramlarına, makamlarına uygun bir ehlisünnet zemini görülse de “Hüsniyâ açma dehen söyleme beyhûde kelâm / Fehm idüp meclisi bir sanma beher meydânı”⁵³ derken bir çekincesini hissettirmektedir. Bu ifadeden anlaşıldığı kadarıyla onun söylemedikleri ya da söyleyemedikleri daha çok olsa gerektir. Fakat eldeki tek bulgu olan şiirlerinden hareketle Hüsnî’nin çağın koşullarına uygun bir yaşam sürdüğünü söylemek yerinde olacaktır.

Sonuç

XIX. yüzyıl şairlerinden olan Hasan Hüsnî’nin Divânı’nda bulunmayıp Cönk’te bulunan on iki şiiri, Hüsnî’nin şimdilik elde bulunan tek şiir külliyatı olan Divanı’na değerli katkı sağlayacak niteliktedir. Hüsnî, bu makalede neşredilen yeni şiirlerinde Divanı’ndaki üslubu sergilemiştir. Tür ve tema bakımından Hüsnî’ye özgü bu şiirlerin bilinen tek nüshada yer alması elde olmayan başka nüsha(ların) habercisi olabileceği gibi Hüsnî’nin farklı çağında ya da değişik muhitte yazdığı, söylediği şiirlerin kayıt altına alınmış olduğunu

⁴⁶ Muhyiddin İbn Arabî, *Nefsini Bilen Rabbini Bilir Varlık Yokluk ve Nefsin Mertebeleri*, ter. ve şerh M. Es’ad Erbilî, haz. Ercan Alkan (İstanbul: Hayyikitap, 2012), 10.

⁴⁷ Metin 3/7.

⁴⁸ Metin 6/5.

⁴⁹ Koyuncu, “42 Yu 7611 Numaralı Cönk”, 125.

⁵⁰ Metin 4/7.

⁵¹ Süleyman Uludağ, “Rıza”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* 35, (İstanbul: TDV Yay., 2008), 56-57.

⁵² Metin 3/1.

⁵³ Metin 10/9.

göstermektedir. Pek çok mecmua ve cönkte dağınık olarak bulunan şiirler, bu tür çalışmalarla tespit edilerek ilerleyen zamanlarda bir arada metinlere hazırlık çalışması oluşturmaktadır.

Divanı'nda Hüsni, geleneksel kaside üslubunu kullanarak padişaha olan minnettarlığını dile getirirken aynı zamanda tasavvufi bir derinlik sunarak iki farklı kimliğini sergilemektedir. Bu durum, onun sanat anlayışını ve dönemin sosyal koşullarına uygun davranışını gözler önüne sermektedir. Özellikle kasidelerde görülen aşırılıklar, onun içsel çatışmalarını ve manevi kaygılarını yansıtırken, Divân'daki diğer şiirlerinde ise daha özgüvenli ve bağımsız bir tavır sergilediği anlaşılmaktadır.

Hasan Hüsni'nin metni verilen on iki şiiri, Divanı'nda yer alan şiirlerle içerik olarak benzerlik göstermekte tasavvufa ait unsurlarla bezenmektedir. Onun şiirleri, tasavvufun temel kavramları etrafında dönerken din ve ahlak öğretilerini de ustaca harmanlamaktadır. İncelenen on iki şiir, onun aşk ve varoluş felsefesine dair görüşlerini yansıtırken, özellikle İbn Arabî'nin etkisi altında şekillenen derin bir sevgi anlayışını gözler önüne sermektedir. Hüsni, aşkın yalnızca bir duygu değil, aynı zamanda bilginin ve varoluşun özünü anlamanın anahtarı olduğunu vurgulayarak, bu bağlamda aşkın bir cevherler denizi olduğunu ifade etmiştir.

Hüsni'nin tasavvuf yolcusuna dair önerileri, dünya zevklerinden uzaklaşma ve ilahi aşka yönelme çağrısı yapmaktadır. Şair, aşkın ve rızanın din ve tasavvuf açısından önemini vurgulayarak, okuyucuyu ruhsal bir uyanışa davet eder. "Nefsini bilen Rabb'ini bilir" anlayışıyla, öz benliğine dönüş ve bu süreçte Hakk'a fena olmanın gerekliliğini dile getirir. Bu bağlamda, Hüsni'nin eserlerinde görülen marifet erliği, hem bireysel hem de toplumsal bir bilincin gelişmesine katkıda bulunur.

Hasan Hüsni'nin Cönk'teki bu on iki şiiri, dönemin tasavvuf anlayışını ve edebî geleneğini yansıtan ve Divan'daki şiirleriyle ortak konu ve motiflerin kullanıldığı dönemin örneklerinden şiirlerdir. Şiirlerinde kullandığı dil ve semboller, onun zamanın ruhunu yakaladığını ve kendi deneyimlerini evrensel bir dille aktardığını gösterir. Nefes-i Hüsni başlığı altında toplanan bu eserler, sadece bireysel bir aşk hikâyesinin ötesine geçerek tasavvufun derinliklerini ve insan ruhunun manevi yolculuğunu sergilemektedir.

Metin

[1]

Na 't-ı Resûl Nefes-i Hüsni

(Mefâ 'ilün / Mefâ 'ilün / Mefâ 'ilün / Mefâ 'ilün)

1. Habîb-i Kibriyânın vaşfına oldu bu dil kâşır
Ne mümkün vaşf olunsun vâşfıçün Rabbiye'l-kâdir
Yazılmış vech-i pâkinde nübüvvet hâtemi ihfâ
Velî nûrî cihâna tal'at etdi şemsveş zâhir
2. Görenler hûb cemâlin gayrını terk eyledi nâgâh

¹ Cönk 45^b

Anı mir'at idindi emrine baş egdi bî-eşbâh
Tarîk-i müstakîmîñ reh-nümâsı oldu çün ol şâh
Anıñla şâbit oldu külli eşyâ evvel ü âhîr

3. Kudümü revnak etdi 'âlem içre geldi çün o zât
'Adâlet şâyi' oldu 'âleme neşr eyledi âyât
Şehâdet eyledi tıfl iken ol şâhib-vefâ bizzât
Niyâz etdi za'îf ümmetlerinin 'afvın ol nâzır
4. Hudâ bildirdi aña 'ilm-i sırrı nazm-ı Kur'an'ı
Anıñçün oldu Hakk'ın leyle-i İsrâ'da mihmânı
Erişmiş var mıdır bir ferde böyle lutf-ı Rahmânı
Melekler hâk-i pâyin bûs idüp hem oldılar şâkir
5. Ne diller 'âciz olmuşdur anıñ medh-i kemâlinde
Kamer şakq oldu mañcûb eyledi şemsi cemâlinde
Hudâyâ sen ba'îd etme bizi anıñ vişâlinde
Bu Hüsnî kemterin hâk-i rehinde oldu çok hâsir

[2]

Na't-ı Resûl Nefes-i Hüsnî

(Mefâ'ilün / Mefâ'ilün / Fe'ülün)

1. Saçı ve'l-leyl okundu âyet içre
Yüzünde ve'd-duhâ var gâyet içre
2. 'Uyûmı kevkeb-i nûr-ı Hudâ'dır
'İzârı Ka'be'dir zî-şöhret içre
3. Cemâli bâğ-ı gülş[e]n-i hâkîkat
Kudümü 'ayn-ı rahmet rahmet içre
4. Dehânı dürr-i yektâ melce'idir
Delîldir her kelâmı ümmet içre
5. Celâl ismi ile Hakk'ın berâber
Yazıldı nâm-ı pâki cennet içre
6. Çehâr-ı yâr aña oldu muşâhib
Velâyet buldı anlar 'izzet içre
7. Niyâz et Hüsniyâ şubh u mesâda
Şefâ'at eylesün ol sâ'at içre

[3]

Nefes-i Hüsnî

(Fâ'ilâtün / Fâ'ilâtün / Fâ'ilâtün / Fâ'ilün)

1. Miftah-ı bâb-ı sa'âdet 'âşıkâ vahdetdedir
Mañla'-ı nûr-ı hidâyet menzil-i halvetdedir
2. Vâkıf-ı esrâr-ı hû olmak dilerseñ sâlik ol
Menba'-ı feyz-i beşâret küşe-i hayretdedir

² Cönk 46^b

³ Cönk 47^a

3. Genc-i esrâr-ı hâkîkatden haberdâr olmağa
Hem-dem ol ehl-i ma'ârifle şafâ ülfetdedir
4. İntizâr-ı yâr ile dem-beste olmağdan göñül
Lezzet-i zevk-i muhabbet mevsim-i vuşlatdadır
5. Dil olursa âşinâ dildâr-ı 'aşkıñ sırrına
Ol dem ü devrânı gör kim rûz u şeb devletdedir
6. Sâkî-i bezm-i elestin şunduğı cām-ı ezel
Nûş iden mestâneler andan berü dehşetdedir
7. Hüsniyâ ğavğâ-yı keşretten hâzer kıl dembedem
Düş olup meydân-ı 'aşka ceng-i dil ğayretdedir

[4]

Nefes-i Hüsnî

(Fe 'ilâtün / Fe 'ilâtün / Fe 'ilâtün / Fe 'ilün)

1. Âşık-ı şâdık olan 'âlem-i kübrâyı bilür
Hâme-i levh-i ezel yazdığı ma'nâyı bilür
2. Hâl-i 'aşk ile mukārin olıcak bir ednâ
Zâhirâ kâli koyup mesned-i a'lâyı bilür
3. Ne bilür hâlini 'âşıkların ehl-i zâhir
Kâl u kıl ile tegannî okuyup lâyı bilür
4. 'Ayn-ı şâfi ola darbhâne-i zer hâs içre
Ol zamân kâli koyup hâl ile illâyı bilür
5. Nâtık-ı keşret olup söylese mâ-lâ-ya'nî
Mevc-i âb ile çıkan seng-i dil-ârâyı bilür
6. Baħr-ı 'aşka hele ğavvâş olana yok şöhet
Ka'r-ı 'aşk içre biten dürr ile yektâyı bilür
7. Hüsniyâ 'âşık isen şıdık-ı rızâyı gözle
Dâ'imâ ehl-i rızâ Hâzret-i Mevlâ'yı bilür

[5]

Nefes-i Hüsnî

(Fâ 'ilâtün / Fâ 'ilâtün / Fâ 'ilâtün / Fâ 'ilün)

1. Ey dilâ esrâr-ı 'aşkdan dürlü ma'nâlar çıkar
Baħr-ı cevher andadır kim dürr-i yektâlar çıkar
2. Ma'rifet keştiyle 'uşşākın 'aceb kâsd etdüğü
Ülke-i şâh-ı velâyetdir ki ibkâlar çıkar
3. Maķsad-ı cāh-ı muhabbet andan oldu âşikâr
Vuşlat-ı yâr olmağa yârâna sevdâlar çıkar
4. Küntü kenziñ cilvesinden buldı eşyâlar şübüt
Kâf nûnuñ zâtını gör nice inşâlar çıkar
5. Ol zamândan nûş idüp cām-ı muhabbet kevşerin

⁴ Cönk 47^b

⁵ Cönk 48^a

Anı için bu gönülden dürlü şahbâlar çıkar

6. Nokta-i bâ-yı haqîkî sırrına vâkıf olan
Ma'den-i 'irfân olup 'ilm ile imlâlar çıkar
7. Nüşa-i kübrâ dinildi Hüsniyâ levh-i dile
La'l-i hikmet feyz-i kudret ile kimyâlar çıkar

[6]

Nefes-i Hüsnî

(Mef'ülü / Mefâ'ilü / Mefâ'ilü / Fe'ülün)

1. Cânâ diler iseñ ola devlet nazarında
Hâşıl ide gör 'âleme 'ibret nazarında
2. Hâk şan'atıdır bu şeceri kün semerâtı
Her dânesinin günece lezzet nazarında
3. Her nesne ki 'âlemde yaradıldı ezelden
Hâlî degil âşâr-ı 'alâmet nazarında
4. Meydân-ı hüner çünkü bu 'âlemde gönüldür
Kesb eyle şehâ hilm ile rifkat nazarında
5. Terk eyle hevâ meslegini seyr-i sülûk ol
Feth ola der-i himmet ü nuşret nazarında
6. Keşf itmek için 'ayn-ı gönül çâresini gör
Olmaya şağın mâ'il-i keşret nazarında
7. Hüsnî reh-i erkân-ı tarikat buna derler
Hâşıl ide gör 'âleme 'ibret nazarında

[7]

Nefes-i Hüsnî

(Fe'ilâtün / Fe'ilâtün / Fe'ilâtün / Fe'ilün)

1. Nazar-ı pāk ile her kim göricek hūb şıfāt
Yazılur defter-i a'māline yüz biñ hasenāt
2. İntizār eyler ise şehvet ile ol der-hāl
Silinür nüşa-i dilden niçe hayr u 'amelāt
3. Ey dilā itme gözün nūrunı beyhūde hebā
Fā'ide eylemez ol fışk u fücūr u harekāt
4. 'Ākil iseñ heme 'ārif yüzüne bak göresin
Nice pīşān-ı sa'ādetde yazılmış sekenāt
5. Hüsniyâ 'ayn-ı haqîkat ile nāzır ol kim
Levh-i icmāl-i gönülde bulasın çok derecāt

[8]

⁶ Cönk 49^a

⁷ Cönk 49^b

⁸ Cönk 50^a

Nefes-i Hüsnî

(Fe'ülün / Fe'ülün / Fe'ülün / Fe'ül)

1. Hazer kıl cihân ülfetinden hazer
Ki zîrâ şonunda görürsün keder
2. Vefâsın mı gördi selefden geçen
Kodı māl u mülki alınca haber
3. Sağa şanma ısmarladı 'ömrüñi
Begim kendüsiçün kazandı zafer
4. Düriş ta'âte şābit eyle kadem
Çalış cām-ı mevte kıtasın şeker
5. 'Aceb Hüsnîyâ sen gülersin niçün
Cihân ağlamak meskeni ey peder

[9]

Nefes-i Hüsnî

(Fe'ilātün / Fe'ilātün / Fe'ilātün / Fe'ilün)

1. Ey dilâ cāna şafâ rûha gıdâ imândır
Nā'il-i mağfîret olmağa şalâ imândır
2. Şıdk-ıla tāt idüp al ele Hâk fermânın
Terk-i tāt'den olur şanma vefâ imândır
3. Ma'şîyet defterini açma güşâ kıl hayrı
Dem-i âhirde bulam dersen'atâ imândır
4. 'Ameliñ itme şurûr eyle şakın sen hazelân
Dâ'imâ eyle 'adâletler edâ imândır
5. Terk idüp fikr-i fesâdâtı olan kalb-i selîm
Anlara bâb-ı hidâyetde güşâ imândır
6. Koma inşâf-ı tevâzu'la kelâmı elden
Rikât-i kalb ile hoş-rüy-ı hayâ imândır
7. Hüsnîyâ eyle şehâdet ile kesb-i imân
Zulmet-i kalbe viren hûb cilâ imândır

[10]

Nefes-i Hüsnî

(Fe'ilātün / Fe'ilātün / Fe'ilātün / Fe'ilün)

1. Ey dilâ nâtıkadır ehl-i diliñ 'unvânı
Farq olur anıñ ile her kişiniñ 'irfânı
2. Çünkü âdemde kemâl oldu lisân altında
Nîk ü bed cümlesiniñ andan olur mîzânı
3. Şerefî yeryüziniñ çünkü benî âdemdir
Âdeme anı şeref virdi mürüvvet kânı
4. Niçe maḥlûk-ı cihân olmadı aña vâşıl

⁹ Cönk 50^b

¹⁰ Cönk 51^a

- Var iken cümlesiniñ şüret-i cism ü cānı
5. Sen dağı ‘ārif iseñ eyleme taṭvīl-i lisān
Şavt-ı evsaṭ ile incitme şaḳın yārānı
 6. Kezm-i ğayz eyleyerek kibr ile naḥvetden geç
Dā’imā ḥilm ü tevāzu‘la gözet erkānı
 7. Kim ider rüy-ı tebsümle kelāmı ḥalka
Dā’imā ‘izzet ile fevke irüşür şānı
 8. ‘Ākıbet vech-i ‘abūs ile tekellüm ideniñ
Günbegün pāyesi tenzile düşer her yanı
 9. Hüsniyā açma dehen söyleme beyhüde kelām
Fehm idüp meclisi bir şanma beher meydānı

[11]

Nefes-i Hüsnî

(Meḫ‘ülü / Meḫ‘ilü / Meḫ‘ilü / Fe‘ülün)

1. Gel güş idelim ḥüb şadā cāna şafādır
Dāvūdī reviş öyle edā cāna şafādır
2. Āşıqları ma‘şūka vişāl itmege bā’iş
Çok kimse ider baş fedā cāna şafādır
3. ‘Aşk ile giriftār olanıñ derde devāsı
Hem ḳalbe şifā rūḥa ğidā cāna şafādır
4. Dil yāresiniñ merhemidir çün ezeliden
Güş ider anı bāy u gedā cāna şafādır
5. Gülşen-i muḥabbetde eger ḳonsa o bülbul
Büyından olur şanma cüdā cāna şafādır
6. Bir cevher-i yektādır anıñ mişli bulunmaz
İnsāna anı virdi Hudā cāna şafādır
7. Güş itmek için bezm-i muḥabbetde cem’ olsun
Hüsnî ḳıl anı ḥalka nidā cāna şafādır

[12]

Nefes-i Hüsnî

(Fe‘ilātün / Fe‘ilātün / Fe‘ilātün / Fe‘ilün)

1. Ey dilā şun‘-ı Hudā dürlü kemāl ‘arz etmiş
Kāf u nūn ile hezārān-ı nevāl ‘arz etmiş
2. Keremin baḥş idüp envā‘-ı leṭāfet üzre
Ādeme nuṭḳ ile taşvīr-i cemāl ‘arz etmiş
3. Ğayr-ı nāṭık olan ecnās-ı ḥalāyıkları hem
Ḳullara rām iderek māl ü melāl ‘arz etmiş
4. Anlara meyl-i muḥabbet ile olmaz infā‘

¹¹ Cönk 52^a

¹² Cönk 53^a

Hubb-ı dünyā götürür anı vebāl ‘arz etmiş

5. Yevm-i lâ-yenfa‘ me‘âli buğa şâmil Hüsnî
Çünkü her nesneye bir vakt-i zevâl ‘arz etmiş

Kaynakça

- 42 Yu 7611 Cönk. Konya Karatay Yusuf Ağa Kütüphanesi Koleksiyonu. Konya: Karatay Yusuf Ağa Kütüphanesi, vr. 1a-97a.
- Arabî, Muhyiddin İbn. *Nefsini Bilen Rabbini Bilir Varlık Yokluk ve Nefsin Mertebeleri*. ter. ve şerh M. Es’ad Erbilî, haz. Ercan Alkan. İstanbul: Hayykitap, 2012.
- Arabî, Muhyiddin İbn. *İlahi Aşk*. çev. Mahmut Kanık. İstanbul: İnsan Yay., 2005.
- Draaisma, Douwe. *Bellek Metaforları Zihinle İlgili Fikirlerin Tarihi*. çev. Gürol Koca. İstanbul: Metis Yay., 2007.
- Gökyay, Orhan Şaik. “Cönkler Üzerine”. *Folklor ve Etnografya Araştırmaları* içinde, 107-173. İstanbul: Anadolu Sanat Yay., 1984.
- İnal, İbnül-emin Mahmud Kemal. *Son Asır Türk Şairleri Cilt II*. haz. M. Kayahan Özgül. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yay., 2000.
- Kiel, Machiel. “Cuma”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* 8, (İstanbul: TDV Yay., 1993): 89-90.
- Koyuncu, Ramazan, “Konya Karatay Yusuf Ağa Kütüphanesi Koleksiyonunda Bulunan 42 Yu 7611 Numaralı Cönk (İnceleme-Metin)” YL Tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi, 2024.
- Koz, Sabri. “Cönk ve Mecmûa Yapraklarından Unutulmuş Türküler”. *Kültürümüzde Türkü Sempozyumu Bildirileri Cilt 1*, 155-174. ed. Kadir Pürlü, Sivas: Sivas Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yay., 2013.
- Olson, David. R. “Oral Discourse in a World of Literacy”. *Research in the Teaching of English* 41 (2006): 136-143.
- Ong, Walter J. *Sözlü ve Yazılı Kültür Sözüün Teknolojileşmesi*. çev. Sema Postacıoğlu Banon. İstanbul: Metis Yay., 2014.
- Uçar, Yaprak, “Hüsnî’nin Hayatı, Edebi Kişiliği ve Divânı” YL Tezi, Harran Üniversitesi, 2011.
- Uludağ, Süleyman. “Rıza”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* 35, (İstanbul: TDV Yay., 2008): 56-57.
- Yeniterzi, Emine, “Dîvan Şiirinde Na’t” Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi, 1989.
- Yeniterzi, Emine. “Na’t”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* 32, (İstanbul: TDV Yay., 2006): 437.

Osmanlı Mirası Araştırmaları Dergisi

Journal of Ottoman Legacy Studies

e-ISSN: 2148-5704

Cilt 12, Sayı 32, Mart 2025 / Volume 12, Issue 32, March 2025

Makale Türü/Article Types: Araştırma Makalesi/Research Article
Geliş/Received: 01.12.2024
Kabul/Accepted: 09.01.2025
DOI: 10.17822/omad.1557265

Atıf/Citation: Muşmal, Müjgan. "Konya-Ereğli Demiryolu Hattı'nın Açılış Merasimi (25 Ekim 1904)". *Osmanlı Mirası Araştırmaları Dergisi* 12/32 (2025): 207-223.

Müjgan MUŞMAL

(Dr.), Türkiye, mujgan_musmal@outlook.com, 0000-0001-9338-1014

Konya-Ereğli Demiryolu Hattı'nın Açılış Merasimi (25 Ekim 1904)

Opening Ceremony of the Konya-Ereğli Railway Line (October 25, 1904)

Öz: Bu çalışmada, Bağdat Demiryolu Projesi'nin ilk kısmı olan ve projenin devam etmesi açısından önemli bir adım olarak görülen Konya-Ereğli Hattı'nın açılış merasimi ele alınmaktadır. Çalışma, ayrıca büyük bir projenin ilk kısmının tamamlanmasının hem siyasi hem sosyal yansımalarını, gerek halkın gerekse yönetici kesimin bu tür girişimleri nasıl karşıladığını, açılışa gösterilen özeni, hem padişaha hem de onun işlerine verilen önemi, katılımda gösterilen rağbeti ortaya koymaktadır. Açılış günü, Sultan II. Abdülhamid'in doğum gününe tesadüf eden 25 Ekim 1904 olarak belirlenmiştir. Seçilen gün, bu türden kutlamalar için olağan kabul edilse de bu çalışmada açılış merasimi, İstanbul'dan Ereğli'ye kadar yapılan yolculuğun ayrıntılı anlatılarıyla birlikte değerlendirilmiştir. Bu çerçevede söz konusu açılış töreni ele alınırken, yurt genelinde türlü organizasyonlarla kutlanan doğum gününün sıradan bir parçası olarak değerlendirilmemiştir. Bu açılışı özel kılan, sadece Sultan'ın doğum gününde yapılması değil; döneminde büyük bir adımın duyurusu olarak görülmesidir. Çalışma, konuyla ilgili arşivde bulunan kayıtların tespit edilmesi, dönemin bazı gazetelerinin taranması ile elde edilen veriler ışığında ve diğer çalışmaların desteğiyle hazırlanmıştır. Çalışmada, İstanbul'dan başlayarak Ereğli İstasyonu'nda gerçekleştirilecek açılış törenine kadar süren yolculuk, adım adım yer bulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Bağdat Demiryolu, II. Abdülhamid, veladet-i hümayun, Turhan Paşa, resm-i küşad

Abstract: This study examines the opening ceremony of the Konya-Ereğli Line, which is considered the first part of the Baghdad Railway Project and an important step for the continuation of the project. The study also reveals the political and social reflections of the completion of the first part of a large project, how both the public and the ruling class responded to such initiatives, the care shown for the opening, the importance given to both the sultan and his work, and the interest shown in participation. The opening day was determined as October 25, 1904, which coincides with the birthday of Sultan Abdulhamid II. Although the chosen day is considered normal for such celebrations, in this study the opening ceremony is distinguished from other celebrations by the detailed description of the journey from Istanbul to Ereğli. In this context, the opening ceremony in question was being considered, it was not evaluated as an ordinary part of the birthday celebrations celebrated with various organizations throughout the country. What makes this opening special is not only that it was held on the Sultan's birthday, but also that it was seen as the announcement of a big step in its time. The study was prepared in the light of the data obtained by identifying the relevant records in the archive, scanning some newspapers of the period and with the support of other studies. In the study, the journey starting from Istanbul and continuing until the opening ceremony to be held at Ereğli Station was included step by step.

Keywords: Baghdad Railway, Abdulhamid II, Veladet-i Humayun, Turhan Pasha, opening ceremony

Extended Abstract

The Ottoman Empire, especially Sultan Abdulhamid II, encouraged the construction of railways starting from the second half of the 19th century. In 1888, Deutsche Bank, a German bank, was granted the concession to build and operate the Anatolian Railway Line. After the line reached Konya Station on July 29, 1896, the Germans also obtained the concession for the Baghdad Railway. The Baghdad Railway Project is considered one of the largest railway investments granted to foreign capital. This study examines the inauguration ceremony of the Konya-Ereğli Railway Line, which was seen as an important step for the project. By examining period newspapers and archive records, as well as contributions from contemporary literature,

the inauguration of a line that was considered a significant milestone for its time is detailed in all its aspects.

Once the news of the completion of the Konya-Ereğli line was received, the inauguration day was set to coincide with Sultan Abdulhamid II's birthday, October 25, 1904, a day typically chosen for such ceremonies. In this context, the journey from Istanbul to the opening ceremony is discussed step by step, shedding light on the importance placed on both the Sultan and his work. Additionally, the article highlights the social and political reflections of completing the first section of a major project, how both the public and the ruling elite reacted to such initiatives, the care given to the ceremony, and the high level of participation in it. It should be emphasized that the inauguration of the Konya-Ereğli Railway Line should not merely be considered part of the birthday celebrations of Sultan Abdulhamid II in 1904. Whether included in the birthday celebrations or held on another day, the opening ceremony represented a significant event, marking the completion of a major project.

The Konya-Ereğli Railway Line was constructed under the permission and directive of Sultan Abdulhamid II as part of the Anatolian-Baghdad Railway project, in cooperation between Germany and the Ottoman Empire. On April 13, 1903, the Baghdad Railway Company was founded, and for the construction of the first 200 km of the line, the Konya-Ereğli-Bulgurlu Railway Construction Company was established. According to the contract, the construction was extended to Bulgurlu, 10 km beyond Ereğli, in order to complete the 200 km section of the line. Archive documents examined by the author indicate that the construction started on Monday, July 27, 1903, from Konya after the discovery maps of the first section of the Baghdad Railway (Konya-Ereğli) had been prepared. A year later, the construction and laying of the track were completed, and the project was presented to the Sultan by the Ministry of Commerce and Public Works. Ultimately, the completion of the Konya-Ereğli line, considered the first part of the significant Baghdad Railway project, was met with great satisfaction by both the Ottoman Empire and Germany.

Sultan Abdulhamid II assigned Turhan Pasha, the Minister of Religious Foundations, to oversee the inauguration ceremony of the Ereğli Station. Ahmet Rasim, the chief writer of the Sabah newspaper, was sent along with Turhan Pasha's delegation. Ahmet Rasim not only traveled with Pasha on the same train from Istanbul to Ereğli but also wrote his observations about the ceremony in the newspaper. The train departed Haydarpaşa at 13:30 on Monday, October 24, and arrived at Konya Station at 06:30 the following Tuesday morning. Before continuing the journey to Ereğli, additional carriages were added to the train as the sleeping car was fully packed. Furthermore, the existing locomotive was replaced with a larger one named "Baghdad." After a brief stop at Konya Station, the train resumed its journey towards Ereğli, reaching Karaman Station at 08:40 and finally arriving at Ereğli Station at 11:10.

A number of high-ranking officials, bureaucrats, engineers, architects, soldiers, and a large crowd of citizens attended the ceremony. Ereğli, which was usually a quiet town, saw a significant increase in activity during the station's opening. During the ceremony, Turhan Pasha gave a speech, sacrifices were made, the Konya municipal band played salute songs, prayers were offered for the Sultan, and medals and decorations were awarded to those who contributed to the construction of the railway. Additionally, friendly correspondence took place between Sultan Abdulhamid II and the German Emperor in connection with the inauguration.

Following the opening ceremony, the traditional celebrations for the Sultan's birthday took place. After the grand and elaborate opening ceremony, the station and its surroundings were illuminated with thousands of lanterns and glass jars, spreading light everywhere. The station was adorned with verses from the Qur'an, and the words "Long live my Sultan" were illuminated in electric lights. The celebrations continued with fireworks and light displays. At

15:00, a lavish banquet, arranged by the Baghdad Railway Construction Company, was held in a grand hall, now transformed into a feast area.

On the morning of Wednesday, October 26, the train, which included Konya's Governor Faik Bey and provincial officials, returned to Konya and was greeted with another ceremonial reception. As it was deemed appropriate to rest for a few hours in Konya, during this time, Turhan Pasha visited the government offices. Finally, at 04:30 on Thursday, October 27, the train departed from Konya to Istanbul, with local officials and citizens bidding farewell. The private train carrying the head of the delegation, Evkaf-i Humayun Minister Turhan Pasha, Von Auler Pasha, and the delegation members, along with Sabah newspaper correspondent Ahmet Rasim Bey, arrived in Haydarpaşa around 9:00 on Thursday, October 27.

Giriş

Bilindiği gibi, siyasi birliğini tamamlamakta geç kalan Almanya, diğer Avrupalı devletler gibi geniş sömürgeler elde etmek yerine daha ziyade potansiyel pazarlara ve ucuz ham madde kaynaklarına yönelmişti.¹ Osmanlı Devleti toprakları bu açıdan uygun şartlara sahip olduğundan 19. yüzyıl sonunda pek çok Alman şirketi ve bankası bu durumdan faydalanmak amacıyla harekete geçmişti. O dönemde fiilî bir işgalden ziyade ekonomik yatırımlar sayesinde Osmanlı topraklarına uzanılabilceği düşünüldüğünden İstanbul'dan Konya, Bağdat ve Basra'ya kadar ulaşacak bir demiryolu yapılması fikri ortaya çıkmıştır.² Bu fikrin hayata geçirilmesiyle Osmanlı Devleti'nde, sınırlar içerisinde yer alan uzak noktalar başkente yakınlaşacak, ticaret gelişecek, limanların hinterlandı genişleyecek ve maden kaynaklarına erişilecekti.³ Ayrıca demiryolları sayesinde birçok İslam memleketi birbirine bağlanacak ve hac tamamlanacaktı. Böylece halifelik vasfını da taşıyan Sultan Abdülhamid, İslam dünyasının da muhabbetini kazanacaktı.⁴ Bu açıdan uzun ve zahmetli karayolu taşımacılığının pahalıya mal olması, yollarda güvenlik sorunlarının artması, bakımsız han ve kervansarayların ihtiyaçları karşılayamaz durumda bulunması gibi nedenler, Osmanlı topraklarında yabancı sermayelerle demiryolu yapılması için imtiyaz verilmesi yoluna gidilmesinde etkili olmuştur.⁵ Bu imtiyazı elde etmek için İngiltere ve Fransa da mücadele etmiş; ancak Almanya dostane yaklaşımıyla bu rekabetten kazançlı çıkmıştır.⁶ Nitekim bu alanda yaşanan gelişmelerin sonucunda Alman Alfred Kaulla, Anadolu demiryollarının inşa ve işletme imtiyazını 24 Eylül 1888 tarihinde almış ve böylece 4 Mart 1889'da Anadolu Osmanlı Demiryolu Şirketi kurulmuştur.⁷

Başlangıçta Anadolu Hattı, ilki Haydarpaşa-İzmit, ikincisi Haydarpaşa-Eskişehir, üçüncüsü Eskişehir-Ankara, dördüncüsü ise Eskişehir-Konya olan dört kısımdan oluşmaktaydı.⁸ Anadolu Hattı'nın son kısmı olan Eskişehir-Konya Hattı (Hububat Hattı) 29 Temmuz 1896'da tamamlandıktan sonra, Konya'dan itibaren Bağdat'a kadar uzanacak bir hat yapılması gündeme

¹ Mustafa Albayrak, "Osmanlı-Alman İlişkilerinin Gelişimi ve Bağdat Demiryolu'nun Yapımı" OTAM 6, C.6 (1995): 7; Murat Özyüksel, Osmanlı İmparatorluğu'nda Nüfuz Mücadelesi Anadolu ve Bağdat Demiryolları (İstanbul: Türkiye İş Bankası Yay., 2013), 32.

² Fatih Çolak, "Osmanlı Topraklarında Faaliyet Gösteren Bir Alman Kuruluşu: Anadolu Demiryolu Şirketi" NEÜ Sosyal Bilimler Dergisi 1, C.2 (Ocak-Haziran 2016): 84.

³ Fatih Çolak, Almanların Konya ve Çevresindeki Faaliyetleri (Konya: Çizgi Kitabevi, 2014), 103.

⁴ Albayrak, "Bağdat Demiryolu'nun Yapımı", 12.

⁵ Hasan Özönder, "Konya'da İlk Tren ve Bunun Sosyo-Ekonomik Boyutları", Osmanlı Döneminde Konya, ed. Yusuf Küçükdağ, (Konya: 2003): 115.

⁶ Çolak, Konya ve Çevresi, 116.

⁷ İlber Ortaylı, İkinci Abdülhamid Döneminde Osmanlı İmparatorluğunda Alman Nüfuzu (Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yay., 1981), 81.

⁸ Ahmed Rasim, "Bağdat Demiryolu Hatt-ı Kebiri-Ereğli'ye Doğru 2", Sabah Gazetesi, 5401, 18 Teşrinievvel 1320 (31 Ekim 1904), 3.

gelmişti.⁹ Zira hem II. Abdülhamid hem de Alman İmparatoru II. Wilhelm, stratejik nedenlerle Deutsche Bank'tan hattın Bağdat'a kadar uzatılmasını istemişlerdi. II. Wilhelm'in 1898 yılında İstanbul'a yaptığı ikinci ziyaret, iki devletin ilişkilerini pekiştirmekle kalmamış, aynı zamanda Almanya'ya, Bağdat Hattı imtiyazının Osmanlı'dan koparılması gibi bir kazanım da sağlamıştı. Bu çerçevede demiryolu hattının uzatılması ile ortaya çıkacak pek çok olumlu etkiye ilaveten Osmanlı Devleti ile Almanya arasındaki ilişkilerin daha da sağlam hâle geleceği umulmuştur.¹⁰ Almanların teklifine göre, hâlihazırda Konya'ya ulaşmış bulunan Anadolu Demiryolu, Toros Dağları ve Çukurova üzerinden Suriye'ye, oradan da Fırat Vadisi'nden Bağdat ve Basra'ya kadar uzatılacak ve böylece Asya Türkiye'si bir baştan öbür başa demiryolu ile aşılabilecekti.¹¹ Nihayetinde Bağdat Hattı için imtiyaz anlaşması, 5 Mart 1903 tarihinde Osmanlı adına Nafia ve Ticaret Nazırı Zihni Paşa, Anadolu Demiryolları adına İdare Meclisi Başkanı Arthur Gwinner, Genel Müdür Kurt Zander ve yardımcısı Dr. Huguenin tarafından imzalanmıştır.¹²

Anadolu Osmanlı Demiryolu Şirketi, Bağdat Hattı'nın imtiyazını aldıktan sonra bu hattın inşaat işlerini, 13 Nisan 1903 tarihinde bünyesinde kurulan Bağdat Demiryolu Şirketine devretmiştir. Bağdat Hattı'nın Konya'dan başlayan 200 km'lik ilk kısmı için 26 Kasım 1903'te Konya-Ereğli-Bulgurlu Demiryolu İnşaat Şirketi kurulmuştur.¹³ Arşiv belgelerinden, Bağdat Demiryolu Hattı'nın birinci kısmı olan Konya Ereğli Hattı keşif haritaları şirket tarafından hazırlandıktan sonra, 27 Temmuz 1903 Pazartesi günü Konya'dan itibaren inşaatla başlanacağını bildirildiği anlaşılmaktadır.¹⁴ Yapım çalışmalarına başlandıktan 13 ay sonra, hattın yapımının tamamlandığı, Ticaret ve Nafia Nezareti tarafından padişaha arz edilmiştir. Bunun üzerine padişahın durumdan duyduğu memnuniyetin uygun şekilde gazetelere yazdırılması emredilmiştir.¹⁵ Bağdat Hattı'nın söz konusu ilk kısmının kolaylıkla ve kısa sürede bitirilmesi, kamuoyunda tamamının da kısa sürede yapılacağı düşüncesini doğurmuştur. Ne var ki Konya-Ereğli arasındaki bu ilk kısım, büyük oranda düz ve demiryolu yapımına elverişli bir coğrafyaya sahiptir. Coğrafi şartların uygunluğu sonucunda hattın yapımında teknik zorluklarla karşılaşılmamış ve bu da maliyetin tahmin edilenden daha düşük olmasını sağlamıştır.¹⁶ Böylece imtiyaz sahipleri, böylesi büyük işin ilk bölümünü kısa sürede başarıyla gerçekleştirmekle kalmamış, aynı zamanda hatırı sayılır bir kazanç da elde etmişlerdir.¹⁷ Nihayetinde dönemin büyük bir projesi olan Konya-Bağdat Hattı'nın ilk kısmı olması sebebiyle önemli görülen Konya-Ereğli Hattı'nın kolayca tamamlanmış olması hem Osmanlı Devleti hem de Almanya tarafından büyük bir memnuniyetle karşılanmış ve hattın resm-i küşadı¹⁸ yapılmıştır.¹⁹

Bu çalışmada, dönemin gazeteleri ve arşivde bulunan kayıtlar çerçevesinde, günümüz literatürünün de katkısıyla, dönemi için önemli bir adım sayılan bir hattın açılış töreni ele alınacaktır. Açılış töreni için özellikle seçilen gün, bu türden kutlamalar için olağan kabul edilen

⁹ Ortaylı, *Alman Nüfuzu*, 84.

¹⁰ Tahsin Paşa, *Abdülhamid ve Yıldız Hatıraları* (İstanbul: Muallim Ahmet Halit Kitaphanesi, 1931), 53.

¹¹ Edward Mead Earle, *Bağdat Demiryolu Savaşı*. Çev. Kasım Yargıcı (Milliyet Yay., 1972), 74.

¹² Albayrak, "Bağdat Demiryolu'nun Yapımı", 18.

¹³ Mehmet Yavuz, "Eine vergleichende Studie über den Bahnbau und die Bahnhofsarchitektur der Anatolischen Bahnen und der Bagdadbahn mit ihren Vorbildern im Deutschen Reich" (Ruhr Universität Bochum, 2005), 130; Özyüksel, *Anadolu ve Bağdat Demiryolları*, 207; Hacı Sarı, "Osmanlı İmparatorluğunda Yabancı İstihdamı: Anadolu- Bağdat ve Hicaz Demiryolları Örneği (1888 – 1918)" (YL Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2011), 36.

¹⁴ Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), *Yıldız Sadaret Hususi Evrakı (Y.A.HUS)*, Dosya No: 452, Gömlek No: 112, Tarih: 27 Rebiülahir 1321 (23 Temmuz 1903).

¹⁵ BOA, *İrade Hususi (I.HUS)*, Dosya No: 120, Gömlek No: 25, Tarih: 14 Cemaziyelahir 1322 (26 Ağustos 1904).

¹⁶ Yavuz, "der Anatolischen Bahnen und der Bagdadbahn", 133; Özyüksel, *Anadolu ve Bağdat Demiryolları*, 210.

¹⁷ Earle, *Bağdat Demiryolu*, 105.

¹⁸ Resm-i küşad: 'açılış töreni' anlamına gelmektedir. İsmail Parlatur, *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü* (Ankara: Yargı Yay., 2006), 1404.

¹⁹ BOA, *Yıldız Perakende Evrakı Name-i Hümayunlar (Y.PRK.NMH)*, Dosya No: 9, Gömlek No: 56, Tarih: 16 Şaban 1322 (26 Ekim 1904).

veladet-i hümayun²⁰ günüdür. Nitekim doğum günü kutlamalarını konu edinen çalışmalarda, bu tür açılışların kutlamaların içerisinde olağan şekilde gerçekleştirildiğinden bahsedilmektedir. Ancak çalışmamızın odak noktası olan Ereğli Demiryolu Hattı'nın açılış töreni, yurt genelinde türlü organizasyonlarla kutlanan Sultan II. Abdülhamid'in 1904 yılı doğum günü kutlamalarının yalnızca bir parçası olarak değerlendirilmemelidir. Zira söz konusu kısmın açılışı, ister doğum günü kutlamalarına dâhil edilmiş olsun ister başka bir gün yapılmış olsun, başlı başına çok büyük bir organizasyonu içermekte ve büyük bir adımın duyurusu olarak görülmektedir. Çalışmada, İstanbul'dan Konya'ya ve oradan Ereğli'ye kadar gerçekleşen tren yolculuğunun son durağında yapılan açılış töreninin ayrıntıları sunulmaktadır.

1. Açılış Merasimine Hazırlık

Arzu edildiği şekilde kısa sürede tamamlanan ve büyük bir memnuniyetle karşılanan Konya-Ereğli Hattı'nın resmî bir törenle açılması düşünülmüştür. Törenin Sultan II. Abdülhamid Han'ın doğum gününe tesadüf eden 25 Ekim 1904 tarihinde yapılmasına karar verilmiştir.²¹ Bilindiği üzere Sultan II. Abdülhamid, H 16 Şaban 1258 tarihinde dünyaya gelmiştir.²² Törenin yapılacağı 1904 yılının 25 Ekim Salı günü, hicri takvime göre Sultan'ın doğum günü olan 16 Şaban'a tesadüf etmektedir.²³ Nitekim padişahın doğum gününün kutlanması, hem uluslararası ilişkilerde güven tazelemeyi hem de yerli halk nezdinde padişaha bağlılığı sağlamaktaydı ki simgesel olarak devletin gücünü, hizmet ve cömertliğini yansıtan hizmete yönelik bu tür açılışlar da özellikle Veladet-i Hümayun adı verilen bu günlerde yapıldı.²⁴ Bu merasimler, siyasi otoritenin gücünü ortaya koyan ve iktidarcı en sevilen temsil araçlarıdır.²⁵ Böylece yaşanan iç ve dış olumsuzlukların etkisi en aza indirilebiliyor, meşruiyet ve aidiyet duyguları bu törenler sayesinde yeniden güçlendirilebiliyordu.²⁶

Törenden önce hattın açılış tarihinden itibaren hat üzerinde yolcu, eşya ve saire nakliyatına başlanacağı gazetelerden duyurulmuş; ayrıca uygulanacak tarifeler ile katarların hareket vakitleri hakkında gerekli bilgilerin alınabilmesi için istasyonlara müracaat edilmesi gerektiği de ifade edilmiştir.²⁷ Nihayet açılış merasiminden önce demiryolu hattının muayene edilmesi amacıyla bir heyet de görevlendirilmiştir.²⁸ Demiryolları Müdürü Hayri Beyefendi'nin başkanlığında Ticaret ve Nafia Nezareti Fen Müşaviri Serviçen Efendi, Sanayi Müdürü Hulusi Bey, Demiryolları Müdür Muavini Margusyan Efendi, Nafia Meclisi Başkâtibi İzzet Bey ile Anadolu Demiryolu Serkomiseri ve inşaat komiserlerinden bir kabul-i muvakkat komisyonu oluşturulmuştur. Bu komisyonun zamanında bölgeye gitmesi ve padişah tarafından, uygun görülen bir zatın da açılış günü orada bulunması emredilmiştir. Yapılan muayene sonucunda

²⁰ Veladet-i Hümayun, padişahın doğum günü olup “yevm-i veladet-i hümayun” ya da “yevm-i mes'ud” olarak da adlandırılmıştır. Bilgi için bkz. Meryem Günaydın, “II. Abdülhamid ve Saltanatı Süresince Kutlanan Yaş Günleri (1876-1909)”, *Sultan II. Abdülhamid Sempozyum Bildirileri* (20-21 Şubat 2014/Selanik), C.3 (Ankara: TTK Yay., 2014): 71-122; Öte yandan Osmanlı sarayında bir şehzade veya sultanın doğması da veladet-i hümayun ile ifade edilirdi. Bilgi için bkz. Yunus Özger, *Osmanlı Hanedanında Doğum Günü Törenleri* (İstanbul: İdeal Kültür Yay., 2022), 19; II. Abdülhamid'in doğum günü olan 16 Şaban da her yıl “veladet-i hümayun” adı verilen törenlerle kutlanırdı. Bu nedenle şehir merkezlerinde törenler yapılır, resmî binalar kandillerle süslenir ve bazı yörelerde halk da bu kutlamalara katılırdı. Bilgi için bkz. Yunus Özger, “II. Abdülhamid Dönemi Veladet-i Hümayun Törenlerinin Diplomatik ve Toplumsal Fonksiyonları” *Amme İdaresi Dergisi* 2, C.54 (Haziran 2021): 79-80.

²¹ *Tercüman-ı Hakikat Gazetesi*, “Kabul-i Muvakkat”, 8448, 11 Teşrinievvel 1320 (24 Ekim 1904), 3.

²² Günaydın, “Yaş Günleri”, 80.

²³ *Sabah Gazetesi*, “Devletlü Turhan Paşa Hazretleri”, 5395, 12 Teşrinievvel 1320 (25 Ekim 1904), 4.

²⁴ Özger, “Veladet-i Hümayun”, 80 ve 88; Fatmagül Demirel, “Osmanlı Padişahlarının Doğum Günü Kutlamalarına Bir Örnek” *İlmi Araştırmalar* 11: 69; Günaydın, “Yaş Günleri”, 106; Özger, *Doğum Günü Törenleri*, 150.

²⁵ Hakan Karateke, *Padişahım Çok Yaşa! Osmanlı Devleti'nin Son Yüzyılında Merasimler* (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yay., 2017), 236.

²⁶ Günaydın, “Yaş Günleri”, 77.

²⁷ *Tercüman-ı Hakikat Gazetesi*, “Kabul-i Muvakkat”, 3.

²⁸ *Sabah Gazetesi*, “Devletlü Turhan Paşa Hazretleri”, 4.

Konya'dan Ereğli'ye kadar inşası tamamlanan demiryolu hattının mükemmeliyeti ve işletilmeye uygunluğu anlaşılmıştır. Nihayetinde Evkaf-ı Hümayun Nazırı Turhan Paşa'nın planlanan açılışa katılmasına karar verilerek bu karar kendisine bildirilmiştir.²⁹

Programa göre açılış merasiminde, Evkaf-ı Hümayun Nazırı Turhan Paşa ile birlikte Demiryolları Genel Müdürü Hayri Beyefendi, Fen Müşaviri Serviçen, Demiryolları Müdür Muavini Margusyan Efendi ve Sanayi Müdürü Hulusi Beyefendi de hazır bulunacaktır. Böylece açılış merasimi için çalışmalara başlanarak Nafia Meclisi Başkâtibi İzzet Beyefendi, Deutsche Bank Genel Müdürü Mösyö Gwinner, Anadolu Demiryolu Genel Müdürü Mösyö Zander ve Muavini Mösyö Huguenin ile diğer kişilerin Konya'ya gönderilmeleri için şirket tarafından özel bir tren ve vagonlar hazırlanmıştır. Ayrıca heyeti Konya'dan Ereğli'ye kadar götürmek üzere özel bir tren daha hazırlanmasına, tören ile kabul işlemlerinde Konya vilayetinden de bir heyet bulundurulmasına, bu münasebetle Konya-Ereğli Hattı güzergâhı ile duraklarının süslenmesine ve ziyafetler düzenlenmesine de karar verilmiştir.³⁰

Demiryolları Müdürü Hayri Beyefendi'nin başkanlığındaki heyetle birlikte Anadolu Osmanlı Demiryolu Şirket Genel Müdür Muavini Mösyö Huguenin, Mösyö Riese ve Mösyö Holzmann kendileri için hazırlanan özel trenle 21 Ekim Cuma akşamı Konya'ya doğru yola çıkmıştır.³¹ Sabah gazetesi muhabiri Nazmi Efendi de bu heyetle birlikte açılış törenine gönderilmiştir.³² Nitekim önceki dönemlere nispetle Sultan Abdülhamid döneminde bu türden merasimlere dair haberlerin gazetelerde ayrıntılı şekilde yer bulduğu bilinmektedir.³³ Ayrıca Heyet-i Kiram Reisi Turhan Paşa tarafından da Sabah gazetesi muhabirinin tören hakkında göndereceği telgrafların ücretsiz şekilde çekilmesi emri telgraf merkezine tebliğ edilmiştir.³⁴ Nazmi Efendi'nin telgraflarından, heyetin 22 Ekim Cumartesi günü saat 15.30'da Afyonkarahisar'a ulaştığı ve burada süvari, piyade, jandarma ve polislerin dâhil olduğu bir selam töreniyle fırka kumandanı, mutasarrıf ve liva paşalar ile bölgenin idarecileri ve eşrafı tarafından karşılandığı anlaşılmaktadır. Karşılamada mutasarrıf paşa tarafından bir çay masası tertip edilmiş, belediye mızıkası tarafından Marş-ı Ali Hamidi³⁵ çalınarak üç defa "Padişahım çok yaşa!" dualarında bulunulmuştur. Ayrıca Anadolu Demiryolları Şirketi Genel Müdür Muavini Mösyö Huguenin tarafından mutasarrıf, ferik ve liva paşalar ile liva erkânı ve memleket eşrafına mahsus vagona kahveler ve sigaralar dağıtılmıştır. Heyet, burada verilen bir saatlik aradan sonra saat 16.30'da yeniden Konya'ya doğru hareket etmiş³⁶ ve aynı günün akşamı saat 22.30 civarında Konya'ya ulaşmıştır. Geceyi Konya'da geçiren heyet, Ali ve İsmail Hakkı Beylerin de katılımıyla 23 Ekim Cumartesi sabahı saat 05.00 civarında Karaman ve Ereğli'ye hareket etmiştir. Konya Valisi Faik Bey tarafından Karaman ve Ereğli kaymakamlıklarına söz konusu heyete gereken kolaylığın gösterilmesi tebliğ edilmiştir.³⁷ Anadolu Demiryolları Genel Müdür Muavini Mösyö Huguenin, Seyrüsefer Müfettişi Mösyö

²⁹ BOA, *İrade Ticaret ve Nafia (İ.TNF)*, Dosya No: 13, Gömlek No: 41, Tarih: 04 Şaban 1322 (14 Ekim 1904), 5; BOA, *Bâb-ı Âli Evrak Odası (BEO)*, Dosya No: 2429, Gömlek No: 182121, Tarih: 5 Şaban 1322 (15 Ekim 1904), 1; BOA, *Yıldız Perakende Evrakı Evkaf Nezareti Maruzatı (Y.PRK. EV)*, Dosya No: 4, Gömlek No: 34, Tarih: 15 Şaban 1322 (25 Ekim 1904), 11.

³⁰ *Tercüman-ı Hakikat Gazetesi*, "Bağdad Hatt-ı Kebiri", 8441, 4 Teşrinievvel 1320 (17 Ekim 1904), 2.

³¹ *Tercüman-ı Hakikat Gazetesi*, "Bağdad Şimendifer Hattı", 8446, 9 Teşrinievvel 1320 (22 Ekim 1904), 3.

³² Nazmi, "Bağdad Demiryolu Hatt-ı Kebiri", *Sabah Gazetesi*, 5394, 11 Teşrinievvel 1320 (24 Ekim 1904), 3.

³³ Karateke, *Padişahım Çok Yaşa!*, 24.

³⁴ BOA, *Dahiliye Nezâreti Mektubi Kalemi (DH.MKT)*, Dosya No: 909, Gömlek No: 35, Tarih: 2 Ramazan 1322 (10 Kasım 1904), 2.

³⁵ II. Abdülhamid'in kızı Şadiye Sultan, Marş-ı Hamidi için "babamın marşı" ifadesini kullanmaktadır. Günaydın, "Yaş Günleri", 82; II. Abdülhamid dönemini sembolize eden ve törenlerin başlıca unsuru olan Hamidiye Marşı, sarayın orkestra şefi Necip Paşa tarafından hazırlanmıştır. Bilgi için bkz. Günaydın, "Yaş Günleri", 104-106.

³⁶ Nazmi, "Bağdad Demiryolu Hatt-ı Kebiri", 3.

³⁷ BOA, *BEO*, 2429 / 182121, Tarih: 5 Şaban 1322 (15 Ekim 1904), 3.

Mazzin ve Frans, Umur-ı Harbiye Başmühendisi Galewski, Frankfurt'ta bulunan Philipp Holzmann İnşaat Fabrikası Vekili Mösyö Riese ve Mimar Mösyö Vallaury, hattı muayene ederek kabul muamelesini yapmışlardır.³⁸

2. Yolculuk Başlıyor: Açılıştan Önceki Gün

Yukarıda ifade edildiği gibi Sultan II. Abdülhamid'in doğum gününde -Veladet-i Hümayun'a müsadif günde- açılacak olan Konya Ereğli Hattı'nın açılış merasimine nezaret etmek üzere Evkaf-ı Hümayun Nazırı Turhan Paşa görevlendirilmişti.³⁹ Sabah gazetesi yönetimi, daha önce fennî heyetle birlikte gönderdiği Nazmi Efendi'den başka, bu defa da baş yazarlarından Ahmet Rasim Beyefendi'yi Turhan Paşa'nın heyetiyle birlikte göndermiştir. Ahmet Rasim Bey, İstanbul'dan Ereğli'ye kadar Paşa ile aynı trende yolculuk etmekle kalmamış; açılış merasimine dair gözlemlerine de gazetede yazı dizisi şeklinde yer vermiştir. Ahmet Rasim Bey, trenin hareket edeceği 24 Ekim Pazartesi günü kalkış saatinden bir saat önce saat 12.30'da Haydarpaşa İstasyonu'nda hazır bulunmuş ve Paşa'nın Haydarpaşa'ya geçmekte kullandığı istimbottu rıhtıma yanaşır yanaşmaz karşılamıştır. Ahmed Rasim Bey, Hicaz Demiryolu Hattı'nın açılış vesilesiyle daha önceden tanıştığı Turhan Paşa'nın nezaket sahibi ince bir kişiliği olduğunu da yazılarında ifade etmiştir.⁴⁰

Ahmet Rasim Bey'in verdiği bilgilere göre, Turhan Paşa, Marmara sularını bir istimbott vasıtasıyla geçerek saat 13.00'te önceden hazırlanmış özel trene binmiştir. Paşa'nın hizmetkârlığını Fettah, kitabet hizmetlerini de tayin ettiği Evkaf-ı Hümayun Mektubî Mümeyyizi Ragıp Beyefendi yapmaktadır. Turhan Paşa, Auler Paşa ile Monitör Oryantal'den de bir muhabirin geleceğini bildirmiştir. Ancak saat 13.15'te Auler Paşa rıhtıma çıkmasına rağmen Monitör Oryantal'in muhabiri gelmemiştir. Anadolu Osmanlı Demiryolu Seyrüsefer Müfettişi Mösyö Charles Hasenfratz, Turhan Paşa'ya seyahat hakkında bilgi vermiş; 13.30'da kalkacak trenle saatte 60 km'den aşağı olmamak üzere bir hızla seyredilerek ertesi gün gerçekleştirilecek açılış töreni için saat 11.00'de Ereğli'ye varılacağını bildirmiştir. Saat 13.30 olduğunda güçlü bir düdük sesi, trenin Haydarpaşa'dan hareketini ilan etmiş ve Turhan Paşa uğurlamaya gelen kişileri selamlamıştır.⁴¹

Ahmet Rasim Bey, gazetede yolculuk yaptıkları tren hakkındaki gözlemlerini de yazmıştır. Onun anlatımına göre, söz konusu tren, Anadolu Osmanlı Demiryolu'nun yataklı vagonu ile birinci ve ikinci sınıf birkaç arabadan (vagondan) oluşmaktadır. Yataklı vagon müzeyyen, seyyar, ufak tek katlı bir otel durumundadır. İçinde açılıp kapanır iki üç ayak merdivenden 1 m eninde, 1,5 m boyunda etrafı yarıya kadar sağlam, hoş bir parmaklık ile çevrili zarif bir gezinti mahalline çıkılmakta ve burası bir kapı ile muntazam bir salona birleşmektedir. Salon, yeşil maroken kaplı iki şezlong, ufak bir yazıhane, oldukça büyük bir masa ile donatılmış ve kıymetli bir halı ile döşenmiştir. Buradan oldukça geniş bir yemek salonuna geçilmekte; sonra dar bir koridor üzerinde açılan genişçe, temiz iki yatak kısmına ulaşılmaktadır. Mutfak da bir kapı ile ayrılan bir başka koridor üzerinde yer almaktadır. Vagon, kendi hareketi esnasında oluşan cereyanla aydınlatılmaktadır ki Mösyö Charles Hasenfratz bunun henüz Avrupa'da bir örneği bulunmadığını söylemiştir. Ahmed Rasim Bey yazısında, saatte 25 km kateden Rumeli trenlerine alışık olduğunu; ancak daha önce saatte 60, 70, 80 km kateden bir vasıtaya binmediği için şaşırıldığını ve âdeta trenin uçtuğunu ifade etmiştir. Hatta öyle ki kalkış için çalan düdük biter bitmez, Erenköy'e vardıklarında dahi şaşkınlığının devam ettiğini ilave etmiştir. Bu

³⁸ *Tercüman-ı Hakikat Gazetesi*, "Kabul-i Muvakkat", 3.

³⁹ *Tercüman-ı Hakikat Gazetesi*, "Turhan Paşa Hazretleri", 8449, 12 Teşrinievvel 1320 (25 Ekim 1904), 4.

⁴⁰ *Sabah Gazetesi*, "Devletlü Turhan Paşa Hazretleri", 4; Ahmed Rasim, "Bağdad Demiryolu Hatt-ı Kebiri-Ereğli'ye Doğru 1", *Sabah Gazetesi*, 5399, 16 Teşrinievvel 1320 (29 Ekim 1904), 3.

⁴¹ Ahmed Rasim, "Ereğli'ye Doğru 1", 3.

seyirde, Eskişehir'e kadar Pendik, İzmit, Hamidiye, Mekece, Bilecik, Karaköy ve Eskişehir'de durabileceklerini ve 1,5 saat veya 1 saat 45 dakikalık bir zaman zarfında Haydarpaşa'dan 94 km uzakta bulunan İzmit'e ulaşabileceklerini tahmin etmektedir.⁴²

Turhan Paşa ile maiyetinde bulunanları taşıyan tren, açılış yeri olan Ereğli'ye varana kadar durakladığı İzmit, Eskişehir, Akşehir, Ilgın, Kadınhanı, Konya ve Karaman istasyonlarında merasimlerle karşılanmıştır.⁴³ Tren, Pendik'te bir dakikalık duraklamadan sonra İzmit'e vardığında, istasyon civarının süslenip aydınlatıldığı görülmüştür. Sancak mutasarrıfı Kazım Beyefendi ile Kumandan Paşa ve şehrin ileri gelen memurları bir karşılama töreni yapmış, Turhan Paşa da karşılayanları vagona davet ederek kahveler ve sigaralar ikram etmiştir. Tren, beş dakika durduktan sonra saat 15.55'te yeniden hareket etmiş ve bir saat sonra İzmit'ten 44 km ötede Adapazarı şubesinin başladığı yerde bulunan Hamidiye adlı istasyonda duraklamıştır. Ahmed Rasim, yolculuk hakkında verdiği bilgiler arasında trende yenen akşam yemeğinden de bahsetmiştir. Buna göre, Turhan Paşa, trende akşam yemeği sofrasında Auler Paşa ile Ragıp Beyefendi'yi karşısına, Ahmed Rasim Bey'i sol, Mösyö Şarl'ı sağına almıştır. Garsonluk görevini, bu türden yemek merasimlerine alışık; Türkçeyi, Fransızca'yı, Almancayı bir derecede bilen Kostı adlı bir Rum yerine getirmiştir. Yemekten sonra, Turhan Paşa'nın istirahat etmek üzere odasına çekildiği; Auler Paşa, Ragıp Bey, Mösyö Şarl ve Ahmed Rasim'in de dış salona çıktıkları anlaşılmaktadır. Bu sırada tren, Karasu Geçidi'nden geçmiş ve Mekece, Bilecik, Karaköy'ü geride bırakarak Eskişehir Ovası'na girmiştir.⁴⁴

Tren, Afyonkarahisar'dan sonra Konya vilayeti sınırları dâhiline girerek merkez sancağına bağlı Akşehir'e ulaşmıştır. Ilgın'a varıldığında ise Konya Defterdarı Bahaddin Beyefendi ile Evkaf Muhasebecisi Beyefendi trene gelerek Vali Faik Beyefendi adına bir karşılama töreni yapmışlardır. İstasyonda Kaymakam ile mahalli eşrafın da bulunduğu bir kalabalık toplanmış ve yerel bir mızıka heyeti Marş-ı Ali Hamidi çalmıştır. Ilgın'dayken Turhan Paşa'ya ulaştırılan bir telgrafnamede, vali ve vilayet erkânıyla birlikte kumandan paşa ile askerî amirlerin büyük üniformalarla⁴⁵ karşılama yapacakları bildirildiğinden Turhan Paşa ve Auler Paşa da büyük üniformalarını giymişlerdir. Tren, açılışın gerçekleştirileceği 25 Ekim Salı sabahının saat 06.30'unda, Mimar Vallaury'nin eseri olan oldukça büyük ve muntazam Konya İstasyonu'na⁴⁶ ulaşmıştır.⁴⁷

Heyet Konya İstasyonu'na ulaştığında, Konya Valisi Faik Bey ile Redif Fırkası Kumandanı, vilayet erkânı, mahallî memurlar, belde eşrafı ile diğer mülki ve askerî ümera

⁴² Ahmed Rasim, "Ereğli'ye Doğru 1", 3.

⁴³ BOA, DH.MKT, 909 / 35, Tarih: 2 Ramazan 1322 (10 Kasım 1904).

⁴⁴ Ahmet Rasim yolculuğunda güzergâh hakkında da detaylı bilgiler vermiştir. Verilen bu bilgilere göre, trenin geçtiği Alayunt ve Eskişehir istasyonları, hattın sahip olduğu üç şube arasında iki merkezdir. Bu üç şubenin en küçüğü olan Adapazarı Hattı, 8 km 730,30 m uzunluğundadır. Alayunt-Kütahya şubesi ise 10 km 105,70 m ile biraz daha uzuncadır. Eskişehir biri Ankara'ya diğeri Konya'ya giden iki hattın ayrılma yeri olmasından dolayı önemlidir. Bunlardan Eskişehir-Konya Hattı 433 km ve Eskişehir-Ankara Hattı da 263 km olup Anadolu Hattı'nın Haydarpaşa'dan itibaren içerdiği küçük büyük tüm hatların uzunluğu 1031 km 257 m'den oluşmaktadır. Eskişehir-Konya Hattı üzerindeki Afyonkarahisar da 420 km'lik bir hat ile İzmir'e bağlanması açısından büyük bir önem taşımaktadır. Ahmed Rasim, "Ereğli'ye Doğru 1", 3-4.

⁴⁵ Osmanlı askerî teşkilatında subaylar, büyük, küçük ve günlük olmak üzere üç çeşit üniforma kullanmaktadırlar. Büyük üniformalar, merasim veya tören üniforması olarak da isimlendirilmekte ve resmî temsil günlerinde kullanılmaktadır. Küçük üniforma, cumalık veya selamlık üniforma; günlük üniforma ise gündelik üniforma olarak da adlandırılmaktadır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Hafsa Boynukalın, "Osmanlı Askerî Teşkilâtı Üniformalarının Tezyinatı ve Mâliyeti Üzerine Bir İnceleme" *Arış Sanat Tarihi Dergisi* 16, (2020): 62.

⁴⁶ Mimar Vallaury'nin eseri olan Konya İstasyonu'nun Servet-i Fünûn Dergisi kapağında yer alan 1896 yılına ait fotoğrafı için bkz. Ekler / Ek 4.

⁴⁷ Ahmed Rasim, "Ereğli'ye Doğru 2", 3.

büyük üniformalarını giymiş bir şekilde karşılama merasimi yapmışlardır.⁴⁸ Olağanüstü bir katılımı gerçekleştiren karşılaşmada, baştan aşağı bayraklar ve zafer ayetleriyle donatılmış olan istasyonda, bir mızıkacı takımı tarafından Marş-ı Ali Hamidi çalınmış ve selam havalarını müteakiben üç defa “Padişahım çok yaşa!” duası edilmiştir. Karşılayanlar arasında, Vali Faik Bey ile Redif Fırkası Kumandanı’nın yanı sıra İstinaf Mahkemesi Hukuk Reisi Mustafa Adil Molla Efendi, Vilayet Mektubisi Adem Vahyi Efendi, Telgraf ve Posta Başmüdürü Şükrü Efendi ve diğer vilayet erkânı yanında Mösyö Zander ile Mösyö Huguenin, İnşaat Şirketi Sermühendisi Makensi ve diğer mühendisler de bulunmuşlardır.⁴⁹ Daha sonra vali, defterdar, hâkim, mektupçu, telgraf ve posta başmüdürü, sıhhiye müfettişi ve evkaf muhasebecisi ile birlikte Ereğli’ye hareket edilmiştir.⁵⁰

Konya’dan Ereğli’ye hareket edilmeden önce, mevcut yataklı vagon hınca hınç dolduğu için tren, bir iki vagon daha eklenerek uzatılmıştır. Ayrıca eski lokomotifi çıkarılarak yerine saatte 125 km katedebilecek 501 numaralı ve tek adımıyla 6,25 m atlayan *Bağdat* adlı büyük bir lokomotif yerleştirilmiştir. Katarın önünde duran bu lokomotif, boş hâlinde 145.000 kilo ağırlığında, 4’ü küçük, 6’sı büyük 10 tekerlekli heybetli bir araçtır. Hattın Konya’dan sonrası Bağdat Hattı içerisinde yer aldığından bu güzergâhın önceki güzergâhtakinden daha farklı hususlara sahip olduğu görülmektedir.⁵¹ Konya’dan Ereğli’ye kadar katedilecek olan 200 km’lik hat üzerinde, Konya’dan itibaren Kaşınhan (21. km), Çumra (45. km), Arıkören (62. km), Mandasun / Demiryurt (81. km), Karaman (103. km), Sıdırva / Sudurağı (120. km), Ayrancı Derbendi (148. km), Alaca / Bögecik (173. km), Ereğli (190. km) adında 10 durak bulunmaktadır.⁵² Bu duraklardan Konya, Karaman ve Ereğli birinci sınıftan olup hattın bu ilk kısmının mukavele gereği 200 km’ye tamamlanabilmesi maksadıyla inşaat, Ereğli’den 10 km ileride bulunan Bulgurlu’ya kadar uzatılmıştır.⁵³ Konya’dan Ereğli’ye hareket eden tren, Karaman’da duraklayacak ve sonra açılış durağına, yani Ereğli’ye ulaşacaktır.⁵⁴

Konya İstasyonu’nda yapılan kısa bir duraklamadan sonra Vali Faik Bey, kumandan ve diğer maiyetin katılımıyla birlikte yeniden hareket edilerek saat 08.40’ta Karaman İstasyonu’na varılmıştır. Tren, istasyonda Kumandan, Kaymakam, Naip Efendi ve eşraf tarafından iyi hazırlanmış bir merasimle karşılanmıştır. Karaman İstasyonu’nun mükemmel şekilde donatıldığı, bir bölük asker ile jandarma efradının saygı duruşuna geçtiği ve bir askerî bando mızıkasının Marş-ı Ali Hamidi’yi çaldığı görülmüştür. Müftü Efendi tarafından padişah için bir dua okunmuş, selam havalarını müteakip İslam ve Hristiyan mekteplerine mensup öğrenciler tarafından padişaha yapılan övgüler eşliğinde “Padişahım çok yaşa!” duası binlerce kişi tarafından tekrar edilmiştir. Turhan Paşa beraberlerinde Vali ve ileri gelenlerle öğrencilere iltifat göstermiş, daha sonra trene dönmüş ve padişahın sadakası olarak İslam ve Hristiyan mektepleri hocalarına atıyye-i seniyye⁵⁵ vermişlerdir.⁵⁶

⁴⁸ BOA, *DH.MKT*, 909 / 35, Tarih: 2 Ramazan 1322 (10 Kasım 1904); *Tercüman-ı Hakikat Gazetesi*, “Bağdat Hatt-ı Kebiri-Konya Ereğli Şubesi”, 8450, 13 Teşrinievvel 1320 (26 Ekim 1904), 2.

⁴⁹ Ahmed Rasim, “Ereğli’ye Doğru 2”, 3.

⁵⁰ BOA, *Y.A.HUS*, Dosya No: 480, Gömlek No: 42, Tarih: 16 Şaban 1322 (26 Ekim 1904), 5.

⁵¹ Ahmet Rasim’in verdiği bilgilere göre, Bağdat Hattı’nın ilk kısmını oluşturan Konya-Ereğli Hattı, Anadolu Hattı inşaatından daha sağlam vaziyette olduğu için üzerinde saatte 100-105 km katetmek mümkündür. Zira bu hattın rayları 35-36 kilo sıkletinde olduğu gibi toprak seviyelendirmesi ve balast çalışmaları da ona göre yapılmıştır. Ahmed Rasim, “Ereğli’ye Doğru 2”, 3.

⁵² Ahmed Rasim, “Ereğli’ye Doğru 2”, 3; Yavuz, “der Anatolischen Bahnen und der Bagdadbahn”, 133-134.

⁵³ Bu 10 km’lik uzatma, Ereğli Hattı’nın “Bulgurlu Hattı” olarak da adlandırılmasına yol açmıştır. Bu nedenle bazı kaynaklarda Ereğli Hattı yerine Bulgurlu Hattı adı ile karşılaşılabilmektedir.

⁵⁴ Ahmed Rasim, “Ereğli’ye Doğru 2”, 3.

⁵⁵ Genellikle padişahlar tarafından çeşitli vesilelerle nakit olarak verilen hediyeler için kullanılır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Feridun Emecen, “Atıyye-i Seniyye” *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.4 (1991): 64.

3. Son Durak: Açılış Merasimi

Konya'dan kalkan tren, durakladığı Karaman'dan Ereğli'ye doğru hareket etmiş ve saat 11.00'de Kurt Boğazı'nı geçtikten sonra tam 11.10'da Ereğli İstasyonu'na ulaşmıştır. Nafia Nezareti tarafından hattın muvakkat kabul işlemlerinin yapılması işiyle görevlendirilen ve daha önceden Ereğli'ye gelmiş olan heyetin yanı sıra inşaat mühendisleri ile kaymakam, naip, mahallî memurlar, jandarma ve binlerce ahali tarafından istasyonda bir karşılama yapılmıştır. Vakit kaybetmeden açılış törenine başlanacağı için heyet büyük üniformalarını giymiş hâlde hazır bulunmuş; Turhan Paşa ve fennî heyet Ereğli İstasyonu önünde hazır olduklarında açılış merasimine başlanmıştır.⁵⁷ Açılış törenine Evkaf-ı Hümayun Nazırı Turhan Paşa ile Mekteb-i Harbiye-i Şahane İstihkâm Muallimi Ferik Auler Paşa, Demiryolları Genel Müdürü Hayri Beyefendi ve muavini Margusyan Efendi, Sanayi Müdürü Hulusi Beyefendi, Nafia Nezareti Fen Müşaviri Serviçen Efendi, Nafia Meclisi Başkâtibi İzzet Beyefendi, Kaymakam İsmail Hakkı Beyefendi, Nafia memurlarından Hüsnü ve Rüştü Beyler, Anadolu Demiryolu Şirketi Genel Müdürü Mösyö Zander ve Muavini Mösyö Huguenin, Mösyö Vallaury, Mösyö Riese, Mösyö Holzmann, Konya Valisi Faik Bey ile Vilayet Mektubîsi katılmıştır.⁵⁸ Tatil günleri dışında gayet sessiz ve sakin olan Ereğli'de açılış merasimi sırasında ciddi bir hareketlilik ve büyük bir kalabalık gözlenmiştir. Açılış münasebetiyle tertip edilecek şenlikleri ve padişah tarafından gönderilmiş olan heyeti görmek isteyen halk istasyona koşmuştur. Şahitlerinin ifadesiyle istasyonda olağanüstü bir izdiham olduğundan neredeyse ayakta durulacak yer kalmamıştır.⁵⁹

Açılışta kurbanlar kesilerek padişah dualarla yâd edilmiş ve burada bulunan Konya Belediye Mızıkası tarafından selam havaları çalındıktan sonra bir dua okunmuştur.⁶⁰ Kaza naibi tarafından okunan duadan sonra açılışa memur edilen Turhan Paşa tarafından okunan nutuk⁶¹ öncesinde ve sonrasında “Padişahım çok yaşa!” duaları tekrarlanmıştır. Turhan Paşa konuşmasında, Padişah ile Almanya İmparatoru Wilhelm arasındaki dostane ilişkilerin imparatorun büyük pederleri zamanından beri var olduğu ve Devlet-i Aliye-i Osmaniye ile Almanya Devleti arasındaki bu münasebetin bir kat daha arttığından söz etmiştir. Turhan Paşa konuşmasını özetle şöyle sürdürmüştür:

“Bugün, devletin müjdelendiği padişahımızın doğum gününe müsadif olan kutlu bir gündür. Bugün her bir Osmanlı için sevinçli bir bayram ve bir şükür günüdür. İşte bugün her türlü ilerlemeden faydalanılabilmesi için uykusunu ve rahatını bırakan padişahımıza ömür ve afiyet temenni etmek hepimiz için mukaddes bir vazifedir. Padişahımız her türlü medeniyet ve terakkiyat ürününden faydalanmaktan geri kalmamış; memleketin bayındırlığının bağlı olduğu en önemli vasıtalarından yol, geçit ve şimendiferlerin artırılmasına da özellikle önem vererek birçok muntazam şose ve binlerce kilometre demiryolları meydana getirmişlerdir. Üzerinden geçtiğimiz Anadolu Bağdat Hattı'nın tamamlanan kısmının açılış töreninin böyle uğurlu, bereketli ve kutsal bir günde yapılması, bu önemli hattın yakın zamanda yüce

⁵⁶ Ahmed Rasim, “Ereğli'ye Doğru 2”, 3; BOA, *DH.MKT*, 909 / 35, Tarih: 2 Ramazan 1322 (10 Kasım 1904); *Tercüman-ı Hakikat Gazetesi*, “Bağdad Hatt-ı Kebiri-Konya Ereğli Şubesi”, 2.

⁵⁷ Ahmed Rasim, “Ereğli'ye Doğru 2”, 3; BOA, *Y.PRK.EV*, 4 / 34, Tarih: 15 Şaban 1322 (25 Ekim 1904), 1 ve 9; BOA, *DH.MKT*, 909 / 35, Tarih: 2 Ramazan 1322 (10 Kasım 1904); *Tercüman-ı Hakikat Gazetesi*, “Bağdad Hatt-ı Kebiri-Konya Ereğli Şubesi”, 2.

⁵⁸ *Tercüman-ı Hakikat Gazetesi*, “Bağdad Hatt-ı Kebiri-Konya Ereğli Şubesi”, 2.; Ahmed Rasim, “Ereğli'ye Doğru 2”, 3.

⁵⁹ Konya'dan Ereğli'ye kadar yapılan bu hattın faydalanacak olan Konya, Kayseri ve Adana'nın ahalisi, bu durumun kıymet ve önemini takdir ederek padişaha şükran duymaktadır. Padişaha karşı minnet hissedene hat güzergâhında ikamet eden Anadolu ahalisi çeşitli hizmetlerde bulunarak hat boyunca gereken güvenlik tedbirlerini aldığı ve hatta şimendifer güzergâhında dikilmiş olan ağaçları bile suladıkları bilinmektedir. *Sabah Gazetesi*, “Devletlü Turhan Paşa Hazretleri”, 4; *Tercüman-ı Hakikat Gazetesi*, “Bağdad Hatt-ı Kebiri-Konya Ereğli Şubesi”, 2.

⁶⁰ BOA, *Y.PRK.EV*, 4 / 34, Tarih: 15 Şaban 1322 (25 Ekim 1904), 1 ve 9.

⁶¹ Konya-Ereğli Hattı'nın açılış merasimi esnasında Evkaf-ı Hümayun Nazırı Turhan Paşa nutuk okurken Garabed K. Solakian tarafından çekilen fotoğraf için bkz. Ekler / Ek 1.

maksadına uygun şekilde tamamlanması beklenmektedir. Bu hat arazisi, en kabiliyetli birkaç büyük vilayetten geçeceği, iki deniz arasında bir ulaşım sağlayacağı ve büyük bir ağacın dalları gibi her tarafa birçok şube salıvereceği yönüyle güzergâhına müsadif havalinin ticaret, bayındırlık ve ahalinin refah, mutluluk ve zenginliğini o nispette artıracak ve yeniden birçok medeniyet ve bayındırlık ürünü kolaylıkla meydana çıkarak her köşe mamur bir saha hâlini kazanacaktır. Padişahımız ile Almanya İmparatoru arasında mevcut olan karşılıklı dostane münasebet, imparatorun büyük pederi zamanında kurulmuş ve pek çok samimiyet kazanmıştır. Padişahımız nezdinde bu münasebetin gayet kıymetli olduğu ve imparatorun sadık tebaasından olan ve bu hattın inşaatıyla iştigal eden kişilerin gayret ve maharetiyle inşaatın sağlam ve mükemmel olmasından memnun olduğu ve takdir ettiği vesilesiyle bu kişileri tebrik ve teşekkür ederim. Faydalarından yukarıda bahsedilen bu hattın bir an evvel istenilen şekilde son bulması temenni edilmektedir.”⁶²

Turhan Paşa'ya göre, Konya Ereğli Şimendiferinin sağlamlık ve dayanıklılığı her yönüyle takdire şayandır. Bu hat, geçtiği yolların etrafını mamur ve abat eylemiştir. Bayındırlık ve refah getirecek bu hattın önemini takdir eden ahali, bu servet yolunu kendilerine ihsan eden padişaha teşekkür etmektedir. Bağdat Hattı, vaktiyle cazibe merkezi olan El Cezire kıtasına 35 asır evvelki bayındırlığını iade edecek ve medeniyetin daima yenilendiği ispat edilecektir.⁶³ Bu hat, birkaç büyük vilayetten geçeceği ve iki deniz arasında ulaşım sağlayacağı için güzergâhına tesadüf eden bölgenin hem ticaret ve bayındırlığını hem de ahalinin refahını artıracaktır.⁶⁴

Çok sayıda yabancı personelin istihdam edildiği Anadolu ve Bağdat Demiryollarında, tabiiyetleri çeşitlilik gösteren yabancı istihdamın çoğunluğunu Almanlar oluşturmuyordu.⁶⁵ Nitekim açılış merasiminde de Alman tebaasından olan mühendislerin bu yeni hattın inşasındaki hizmetlerinden padişahın memnun olduğunu bildiren yazı, Turhan Paşa tarafından Mösyö Huguenin, Mösyö Zander ve mühendislere tercüme ettirilmiştir. Bunu müteakip hepsi padişahın övgülerine teşekkür ederek üç defa “Hurra (Yaşasın) Sultan Hamid” nidalarıyla hamt etmişlerdir.⁶⁶ Ayrıca inşa çalışmalarıyla meşgul olan mühendis ve mütehassıslara harcadıkları mesainin bir karşılığı olarak madalyalar verilmesine karar verilmiştir.⁶⁷ Böylece söz konusu açılış töreninde, demiryolu inşaatında yer alan Prusya vatandaşlarına bazı Prusya madalyaları verilerek hükûmetin inşaat ustası olan Otto Riese'ye 4. sınıf Kızıl Kartal Nişanı ve Yüksek Mühendis Galewski'ye de 4. sınıf Kraliyet Taç Nişanı takdim edilmiştir.⁶⁸

Turhan Paşa ile Doktor Zander ve Mösyö Huguenin tarafından, Konya-Ereğli Hattı'nın kısa sürede tamamlanmasının padişahın başarılarından olduğuna dair nutuklar söylendikten sonra, padişaha uzun ömür için dualar edilmiş⁶⁹ ve üç defa tekrarlanan “Padişahım çok yaşa!” nidalarıyla açılış töreni son bulmuştur.⁷⁰

Sultan II. Abdülhamid Han tarafından Almanya İmparatoru Wilhelm'e söz konusu kısmın açılışı münasebetiyle bir telgrafname gönderilmiştir. Bu telgrafta padişah, Bağdat Hattı'nın Konya'dan Ereğli'ye kadar inşaatı tamamlanan kısmının açılış törenini yapmak üzere vükeladan Turhan Paşa'yı görevlendirdiğinden, İmparator ile büyük pederi zamanında başlayan ve İmparatorun iki defa İstanbul'a ziyareti sonucu gerçekleşen görüşmelerle kuvvetlenen dostane ilişkilerin, bu hat sayesinde daha da kuvvetlendiğinden bahsetmiştir. Ayrıca hattın inşa

⁶² *Sabah Gazetesi*, "Nutm-ı İftitahî", 5398, 15 Teşrinievvel 1320 (28 Ekim 1904), 3; BOA, *Y.PRK.EV*, 4 / 34, Tarih: 15 Şaban 1322 (25 Ekim 1904), 3.

⁶³ BOA, *Y.PRK.EV*, 4 / 34, Tarih: 15 Şaban 1322 (25 Ekim 1904), 1.

⁶⁴ BOA, *Y.PRK.EV*, 4 / 34, Tarih: 15 Şaban 1322 (25 Ekim 1904), 5-7.

⁶⁵ Sarı, "Yabancı İstihdamı", 39-40.

⁶⁶ Ahmed Rasim, "Ereğli'ye Doğru 2", 3; BOA, *DH.MKT*, 909 / 35, Tarih: 2 Ramazan 1322 (10 Kasım 1904).

⁶⁷ BOA, *Y.PRK.NMH*, 9 / 56, Tarih: 16 Şaban 1322 (26 Ekim 1904), 1.

⁶⁸ Yavuz, "der Anatolischen Bahnen und der Bagdadbahn", 134.

⁶⁹ Tercüman-ı Hakikat Gazetesi, "Bağdat Hatt-ı Kebiri-Konya Ereğli Şubesi", 2.

⁷⁰ BOA, *Y.PRK.EV*, 4 / 34, Tarih: 15 Şaban 1322 (25 Ekim 1904).

çalışmalarıyla meşgul olan mühendis ve mütehassısların harcadıkları mesai sonucu hattın sağlamlığından memnun olduğunu bildirerek teşekkür etmiş ve bu kişileri takdiren madalyalarla taltiflerine karar verildiğini, İmparatorun da tüm mesaisi ile memnuniyet veren bu çalışanlara iltifat göstermesi gerektiğini beyan etmiştir.⁷¹

Padişah'ın telgrafına Almanya İmparatoru da bir telgraf ile karşılık vermiştir. Bu telgrafnamede yer alan ifadeye göre, padişahın gönderdiği telgraf tam padişahın doğum günü olan açılış gününde kendisine ulaşmıştır. İmparator, Konya Ereğli Hattı'nın açılış töreni için Turhan Paşa'nın memur edilmesinden pek memnun olduğunu ve açılış töreni için bu mutlu günün seçilmesinin hattın devam etmesi ve inşaatının tamamlanması için hayra vesile olmasını ümit ettiğini ifade etmiştir. Bu ilk şubenin inşaatıyla uğraşan mühendis ve mütehassısların hizmetlerinin padişah tarafından takdir edilmesinden ve bu memnuniyetin nişanesi olmak üzere kendilerinin madalyalarla taltiflerinden dolayı padişaha teşekkür etmiştir. Ziyaretleriyle bir kat daha artan samimi dostluğa hizmet etmiş olduklarından dolayı kendilerini samimi olarak ödüllendireceğini beyan etmiştir.⁷²

Açılış töreni münasebetiyle Almanya İmparatoru Wilhelm tarafından Bağdat Demiryolu Şirketi Meclis-i İdare Reisi ve Deutsche Bank Müdürü Mösyö Arthur Gwinner'a memnuniyet bildiren özel bir mektup gönderilmiştir. Berlin gazetelerinde bahsedilen mektubun tercümesine göre imparator, Sultan İkinci Abdülhamid Han'ın doğum gününe müsadif olan yüce günde Bağdat Şimendiferi birinci şubesi olan Konya-Bulgurlu Hattı'nın açılış töreninin yapılmasından dolayı memnuniyet duyduğunu bildirmiş ve tebriklerini iletmiştir. İmparatora göre, Almanlar tarafından tasarlanıp Alman mühendisleri marifetiyle meydana getirilen böyle önemli bir teşebbüsün zorluklarla karşılaşılmasına rağmen güzelce tamamlanması, ayrıca bir memnuniyet konusudur. İmparator, Bağdat Demiryolu Hattı gibi önemli bir teşebbüsün ilk kısmının düşünceden fiile geçirilmesi konusundaki başarılarından dolayı, hizmet gösteren tüm Almanları takdir ettikten sonra bu büyük hattın yapımının tamamlanması için samimi temennilerde bulunmuştur.⁷³

Yukarıda Bağdat Hattı'nın ilk kısmını oluşturan Konya-Ereğli Hattı'nın açılışı için 25 Ekim 1904 tarihinin özellikle seçildiği ifade edilmişti. Nitekim açılış merasiminin ardından veladet-i hümayun dolayısıyla yapılan gelenekselleşmiş kutlamalara geçilmiştir. Oldukça debdebeli ve muazzam geçen açılış töreninden sonra, akşam üzeri baştan aşağı donatılmış olan istasyon ve civarında yakılan binlerce kandil ve fanustan yayılan ışıklarla her yer aydınlatılmıştır. Zafer ayetleri ile donatılan istasyonda elektrikle "Padişahım çok yaşa!" duası resmedilmiştir. Kutlamalara, havai fişekler⁷⁴ atılması ve ışık gösterileri yapılmasıyla gösterişli bir şekilde devam edilmiştir.⁷⁵ Saat 15.00'e geldiğinde mükemmel bir ziyafet alanı hâline çevrilmiş olan büyük salonda, Bağdat Demiryolu İnşaat Şirketi tarafından tertip edilen ziyafete başlanmıştır. İstasyonda tertip edilen ziyafet bir saat kadar sürdükten sonra, gece Konya'ya

⁷¹ BOA, Y.PRK.NMH, 9 / 56, Tarih: 16 Şaban 1322 (26 Ekim 1904), 1.

⁷² BOA, Y.PRK.NMH, 9 / 56, Tarih: 16 Şaban 1322 (26 Ekim 1904), 3.

⁷³ BOA, Hariciye Nezareti Siyasi (HR.SYS), Dosya No: 42, Gömlek No: 47, Tarih: 27 Ekim 1904; BOA, Y.A.HUS, Dosya No: 480, Gömlek No: 49, Tarih: 19 Şaban 1322 (29 Ekim 1904), 5; Sabah Gazetesi, "Nutm-ı İftitahı", 3; Sabah Gazetesi, "Bağdat Demiryolu-İmparator Vilhelm Hazretlerinin Mektupları", 5400, 17 Teşrinievvel 1320 (30 Ekim 1904), 3.

⁷⁴ Havai fişeklerin atılması, veladet-i hümayunun en görkemli faaliyetlerinden biri olup sadece İstanbul'da değil diğer şehirlerde de yapılmaktadır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Özger, *Doğum Günü Törenleri*, 154.

⁷⁵ Ahmed Rasim, "Ereğli'ye Doğru 2", 3; BOA, DH.MKT, 909 / 35, Tarih: 2 Ramazan 1322 (10 Kasım 1904); BOA, Y.PRK.EV, 4 / 34, Tarih: 15 Şaban 1322 (25 Ekim 1904), 5-7 ve 11.

dönüleceği için dinlenmek üzere ara verilmiştir. Dönüş vakti geldiğinde özel tren, yeni eklemelerle daha da uzatılarak Konya'ya doğru yola çıkmıştır.⁷⁶

Konya Valisi Faik Bey ile vilayet erkânının da içinde bulunduğu tren, 26 Ekim 1904 Çarşamba sabahı Konya'ya döndüğünde, yine güzel bir merasimle karşılanmıştır. Konya'da birkaç saat dinlenilmesi uygun görüldüğünden bu sırada Turhan Paşa hükümet dairesini ziyaret etmiştir. Nihayet saat 04.30'da vali, mahallî erkân ve eşraf tarafından yapılan uğurlama merasimi ile tren Konya'dan Dersaadet'e doğru hareket etmiştir. Dönüş yolculuğuna, komisyon heyeti ve Mösyö Huguenin de dâhil olmuştur.⁷⁷ Nihayetinde Konya-Ereğli Hattı'nın açılış törenini yapmaya memur edilen heyet reisi Evkaf-ı Hümayun Nazırı Turhan Paşa, Von Auler Paşa ve heyet erkânı ile Sabah gazetesi muhabiri Ahmed Rasim Bey'in bulunduğu hususî tren 27 Ekim Perşembe günü saat 9.00 civarında Haydarpaşa'ya ulaşmış ve yolculuk sona ermiştir.⁷⁸

Sonuç

Yapımı büyük tartışmalara yol açan Bağdat Demiryolu'na ait ilk kısmın, Konya-Ereğli Hattı'nın, tamamlanmasından sonra, açılışının büyük ve önemli bir merasimle yapılmasına karar verildiği anlaşılmaktadır. Açılış töreninin önceden ve itinayla planlandığı gibi son derece dikkat çekici şekilde padişahın doğum günü olan veladet-i hümayuna denk gelen bir günde gerçekleştirilmiş olması da buna verilen önemi ortaya koymaktadır. Veladet-i hümayun törenleri sırasında, türlü açılışların yapılması bir gelenek hâline gelmiş olsa da söz konusu hattın açılış, kendi başına da büyük bir önemi haizdir. Tabiatıyla böylesi bir günde düzenlenmesi de önemi daha da katlanmıştır. Böylece Osmanlı Devleti de Anadolu Bağdat Demiryolu Hattı'na, daha başlangıç kısmında bile, Sultan II. Abdülhamid tarafından ne kadar önem verildiğini göstermek istemiş olmalıdır. Açılış kutlaması, doğum günü kutlamaları içerisinde gerçekleştiğinden padişahın doğum gününe gösterilen saygı ile demiryolu hattının tamamlanmasından kaynaklanan sevinç içerisinde çifte kutlama yapılmıştır. Anlaşılan bu hat için dile getirilen her türlü temenni, dilek ve duaların doğru hedefe ulaşabilmesi amacıyla padişahın doğum günü vesile kılınmıştır. Projenin gerçekleştirilmesi noktasında minnet duyulması gereken kişinin sultan olduğu söz konusu açılışla gözler önüne serilmiş ve basın vasıtasıyla insanlar mümkün mertebe durumdan haberdar edilmiştir. Yani bir anlamda söz konusu açılış töreni, padişahın varlığını ve meşruiyetini hem halka hem de Almanya'ya ispat etme amacı da taşıyordu. Bu durum, açılışa bizzat bir heyetle görevlendirilen Turhan Paşa'nın açılış töreninde verdiği nutuktan da açıkça anlaşılmaktadır.

Veladet-i hümayun töreninde yapılan açılış merasimi ile kutlamaların daha görkemli hâle getirilmesiyle, muhataplarına verilmek istenen mesajlar daha güçlü bir şekilde ulaştırılmış olmakta ve durum maksada yönelik olarak gazetelerde haberler ve yazılar duyurulmaktadır. Açılışa memur edilen heyetle birlikte Sabah gazetesi muhabirlerinin bizzat görevlendirilmiş olması ve çekecekleri telgrafların dahi ücretsiz hâle getirilmesi, söz konusu açılışın ülke çapında duyurulmak istenmesinin önemli göstergeleridir. Nihayetinde Osmanlı ülkesi açısından önemli bir yatırım olan bu hattın, hem iç hem de dış kamuoyuna görkemli bir açılış töreniyle sunulduğu anlaşılmaktadır. Son olarak Bağdat Hattı'nın ilk kısmı olan bu Konya-Ereğli Hattı'nın bir yıl gibi bir sürede tamamlanarak törenle işletilmeye açılması, Bağdat Hattı'nın diğer kısımlarının da kısa sürede tamamlanacağı umudunu doğurmuştur. Nitekim açılış töreni münasebetiyle bir an önce diğer kısımların da yapılarak Bağdat Hattı'nın tüm kısımlarının tamamlanması temennilerinin sıklıkla dile getirildiği görülmektedir.

⁷⁶ Ahmed Rasim, "Ereğli'ye Doğru 2", 3; BOA, *DH.MKT*, 909 / 35, Tarih: 2 Ramazan 1322 (10 Kasım 1904).

⁷⁷ Ahmed Rasim, "Bağdat Demiryolu Hatt-ı Kebiri-Konya'dan Dersaadet'e 3", *Sabah Gazetesi*, 5403 (20 Teşrinievvel 1320 [2 Kasım 1904]), 3.

⁷⁸ *Sabah Gazetesi*, "Nutm-ı fütahî", 3.

Kaynakça

A. Arşiv Kaynakları

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

BOA, *Bâb-ı Âlî Evrak Odası (BEO)*, Dosya No: 2429, Gömlek No: 182121, Tarih: 5 Şaban 1322 (15 Ekim 1904).

BOA, *Dahiliye Nezâreti Mektubî Kalemî (DH.MKT)*, Dosya No: 909, Gömlek No: 35, Tarih: 2 Ramazan 1322 (10 Kasım 1904).

BOA, *Fotoğraflar (FTG.f)*, Dosya No: 1771, Tarih: 16 Şaban 1322 (26 Ekim 1904).

BOA, *Hariciye Nezareti Siyasi (HR.SYS)*, Dosya No: 42, Gömlek No: 47, Tarih: 27 Ekim 1904.

BOA, *İrade Hususi (İ.HUS)*, Dosya No: 120, Gömlek No: 25, Tarih: 14 Cemaziyelahir 1322 (26 Ağustos 1904).

BOA, *İrade Ticaret ve Nafia (İ.TNF)*, Dosya No: 13, Gömlek No: 41, Tarih: 04 Şaban 1322 (14 Ekim 1904).

BOA, *Yıldız Sadaret Hususi Evrakı (Y.A.HUS)*, Dosya No: 480, Gömlek No: 42, Tarih: 16 Şaban 1322 (26 Ekim 1904).

BOA, *Y.A.HUS*, Dosya No: 480, Gömlek No: 49, Tarih: 19 Şaban 1322 (29 Ekim 1904).

BOA, *Y.A.HUS*, Dosya No: 452, Gömlek No: 112, Tarih: 27 Rebiülahir 1321 (23 Temmuz 1903).

BOA, *Yıldız Perakende Evrakı Evkaf Nezareti Maruzatı (Y.PRK.EV)*, Dosya No: 4, Gömlek No: 34, Tarih: 15 Şaban 1322 (25 Ekim 1904).

BOA, *Yıldız Perakende Evrakı Name-i Hümayunlar (Y.PRK.NMH)*, Dosya No: 9, Gömlek No: 56, Tarih: 16 Şaban 1322 (26 Ekim 1904).

B. Süreli Yayınlar

Ahmed Rasim. "Bağdad Demiryolu Hatt-ı Kebiri-Ereğli'ye Doğru 1", *Sabah Gazetesi*, 5399, 16 Teşrinievvel 1320 (29 Ekim 1904), 3.

Ahmed Rasim. "Bağdad Demiryolu Hatt-ı Kebiri-Ereğli'ye Doğru 2", *Sabah Gazetesi*, 5401, 18 Teşrinievvel 1320 (31 Ekim 1904), 3.

Ahmed Rasim. "Bağdad Demiryolu Hatt-ı Kebiri-Konya'dan Dersaadet'e 3", *Sabah Gazetesi*, 5403, 20 Teşrinievvel 1320 (2 Kasım 1904), 3.

Nazmi. "Bağdad Demiryolu Hatt-ı Kebiri", *Sabah Gazetesi*, 5394, 11 Teşrinievvel 1320 (24 Ekim 1904), 3.

Sabah Gazetesi. "Devletlü Turhan Paşa Hazretleri", 5395, 12 Teşrinievvel 1320 (25 Ekim 1904), 4.

Sabah Gazetesi. "Nutk-ı İftitahî", 5398, 15 Teşrinievvel 1320 (28 Ekim 1904), 3.

Sabah Gazetesi. "Bağdad Demiryolu-İmparator Vilhelm Hazretlerinin Mektupları", 5400, 17 Teşrinievvel 1320 (30 Ekim 1904), 3.

Tercüman-ı Hakikat Gazetesi. "Bağdad Hatt-ı Kebiri", 8441, 4 Teşrinievvel 1320 (17 Ekim 1904), 2.

Tercüman-ı Hakikat Gazetesi. "Bağdad Şimendifer Hattı", 8446, 9 Teşrinievvel 1320 (22 Ekim 1904), 3.

Tercüman-ı Hakikat Gazetesi. "Kabul-i Muvakkat", 8448, 11 Teşrinievvel 1320 (24 Ekim 1904), 3.

Tercüman-ı Hakikat Gazetesi. "Turhan Paşa Hazretleri", 8449, 12 Teşrinievvel 1320 (25 Ekim 1904), 4.

Tercüman-ı Hakikat Gazetesi. "Bağdad Hatt-ı Kebiri-Konya Ereğli Şubesi", 8450, 13 Teşrinievvel 1320 (26 Ekim 1904), 2.

C. Araştırma, İnceleme ve Telif Eserler

Albayrak, Mustafa. "Osmanlı-Alman İlişkilerinin Gelişimi ve Bağdat Demiryolu'nun Yapımı" *OTAM* 6, C.6 (1995): 1-38.

Boynukalın, Hafsa. "Osmanlı Askerî Teşkilâtı Üniformalarının Tezyînatı ve Mâliyeti Üzerine Bir İnceleme" *Arış Sanat Tarihi Dergisi* 16 (2020): 56-77, DOI: 10.34242/akmbaris.2020.134.

Çolak, Fatih. *Almanların Konya ve Çevresindeki Faaliyetleri*. Konya: Çizgi Kitabevi, 2014.

Çolak, Fatih. "Osmanlı Topraklarında Faaliyet Gösteren Bir Alman Kuruluşu: Anadolu Demiryolu Şirketi" *NEÜ Sosyal Bilimler Dergisi* 1, C.2 (Ocak-Haziran 2016): 81-102.

Demirel, Fatmagül. "Osmanlı Padişahlarının Doğum Günü Kutlamalarına Bir Örnek" *İlmi Araştırmalar* 11: 67-74.

Earle, Edward Mead. *Bağdat Demiryolu Savaşı*. Çev. Kasım Yargıcı. Milliyet Yay., 1972.

Emecen, Feridun. "Atıyye-i Seniyye" *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.4 (1991): 64.

Günaydın, Meryem. "II. Abdülhamid ve Saltanatı Süresince Kutlanan Yaş Günleri (1876-1909)" *Sultan II. Abdülhamid Sempozyum Bildirileri (20-21 Şubat 2014/Selanik)*, C.3, Ankara: TTK Yay., 2014: 71-122.

Karateke, Hakan. *Padişahım Çok Yaşa! Osmanlı Devleti'nin Son Yüzyılında Merasimler*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yay., 2017.

Ortaylı, İlber. *İkinci Abdülhamid Döneminde Osmanlı İmparatorluğunda Alman Nüfuzu*. Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yay., 1981.

Özger, Yunus. "II. Abdülhamid Dönemi Veladet-i Hümayun Törenlerinin Diplomatik ve Toplumsal Fonksiyonları" *Amme İdaresi Dergisi* 2, C.54 (Haziran 2021): 75-91.

Özger, Yunus. *Osmanlı Hanedanında Doğum Günü Törenleri*. İstanbul: İdeal Kültür Yay., 2022.

Özönder, Hasan. "Konya'da İlk Tren ve Bunun Sosyo-Ekonomik Boyutları" *Osmanlı Döneminde Konya*, ed. Yusuf Küçükdağ, Konya: 2003: 111-120.

Özyüksel, Murat. *Osmanlı İmparatorluğu'nda Nüfuz Mücadelesi Anadolu ve Bağdat Demiryolları*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Yay., 2013.

Parlatır, İsmail. *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*. Ankara: Yargı Yay., 2006.

-
- Sarı, Hacı, "Osmanlı İmparatorluğunda Yabancı İstihdamı: Anadolu-Bağdat ve Hicaz Demiryolları Örneği (1888-1918)" YL Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2011.
- Tahsin Paşa. *Abdülhamid ve Yıldız Hatıraları*. İstanbul: Muallim Ahmet Halit Kitaphanesi, 1931.
- Yavuz, Mehmet. "Eine vergleichende Studie über den Bahnbau und die Bahnhofsarchitektur der Anatolischen Bahnen und der Bagdadbahn mit ihren Vorbildern im Deutschen Reich" Ruhr Universität Bochum, 2005.

Ekler

- Ek 1:** Konya-Ereğli Hattı'nın açılış merasiminde Evkaf-ı Hümayun Nazırı Turhan Paşa nutuk okurken Garabed K. Solakian tarafından çekilmiştir. (25 Ekim 1904)

Kaynak: Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA),
Fotoğraflar (FTG.f), Dosya No: 1771, Tarih: 16 Şaban 1322 (26 Ekim 1904).

Ek 2: Önemli misafirler için tahsis edilen özel bir vagon. Vagonun üzerinde duran kişi, 1897-1905 yılları arasında Anadolu Demiryolu Şirketi Müdürlüğünü yürüten Kurt Zander'dir.

Kaynak: Berlin Devlet Kütüphanesi Fotoğraf Arşivi

Ek 3: 1903 yılı, Konya'dan Ereğli'ye demiryolu hattı yapımı.

Kaynak: Berlin Devlet Kütüphanesi Fotoğraf Arşivi.

Ek 4: Anadolu Şimendifer Hattı'nın Konya Mevkifi (1896)

Kaynak: Servet-i Fünûn Dergisi, 293, 10 Teşrinievvel 1312 (22 Ekim 1896).

Osmanlı Mirası Araştırmaları Dergisi

Journal of Ottoman Legacy Studies

e-ISSN: 2148-5704

Cilt 12, Sayı 32, Mart 2025 / Volume 12, Issue 32, March 2025

Makale Türü/Article Types: Araştırma Makalesi/Research Article
Geliş/Received: 10.08.2024
Kabul/Accepted: 15.11.2024
DOI: 10.17822/omad.1557266

Atıf/Citation: Özbozdağlı, Özer. "19. Yüzyılın İkinci Yarısında Yanya Vilayetinde Meydana Gelen Depremler (1850-1900)". *Osmanlı Mirası Araştırmaları Dergisi* 12/32 (2025): 225-242.

Özer ÖZBOZDAĞLI

(Doç. Dr.), Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi / Türkiye, oozbozdagli@gmail.com, 0000-0003-3486-7270

19. Yüzyılın İkinci Yarısında Yanya Vilayetinde Meydana Gelen Depremler (1850-1900)

Earthquakes in The Province of Ioannina in The Second Half of The 19th Century (1850-1900)

Öz: Tarihsel döneme ait deprem verileri bir bölgenin sismisitesine ışık tutması bakımından önemli bilgiler sağlamaktadır. Bu veriler bölgenin depremselliği hakkında analizlere ve öngörülere katkıda bulunmaktadır. Bu bağlamda tarihî kayıtlar Yanya bölgesinin defalarca depreme maruz kaldığını göstermektedir. Yanya vilayetinde 19. yüzyılın ikinci yarısında meydana gelen depremler bölgenin mimari ve kentsel gelişimine etkileri üzerine de önemli veriler sağlamaktadır. Bunun yanı sıra bu depremlerin kırsal bölgelerde yol açtığı yol açtığı can ve mal kaybının sosyoekonomik ve demografik etkilerini de görmek mümkündür. Bu çalışmada, tarihî kayıtlardan Balkanların sismik en aktif bölgesi olduğu anlaşılan Yanya vilayetine bağlı Berat, Delvine, Kurveleş, Margiliç ve Aydonat bölgelerinde 19. yüzyılın ikinci yarısında meydana gelen depremler ve sonuçları arşiv belgelerden elde verilerle ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: 19. Yüzyıl, Balkanlar, Deprem, Yanya

Abstract: Earthquake data from the past provide important information in terms of discovering the seismicity of a region. Such data contribute to analyses and predictions about the region's seismicity. Historical records show that Ioannina region has been repeatedly exposed to earthquakes. Ioannina earthquakes during the second half of the 19th century provide important data on the effects on the architectural and urban development of the region. Besides, there are the socio-economic and demographic effects of the loss of life and property caused by these earthquakes in rural areas. In this study, the earthquakes in Berat, Delvine, Kudhes (Kurveleş), Margariti (Margiliç) and Paramythia (Aydonat) regions of the province of Ioannina, as the most seismically active region of the Balkans, and their consequences will be discussed with the data obtained from archival documents.

Key Words: 19th century, Balkans, Earthquake, Ioannina

Extended Abstract

An earthquake is a natural disaster that destroys everything created by humans in a matter of seconds and leads to significant socio-economic catastrophes. After an earthquake, people can rebuild a new city on the ruins and continue their lives from where they left off. However, if the area is seismically active, this does not change the reality of earthquakes. Scientists have studied earthquakes by dividing them into historical (pre-1900) and instrumental (post-1900) periods, using 1900 as a boundary year when seismic monitoring stations began to proliferate globally. Investigating historical earthquakes is important for revealing the seismicity of a region. Historical earthquake records contain crucial data for accurately determining the seismicity of a region and ensuring their cataloguing. When this data is accurately established, it allows for the estimation of appropriate macroseismic parameters of earthquakes. This, in turn, provides insight into potential future earthquakes. Comprehensive historical records and information are necessary for research on a region's earthquake history during the historical period. The identification of historical seismic events creates an important database for defining the faults that account for the characteristics of earthquakes during the instrumental period, along with their distributions in time and space, as well as seismic hazards and risks. Historical

earthquake records have also laid the groundwork for scientific investigations conducted during the instrumental period. The main aim of this study is to examine the data related to historical earthquakes that occurred in the province of Ioannina during the second half of the 19th century, highlighting the consequences of these events. The study focuses on the earthquakes that occurred within the boundaries of Ioannina province in the regions of Berat, Delvine, Kudhes (Kurveleş), Margariti (Margiliç) and Paramythia (Aydonat). These earthquakes will be examined based on data obtained from Ottoman archival documents and historical earthquake catalogues.

The earthquake that occurred in 1851, affecting Berat, Valona (Avlonya), and Tepeleni (Tepedelen), caused significant destruction, loss of life, and injuries. The quake also triggered landslides and rockfalls in the region, severely damaging urban areas. This destruction contributed to the emergence of Berat's urban fabric that has continued through to the present day during the reconstruction process. The houses built in the old districts of Berat after 1851 have been constructed in the morphology that has survived to this day. The architectural design of traditional houses has been influenced by this period. A city structure comprising wooden frame buildings on stone foundations has developed, which continues to this day. Records indicate that the earthquake also had a significant impact on rural areas, affecting the economic development of these regions. Given the number of livestock lost, it can be said that agriculture, particularly animal husbandry, which is vital to the region's economy, suffered serious damage.

The earthquakes severely damaged the Ottoman military infrastructure in this region. The earthquake that occurred in 1854 caused significant destruction at the Kafosel fortress. Ottoman documents indicate that the Kafosel fortress was critically important for controlling the area. It appears that the Ottoman civil and military authorities took careful measures to reconstruct the fortress, which was of considerable strategic significance. Detailed information regarding the damage caused by the 1854 earthquake to residential areas could not be obtained. The 1858 earthquake, on the other hand, resulted in serious destruction in the Delvine district.

The other earthquakes that caused destruction in the region occurred in 1893 and 1895. The 1893 Kudhes and the 1895 Paramythia and Margariti earthquakes resulted in devastation and loss of life in rural areas. It can be said that these earthquakes, which led to significant destruction in villages, damaged agriculture and livestock in the region. By disrupting agricultural production and causing the death of villagers' animals (such as cows, sheep, donkeys, and horses), the earthquakes placed the already impoverished local population in a difficult situation. Compared to other earthquakes studied, it is evident that the government gained experience in disaster management and acted more swiftly in this case. The development of communication and transportation tools had a significant impact on this progression. Additionally, aid commissions were established in the region to meet the needs of the populace. The assistance was also used in the reconstruction of the area. The establishment of aid (charity) commissions after natural disasters became a tradition, particularly during the reign of Sultan Abdulhamid II. The earthquakes we examined have significant results in terms of the demographic, socio-economic, and historical developments of the regions. Particularly in rural areas, the impactful earthquakes have led to the destruction of many villages. This phenomenon has also caused serious harm to the economic activities of a population that was already impoverished. The earthquakes have influenced various aspects, from the architectural fabric of cities in the region to the emergence of new settlements. People have sought to shape their lives based on observing the earthquakes occurring in their areas.

Giriş

Depremler, sosyoekonomik açıdan büyük felaketlere yol açan ve insanlar tarafından inşa edilen her şeyi saniyeler içinde yok eden doğal afetlerdir. Bilim insanları ve araştırmacılar depremleri, aletsel ölçümlere dayalı olarak dünyada sismoloji istasyonlarının yaygınlaşmaya başladığı yıl olan 1900 yılını sınır alarak, tarihsel dönem (1900 öncesi) ve aletsel dönem (1900 sonrası) olarak ikiye ayırarak incelemektedir. 1900 öncesine ait deprem verileri aletsiz makro sismik gözlemlere dayanmaktadır. Bu sebeple depremin ana üssünü tespit etmek oldukça zordur. Dolayısıyla tarihsel depremlere ilişkin teknik veriler (oluş zamanı, başlangıç saati, merkez üssü gibi) azdır¹. Tarihsel depremler üzerine yapılacak incelemeler bölgenin depremselliğinin ortaya konması açısından önemlidir. Tarihi deprem verileri bir bölgenin sismisitesini mümkün olduğu kadar doğru olarak belirlemek ve bunların kataloglanması için önemli bilgiler sağlamaktadır. Bu veriler depremlerin makro sismik parametrelerinin tahmin edilmesine olanak sağlar. Bu şekilde gelecekte olabilecek depremler hakkında bir öngöründe bulunulabilir.² Bu bağlamda tarihî belge ve kaynaklara dayanarak geçmiş depremlerin ortaya konması ve özelliklerinin açıklanması gereklidir. Aletsel öncesi dönemde bir bölgenin deprem tarihi ile ilgili araştırmalar için kapsamlı tarihsel kayıtlara ve bilgilere ihtiyaç vardır. Bu veriler arşiv belgeleri, konsolosluk raporları gibi paleo-sismik kayıtlardan sağlanabilir. Tarihsel deprem kayıtları aynı zamanda aletsel dönemde yapılan bilimsel incelemelere de altyapı hazırladı.

Tarihsel depremsellerin tespit edilmesi, aletsel dönemde depremlerin özelliklerini oluşturan fayları, zaman ve mekânlardaki dağılımlarını, sismik tehlike ve risklerini belirlemek için önemli bilgi bankası oluşturur. Bu çalışmanın amacı da 19. yüzyılın ikinci yarısında Yanya³ vilayetinde meydana gelen depremler ve sonuçlarını ortaya koymaktır. Bu bölge tarihî süreçte defalarca depreme maruz kaldı ve çevresinde (İtalya ve İyonya Denizi'nde) meydana gelen depremlerden etkilendi. Örneğin 1743 tarihinde İtalya'nın Otranto bölgesinde meydana gelen depremin Yanya'da da ciddi hasara yol açtığı ve şehirdeki evlerin nerdeyse tamamının hasar gördüğü belirtilmektedir.⁴ Hughes (1820) Yanya'da sık sık depremlerin meydana geldiğini ve bazen yıkıcı olabildiğinden bahsetmektedir. 9 Ağustos 1838 gecesi Yanya'da güçlü bir deprem meydana geldi. İç kaledeki saraya zarar verdi.⁵

Tarihî veriler, Yanya bölgesinin sismik açıdan Balkanlar'ın en aktif bölgelerinden biri olduğunu göstermektedir. Araştırmaya konu olan depremler günümüzde Arnavutluk'un güneyinde yer alan Berat, Delvine, Kurveleş ve Yunanistan sınırları dâhilinde Epir bölgesinde bulunan Aydonat ve Margiliç bölgelerini kapsamaktadır. Güney Arnavutluk jeolojik ve sismik açıdan oldukça karışık bir bölgedir. Arnavutluk, Alp-Akdeniz sismik kuşağındadır. Arnavutluk'taki depremselliğin ana nedeni ülke orojenini oluşturan Adriyatik mikroplakasının çarpışmasıdır. Bölge, Adriyatik mikroplakasının Avrasya plakasıyla çarpışmasından kaynaklı deformasyonun bir kısmını barındırmaktadır. Bu çarpışma ülkenin iç kısımlarını doğrudan

¹ Vit Karnik, *Seismicity of the European Area* (Dordrecht- Holland: D. Reid Publishing Company, 1971), 9.

² V. Kouskouna and E.C. Symakezi, "The Seismicity of Central Greece in the Late 19th. – Early 20TH. Century as Engraved On Various Historical Buildings", erişim tarihi: 25 Mayıs 2024, https://www.iitk.ac.in/nicee/wcee/article/14_03-01-0043, 1.

³ Yanya, II. Murat zamanında 9 Ekim 1430 tarihinde Osmanlı egemenliğine girdi. Yanya sancağının tarihsel gelişimi hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. İlkay Erken, *Yanya Sancağı: İdari Yapısı ve Yerleşim Birimleri (1867-1913)* (Ankara: TTK Yay., 2021), 33; Melek Delibaş, "Selanik ve Yanya'da Osmanlı Egemenliğinin Kurulması" *Belleten*, C. 51, S. 199, (1987): 97; Yanya olarak incelediğimiz bölge kaynaklarda Epir olarak da tabir edilmektedir. Epir Arnavutluk'un güneyindeki Avlonya körfezinden başlayarak Yunanistan'ın kuzeybatı bölgesini içine alan ve güneydeki Arta körfezine kadar uzanan bölgeyi kapsamaktaydı. Filiz Yazıcıoğlu, "Yanya'nın Sosyo-Ekonomik Yapısı ve Tanzimat Uygulamaları 1830- 1876" (D. Tezi, Marmara Ü, 2023), 6.

⁴ Yanya'da 1815 yılında Ocak, Haziran ve Eylül aylarında depremler oldu. Nicholas Ambraseys, *Earthquakes in the Eastern Mediterranean and the Middle East* (London: Cambridge University Press, 2009), 529-650.

⁵ Smart Huges, *Travels in Sicily Greece and Albin*, Vol. 2, (London: J. Mavman, 1820), 27; Henry Holland, *Travels in the Ioannian Isles, Albania, Thessaly, Macedonia During the Years 1812 and 1813* (Logman), 139.

etkilemektedir. Ülkedeki Avlonya-Lushnja-Elbasan-Debre enine fay bölgesi, iyi tanımlanmış fay ve yerleşik sismisitesine sahip önemli bir tektonik özelliktedir. Bu fay zone Avlonya, Frieri, Berat, Lushnja, Elbasan bölgelerini tehdit etmektedir. Bu fay zone geçmişte yıkıcı depremlere neden oldu.⁶ Avlonya-Elbasan-Debre sismojenik fay zone Avlonya'dan Debre bölgesine uzanan enine bir deprem kuşağı ile ifade edilmektedir. Avlonya-Berat-Elbasan segmentinde tarihsel süreçte yıkıcı depremler meydana geldi.⁷ Morelli'ye göre, Arnavutluk'ta 3 odak noktası vardır; İşkodra, Dıraç-Elbasan, Avlonya-Ergiri hattı aktif bölgelerdir. Tarihsel süreçte meydana gelen depremler bunu göstermektedir.⁸ Aydonat ise sismik aktivitesi yüksek bir bölgedir. Tarihsel kayıtların sağladığı veriler çerçevesinde 1900'den sonra yapılan sismik araştırmalar bölgenin depremler açısından riskli bir bölge olduğunu göstermektedir. Yapılan araştırmalar Aydonat çevresinde yoğunlaşan Petoussi fay hattının bölgedeki sismik olayların ana nedeni olduğunu göstermektedir. Bununla birlikte Güney Arnavutluk'taki jeolojik yapılar Yunanistan'ın kuzeyinde yer alan Epirus bölgesine kadar uzanmakta ve bölgenin sismisitesini etkilemektedir. Bölge aynı zamanda Epirus'un sismisitesini anlamak için iyi bir araştırma alanıdır.⁹ Tarihi kayıtlar, Yanya vilayetinin tarihsel süreç içerisinde can ve mal kayıplarına yol açan deprem felaketleriyle karşı karşıya kaldığı göstermektedir. Yanya vilayetinde tarihsel süreçte yaşanan depremlerin tarihi kayıtlarının ortaya çıkarılması bölgenin sismisitesinin anlaşılmasının yanı sıra mimari ve kentsel gelişimi üzerine de önemli veriler sağlamaktadır. Bu çalışmada 19. yüzyılda Yanya vilayeti sınırları içerisinde yer alan bu bölgelerde meydana gelen depremler, Osmanlı arşiv belgelerinden ve tarihsel deprem kataloglarından sağlanan veriler çerçevesinde karşılaştırılarak incelenecektir.

I. 1851 Berat Depremi

Osmanlı arşiv belgelerine göre, 13 Ekim 1851 tarihinde saat bir sularında Berat sancağında, tarihsel deprem kataloglarında ise 12 Ekim 1851 tarihinde saat 7 civarlarında Avlonya körfezinde güçlü bir deprem meydana geldiği belirtilmektedir. Kayıtlarda ana sarsıntının ardından çok sayıda artçı sarsıntı meydana geldiği ifade edilmektedir.¹⁰ Deprem kataloglarında 17 Ekim'de Berat'ta M=6.6 şiddetinde bir deprem daha meydana geldiği belirtilmektedir.¹¹ Osmanlı belgelerinde 17 Ekim'de meydana gelen deprem şiddetli bir artçı sarsıntı olarak değerlendirilmiş olabilir. Ekim 1851 depremleri Berat'ı ve Avlonya'yı ciddi

⁶ Betim Muço, "Probabilistic Seismic Hazard Assessment in Albina" *Ital.J. Geosci*, Vol. 132, No. 2, (2013):. 2; Ormeni Rrapo and Serkan Öztürk and Funda Akli and Kemal Çiçek, "Spatial and Temporal Analysis of Recent Seismicity in different Parts of the Vlora Lushnja-Elbasani- Dibra Transversal Fault Zone Albania" *Austrian Journal of Earth Sciences*, Vol. 110/2, (2017): 5.

⁷ Shyqri Aliaj, "Seismotectonics of Vlora-Elbasani-Dibra Transversal Fault Zone (Albania)" *Earth Sciences*, 10 (6), (2021): 350; Ambraseys, *Earthquakes in the Eastern Mediterranean and the Middle East*, 529.

⁸ Karnik, *Seismicity of the European Area*, 188.

⁹ Akis Tselentis and Efthimios Sokos and Nikos Martakis and Anna Serpetsidaki, "Seismicity and Seismotectonics in Epirus, Western Greece: Results from a Microearthquake Survey" *Bulletin of the Seismological Society of America* Vol. 96, (2006):1711; Denis Hatzfeld and Iannis Kassaras and Dimitris Panagiotopoulos and Daniel Amorese and Kostas Makropoulos and George KaraKaisis and Olivier Coutant, "Microseismicity and strain pattern in Northwestern Greece" *Tectonics* 14, (1995): 776.

¹⁰ Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), *Sadaret Umum Vilayat Evrakı (A.}MKT.UM)*, 84/89, Tarih: 27 Muharrem 1267 (23 Ekim 1851); Shyqyri Aliaj and Siasi Koçi, Betim Muço and Eduard Sulstarova, *Seismicity, Seismotectonics and Seismic Hazard Assessment in Albania* (Tirane: Academy of Sciences of Albania, 2010),5-6; Ylber Muceku and Rexhep Koçi and Enea Mustafaraj and Oltion Korini and Edmond Dushi and Llambroni Duni, "Earthquake-triggered mass movements in Albania", *Acta Geodaetica et Geophysica*, Vol. 56, (2021):12; Tokuji Utsu, "A List of Deadly Earthquakes in the World", *International Handbook of Earthquake & Engineering Seismology*, Part A, Edit. William Lee and Paul C. Jennings and Carrl Kisslinger, (California:Academic Press, 1990), 699.

¹¹ Ambraseys, *Earthquakes in the Eastern Mediterranean and the Middle East*, 670-671; Utsu, "A List of Deadly Earthquakes in the World", 699.

şekilde etkiledi.¹² Berat, Avlonya ve Tepedelen kazalarıyla, Ergiri sancağında artçı sarsıntılar devam etti. Yarım saat bir saat aralıklarla çok sayıda artçı sarsıntı yaşandığı bildirildi. Art arda meydana gelen depremler hasarın büyümesine ve yıkımın artmasına neden oldu.¹³

13 Ekim’de meydana gelen deprem Yanya merkezde hissedilmekle birlikte Avlonya ve Berat’ta ciddi hasara ve can kaybına neden olmuştur. 17 Ekim’de meydana gelen deprem Berat’ta hem hasarın artmasına hem de kale ve sur içinde ciddi hasara yol açmıştır.¹⁴ Hasarın büyümesine neden olan bir başka olay ise kaya düşmeleri ve heyelanlardır. Depremle birlikte Berat’ta büyük heyelanlar gözlemlenmiştir. Depremler; kaya düşmesi, toprak kayması, zemin sıvılaşması, tsunami gibi felaketleri tetikleyebilir.¹⁵ Berat’ta meydana gelen depremlerin kaya düşmeleri, moloz kaymaları, çatlaklar ile kum sıvılaşması gibi kütle hareketlerine neden olduğu görülmektedir.¹⁶ Bunun en önemli nedeni Berat’ta hanelerin vadi yamacındaki eğimli araziye yapılmasıdır.¹⁷ Edward Lear 1848 yılında şehir yerleşimini şu şekilde tasvir etmektedir: “Evler ve camiler birbiri üzerinde kalenin bulunduğu tepenin yamacında kayaların uçurumu ve aşağıda su kenarı bulunan dik çıkıntılarda istiflenmiştir.”¹⁸ Berat’ta kalenin bulunduğu tepeden ve dik yamaçlardan kopan kaya kütleleri, kireç taşı blokları, yamaçlarda bulunan evleri tahrip etti. Kaya düşmeleri meydana gelen hasarın artmasına neden oldu.¹⁹ Berat Kalesi Osumi Nehri’nin kuzey kıyısında tepe üzerinde yer almaktaydı.²⁰ Berat’ın kentsel alanı ve çevresindeki zemin, çatlaklar, sıvılaşma ve kaya düşmelerinden ciddi bir şekilde etkilenmiştir.²¹

Depremden etkilenen bölgelerden ilk gelen bilgilerde önemli sayıda can kaybı yaşandığı, çok sayıda hanenin yıkıldığı ve hasar gördüğü belirtilmekteydi. Depremin ilk dakikalarında gelen bilgiler olayın sıcaklığı ile eksik, abartılı ve hatalı olabilir. Daha sonra sahada yapılan araştırmalarla daha sağlıklı bilgi akışı doğru bir şekilde gerçekleşmeye başlar. Bu sebeple ilk gelen bilgilerin analizinde dikkatli olunmalıdır. Berat’tan ilk gelen bilgilerde çok sayıda can kaybının olduğu, hanelerin büyük bölümünün yıkıldığı, ayakta kalanların ise ağır hasar alarak kullanılamaz hâle geldiği, devlet görevlileri ve halkın sağlam ev kalmadığı için meydanlarda ve boş alanlarda ikamet etmeye başladığı, köylerde de çok miktarda cami ve menzil yıkıldığı,

¹² Her iki bölgenin de tarihsel süreçte meydana gelen depremlerden ciddi şekilde etkilendi. Avlonya -Berat segmentinde meydana gelen bazı tarihi depremler şunlardır; Temmuz 1356 Berat, Mart 1551 Berat, 1701 Berat, 1713 Berat, Haziran 1601 Avlonya, 1823 Avlonya. Aliaj “Seismotectonics of Vlora-Elbasani-Dibra Transversal Fault Zone (Albania), 350; Ambraseys, *Earthquakes in the Eastern Mediterranean and the Middle East*, 529; Günümüzde Arnavutluk sınırları içerisinde yer alan Berat ve Avlonya 1417 tarihinde Osmanlı hakimiyetine girdi. Muhteşem Giray, “Berat”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (TDVİA)*, erişim tarihi: 24 Mayıs 2024, <https://islamansiklopedisi.org.tr/berat-arnavutluk>; Machiel Kiel, “Avlonya”, *TDVİA*, erişim tarihi: 27 Mayıs 2024, <https://islamansiklopedisi.org.tr/avlonya>.

¹³ BOA, *İrade Dâhiliye (İ.DH)*, 243/14836, 13 Muharrem 1268 (8 Kasım 1851).

¹⁴ Aliaj and Koçi and Muço and Sulstarova, *Seismotectonics and Seismic Hazard Assessment in Albania*, 4-6; Ambraseys, *Earthquakes in the Eastern Mediterranean and the Middle East*, 670-671.

¹⁵ J. Kozak and V. Cermak, *The Illustrated History of Natural Disaster*, (Springer Science+Business Media B.V, 2010), 149.

¹⁶ Muceku and Koçi and Mustafaraj and Korini and Dushi and Duni, “Earthquake-triggered mass movements in Albania”, 3.

¹⁷ Ejup Dullinja, “Sürdürülebilirlik Bağlamında Sertifikasyon Sisteminin Tarihi Çevrelerde Yeniden Değerlendirilmesi için Bir Yöntem Önerisi: Berat ve Ergiri Evleri” (D. Tezi, Trakya Ü, 2017), 89-94.

¹⁸ Edward Lear, *Journals of a Landscape Painter in Albania* (Londra: Richard Bentley, 1851) 188.

¹⁹ Ylber Muceku and Olton Konini and Alban Kuriqi, “Geotechnical Analysis of Hills Slopes Areas in Heritiga Town of Berati, Albania”, *Periodica Polytechnica Civil Engineering* 60 (1), (2016), 6; Siasi Koçaj, “The Seismic Microzoning and The Environmental Protection in Albania”, *Balkema*, (Netherlands), 575.

²⁰ Aysu Ateş, “19. Yüzyılda Batılı Seyyahların gözüyle Arnavutluk’taki Osmanlı Yerleşim Merkezleri” (YL Tezi, *Mimar Sinan Güzel Sanatlar Ü*, 2017), 123.

²¹ Muceku and Koçi and Mustafaraj and Korini and Dushi and Duni, “Earthquake-triggered mass movements in Albania”, 17.

harabeye dönen yapıların ise kullanılamaz hâle geldiği bildirilmekteydi.²² Avlonya'da gelen ilk gelen bilgilerde binaların bir kısmının yıkıldığı, bir kısmının ise ağır hasar gördüğü, köylerde can kayıpları ve ciddi bir yıkımın yaşandığı belirtilmekteydi.²³ Tepedelen'den ise hanelerin yıkıldığı ve harap olduğu, insanların eşyalarının da enkaz altında kaldığı ilk gelen bilgilerdi.²⁴ Yanya Valiliğinin ilk gelen bilgileri İstanbul'a aktarmasından sonra Osmanlı hükûmeti, deprem bölgesinde yapılacak işlerin koordinasyonu için Valiliğe talimat verdi. Bununla birlikte Rumeli Ordu Komutanlığından bölgeden sağlıklı bilgi almak ve askerî binalarda incelemelerde bulunması için teknik uzman talep edildi.²⁵

Osmanlı hükûmeti deprem ile ilgili sağlıklı bilgiler almak için bir yandan görevliler gönderirken bir yandan da kapsamlı incelemeler yapılması için talimatlar vermektedir. Deprem haberinin alınmasından sonra Berat'ta incelemelerde bulunmak üzere bölgeye gönderilen Selânik Topçu Binbaşı Mehmed Bey tarafından bir rapor hazırlandı. Mehmed Bey, açıkta kalan halka Yanya'dan çadır gönderildiğini ve yardımlar yapıldığını belirtmekteydi. Bununla beraber hane ve dükkânları yıkılanlardan durumu kötü olup yardıma muhtaç olanların memurlar tarafından tespit edilerek bildirilmesini ve yardımların buna göre dağıtılması gerektiği bildirildi. Mehmet Bey, Kale ve Cebehanenin duvarlarıyla kalede askerlerin kullandığı alanların bir an evvel tamir edilmesi gerektiği vurgulamaktaydı.²⁶

Osmanlı hükûmeti ilk gelen bilgilerden sonra Yanya Valiliğine gönderdiği talimatta depremden etkilenen bölgelerde kapsamlı incelemelerin yapılmasını ve sonuçların gönderilmesini talep etmiştir. Yanya Valiliği de depremden etkilenen bölgelerin yöneticilerinden can ve mal kaybıyla ilgili ayrıntılı incelemeler talep etmiştir.²⁷ Berat, Avlonya ve Tepedelen'de meydana gelen depremle ilgili can kayıpları, yıkılan ve hasarlı yapılarla ilgili keşif defterleri hazırlanarak gönderilmiştir.²⁸

Avlonya kaza ve köylerinde meydana gelen hasar ve can kaybını gösteren keşif defterine göre; 75 kişinin hayatını kaybettiği, 3286 hane, mesken, han ve menzilin yıkıldığı ve hasar gördüğü tespit edildi.²⁹ Ergiri sancağına bağlı Tepedelen kazasında ise can kaybı ve hasar tespitinin kaza meclisi tarafından yapılması talep edildi. Hasar tespit çalışmaları için kaza meclisince bir onbaşı ve bir zabıta görevlendirildi. Çalışmalar sonunda 1914 yapının hasarlı olduğu ve 151 kişinin hayatını kaybettiği tespit edildi. Halkın çoğu fakir olduğu için kulübe yapma imkânına sahip olmadığı vurgulanmaktaydı. Bununla birlikte kazada hane yapımı için dülger ve taşçı bulunmadığından başka bölgelerden bu ustaların gönderilmesi talep edildi.³⁰

Berat kaza merkezi, nahiye ve köylerinde de can kayıpları ve hasar tespiti ile ilgili ayrıntılı çalışma talep edilmiştir.³¹ Hasar tespit çalışmaları ve can kayıplarının tespiti için Rumeli Ordusundan bir mühendis görevlendirildi. Mühendis aynı zamanda kale ve askerlerin

²² BOA, *İ.DH.*, 224/14873, 14 Safer 1268 (9 Aralık 1851).

²³ BOA, *İ.DH.*, 243/14836.

²⁴ BOA, *İ.DH.*, 243/14836, 2 Safer 1268 (26 Kasım 1852).

²⁵ BOA, *A.Ş.MKT.UM*, 84/89, 27 Muharrem 1268 (2 Kasım 1851).

²⁶ BOA, *Sadaret Meclis-i Vala Evrakı (A.Ş.MKT.MVL)*, 47/7, 15 Muharrem 1268 (10 Kasım 1851).

²⁷ BOA, *A.Ş.MKT.UM*, 84/89, 27 Muharrem 1268 (22 Kasım 1851); BOA, *A.Ş.MKT.UM*, 109/79.

²⁸ BOA, *Sadaret Mühimme Kalemi Evrakı (A.Ş.MKT.MHM)*, 36/69, 18 Muharrem 1268 (13 Kasım 1851); BOA, *Sadaret Amedi Kalemi Evrakı (A.Ş.AMD)*, 33/69, 29 Muharrem 1268 (27 Kasım 1851); BOA, *A.Ş.AMD*, 33/69, 8 Safer 1268 (3 Aralık 1851).

²⁹ BOA, *İ.DH.*, 243/14836; BOA, *İ.DH.*, 243/14836.

³⁰ BOA, *İ.DH.*, 243/14836, 2 safer 1268 (26 Kasım 1852).

³¹ BOA, *İ.DH.*, 243/14836.

kullandığı alanlarla ilgili ayrıntılı rapor hazırlayacaktı. Haneleri yıkılan halk için ne miktarda çadır ve dülgere gönderilmesi gerektiğinin bildirilmesi talep edildi.³²

Berat merkez, nahiye ve köyleri ile ilgili can kaybı ve hasar tespiti için hazırlanan keşif defteri gönderilmiştir.³³ Avlonya ve Ergiri'den gelen ayrıntılı hasar ve can kaybına ilişkin raporlardan sonra Berat kazasında meydana gelen depremde dolayı can kaybı, yıkılıp harap olan ve tamire ihtiyacı olan cami, mesken ve yapıların tespiti için görevlendirilen Süleyman Ağa, mühendis Şemseddin Bey ve yanındakiler tarafından incelenerek hazırlanan hasar tespit raporuna göre can kaybı, yıkılan hane ve binalarla ilgili rakamların arz edilen defterlerde başka başka gösterildiği belirtilerek yeni bir tespit çalışması yapıldığı belirtilmiştir. Bu tespit çalışmasına göre Berat ve Avlonya merkezi, nahiye ve köylerinde toplam 1205 erkek, kadın ve çocuk vefat etmiş ve 1580 kişi yaralanmıştır. 7797 hane, cami, tekke, medrese, hane, han, dükkân, kiliseden bazıları tamamen yıkılmış, bazılarının ise kısmen yıkılarak tamir ve inşaya muhtaç olduğu tespit edilmiştir. Bölgenin önemli bir geçim kaynağı olan hayvancılık depremde ciddi bir şekilde etkilenmiş ve 11.572 baş hayvan telef olmuştur.³⁴

Berat'ta kale ve cebehane duvarları, ambarlar ve kale sarnıcı depremde ciddi zarar gördü.³⁵ Kışla binası harabeye dönen ve çadırsız bir şekilde köylerde kalan askerlerin Elbasan'a aktarılması talep edilmiştir. Osmanlı hükûmeti talebi uygun bularak askerlerin Elbasan kazasına nakledilmesi talimatını vermiştir.³⁶

Deprem zamanlarında devletin en acil çözmesi beklenen sorunlar barınma ve iâşe meseleleridir. Depremzedeler kaza merkezlerinde binaların bulunmadığı meydanlarda çadırlarda ve kendi imkânlarıyla yaptıkları derme çatma çergelerde³⁷ ikamet etmekteydiler. Depremzedeler için bölgeye 300 çadır gönderildi.³⁸ Artçı sarsıntıların hafiflemesi ve havanın soğumasıyla birlikte halk ailelerini korumak için imkânları ölçüsünde hanelerini tamir ve inşaya başladı. Ahalinin üçte birinin fakir olması nedeniyle yıkılmış hanelerinin tamir ve inşasına güçleri yetmeyeceği padişahın yardımına ihtiyaç duydukları belirtilmekteydi. Bunlara kış gelmeden gerekli yardımlar yapılmazsa soğuk hava şartlarından dolayı hayatlarını kaybedebilecekleri bildirilmekteydi. Osmanlı kayıtlarında, memurların tespitleri doğrultusunda, padişahın emriyle bölgeye yardım yaptığı tespit edilmektedir. Fakat kayıtlarda yapılan yardım miktarı ile ilgili bilgiye ulaşılamamıştır.³⁹

Devlet için diğer bir önemli konu kamu ve ordu binalarının onarımı veya yeniden inşasıdır. Hem devlet işlerinin aksamaması hem de güvenlik kaygıları nedeniyle arşiv belgelerinde afet yönetimiyle ilgili yazışmaların önemli bir bölümü bu konulara aittir. Berat kaymakamlığı, depremde yıkılan kale ve cebehane duvarları, topçu kışlası, kaymakam ve memurlar için yeni bir hükûmet konağının inşasına vakit geçirmeden başlanmasını talep etti.⁴⁰ Meclis konağı veya memurların işlerini yürütecek herhangi bir bina olmadığından, merkezin uygun bir yerinde yeni bir hükûmet konağının inşasına karar verildi. Keşif için Rumeli ordusundan mühendis Şemseddin Bey görevlendirildi. Şemseddin Bey yaptığı keşif ile binanın

³² BOA, *İ. DH*, 244/14889, 10 Safer 1268 (5 Aralık 1851).

³³ BOA, *A.}AMD*, 34/21, 15 Safer 1268 (10 Aralık 1851).

³⁴ BOA, *İrade Meclis-i Vala (İ. MVL)*, 229/7894, 21 Muharrem 1268 (16 Kasım 1851).

³⁵ BOA, *İ. DH*, 224/14873, 14 Safer 1268 (9 Aralık 1851); 17 Ekim depreminde 400 askerin hayatını kaybettiği belirtilmektedir. Ancak bu bilgiyi Osmanlı belgeleri doğrulamamaktadır. Aliaj and Koçi and Muço and Sulstarova, *Seismicity, Seismotectonics and Seismic Hazard Assessment in Albania*, 4-6; Ambraseys, *Earthquakes in the Eastern Mediterranean and the Middle East*, 670-671.

³⁶ BOA, *İ. DH*, 243/14836; BOA, *A.}MKT.MHM*, 39/71, 18 Muharrem 1268 (13 Kasım 1851).

³⁷ Çerge: Derme çatma çadır, göçebe çadırı. Erişim tarihi: 1 Ekim 2024, <https://sozluk.gov.tr>.

³⁸ BOA, *İ. DH*, 243/14836.

³⁹ BOA, *İ. MVL*, 229/7894, 21 Muharrem 1268 (16 Kasım 1851).

⁴⁰ BOA, *A.}AMD*, 34/10, 10 Safer 1268 (5 Aralık 1851); *A.}AMD*, 34/21, 15 Safer 1268 (10 Aralık 1851).

25.000 kuruş bedelle yeniden inşa edilebileceğini belirledi. Berat kaza meclisinde onaylatılan konak inşasına kış gelmeden bir an önce başlanması gerektiği belirtilmekteydi.⁴¹ Berat kazasında yıkılan asakir-i nizamiye koğuşları, cebehane ve kale duvarlarının 27.530 kuruş, camiler, mescitler, tekke ve zaviyelerin 26.000 kuruş masrafla tamir ve yeniden inşasının mümkün olabileceği tespit edildi.⁴²

1851 yılında meydana gelen depremler Berat'ta birçok yapının kısmen ya da tamamen yıkılmasına ve ağır hasar görmesine neden oldu.⁴³ Berat günümüze ulaşan mimari görüntüsünü 1851 depreminden sonra almıştır. 1851 Berat depremi geleneksel yapıların mimari bileşimi ve biçimlenişini büyük ölçüde etkilemiştir. 1851 sonrası Berat'ta eski mahallelerde inşa edilen evler günümüze ulaşan morfolojide inşa edilmiştir. 1851 depremi, konutların plan, cephe biçimlenişini ile yapıım tekniği ve malzemelerinde değişikliğe neden olmuştur. Üst katta yer alan kâgir duvarlar o zamana kadar Berat'ta az görülen ahşap karkas sistemle değiştirildi. Evlerin alt katları kâgir üst katları ise ahşap olarak inşa edilmiştir. Deprem sonrasında depreme karşı dayanıklı olması için ahşap taşıyıcı sistemler kullanılmıştır. Bunda ahşap yapı malzemesinin depreme dayanıklı olmasının yanı sıra yerli yapı ustalarının bulunabilmesi, ahşap malzemeye daha kolay ulaşım gibi faktörler de etkili olmuştur. Ahşap taşıyıcılı duvarların yapımıyla üst kattaki kâgir malzeme yükleri hafiflemiş ve depreme karşı koruma sağlanmıştır.⁴⁴ Taş zemin üzerinde ahşap karkas yapılarla bugüne kadar devam edecek kent dokusu ortaya çıkmıştır.⁴⁵

Ekim depremlerinin yanı sıra Sulstareva ve Koçiaj, Ambrasesy 29 Aralık 1851 tarihinde Berat'ta M=6.00 büyüklüğünde bir deprem meydana geldiğini belirtmektedirler. Buna göre deprem 18 km uzaklıktaki bölgeleri etkilemiş ve çok sayıda ev hasar görürken birçok insan hayatını kaybetmiş, ayrıca Avlonya'da da hasara yol açmıştır.⁴⁶ Fakat 29 Aralık'ta meydana gelen depremle ilgili Osmanlı arşivlerinde bir bilgiye ulaşılamamıştır.

II. 1854 Depremi

Osmanlı arşiv belgelerinden 30 Temmuz 1854 tarihinde saat 5.30 sularında Margiliç bölgesinde bir deprem meydana geldiği anlaşılmaktadır. Depremde *Kafosel Kalesi*'nin bazı yerlerinin yıkıldığı belirtilmektedir.⁴⁷ Ambraseys'e göre, 30 Temmuz 1854 tarihinde saat 3.30 civarlarında Epirus'da bir deprem oldu. Kaksul'da surların çeşitli kısımları, iç kalede subay ve erlerin kullandığı yapılar, evler ve su sarnıcı yıkıldı. Yıkımlar nedeniyle can kayıpları yaşandı.⁴⁸ Depremin bölgede kale dışında yerleşim yerlerinde can kaybına ve hasara yol açıp açmadığına dair Osmanlı arşivinde herhangi bir bilgiye ulaşılamadı. Osmanlı belgelerinden *Kafosel Kalesi*'nin bölgenin kontrolünde stratejik öneme sahip olduğu anlaşılmaktadır. *Kafosel Kalesi* bölgedeki asi grupların kontrol edilmesinde ve Adriyatik'ten gelebilecek saldırılar için önemli savunma hatlarıydı. Bundan dolayı kalenin tamir ve yeniden inşa çalışmalarında Osmanlı makamlarının hassas davrandığı görülmektedir.

⁴¹ BOA, *İ.MVL*, 229/7894, 19 Muharrem 1268 (14 Kasım 1851).

⁴² BOA, *İ.MVL*, 229/7894, 15 Rebiyülevvel 1268 (8 Ocak 1852).

⁴³ Muharrem Deliu, "Arnavutluk, Berat Şehri, Gorica Mahallesindeki Geleneksel konutların Mimari Özellikleri ve Koruma Sorunları üzerine Bir Araştırma" (YL Tezi, Yıldız Teknik Ü, 2019), 110.

⁴⁴ Deliu, "Arnavutluk, Berat Şehri, Gorica Mahallesindeki Geleneksel konutların Mimari Özellikleri ve Koruma Sorunları üzerine Bir Araştırma", 8- 160.

⁴⁵ Dullinja, "Sürdürülebilirlik Bağlamında Sertifikasyon Sisteminin Tarihi Çevrelerde Yeniden Değerlendirilmesi için Bir Yöntem Önerisi: Berat ve Ergiri Evleri", 89.

⁴⁶ Ambraseys, *Earthquakes in the Eastern Mediterranean and the Middle East*, 671; Karnik, *Seismicity of the European Area*, 49; Muceku and Koçi and Mustafaraj and Korini and Dushi and Duni, "Earthquake-triggered mass movements in Albania", 19.

⁴⁷ BOA, *Sadaret Nezaret ve Devair Evrakı (A.ŞMKT.NZD)*, 119/1, 5 Zilkade 1270 (30 Temmuz 1854).

⁴⁸ Kaksul kalesi, Osmanlı belgelerinde bazı bölgeleri harabeye döndüğü belirtilen Kafosel Kalesi olmalıdır. Ambraseys, *Earthquakes in the Eastern Mediterranean and the Middle East*, 781.

Kafosel Kalesi'nde yapılan ilk hasar tespit çalışmaları Margiliç kaza meclisinin mazbatasıyla İstanbul'a gönderilmiştir.⁴⁹ Meydana gelen depremde *Kafosel Kalesi*'nin bazı bölgeleri; cebehane koğuşları, zabitan ve asker odaları, tabiyeler yıkılmıştır. Topçu askerinden 7 neferin yaralandığı ve yaralı askerlerin tedavisine başlandığı Margiliç kaza meclisi tarafından gönderilen mazbatada bildirilmiştir. *Kafosel Kalesi* stratejik açıdan önemli bir bölgede bulunduğu için acilen onarılması talep edilmiştir. Tamir edilmediği takdirde bölge için ciddi sıkıntılara yol açabileceği nedeniyle vakit geçirilmeden tamir edilmesi gerektiği belirtilmiştir.⁵⁰

Kafosel Kalesi'nin stratejik bir bölgede bulanması nedeniyle ayrıntılı hasar tespiti ile tamirine hemen başlanması için Preveze'de bulunan Topçu Kaymakamı Tahir Bey görevlendirildi.⁵¹ Tahir Bey, yaralanan 7 askerinin durumu ve *Kafosel Kalesi*'nde meydana gelen hasar ile ilgili ayrıntılı bir keşif defteri hazırladı. Keşif çalışmasına göre; kalenin bazı siper duvarları, top mazgalları, zahire ambarı, asker koğuşlarıyla zabitan odalarının yıkıldığı ve su sarnıcında oluşan çatlak sonucunda içerisinde su kalmadığı tespit edildi. *Kafosel Kalesi*'nde yapılan hasar tespit çalışmaları sonunda aşağıda belirtilen bölgelerin yeniden inşasına ve tamirine karar verildi:⁵²

- Kalede; top surları mazgal hizasına varıncaya kadar tamamen yıkılmış, inşa edecek taş mevcut olduğundan top surlarının yeniden inşa edilmesine,
- Kale mazgal döşemeleri düştüğü için bunların yeniden inşasına,
- Top döşemelerinin yeniden inşasına,
- Tüfek siperleri tamamen yıkıldığı, inşası için gerekli taşlar mevcut olduğundan tüfek mazgalları oluşturularak tüfek siperlerinin yeniden inşasına,
- Kalenin bir tarafında bulunan piyade yolunun yeniden inşasına,
- Cebahanenin yeniden inşasına,
- Su sarnıcı için yeni bir yer belirlenmesi ve 4 adet sandıklı tekne borularıyla yeniden inşa edilmesi,
- Zahire ambarının tamir ve inşa edilmesine,
- Zahire ambarının iki tarafında bulunan muhafaza duvarlarının yeniden inşa edilmesine,
- Kalede bulunan iki karakolun tavanları tamamen çöktüğü için tavanları, pencereleri ve taban döşemelerinin yenilerek yeniden inşa edilmesine,
- Askerlerin kullandığı koğuşun duvarları mevcut olduğundan tavan ve tabanın yeniden inşa edilerek topçu neferine mahsus bir koğuş inşa edilmesine,
- Zabitan odasının tavanı tamamen yıkılıp duvarları ayakta olduğu için tabanı ve tavanı yenilenerek zabitan için oda inşasına,

Hasar tespit çalışmalarının sonunda kalenin tamiri için keşif bedeli 43.520 kuruş olarak hesaplanmıştır. Kalenin yıkılan ve hasar gören bölgelerinin modern mimari tekniklerle yeniden inşası ve tamirine karar verilmiştir. Hasar tespit çalışmalarının tamamlanmasından sonra müteahhitlerle yapılacak sözleşmelerin gönderilmesi talep edilmiştir.⁵³

III. 1858 Delvine Depremi

⁴⁹ BOA, A.ŞMKT.NZD, 119/1, 5 Zilkade 1270 (30 Temmuz 1854).

⁵⁰ BOA, A.ŞMKT.NZD, 119/1, 21 Zilkade 1270 (15 Ağustos 1854); BOA, A.ŞMKT.NZD, 119/1, 26 Zilkade 1270 (20 Ağustos 1854).

⁵¹ BOA, A.ŞMKT.NZD, 119/1, 7 Zilkade 1270 (1 Ağustos 1854).

⁵² BOA, A.ŞMKT.NZD, 118/70.

⁵³ BOA, A.ŞMKT.NZD, 119/1, 26 Zilkade 1270 (20 Ağustos 1854).

Arnavutluk'un güneyinde Cer Dağları'nın eteklerinde bulunan Delvine 1417'de Osmanlı egemenliğine girdi. Adriyatik kıyısında Korfu Adası'nın karşısında bulunan Delvine Osmanlılar için stratejik ve ticari açıdan öneme sahip bir şehirdir. Delvine Kalesi, Osmanlılar için askerî ve stratejik bir öneme sahipti. Ergiri sancağına bağlı Delvine kazasında 7 ve 27 Eylül 1858 tarihlerinde şiddetli depremler meydana gelmiştir.⁵⁴ Ambraseys'nin Mousson'dan aktardığı bilgilere göre, 20 Eylül 1858 tarihinde Ergiri bölgesinde, 17.35 sularında ağır hasara yol açan şiddetli bir deprem olmuştur. Ana sarsıntının ardından 17.43 ve 18.57 civarlarında şiddetli iki artçı sarsıntı hissedilmiştir.⁵⁵ 9 Ekim'de de bölgede hasarın artmasına neden olan şiddetli bir artçı şok meydana geldiği ve köylerde etkili olduğu belirtilmektedir.⁵⁶ Bölgeden gelen haberlerde 27 Ekim'de meydana gelen artçı sarsıntıda, ana depremde hasar alan hanelerin büyük çoğunluğunun yıkıldığı bildirilmiştir. Can kaybı ve hasar ile ilgili ayrıntılı bilginin incelemelerden sonra bildirileceği belirtilmiştir.⁵⁷

Kaza meclisi tarafından yaptırılan hasar tespit çalışmaları sonunda çoğunluğu köylerde olmak üzere; Delvine kazası ve 29 köyünde 1552 hanenin yıkıldığı, 10 kişinin hayatını kaybettiği ve 10 kişinin yaralandığı tespit edilmiştir. Depremden en çok *Kiparo*, *Borsi*, *Zuliati*, *Gole* ve *Kuts* köylerinin bulunduğu bölge etkilenmiştir.⁵⁸ Halkın eşyalarının enkaz altında kaldığı ve zor durumda oldukları, kulübelere yaşamlarını devam ettirmeye çalıştıkları bildirilmiştir. Yıkılan hane sayısının çokluğuna rağmen can kaybının az olması resmî makamlar ve halk için bir nebze teselli kaynağı olmuştur.⁵⁹

Haneleri yıkılan halk imkânlar ölçüsünde yapılan kulübelere yerleştirilmiştir.⁶⁰ Osmanlı belgelerinde afet yönetimiyle ilgili ayrıntılı bilgiler tespit edilememiştir. Bölgede hasar tespit çalışmalarının Kasım ayının başlarında tamamlandığı anlaşılmaktadır. Bunun sebebi, hasara neden olan şiddetli artçı sarsıntıların devam etmesi olabilir. Bununla birlikte köylere ulaşım konusunda yaşanan sıkıntılar ve haberleşme altyapısının yetersizliği nedeniyle bilgiler geç ulaşmış olabilir.

IV. 1893 Kurveleş Depremi

Ergiri sancağına bağlı Kurveleş kazasında 14 Haziran 1893 tarihinde saat 10.00 sularında 3 defa şiddetli deprem meydana geldiği bildirildi. Deprem, Kurveleş kazası dâhilinde 11 köyde etkili oldu.⁶¹ Depremlimciler ve araştırmacılar ise merkez üssü Himara bölgesi olan M=6,6 büyüklüğünde bir deprem meydana geldiğini belirtmektedirler.⁶² Depremin önemli bir alanda ciddi hasara yol açtığı anlaşılmaktadır. Haziran ayının sonunda "top sadası" gibi gürültülerle orta şiddette artçı sarsıntıların devam ettiği bildirilmekteydi. Artçı şoklar yıkımın boyutunu

⁵⁴ BOA, *Meclis-i Vala (MVL)*, 894/12, 3 Rebiyülahir 1275 (10 Kasım 1858); *Ceride-i Havadis*, No: 913, 1 Cemaziyevvel 1275 (7 Aralık 1858); Bilge Keser, "XVI. Yüzyılda Delvine Sancağı" (YL Tezi, Atatürk Ü, 1998) 25-27; Skender Rızaj, "Delvine", *TDVİA*, erişim tarihi: 27 Mayıs 2024, <https://islamansiklopedisi.org.tr/delvine>

⁵⁵ Ambraseys, *Earthquakes in the Eastern Mediterranean and the Middle East*, 690.

⁵⁶ Ergiri bölgesinde 1858 depreminden sonra 13 Ağustos 1859 deprem meydana geldi. Ambraseys, *Earthquakes in the Eastern Mediterranean and the Middle East*, 691-791; Karnik, *Seismicity of the European Area*, 57.

⁵⁷ BOA, *MVL*, 894/12, 3 Rebiyülahir 1275 (10 Kasım 1858).

⁵⁸ Ambraseys, *Earthquakes in the Eastern Mediterranean and the Middle East*, 690.

⁵⁹ BOA, *MVL*, 894/12, 3 Rebiyülahir 1275 (10 Kasım 1858); *Ceride-i Havadis*, No: 913, 1 Cemaziyevvel 1275 (7 Aralık 1858).

⁶⁰ BOA, *MVL*, 894/12, 3 Rebiyülahir 1275 (10 Kasım 1858).

⁶¹ BOA, *Yıldız Askeri Maruzatı (Y.PRK.ASK)*, 91/72, 3 Haziran 1309 (15 Haziran 1893); BOA, *Yıldız Dâhiliye Nezareti Maruzatı (Y.PRK.DH)*, 6/19, 3 Haziran 1309 (15 Haziran 1893); *Tercüman-ı Hakikat*, No: 4486, 7 Haziran (19 Haziran 1893), 1.

⁶² Dağlık bir coğrafyaya sahip olan Himara 19. yüzyılın ikinci yarısında Kurveleş kazasına bağlı bir nahiye merkezi idi. Yazıcıoğlu "Yanya'nın Sosyo-Ekonomik Yapısı ve Tanzimat Uygulamaları 1830- 1876", 11; Muceku and Koçi and Mustafaraj and Korini and Dushi and Duni, "Earthquake- triggered mass movements in Albania", 19; Aliaj and Koçi and Muço and Sulstarova, *Seismicity, Seismotectonics and Seismic Hazard Assessment in Albania*, 4.

artırdığı ve Kuç köyündeki evlerin tamamına yakınının yıkıldığı ve kalanların da yıkılmak üzere olduğu bildirildi. Dağlardan düşen kaya parçalarının Kuç köyünün üst tarafındaki hanelerin yanına ve yakınındaki boğazın içine düştüğü, bunun yıkılmak üzere olan haneler içinde büyük tehlike yarattığı iletili. ⁶³ *Himare*'den *Fushe* ve *Bordha* köylerine kadar olan bölgede birçok köy kaya düşmelerinden etkilendi. Deprem Yanya vilayet merkezinde de hissedildi. Bazı hanelerin ocakları ve duvarları yıkıldı. ⁶⁴

Şiddetli deprem halk arasında paniğe neden olmuştur. Panik anlarının atlatılmasından sonra deprem bölgesinde yapılan araştırmalarla bilgi akışı düzelmeye başlamıştır. Kurveleş kazasından ilk gelen bilgilere göre 6'sı erkek, 2'si kız ve 1'i kadın olmak üzere toplam 9 kişi hayatını kaybetmiştir. Hanelerden bir kısmı tamamen yıkılmış, bazıları ise ağır hasarlı olarak yıkılmaya yüz tutmuştur. İlk gelen bilgilerde iletişim olanakları olmadığından ve bazı yollar heyelan nedeniyle kapandığından civar köylerden bilgi alınamadığı ifade edilmiştir. Afetzedeler için acilen çadıra ihtiyaç duyulduğu bildirilmiştir. Halktan ve memurlardan açıkta kalanlar için acilen Ergiri redif depolarından çadır gönderilmesi talimatı verilmiştir. Detaylı hasar tespit çalışmalarının yapılarak halkın ihtiyaçlarının belirlenmesi istenmiştir. ⁶⁵

Dâhiliye Nezareti, Yanya Valiliğine, çadır yetiştirilinceye kadar vakit geçeceği için yıkılan hanelerden ve bölgeden sağlanacak tahta, kilim ve keçe gibi malzemenin tedarikiyle barakalar yapıp afetzedelerin barındırılması; un, zahire gibi yiyecekler enkaz altında kaldığından depremten etkilenmeyen bölgelerden acilen iâşe gönderilmesi talimatı vermiştir. ⁶⁶ Yanya Valiliği ise zahire tedarik edilmesinin zorunlu olduğunu ve verilecek zahire için ödenek gönderilmesini talep etmiştir. Yanya Valiliği, depremzedelerin iâşe ihtiyaçlarını karşılamak üzere çevre sancak ve kazalara memurlar gönderildiğini bildirmiştir. ⁶⁷

Afet yönetiminin önemli bir konu başlığı da yıkımın bütün boyutlarıyla sağlıklı bir şekilde ortaya çıkarılmasını sağlayacak hasar tespit çalışmalarındır. Kuç ve civar 10 köyde yapılan ilk hasar tespit çalışmalarında 14 kişinin hayatını kaybettiği 39 kişinin ise yaralandığı, 359 hanenin yıkıldığı, 54 hanenin yıkılmak üzere olduğu, 414 hanenin ise tamire ihtiyaç duyduğu ve 359 tane hayvan ise telef olduğu tespit edilmiştir. ⁶⁸ Şiddetli artçı sarsıntıların hasarı artırdığı, bu sebeple hasar tespit çalışmalarının da devam ettiği belirtilmiştir. Ergiri mutasarrıflığı, sahada yapılan detaylı araştırmalar sonunda 2 Temmuz 1893 tarihinde ayrıntılı hasar tespit çalışmalarını göndermiştir.

Tablo I: Ergiri Mutasarrıflığından gönderilen hasar tespit raporu ⁶⁹

Köy İsmi	Vefat	Yaralı	Harap olan hane sayısı	Telef Olan Hayvan
<i>Kuç</i>	6	9	255	113
<i>İktira</i>	-	10	108	75
<i>Borsit</i>	-	-	200	-
<i>Civari</i>	-	-	59	170

⁶³ BOA, *Dâhiliye Mektubi Kalemî (DH.MKT)*, 73/42, 22 Haziran 1309 (4 Temmuz 1893).

⁶⁴ Muceku and Koçi and Mustafaraj and Korini and Dushi and Duni, "Earthquake-triggered mass movements in Albania", 19.

⁶⁵ BOA, *Y.PRK.ASK*, 91/72 3 Haziran 1309 (15 Haziran 1893); BOA, *Y.PRK.DH*, 6/19, 3 Haziran 1309 (15 Haziran 1893); BOA, *BEO*, 235/17553, 20 Haziran 1309 (2 Temmuz 1893); *Tercüman-ı Hakikat*, No: 4486, 7 Haziran 1309 (19 Haziran 1893), 1

⁶⁶ BOA, *Y.PRK.DH*, 6/19, 3 Haziran 1309 (15 Haziran 1893); BOA, *DH.MKT*, 73/42, 10 Haziran 1309 (22 Haziran 1893).

⁶⁷ BOA, *DH.MKT*, 73/42, 9 Haziran 1309 (21 Haziran 1893).

⁶⁸ BOA, *İ. DH*, 1305/25,9 Haziran 1309 (21 Haziran 1893); BOA, *Babiali Evrak Odası (BEO)*, 269/20146, 19 Ağustos 1309 (31 Ağustos 1893); BOA, *DH.MKT*, 73/42, 9 Haziran 1309 (21 Haziran 1893).

⁶⁹ BOA, *BEO*, 235/17553, 20 Haziran 1309 (2 Temmuz 1893).

Gölmüde	-	-	52	315 (11 inek, 1 beygir, 4 merkep, 300 koyun)
Noyce	-	-	34	-
Recin	-	-	16	-
Hicare	-	-	5	-
Pilori	-	-	10 hane ve 1 mektep	-
Duno	-	1	-	-
Kozi	12	7	63	70
Toplam	18	27	803	743

Hasar tespit çalışmalarıyla yıkılan hanelerin büyük çoğunluğunun adı ve eski olduğu tespit edildi. Mutasarrıflığın gönderdiği bu rapordan depremin 8 köyde ciddi hasara yol açtığı anlaşılmaktadır. Kazada yaşayan halk çok fakir olduğu ve valilik tarafından toplanan yardım yetmeyeceği için tespit edilen ihtiyaç sahiplerine hükümet tarafından yardım edilmesi gerektiği vurgulanmaktaydı. Bu köylerde yaşayan halkın açıkta kaldıkları belirtilerek ihtiyaçlarının karşılanması ve atüfet-i seniye'ye uygun görülmeleri için müracaat ettikleri bildirildi.⁷⁰

Depremzedelere yardım (iane) toplanması için Ergiri ve bağlı kazalarda komisyonlar kurulmuştur. Ancak vilayet halkının fakir olması sebebiyle toplanacak yardımların yetmeyeceği belirtilerek padişah'tan yardım talep edilmiştir. Padişahın talimatıyla depremzedelerin ihtiyaçlarına harcanmak üzere atıye-i seniye tertibinden 20.000 kuruş gönderilmiştir.⁷¹ İane komisyonlarının kurulması II. Abdülhamit döneminde bir gelenek hâline gelmiştir. Devletin merkezi bir afetle mücadele teşkilatı olamadığı için iane komisyonları, bir felaketin ardından afet yönetimi ve geniş yığınların buna katılımı bağlamında önemli işlevler görmüştür.⁷²

Depremde Kurveleş hükümet konağıyla telgrafhane yıkılmış, resmî evrakın bir kısmı kurtarılmış, bir kısmı ise enkaz altında kalmıştır. Kuç ve civar köylerde sarsıntılar devam ettiği için memurların devlet işlerinin aksamaması için kaza merkezinin Ergiri mutasarrıflığının talebi üzerine meclis-i idare-i vilayetçe geçici olarak Tepedelen'e üç saat mesafede bulunan Proganon köyüne nakledilmesi kararlaştırılmıştır.⁷³ Bazı köyler bu köyün kendilerine uzak olduğunu belirterek resmî işlerin yürütülmesi ve müracaatta zorluk çektikleri için kaza yönetiminin Kuç köyüne taşınmasını talep etmiştir. Köylülerin bu müracaatı üzerine Kuç köyünde hanelerin tamamına yakınının yıkıldığı ve köye kaya parçaları düştüğü için memurların Proganon'a gönderildiği belirtilmiştir.⁷⁴

Diğer depremlerle karşılaştırıldığında 1893 depreminde gelişen haberleşme imkânlarına bağlı olarak İstanbul ile iletişim daha hızlı olmuştur. Afet yönetimi konusunda devletin tecrübe kazandığı ve hızlı hareket ettiği söylenebilir. Diğer bir konu kurulan iane komisyonlarıdır. Komisyonlar aynı zamanda afet yönetimi konusunda önemli görevler üstlenmiştir.

Kurveleş kırsalında etkili olan bu depremde köylerin zarar görmesinin bölgedeki tarım ve hayvancılığa zarar verdiği söylenebilir. Deprem; tarım üretiminin aksamasına ve köylülerin hayvanlarının telef olmasına neden olarak (inek, koyun, merkep, beygir gibi) fakir olan bölge halkını daha zor durumda bırakmıştır.

⁷⁰ BOA, BEO, 235/17553, 20 Haziran 1309 (2 Temmuz 1893).

⁷¹ BOA, İ. DH, 1305/25, 22 Temmuz 1309 (3 Ağustos 1893); BOA, BEO, 269/20146, 19 Ağustos 1309 (31 Ağustos 1893); BOA, DH.MKT, 73/42, 22 Temmuz 1309 (3 Ağustos 1893); BOA, DH.MKT, 73/42, 9 Haziran 1309 (21 Haziran 1893); BOA, DH.MKT, 118/36 12 Ağustos 1309 (24 Ağustos 1893).

⁷² Nadir Özbek, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyal Devlet: Siyaset, İktidar ve Meşruiyet 1876-1914* (İstanbul: İletişim Yay., 2016), 257.

⁷³ BOA, BEO, 235/17553, 20 Haziran 1309 (2 Temmuz 1893).

⁷⁴ BOA, DH.MKT, 118/14, 11 Ağustos 1309 (23 Ağustos 1893); BOA, DH.MKT, 73/42, 22 Haziran 1309 (4 Temmuz 1893).

V. 1895 Aydonat ve Margiliç Depremi

13 / 14 Mayıs 1895 tarihinde Yanya sancağına bağlı Aydonat kazasında gece saat 05.00 sularında iki defa şiddetli deprem meydana gelmiştir. İki depremin ardından saat dokuza kadar yirmiden fazla sarsıntı hissedilmiştir. Depremın Preveze sancağına bağlı Margiliç kazasında da şiddetli bir şekilde hissedildiği ve saat sekize kadar fasılalarla devam ettiği bildirilmiştir.⁷⁵ Tarihsel deprem kayıtlarına göre 14 Mayıs 1895 tarihinde Aydonat'ta M=6.3 büyüklüğünde deprem meydana gelmiştir.⁷⁶ Deprem vilayet merkezinde ve Filat kazasında da hissedilmiştir.⁷⁷ Ambraseys ilk sarsıntının 13 Mayıs'ta meydana geldiğini, bunun ardından 14 Mayıs saat 00.10'da yıkıcı depremin meydana geldiğini belirtmektedir.⁷⁸

İlk gelen bilgilerde Aydonat kazasında 50'den fazla binanın duvarlarının kısmen yıkıldığı ve çatlaklar oluştuğu, enkaz altından iki kişinin yaralı çıkarıldığı bildirilmekteydi. *Dragan* ve *Kanice* köylerinde 100'den fazla hanenin çöktüğü, birkaç kişinin enkazda kalarak yaralandığı veya öldüğü, *Karapınar* köyünde de aynı şekilde hasarın olduğuna dair bilgiler gelmekteydi. Arama kurtarma faaliyetleri için Aydonat Bölük Ağasının derhâl depremden etkilenen bölgelere gönderildiği ve halkın da bu çalışmalara destek verdiği bildirildi. Nitekim Yanya ve Aydonat belediye tabipleri de sağlık hizmetleri için bölgede görevlendirildi. Margiliç'te ise can kaybı yaşanmadığı, yaralananların ve zarar gören binaların olduğu iletildi. Halkın ihtiyaçlarının tespiti için de depremden etkilenen bölgelere memurlar görevlendirildi.⁷⁹ 24 Mayıs tarihli belgede, ayın 14'ünden itibaren başlayan şiddetli artçı sarsıntılar nedeniyle çok sayıda binanın yıkıldığı ve can kaybının yaşandığı belirtilmektedir.⁸⁰ Deprem Aydonat ve Margiliç arasında bulunan köyleri de etkiledi. Ambraseys'in dönemin kaynaklarından aktardığına göre, deprem nedeniyle bölgede yirmi köy yok olmuştur.⁸¹

Ayrıntılı hasar tespiti için Yanya Valiliğine talimat verildi. Hasar tespit çalışmaları sonunda Aydonat kazasına bağlı 8 köyde 300 hane ve 1 caminin yıkıldığı, geri kalan hanelerin ise ağır hasarlı ve kullanılamaz hâle geldiği tespit edilmiştir. 78 kişi hayatını kaybettiği, 87 kişi yaralandığı ve yaralılardan 43'ünün hayati tehlikesinin olduğu bildirilmiştir. Ağır yaralılardan *Dragani* köyünde bir papaz ve *Karapınar* köyünde bir erkek hayatını kaybetmiştir. *Ditmor* köyünde 28 hane ve bir kilise, *Zilso* çiftliğinde 12 hane, *Bitor* köyünde 8 hane, *İskoviçe* köyünde 5 hane, *İbsak* köyünde ise 6 hane ve bir kilise yıkılmıştır. Margiliç'te ise *Kurlin* köyünde 40 hane yıkılmıştır.⁸² Ambraseys'e göre, Karvunari köyünde 100 haneden 30'u yıkılmış, geri kalanı harabeye dönmüş, 10 kişi hayatını kaybetmiş; *Dragani*'de 100 ev, Katolik

⁷⁵ BOA, *Yıldız Hususi Maruzat (Y.A.HUS)*, 328/34, 2 Mayıs 1311 (14 Mayıs 1895); BOA, *BEO*, 623/46712, 4 Mayıs 1311 (16 Mayıs 1895); Utsu, "A List of Deadly Earthquakes in the World", 701; Günümüzde Yunanistan'da Güney Epir'in batı kısmında yer alan Aydonat, Paramythia adıyla anılmaktadır. *1311 Yanya Vilayet Salnamesi*, 7. Defa, (Yanya: Yanya Vilayet Matbaası, 1311), 119,171; Ali Tevfik, *Memâlik-i Osmâniyye Coğrafyası* (Dersaadet: Kasbar Matbaası, 1310), 27; Erken, *Yanya Sancağı: İdari Yapısı ve Yerleşim Birimleri*, 157-158; Machiel Kiel, "Aydonat", TDVİA, erişim tarihi: 1 Ekim 2024, <https://islamansiklopedisi.org.tr/aydonat>.

⁷⁶ Kouskouna and Syrmakezi, "The Seismicity of Central Greece in the Late 19th. – Early 20TH. Century as Engraved On Various Historical Buildings", 4.

⁷⁷ BOA, *Yıldız Hususi Maruzat (Y.A.HUS)*, 328/34, 2 Mayıs 1311 (14 Mayıs 1895); BOA, *BEO*, 623/46712, 4 Mayıs 1311 (16 Mayıs 1895); Utsu, "A List of Deadly Earthquakes in the World", 701. Bu tarihte Aydonat kazası Yanya sancağına, Margiliç kazası da Preveze sancağına bağlıdır. *1311 Yanya Vilayet Salnamesi*, 7. Defa, (Yanya: Yanya Vilayet Matbaası, 1311), 119,171; Ali Tevfik, *Memâlik-i Osmâniyye Coğrafyası* (Dersaadet: Kasbar Matbaası, 1310), 27; Erken, *Yanya Sancağı: İdari Yapısı ve Yerleşim Birimleri*, 157-158.

⁷⁸ Ambraseys, *Earthquakes in the Eastern Mediterranean and the Middle East*, 781.

⁷⁹ BOA, *Y.A.HUS*, 328/34, 2 Mayıs 1311 (14 Mayıs 1895).

⁸⁰ BOA, *Yıldız Mütenevvi Maruzat (Y.MTV)*, 120/121, 12 Mayıs 1311 (24 Mayıs 1895).

⁸¹ Ambraseys, *Earthquakes in the Eastern Mediterranean and the Middle East*, 781.

⁸² BOA, *BEO*, 623/46712, 4 Mayıs 1311 (16 Mayıs 1895); BOA, *Y.A.HUS*, 328/80 10 Mayıs 1311 (22 Mayıs 1895); BOA, *Y.A.HUS*, 328/80, 7 Mayıs 1311 (19 Mayıs 1895).

kilisesi, beş manastır ve okul çökmüş, 70 kişi hayatını kaybetmiş; Zelioso, Sevasto, Pangrati, Kaitsa, Nikolitsi, Psaka, Grika, Kurtesi ve Mazarakia köyleri neredeyse tamamen yok olmuş ve can kayıpları meydana gelmiştir.⁸³

Yanya Valiliği, bölgeden gelen bilgiler doğrultusunda halkın perişan bir hâlde kırlarda kulübeler altında olduğunu belirterek bu hâlin ortadan kaldırılması için barakların inşasını ve çadır gönderilmesini talep etmiştir.⁸⁴ Aydonat ve Margiliç'te depremzedelerin iâşesi için günlük 1.500 kıyye mısır ekmegine ihtiyaç duyulduğu, bu miktarın bir kısmının şimdilik belediyeler tarafından verildiği ancak belediyelerin bütçesinin yetersiz olmasından dolayı merkezî hazinenin yardımına ihtiyaç duyulduğu vurgulanmıştır. Halkın kırlarda perişan hâlde kulübelerde yaşamaya çalıştığı, bu durumun ancak baraka inşası ve çadır dağıtımıyla halledilebileceği bildirilmiştir. Barakalar yaptırılınca kadar yeterli çadırın sevk edilmesi istenmiştir. Bu bağlamda ilk etapta redif depolarındaki 150 kadar çadırın depremzedelere dağıtılması talep edilmiştir.⁸⁵ Halkın barınma ihtiyaçlarının karşılanması için redif depolarında bulunan 150 kadar çadırın afetzedelere dağıtılması için Seraskerliğe ve bununla beraber ekmek ücretinin mahallî bütçeden karşılanması için valiliğe talimat verilmiştir.⁸⁶ Redif depolarından toplam 119 çadır verilmiş, bu çadırlara birkaç yüz aile yerleştirilmiştir. Baraklar yapıldıkça çadırların askeriye iade edileceği bildirilmiştir.⁸⁷

Afet yönetimi kapsamında merkez vilayet ve bağlı sancaklarda yardım komisyonları kuruldu. Komisyonlarda herhangi bir yolsuzluğa meydan verilmemesi talep edildi.⁸⁸ Patrikhane, Aydonat'ta meydana gelen depremde zarar gören 11 köy halkına yardım toplamak için muteber kişilerden oluşan bir komisyon kurulacağını Adliye ve Mezâhib Nezaretine bildirdi.⁸⁹ Bölge halkının fakir olması sebebiyle yeterli miktarda yardım toplanamayacağını belirtilmesi üzerine Osmanlı hükûmeti bölgeye ek kaynak oluşturulması için harekete geçti. Bu bağlamda barakaların yapılması ve depremzedelerin ihtiyaçlarının karşılanması amacıyla İstanbul Şehremaneti İane-i Musabin komisyonuna İstanbul depremzedeleri için toplanan yardım paralarından 100 bin kuruşun verilmesi talimatı verildi.⁹⁰ 1894 depreminden sonra Şehremaneti bünyesinde depremzedelere yardım toplamak için kurulan komisyon bundan sonraki süreçte kurumsallaşacak ve diğer depremlerde yardım konularında aktif rol alacaktır.⁹¹

Yanya Valiliği, depremzedelere barakalar inşası ve zahire temini için hükûmetten gerekli yerlere emir verilmesini talep etti.⁹² Yanya vali vekili Mirliya Zeki Bey incelemelerde bulunmak üzere deprem bölgesine gitti. Aydonat ve Margiliç kazalarında Padişahın da desteğiyle komisyonların koordinasyonunda barakaların yapımına başlanması kararlaştırıldı. Zeki Bey, deprem bölgesinde yaptığı incelemeler neticesinde, depremzedelerin barakalardan istifadelerinin yaz mevsimi müddetince olacağını, kış mevsiminin gelmesiyle barakaların bir işe yaramayacağını ve bu sebeple halkın zor durumda kalacağını, zaten fakir olan bu afetzedelerin hanelerini inşa için yine desteğe ihtiyaç duyacaklarını belirtmekteydi. Bununla birlikte vilayet tarafından toplanacak yardımların depremzedelerin ancak 3-5 günlük ihtiyaçlarını

⁸³ Ambraseys, *Earthquakes in the Eastern Mediterranean and the Middle East*, 671.

⁸⁴ BOA, *Y.MTV*, 120/121, 12 Mayıs 1311 (24 Mayıs 1895).

⁸⁵ BOA, *BEO*, 623/46712, 4 Mayıs 1311 (16 Mayıs 1895).

⁸⁶ BOA, *İrade Hususi (İ.HUS)*, 37/74, 6 Mayıs 1311 (18 Mayıs 1895); BOA, *BEO*, 643/48206 4 Haziran 1311 (16 Haziran 1895); BOA, *BEO*, 670/50245, 20 Haziran 1311 (2 Temmuz 1895).

⁸⁷ BOA, *BEO*, 638/47832, 21 Mayıs 1311 (2 Haziran 1895); BOA, *BEO*, 643/48206 4 Haziran 1311 (16 Haziran 1895).

⁸⁸ BOA, *BEO*, 623/46712, 4 Mayıs 1311 (16 Mayıs 1895).

⁸⁹ BOA, *Y.A.HUS*, 329/113, 21 Mayıs 1311 (3 Haziran 1895).

⁹⁰ BOA, *BEO*, 670/50245, 5 Ağustos 1311 (17 Ağustos 1895).

⁹¹ Fatma Ürekli, *İstanbul'da 1894 Depremi*, (İstanbul: İletişim Yay., 2000), 75.

⁹² BOA, *BEO*, 623/46712, 4 Mayıs 1311 (16 Mayıs 1895).

karşılayabileceğini vurgulanmaktaydı. Vali Bey, hasar görmüş hanelerin tamirinin küçük bir masrafla halledilebileceğini, yıkılan hanelerin çamur, taş, saman gibi malzemeleri ve işçi hizmeti hane sahibi tarafından tedarik edilmek şartıyla 4-4,4-6,4-8 metre genişliğinde kulübe şeklinde bir yapı yapıldığı zaman hem baraka masrafından tasarruf edilmiş olacağını hem de kış mevsiminde de barınılacak bir yapının inşa edilebileceğini bildirdi. Keşif çalışmalarına göre, Margiliç'te yıkılan hane sayısı 122, tamir ile oturulabilecek duruma gelecek hane sayısı ise 170, Aydonat'ta yıkılan hane 371, tamire muhtaç olan hane sayısı ise 185 olarak tespit edildi. Her iki kazada yeniden yapılacak ve tamir edilecek hanelerin keşif bedeli 250 bin kuruş olarak hesaplandı.⁹³ Bu hesaplamalar bağlamında deprem bölgelerinde yapılmasına karar verilen ve kerestesi Trieste'den ve Yanya'dan tedarik edilerek yapılacak 833 barakanın masrafı kulübe şeklinde yapılması planlanan evlerden daha fazlaydı. Çalışmalar sonunda vilayet idare meclisi inşaatların kulübe şeklinde ev olarak yapılmasına karar vererek işe başlanılması için hükûmetten izin talep etti. Osmanlı hükûmeti bu talebi onayladı ve masrafların bir bölümü kaza mal sandıklarından karşılandı.⁹⁴

Bundan başka bölgede hayat normale dönene kadar askerlik hizmetinin ertelenmesi de talep edildi. Yanya redif taburunun birinci, ikinci, üçüncü ve dördüncü dairesi olan Aydonat ve Margiliç'te afetzedelerin barınma ihtiyaçları karşılanıncaya kadar askerlik işlerinin bir müddet ertelenmesi kararlaştırıldı.⁹⁵ Vilayette toplanan yardım paraları bölgede yeniden inşa çalışmalarında önemli bir rol oynadı. Aydonat kazasında toplanan yardımlarla vilayet merkezindeki hükûmet konağına benzer bir konak inşa edildi.⁹⁶ Karapınar köyünde tamamen yıkılan iptidai mektebin, köy halkı tarafından toplanan parayla yeniden inşasına karar verildi.⁹⁷

Deprem sonrasında depremzedelerin ihtiyaçlarının karşılanması, iskânları gibi işlerde üstün hizmetleri görülen memur ve halktan kişiler Sultan II. Abdülhamit Han döneminden itibaren madalya, nişan ve terfilerle ödüllendirilmeye başlanmıştır.⁹⁸ Aydonat eşrafından Mehmed Derviş Ağa depremzedelerin iâşe ve iskânları için gösterdiği hizmetlerden dolayı Tahlisiye madalyası ile ödüllendirilmiştir.⁹⁹ Bir diğer önemli konu 1864 yılında İngiltere tarafından Yunanistan'a bırakılan İyonya Denizi'ndeki yedi adadan biri olan Korfu adasından depremzedelere yapılmaya çalışılan yardım çabalarıdır. Avrupa ülkeleri Osmanlı Devleti'nde meydana gelen depremlerden sonra doğrudan para yardımında bulunduğu gibi yardım komisyonları da kurarak yardım girişimlerinde bulunmaktaydı.¹⁰⁰ Depremzedelere destek olmak için Korfu Prefesi "Doronis" tarafından da bir komisyon kurularak yardım toplanmaya başlanmıştır. Korfu Başşehbenderliği komisyon tarafından toplanan yardımın, halkı Ortodoks olan köylere verileceğini ve bu amacın siyasi hedefler taşıdığı istihbaratını Hariciye Nezaretine iletilmiştir. Bu bilgiler Yanya Valiliğine iletilerek tedbir alınması ve ihtiyatlı olunması istenmiştir.¹⁰¹ Deprem, sel, yangın gibi doğal afetlerden sonra yapılan bu yardımlar ülkeler arasındaki ilişkilerin gelişmesine destek olurken diğer taraftan bazı ülkelerin deprem bahanesiyle siyasi amaçlarla gayrimüslimleri kendi taraflarına çekerek devletten soğutmak için yardım yaptığı görülmekteydi.¹⁰² Osmanlı hükûmeti, 1864 yılında Yunanistan'a bırakılan Korfu

⁹³ BOA, *BEO*, 670/50245, 12 Mayıs 1311 (24 Mayıs 1895); BOA, *DH.MKT*, 392/44, 4 Eylül 1311 (16 Eylül 1895).

⁹⁴ BOA, *BEO*, 670/50245, 12 Mayıs 1311 (24 Mayıs 1895); BOA, *DH.MKT*, 419/15, 6 Ağustos 1311 (18 Ağustos 1895).

⁹⁵ BOA, *Y.MTV*, 120/121, 12 Mayıs 1311 (24 Mayıs 1895).

⁹⁶ *1311 Yanya Vilayet Salnamesi*, 329.

⁹⁷ BOA, *Maarif Nezareti Mektubi Kalemi (MF.MKT)*, 287/45, 18 Eylül 1311 (30 Eylül 1895).

⁹⁸ Selahattin Satılmış, *Osmanlı Devleti'nde Afet Yönetimi* (İstanbul: İdeal Kültür Yayıncılık, 2019), 150.

⁹⁹ BOA, *DH.MKT*, 397/57, 2 Temmuz 1311 (14 Temmuz 1895).

¹⁰⁰ Satılmış, *Osmanlı Devleti'nde Afet Yönetimi*, 165.

¹⁰¹ BOA, *DH.MKT*, 402/68, 15 Temmuz 1311 (27 Temmuz 1895).

¹⁰² Satılmış, *Osmanlı Devleti'nde Afet Yönetimi*, 165. 1815'te İngiltere'nin hakimiyetine geçen ve İyonya denizde bulunan yedi ada; Çuka, İtaki, Zanta, Kefalonya, Ayamavra, Pakso, Korfu 1864 yılında Yunanistan'a bırakıldı.

adasından deprem bölgesindeki Ortodokslara yapılmaya çalışılan yardım Korfu Başşehbenderliğinin aldığı istihbarat bağlamında bu çerçevede değerlendirildiği söylenebilir.

Sonuç

Tarihsel deprem verileri bir bölgenin sismisitesi ve depremelliğinin araştırılmasında aletsel döneme önemli veriler sağlamıştır. Bu bağlamda incelediğimiz Yanya vilayetine bağlı sancak ve kazalar tarihsel süreçte yıkıma yol açan depremler yaşamıştır. Bu depremler, günümüze uzanan süreçte bu bölgelerin sosyoekonomik, demografik, mimari ve kentsel gelişimini de etkilemiştir. İncelenen sancak ve kazalar aynı zamanda Rumeli’de Osmanlı Devleti için stratejik anlamda önemli bölgelerdir. Bu bölgeler Adriyatik’ten gelebilecek herhangi bir müdahale için sınır hatlarının korunmasında kritik öneme sahipti. Bu noktada deprem bölgelerinde zarar gören askerî yapıların tamiri ve yeniden inşa edilmesi için Osmanlı sivil ve askerî makamları titiz davranmıştır.

Depremler, sosyoekonomik açıdan büyük felaketlere yol açan doğal afetlerdir. İnsanlar depremden sonra kalıntılar üzerine yeni bir şehir inşa edip hayatlarına kaldıkları yerden devam edebilirler. Fakat bu bölge sismik açıdan aktifse deprem gerçeğini değiştirmez. İncelediğimiz bölgelerde meydana gelen şiddetli depremlerde can kaybının fazla olmasının temel nedenlerinden biri de yapıların mimari özellikleriydi. Bununla birlikte kâğıt yapıların can kaybını artırdığı görülmektedir. Kentlerin inşa edildiği dik yamaçlar yıkımı ve can kaybını artıran bir başka sebepti. Kırsal alanlarda da bu nedenlerin etkili olduğu belirtilebilir. Deprem aynı zamanda kentlerin mimari gelişimi ve değişimi üzerinde de etkili oldu. 1851 depremi sonrası Berat’ta eski mahallerde inşa edilen evler günümüze ulaşan morfolojide inşa edilmiştir. Taş zemin üzerinde ahşap karkas yapılarla bugüne kadar devam edecek kent dokusu ortaya çıkmıştır. Bununla birlikte kentlerin yerleşim alanlarının değişmesi ve yeni mahallerin kurulmasına da zemin hazırlamıştır.

Osmanlı Devleti afet yönetimi anlamında ilk etapta bölgede bulunan imkânlar ölçüsünde afetzedelere barınma ve iâşe imkânları sağlamaya çalışmıştır. Bununla birlikte hasar tespit çalışmaları ve yardımlar konusunda sancak ve kaza meclislerinin aktif rol aldığı görülmektedir. Bölgeye gönderilen memurlar tarafından tespitlerin yapılmasından sonra padişahlar deprem bölgelerine yardım yapmışlardır. 1851, 1854, 1858 depremlerinde mevcut ulaşım ve iletişim altyapısındaki yetersizliklerden dolayı süreçlerde aksaklıkların da yaşandığını belirtmek gerekir. Osmanlı hükûmetinin afet yönetimi bağlamında incelediğimiz dönemdeki depremler afet yönetim süreçlerinin gelişimi ve değişimi açısından da önemli veriler sağlamaktadır. 1893 ve 1895 depremleri karşılaştırıldığı zaman devletin afet yönetimi ve bölgede yapılacak işler konusunda tecrübe kazandığı ve daha hızlı hareket ettiği görülmektedir. Bunda iletişim ve ulaşım araçlarının gelişmesinin de çok önemli bir etkisi vardır. Afet yönetimi konusunda daha çabuk organize olan devlet depremedelerin barınma, giyecek ve yiyecek ihtiyaçlarını karşılamaya çalışmıştır. Bununla birlikte deprem bölgelerinde yardım komisyonlarının kurulması da bu dönemde başlamıştır. Doğal afetlerden sonra İane komisyonlarının kurulması II. Abdülhamit dönemiyle birlikte bir gelenek hâline geldi.

İncelediğimiz depremlerin bölgelerin demografik ve sosyoekonomik gelişimi açısından da önemli sonuçları olmuştur. Kırsal alanlarda daha etkili olduğu anlaşılan depremler bu bölgelerin sosyoekonomik gelişimini de etkiledi. Depremlerin ortak özelliklerinden biri de kırsal alanlarda da ciddi yıkıma yol açmış olmalarıdır. Köylerde ciddi bir yıkıma yol açan bu depremler bölgedeki tarım ve hayvancılığa ciddi zarar vermiştir. Deprem, tarım üretiminin

Ayrıntılı bilgi için bkz. Yazıcıoğlu, *Yanya’nın Sosyo-Ekonomik Yapısı ve Tanzimat Uygulamaları 1830- 1876*, 127; Salma Arfaoui, *Akdeniz’de Bir Uluslararası Çekişme Alanı: Yedi Ada Sorunu 1797-1815*, (D. Tezi, Marmara Ü, 2014, 170-185; Hüseyin Baha Öztunç, *Yedi Ada Cumhuriyeti*, (YL Tezi, Gaziosmanpaşa Ü, 2007), 81-85.

aksamasına ve köylülerin hayvanlarının telef olmasına neden olarak fakir olan bölge halkını zor durumda bıraktı. Belirtilen bu etkenlerin kentlere veya başka bölgelere göçü tetiklemiş olabilir.

Kaynakça

Arşiv Belgeleri

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

Sadaret Amedi Kalemî Evrakı (A.}AMD): 33/69; 34/21;34/10.

Sadaret Mühimme Kalemî Evrakı (A.}MKT.MHM): 36/69; 39/71

Sadaret Umum Vilayat Evrakı (A.}MKT.UM): 84/89;109/79.

Sadaret Meclis-i Vala Evrakı (A.}MKT.MVL): 47/7.

Sadaret Nezaret ve Devair Evrakı (A.}MKT.NZD): 119/1;118/70.

Bab-ı Ali Evrak Odası (BEO): 235/17553;269/20146;623/46712: 643/48206 :670/50245: 638/47832.

Dâhiliye Mektubi Kalemî (DH.MKT): 73/42;118/36;118/14;392/44; 419/15; 397/57;402/68;1801/113.

İrade Dâhiliye (İ.DH): 243/14836; 224/14873, 244/14889;1305/25.

İrade Hususi (İ.HUS): 37/74.

İrade Meclis-i Vala (İ.MVL): 229/7894;894/12.

Maarif Nezareti Mektubi Kalemî (MF.MKT): 287/45.

Yıldız Hususi Maruzat (Y.A.HUS): 328/34; 328/80; 329/113.

Yıldız Mütenevvi Maruzat (Y.MTV): 120/121; 158/132; 158/195; 161/216; 166/211.

Yıldız Askeri Maruzat (Y.PRK.ASK): 91/72.

Yıldız Dâhiliye Nezareti Maruzatı (Y.PRK.DH): 6/19; 9/15; 9/66.

Gazeteler

Ceride-i Havadis

Tercüman-ı Hakikat

Süreli Yayınlar

1311 Yanya Vilayet Salnamesi

Kitaplar ve Makaleler

Ali Tevfik, *Memâlik-i Osmâniyye Coğrafyası*. Dersaadet: Kasbar Matbaası, 1310.

Aliaj, Shyqri, “Seismotectonics of Vlora-Elbasani-Dibra Transversal Fault Zone (Albania)”, *Earth Sciences* 10(6), (2021): 346-357.

Aliaj, Shyqyri, and KOÇI, Siasi and MUÇO, Betim and SULSTAROVA, Eduard, Seismicity, Seismotectonics and Seismic Hazard Assessment in Albania, Tirane: *Academy of Sciences od Albania*, 2010.

Ambraseys, Nicholas, *Earthquakes in the Eastern Mediterranean and the Middle East*. London: Cambridge University Press, 2009.

Ateş, Aysu, “19. Yüzyılda Batılı Seyyahların gözüyle Arnavutluk’taki Osmanlı Yerleşim Merkezleri” YL Tezi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Ü, 2017.

Arfaoui, Salma, “Akdeniz’de Bir Uluslararası Çekişme Alanı: Yedi Ada Sorunu 1797-1815”, D. Tezi, Marmara Ü, 2014.

- Deliu, Muharrem, “Arnavutluk, Berat Şehri, Gorica Mahallesindeki Geleneksel konutların Mimari Özellikleri ve Koruma Sorunları üzerine Bir Araştırma” YL Tezi, Yıldız Teknik Ü, 2019.
- Delibaş, Melek, “Selanik ve Yanya’da Osmanlı Egemenliğinin Kurulması”, *Belleten*, C. 51, S. 199, (1987), 75-101.
- Dullinja, Ejup, “Sürdürülebilirlik Bağlamında Sertifikasyon Sisteminin Tarihi Çevrelerde Yeniden Değerlendirilmesi için Bir Yöntem Önerisi: Berat ve Ergiri Evleri” D. Tezi, Trakya Ü, 2017.
- Erken, İlkey, *Yanya Sancağı: İdari Yapısı ve Yerleşim Birimleri (1867-1913)*. Ankara: TTK Yay., 2021.
- Fettahoğlu, Kübra, *Rasathane-i Âmire (1868-1922)*. Ankara: TTK Yay., 2019.
- Giray, Muhteşem “Berat”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (TDVİA), erişim tarihi: 24 Mayıs 2024, <https://islamansiklopedisi.org.tr/berat--arnavutluk>.
- Hatzfeld, Denis and Kassaras, Iannis and Panagiotopoulos, Dimitris and Amorese, Daniel and Makropoulos, Kostas and Karakaisi, George and Coutant, Olivier, “Microseismicity and strain pattern in Northwestern Greece” *Tectonics* 14, (1995): 773-785.
- Huges, Smart, *Travels in Sicily Greece and Albin*, Vol. 2, London:J. Mavman, 1820.
- Holland, Henry, *Travels in the Ioannian Isles, Albania, Thessaly, Macedonia During the Years 1812 and 1813*. Logman.
- Karnik, Vit, *Seismicity of the European Area*. Dordrecht- Holland: D. Reid Publishing Company, 1971.
- Keser, Bilge, “XVI. Yüzyılda Delvine Sancağı” YL Tezi, Atatürk Ü, 1998.
- Kiel, Machiel “Avlonya”, TDVİA, erişim tarihi: 27 Mayıs 2024, <https://islamansiklopedisi.org.tr/avlonya>.
- Kiel, Machiel, “Aydonat”, TDVİA, erişim tarihi: 1 Ekim 2024, <https://islamansiklopedisi.org.tr/aydonat>
- Koçiaj, Siasi, “The Seismic Microzoning and The Environmental Protection in Albania” *Balkema*, Netherlands, 573-584.
- Kouskouna, V. and Syrmakazi, E.C., “The Seismicity of Central Greece in the Late 19th. – Early 20TH. Century as Engraved On Various Historical Buildings”, erişim tarihi: 25 Mayıs 2024, https://www.iitk.ac.in/nicee/wcee/article/14_03-01-0043.
- Kozak, J. and Cermak, V., *The Illustrated History of Natural Disaster*. Springer Science+Business Media B.V, 2010.
- Lear, Edward, *Journals of a Landscape Painter in Albania*, London: Richard Bentley, 1851.
- Muço, Betim, “Probabilistic Seismic Hazard Assessment in Albina”, *Ital.J. Geosci*, Vol. 132, No. 2 , (2013): 194-202.
- Muceku, Ylber and Koçi, Rexhep and Mustafaraj, Enea and Korini, Oltion and Dushi, Edmond and Duni, Llambro, “Earthquake-triggered mass movements in Albania”, *Acta Geodaetica et Geophysica*, (2021): 1-32.
- Muceku, Ylber and Konini, Oltion and Kuriqi, Alban, “Geotechnical Analysis of Hills Slopes Areas in Heritiga Town of Berati, Albania”, *Periodica Polytechnica Civil Engineering*, 60 (1), (2016): 61-73;
- Özbek, Nadir, *Osmanlı İmparatorluğu’nda Sosyal Devlet: Siyaset, İktidar ve Meşruiyet 1876-1914*. İstanbul: İletişim Yay., 2016.

- Öztunç, Hüseyin Baha, “Yedi Ada Cumhuriyeti”, YL Tezi, Gaziosmanpaşa Ü, 2007.
- Rızaj, Skender, “Delvine”, TDVİA, Erşim Tarihi: 27 Mayıs 2024, <https://islamansiklopedisi.org.tr/delvine>.
- Rrapo, Ormeni and Öztürk, Serkan and Akli, Funda and Kemal Çiçek, “Spatial and Temporal Analysis of Recent Seismicity in different Parts of the Vlora Lushnija-Elbasani- Dibra Transversal Fault Zone Albania”, *Austrian Journal of Earth Sciences*, Vol. 110/2, (2017):1-17.
- SatılmışŞ, Selahattin, Osmanlı Devleti’nde Afet Yönetimi. İstanbul: 2019, İdeal Kültür Yayıncılık, 2019.
- Tselentis, Akis and Sokos, Efthimios and Martakis, Nikos and Serpetsidaki, Anna, “Seismicity and Seismotectonics in Epirus, Western Greece: Results from a Microearthquake Survey” *Bulletin of the Seismological Society of America* Vol. 96, (2006): 1706-1717.
- Utsu, Tokuji, “A List of Deadly Earthquakes in the World”, *International Handbook of Earthquake & Engineering Seismology*, Part A, Edit. William Lee, Paul C. Jennings, Carrl Kisslinger, California: Academic Press, 1990, 691-718.
- Ürekli, Fatma, *İstanbul’da 1894 Depremi*, İstanbul: İletişim Yay.,2000, 75.
- Yazıcıoğlu, Filiz, “Yanya’nın Sosyo-Ekonomik Yapısı ve Tanzimat Uygulamaları 1830- 1876” D. Tezi, Marmara Ü, 2023.

İnternet Kaynakları

<https://sozluk.gov.tr>.

Ek:

Tablo II: Osmanlı Belgelerinden Tespit Edilen Diğer Depremler

Meydana Geldiği Yer	Depremin Oluş Zamanı	Hasar Durumu	Açıklama
Avlonya	10 Haziran 1881 / saat: 13.30 (4 defa şiddetli sarsıntı)	-	Bu deprem 13 Haziran tarihinde Rasathane-i Âmireye bildirilmiştir. ¹⁰³
Avlonya	31 Aralık 1890	Dokat köyünde birtakım evlerin duvarları yıkılmıştır. Cami ve bazı evlerin duvarlarında çatlaklar oluşmuştur. ¹⁰⁴	-
Margaliç	12 Kasım 1895 / saat: 8.30 ¹⁰⁵	-	-
Berat ve Preveze	28 / 29 Mayıs 1897	-	Deprem Yanya’da da hissedildi. ¹⁰⁶
Avlonya	1 Temmuz 1897 / saat: 4.40 ¹⁰⁷	-	-
Preveze	30 / 31 Ağustos 1897/ (4 defa sarsıntı) ¹⁰⁸	-	-

¹⁰³ BOA, *Y.MTV.*, 158/132, 29 Mayıs 1297 (10 Haziran 1881); BOA, *Y.MTV.*, 158/195, 1 Haziran 1297 (13 Haziran 1881): 1868 yılında kurulan Rasathane-i Amire ülkede meydana gelen depremler üzerine sismolojik incelemeler yapmasa bile 1870’lerden itibaren meydana gelen depremlerin kayıt altına alınması için çaba harcar. Ayrıntılı bilgi için bkz. Kübra Fettahoğlu, *Rasathane-i Âmire (1868-1922)* (Ankara: TTK Yay., 2019), 152.

¹⁰⁴ BOA, *DH.MKT.*, 1801/113, 9 Kanun-i Sani 1306 (21 Ocak 1891).

¹⁰⁵ BOA, *Y.PRK.DH.*, 9/15, 1 Kanun-i Sani 1311 (13 Kasım 1895).

¹⁰⁶ BOA, *Y.PRK. DH.*, 9/66, 18 Mayıs 1313 (30 Mayıs 1897).

¹⁰⁷ BOA, *Y.MTV.*, 161/216, 19 Haziran 1313 (1 Temmuz 1897).

¹⁰⁸ BOA, *Y.MTV.*, 166/211, 1 Eylül 1313 (13 Eylül 1897).

Osmanlı Mirası Araştırmaları Dergisi

Journal of Ottoman Legacy Studies

e-ISSN: 2148-5704

Cilt 12, Sayı 32, Mart 2025 / Volume 12, Issue 32, March 2025

Makale Türü/Article Types: Araştırma Makalesi/Research Article
Geliş/Received: 06.12.2024
Kabul/Accepted: 31.12.2024
DOI: 10.17822/omad.1557267

Atıf/Citation: Erdem, Sevim. "A Mine Site Whose Operation Was Stopped Due to War Technique at the End of the 19th Century: Sariyer Copper Mine". *Osmanlı Mirası Araştırmaları Dergisi* 12/32 (2025): 243-264.

Sevim ERDEM

(Prof. Dr.), Bitlis Eren University / Türkiye, serdem@beu.edu.tr, 0000-0001-6335-2992

A Mine Site Whose Operation Was Stopped Due to War Technique at the End of the 19th Century: Sariyer Copper Mine

XIX. Yüzyılın Sonunda Savaş Tekniği Bakımından İşletilmesi Durdurulan Bir Maden Sahası: Sariyer Bakır Madeni

Abstract: This article discusses the military-strategic significance of the Bosphorus during the reign of Sultan Abdulhamid II and, in this context, the impact of the copper mine in Sariyer on Ottoman defense policies. It examines the importance that the Ottoman Empire gave to the protection of defensive structures around the Bosphorus and the implementation of military strategies, particularly in the face of the Russian threat from the Black Sea, increasing political activity in the Balkans, and diplomatic problems with European states. British representatives' demands for the expansion and operation of the copper mine area in Sariyer conflicted with the military interests of the Ottoman Empire, and these demands became an international diplomatic issue. The study analyzes the Ottoman Empire's determination to protect its strategic priorities and the policies it followed against external pressures. It explains how the copper mine in Sariyer, located in close proximity to defensive structures such as castles and bastions on the Bosphorus, affected military mobility and the protection of water resources. It is indicated that the Ottoman Empire resisted British demands to prevent the possible harms of the expansion of the mining area on military strategies and stopped this enterprise at the expense of paying compensation. The article follows a document-based method in analyzing historical events. In this context, first of all, documents and documents from the official archives of the Republic of Turkey, particularly the Ottoman archives, were examined. Reports published by the Mineral Research and Exploration Directorate, which is a state institution, were taken as primary sources. Moreover, works written during the Ottoman Empire period and current research studies were utilized in the close reading, analysis, and synthesis of existing materials. In this context, historical events were discussed with their military, diplomatic, and strategic aspects, and the effects of Ottoman defense policies in the international context were evaluated.

Key Words: Bosphorus, Defense structures, England, Sariyer copper mine, Strategy, Sultan Abdulhamid II

Öz: Bu makale, Sultan II. Abdülhamid döneminde İstanbul Boğazı'nın askeri-stratejik önemini ve bu bağlamda Sariyer'deki bakır madeni işletmesinin Osmanlı savunma politikaları üzerindeki etkisini ele almaktadır. Osmanlı Devleti, özellikle Karadeniz'den gelen Rus tehdidi, Balkanlarda artan siyasi hareketlilik ve Avrupa devletleriyle yaşadığı diplomatik sorunlar karşısında, Boğaz çevresinde savunma amaçlı yapıların korunmasına ve askeri stratejilerin uygulanmasına verdiği önem incelenmiştir. Sariyer'deki bakır madeni sahasının İngiliz temsilciler tarafından genişletilmesi ve işletilmesi yönündeki talepler, Osmanlı Devleti'nin askeri çıkarlarıyla çelişmiş ve bu talepler uluslararası bir diplomatik sorun hâline gelmiştir. Çalışmada, Osmanlı Devleti'nin stratejik önceliklerini koruma konusundaki kararlılığını ve dış baskılara karşı izlediği politikaları analiz edilmekte ve Sariyer'deki bakır madeninin, Boğaz'daki kale ve tabya gibi savunma yapılarıyla iç içe bulunmasının, askeri hareketliliği ve su kaynaklarının korunmasını nasıl etkilediği açıklanmaktadır. Ayrıca Osmanlı Devleti'nin, maden sahasının genişletilmesinin askeri stratejiler üzerindeki olası zararlarını önlemek için İngiliz taleplerine karşı koyduğu ve bu işletmeyi tazminat ödeme pahasına durdurduğu da gösterilmektedir. Makale, tarihsel olayların analizinde belge temelli bir yöntem izlemektedir. Bu kapsamda, öncelikle Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin resmî arşivlerinden, özellikle Osmanlı arşivine ait belge ve dokümanlar incelenmiştir. Devletin bir kurumu olan Maden Tetkik ve Arama Müdürlüğü tarafından yayımlanmış raporlar birincil kaynak olarak değerlendirilmiştir. Ayrıca, Osmanlı Devleti döneminde yazılmış eserler ve günümüzdeki araştırma-inceleme çalışmaları, mevcut materyallerin okunması, analiz edilmesi ve sentezlenmesi aşamalarında kullanılmıştır. Bu kapsamda tarihsel olaylar askeri, diplomatik ve stratejik yönleriyle ele alınmış, Osmanlı savunma politikalarının uluslararası bağlamdaki etkileri değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: İstanbul Boğazı, Savunma, İngiltere, Sariyer bakır madeni, Strateji, II. Abdülhamid

Introduction

Mines have a wide range of uses and have played an important role in the economic, military, and commercial lives of societies throughout history. They have always attracted the attention of states and societies with their features, such as providing money circulation, being a medium of exchange, and being used in the production of tools and equipment. Identifying and operating mines in their geography or maintaining the activities of existing mines has been a priority for all states.¹

While the main branch of mining and metalworking was weapon making in the Middle Ages, this sector came to the fore with navy, shipping, and maritime activities in the Modern Age, particularly from the seventeenth century. During this period, the transition from human and animal power to renewable energy sources such as wind and water led to transformations in the field of energy and accelerated colonialism movements. Along with industrialization in Europe, the diversification of energy sources and developments in the electro-industry after the second half of the eighteenth century further increased the significance of mining. The inclusion of light metals (e.g., aluminum, magnesium, titanium) in production led to rapid developments in the automotive and aerospace industries. Furthermore, the intense demand for electrical energy brought qualified metals such as copper to the fore.

Through the influence of the Industrial Revolution, international monopoly capitalism took shape in the early nineteenth century, and European countries turned their ways to neighboring countries such as the Ottoman Empire for new markets and raw materials. The industrialized countries of Europe, particularly England, increased their economic and political pressure to access minerals such as chrome, boraxite, emery, copper, lead, and zinc in the Ottoman Empire.²

One of the mining areas that especially the British intended to capture was the Sarıyer copper mine location. Sarıyer copper mine (Chalcopyrite/Nuhas/Kupferkies) contained copper sulphide mixed with iron sulphide³, and it was a mineral deposit that was of interest to the war industry and contained strategic metals.⁴

The British interest in Sarıyer was not limited to providing raw materials for the electrical industries. The British considered Istanbul as a garrison city and particularly the Bosphorus as a military zone related to other districts of the city, and British representatives (travelers, ambassadors, diplomats, merchants, bankers, etc.) coming to Istanbul went to the capital Istanbul and recorded military information about the Bosphorus.⁵ In this context, Sarıyer used

¹ Fahretin Tızlak, "Osmanlı Devletinde Madencilik", *Osmanlı*, 3, (Ankara: Yeni Türkiye Yay., 1999), 313.

² Serap Taştekin, "Osmanlı Maden Hukukunda "Taharri Hakkı" ve Maden Nizamnamelerindeki Tekâmülü", *Vakanüvis* 5/2, (Güz/2020): 1004; Savaş Dilek, "Anadolu Coğrafyasındaki Madencilik Politikaları ve Tarih Bilinç(i) (sızılgı)", <https://www.jmo.org.tr>. 24.11.2024, 31-33.

³ Halil Edhem, *İlm-i Meadin ve Tabakatü'l-Arz*, (İstanbul: Mihran Matbaası, 1307), Türk Tarih Kurumu Kütüphanesi, A/7806, 83; Charles White, *Three Years in Constantinople; or, Domestic Manners of The Turks in 1844*, Vol. I, (London: Henry Colburn, Publisher, 1845), 326-327.

⁴ Dilek, "Anadolu Coğrafyasındaki", 31-33.

⁵ Elif Süreyya Genç, *XIX. Yüzyıl İstanbul'u Bir İngiliz Seyyahın İzlenimleri*, (İstanbul: Doğu Kitabevi, 2010), 48; Oya Şenyurt, "Arşiv Belgeleri Işığında III. Selim'in Askeri Alandaki Kararlarının İstanbul'da Kent Mekânının Kullanımına Etkileri", *Bilgi* 78 (2016): 208; Koray Şerbetçi, *Osmanlı'nın İngiliz'le İmtihanı*, (İstanbul: Nesil Basım, 2017), 48.

to have a strategic value, especially in terms of being a surveillance post in the direction of the Black Sea Strait and its proximity to the capital Payitaht.⁶

It is possible to see that Sarıyer is the most suitable place to observe the Bosphorus in the quatrains in the work by İnciciyan:

Sarıyer under the title of Kefeliköy	Sarıyer under the title of Kandilli
Sarıyar and Kavak are famous places <u>Invisible even to the outsiders</u> Ships docked at piers But it is know when it comes	On the one hand, I saw Marmara On the other hand, Sarıyar With curves left and right <u>The Bosphorus appears like a picture</u>

The conditions that increased the operation of the Sarıyer copper mine were not only technological-economic, but certain political, military, and political events and approaches also contributed to the mining activities in the Sarıyer copper mine area.

1. A British Speculator: Londoner Monsieur Read's Acquisition of Sarıyer Copper Mine

In the Ottoman economy, Istanbul was the center of the state and the heart of the economy. In the nineteenth century, Greek, Armenian, and Jewish bankers and merchants played such active roles in the Ottoman economy and commercial life. They were the first address to be consulted in obtaining the loan money needed by the state and were especially active in trade and finance-related affairs.⁷

These merchants, moneychangers, and bankers, who had offices in the inns in the Galata district of Istanbul since the mid-nineteenth century, had close relations with the great merchants, moneychangers, and bankers of Europe. An example of this relationship is Monsieur Read from London and his representative, William Harvey. Agent William Harvey contacted local and foreign merchants, moneychangers, and bankers dealing with trade and industry in Istanbul in order to obtain the Sarıyer copper mine privilege on behalf of Monsieur Read.⁸

1.1. Monsieur Read's Takeover of Sarıyer Copper Mine

The privilege of the Sarıyer copper mine was given to Coppersmith Mr. Lazaridi and Hayriye Merchant Hadji Ali Agha for twenty-five years in September 1281/September 1865.⁹ Later, Hadji Ali Agha, one of the partners, appointed a person named Nicolas Avastanis as his deputy. After a while, Hadji Ali Agha passed away, and Nicolas was a deputy no longer. Even though Nicolas lost his mandate, he presented himself as the tax farmer of the mine, and in 1871, using deceptive methods, he sold the mine to Monsieur Read (Regent Monsieur Harvey), a British citizen living in London.¹⁰ At the same time, the heirs of Hadji Ali Agha and Lazaridi, who were the original tax farmers of the mine, sold their mining privileges to Manol veled-i Yorgi because of the difficulties they experienced in operating the mine.

⁶ Ali Rıza, *Atlaslı Memalik-i Osmaniye Coğrafyası*, (İstanbul: Mühendishane-i Berre-i Hümayun Matbaası, 1318), Türk Tarih Kurumu Kütüphanesi (TTK), Digital Document, Record No:36529, Location No: AII.7625, 19; G.V. İnciciyan, *Boğaziçi Sayfiyeleri*, Hazırlayan: Orhan Duru, (İstanbul: Alfa Yay.,) 155, 181.

⁷ Nurdan İpek, *Yahudi Bankerler*, (İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2011), XIII, 2, 6.

⁸ İpek, *Yahudi Bankerler*, 43. Sevim Erdem, "İngilizler Boğaziçi Kıyılarında: Bir İngiliz Maden Yatırımcısı John Francis Holcomb Read (J.F.H.R.)'in Sarıyer Bakır Madenini Elde Etme Çabası" *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, XXIV/49, (2024/Güz): 457-591.

⁹ (---), "Türkler ve Madencilik", *Maden Tetkik Arama Enstitüsü Dergisi (MTA)* 5(1939), 12.

¹⁰ Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), *Hariciye Nezareti Mektubi Kalemi (HR. MKT)*, 01112/00066, 16 Rabi'ul-Akhir 1297 (28 March 1880); BOA, *Şurayı Devlet (ŞD)*, 2867/24, 29 Zilkade 1289 (28 January 1873).

Monsieur Read's deputy, Harvey, applied to the Imperial Mining Administration to certify the sale and waiver deed of the copper mine in Sarıyer in 1871. The Mining Administration did not approve the sale, stating that Monsieur Read was not the regular owner of the mine. This situation gave rise to controversial situations, and after a while the issue was taken to court. The case between the British Monsieur Read and Manol and their partners regarding the Sarıyer copper mine started to be heard in the Beyoğlu Magistrates' Court. Beyoğlu Supreme Court handed over the mine to Manol and his partners. However, the British Ministry of Foreign Affairs and the British Embassy continued to send protest notes to the Sublime Porte in order to turn the situation in their favor, and as a result of all these efforts, the Ottoman Empire transferred the mining concession to Monsieur Read from British subjects on 30 Teşrin-i ago 1294/11 November 1878.¹¹ The concession period of the mine ended in Rumi 1306/1890.¹²

1.2. Monsieur Read's Requests for the Renewal of Atik Concession Edict

Shortly after Monsieur Read took over the mining concession in 1878, he began to make various demands regarding Atik concession edict, which contained certain restrictions. Atik edict in the hands of Monsieur Read covers a twenty-five-year operating period¹³ and the area allocated in the edict is determined as 275 decares.¹⁴ Monsieur Read stated that the mining concession period and the area allocated for comprehensive mining operations were insufficient and applied to the Forestry and Mining Administration for both the extension of the operation period and the expansion of the allocated area.

Monsieur Read's demands can be collected under several headings:

- 1- Rearranging the decree and extending the concession period to ninety-nine years, based on the article regarding the mine operation period in the Mining Regulation dated 1869¹⁵
- 2- Expansion of the borders of the mine (from 275 decares to 1173 decares)
- 3- Granting the privilege of another copper mining area (Teknecik Creek) in Sarıyer.¹⁶

Although Monsieur Read's request to expand the borders of the mine was evaluated as fair and equitable by the Director of Forestry and Mining, Sir Kuyumcuyan, he deemed it appropriate to obtain the opinions of the Sublime Porte of Military Affairs and the Tophane-i Amire in order to make the final decision on this issue. Opinions and approval were sought from relevant institutions before the final decision was taken.

Bab-ı Vala-yı Ser-askeriye and Tophane-i Amire notified the Imperial Mining Administration that it was not appropriate to accept the application without directly addressing the content of Monsieur Read's expansion request. Furthermore, it also brought to the agenda again the reservations expressed when Monsieur Read previously requested a concession decree for another copper mine located on Teknecik Creek in Sarıyer. However, the British Embassy

¹¹ ---, "Türkler ve Madencilik", 12; *Sarıyer Bakır Madenine Dair Cumhuriyet Halk Partisi Genel Sekreterliğinin 11.10.1948 Tarihli Mektubu Hakkında, Derleme Klasif No: M.106*, MTA. (Note. The page number cannot be specified.); Erdem, "İngilizler Boğaziçi Kıyılarında:...", 479-480.

¹² *Derleme Klasif No: M.106*, -.

¹³ BOA, *İrade Orman ve Meadin (I.OM)*, 00007/0005, 17 Rajab 1318 (10 November 1900); BOA, *İrade Meclis-i Vala (I.MVL)*, 537/24122, 26 Rabi'ul-Awwal 1282 (19 August 1865); BOA, *HR. MKT*, 01112/00066, 16 Rabi'al-Akhir 1297 (28 March 1880); BOA, *HR. MKT*, 01078/00006, 28 Jumada al-Akhir 1296 (19 July 1879).

¹⁴ BOA, *I.OM*, 00007/0005, 17 Rajab 1318 (10 November 1900); BOA, *I.MVL*, 537/24122, 26 Rabi'ul-Awwal 1282 (19 August 1865).

¹⁵ *Meadin Nizamnamesidir (Reglement Des Mines)*, (İstanbul: 1268/1869), TTK, Digital Document, 7.

¹⁶ BOA, *HR. MKT*, 01112/00066, 16 Rabi'al-Akhir 1297 (28 March 1880); BOA, *ŞD*, 2703/23, 15 Safar 1318 (14 July 1900).

stated that the objections put forward by the military administrations (Ser-Askerlik and Tophane-i Amire) against the operation of both mines were incompatible with equity and were unfounded.¹⁷

Monsieur Read had been operating the mine under his control for ten years. The request for expansion of the borders of the mine was in the direction of Kestane Suyu, that is, not towards Kavağ (Rumeli Kavağı), where the military fortifications were located. For this reason, Bab-ı Vala-yı Seraskeri and Tophane-i Amire's opposition to the Mining Administration's proposal only meant causing harm to one of the British subjects and driving foreigners' thoughts of investing in Ottoman lands to despair. Contrary to encouraging foreign investors to invest in Ottoman lands, he used a diplomatic language stating that such obstacles could lead foreign investors to despair.

The British Embassy requested that this demand not be hindered by the Tophane-i Amire Müşiriyeti and the Bab-ı Vala-yı Ser-askeriye, and in accordance with Lord Salisbury's instructions, applied to the Ottoman Government for the recognition and protection of Monsieur Read's rights and asked for favor.¹⁸ Tophane-i Amire and Ser-askeriye made some obstacles to Monsieur Read's request, "*and in this regard, the law of the Ministry of Forestry and Mining was confirmed*".¹⁹ The British Embassy wanted this situation to be prevented.²⁰

1.3. Response of Tophane-i Amire Müşiriyeti dated 16 Rajab 1296/6 July 1879

Monsieur Read, a British citizen, requested a decree for the copper mine he operated in Sarıyer and another mine in Teknecik Creek in the same region. It was stated that Monsieur Read's request was blocked by Tophane-i Amire and Seraskerlik. The British Embassy submitted the letter on this issue to the Ministry of Foreign Affairs. The Ministry of Foreign Affairs submitted the copy of the report with its attachment to the Tophane-i Amire Müşiriyeti, and this letter was also sent to the Military Service.

Tophane-i Amire had also revealed the drawbacks of expanding the Sarıyer copper mine to avoid the drawbacks and obstacles stated in the order for the tender of the Nuhas mine in the Teknecik stream, for which Monsieur Read sought the privilege. The area to be expanded in the Sarıyer copper mine concession was a part of the land between the Çekmeceler defense structures and the Bosphorus fortifications. If any point of this land had been given over to someone else's privilege or abandoned, certain difficulties and obstacles might have arisen in the execution of military operations. Therefore, Tophane could not have dared to express the current situation in any other way. Tophane-i Amire's letter was sent to the Registration Room of the Ministry of Foreign Affairs to be forwarded to the British Embassy.²¹

1.4. Response of Bab-ı Vala-yı Ser-Askeriye Dated 21 Shaban 1296/10 August 1879

Before responding to the British Embassy's memorandum and Monsieur Read's latest change letter regarding the mining area, the Ser-Askeriye referred the issue to the Council of Military Affairs in order to understand and interpret the situation correctly and also held discussions with the Ministry of Foreign Affairs on the issue.

¹⁷ BOA, *HR. MKT*, 01112/00066, 16 Rabi'al-Akhir 1297 (28 March 1880).

¹⁸ BOA, *HR. MKT*, 01077/00081, 28 Jumada al-Akhir 1296 (19 July 1879); BOA, *HR. MKT*, 01078/00006, 28 Jumada al-Akhir 1296 (19 July 1879). Note: Both documents have the same date, and their contents are generally similar. However, one of the documents, 1077/00081, was addressed to the Tophane-i Amire Müşiriyeti, and the other, 1078/00006, was addressed to the Ser-Askeriye.

¹⁹ Notes. The part in quotes is crossed out in the document. See Annex III.

²⁰ BOA, *HR. MKT*, 01077/00081, 28 Jumada al-Akhir 1296 (19 July 1879).

²¹ BOA, *HR. MKT*, 01112/00066, 16 Rabi'al-Akhir 1297 (28 March 1880).

Regarding Monsieur Read's request for the expansion of the boundaries of the Saryer copper mine under his concession, the British Embassy stated in the memorandum that the drawbacks expressed about the copper mine in Teknecik Creek, for which it had previously applied for the concession, were put forward again and that the drawbacks put forward about the copper mine in Teknecik Stream could not be for the Saryer copper mine. The reason was that the border of the Saryer copper mine to be expanded was in the direction of Kestane Suyu, that is, not towards Kavağ (Rumeli Kavağı), where the fortifications (castle and bastion, etc.) were located. For this reason, the objections in question were not found justified, as there was no room for the obstacles and drawbacks reported in previous articles. In this context, Bab-ı Valay-ı Ser-Askeriye recommended not to cause any difficulties and not to oppose. It was also stated that Monsieur Read had changed his previous demands. In Monsieur Read's previous request, a change and correction had been made in the borders of the Saryer mine up to Leb-i Derya- the seaside, that is, by excluding the Kavak (Rumeli Kavağı) fortification, and according to the fifteenth article of the Mining Regulation, he requested "a tender for a distance of one hundred and fifty arshins".

Ser-Askeriyye initiated a study on Monsieur Read's petition, in which he made changes and corrections regarding the Saryer copper mine. Mr. Miralay Hakkı, a member of the Tophane-i Amire Council, was appointed and sent to the field to determine whether this request actually contained a change and whether it would create a dangerous situation for the battle point. In the report he prepared and submitted upon his return, Mr. Hakkı stated that the desired concession line for the Saryer copper mine:²²

The old ancient mining area covered 275 decares,²³ including the land of Mavromolo, Baltacı, and Kasab Farms from Saryer, and the area where fresh water resources were flowing from Kavak (Rumeli Kavağı) towards the castle and bastions in the direction of Rumelia.²⁴ This region was located within the borders stretching from Çekmece Lake to Terkos Lake and determined by the built fortifications, and it also strategically combined the coastal fortifications with the Çekmeceler fortifications. This area was located on points, roads, and routes connecting the places where military units had to be directed, and it was understood that this area was used as a movement and maneuver area for military units. Therefore, no matter how many changes or corrections had been made, ensuring the security of the Kavak Fortification and its connection points would be in danger.²⁵

Mr. Miralay Hakkı expressed the risks in the previously sent letters on this subject dated 24 Dhul-Hijja 1295/19 December 1878, 3 Rabi al-Awwal 1296/25 February 1879, and 30 Rabi al-Awwal 1296/24 March 1879²⁶ and confirmed once again that the danger could not be eliminated. It was clear that no matter what corrections and changes had been made regarding the expansion of the mining area, the danger could not be eliminated. In summary, it was clear that if any part of this land had been given to another person as a tax lien or privilege, some difficulties and obstacles would have been encountered in the execution of military operations. This situation could never be approved, and the dangers it posed had serious consequences. Tophane officials stated that they would not dare to make any other evaluation than the announced conditions. In this regard, the War Office made the necessary evaluation in response

²² BOA, *HR. MKT*, 01112/00066, 16 Rabi'al-Akhir 1297 (28 March 1880).

²³ BOA, *I.OM*, 00007/0005, 17 Rajab 1318 (10 November 1900).

²⁴ H. Czezott, *Saryer Maden İmtiyazına Ait Taharri Ameliyatı Layihası*, 15.06.1915, *Raport No: 1003*, (Ankara:16.01.1940), See Annex IV.

²⁵ BOA, *HR. MKT*, 01112/00066, 16 Rabi'al-Akhir 1297 (28 March 1880).

²⁶ In fact, 3 and 30 appear as Rabi'al-Akhir in the document, but since Rabi'al-Akhir is 29 in the date conversion, the date was translated as Rabi'al-Awwal, BOA, *HR. MKT*, 01112/00066, 16 Rabi'al-Akhir 1297 (28 March 1880).

to you and returned the attached copies of the documents. The order and decree on this matter belonged to the sultan.²⁷ After being translated, a copy of the article was written to Dar-ı Şura on 9 June 1295/21 June 1879, and also to the Tahrirat-ı Hariciye Book on 1 August 1295/13 August 1879.

2. The British Embassy's Effort to Refute the Evidence

Tophane-i Amire Müşir Ali Saib Pasha stated that the land requested by the deputy Monsieur Harvey was within the defense line between Çekmece and Terkos and that it would not be possible to meet the request based on some military reasons. Ali Saib Pasha stated that the location of the land whose scope had been requested to be expanded was within the borders of a strategically protected area used as a military defense line. On the other hand, the British Embassy declared without hesitation that the military reasons put forward by Ali Saib Pasha, far from justifying this rejection, would not be taken into consideration as they were far from the reality based on assumption.²⁸ The Embassy brought up a few issues to refute the reasons given by Tophane-i Amire:

The first issue is that if the operation of the Sarıyer copper mine had posed a threat to the defense lines established for the defense of Istanbul during the 93 War, the last war of the recent period of the Ottoman Empire, or if a situation had arisen that endangered the security of the Capital, the military authorities would have stopped the operation and put it on holiday, as should have been done. However, such a situation did not occur, and the copper mine continued its activities without any complaints. The Embassy put forward this situation as strong evidence in order to weaken the objection of the military authority. It is obvious that even in exceptional times, the operation of the Sarıyer copper mine did not constitute an obstacle to military action.

The second noteworthy issue is that Ali Saib Pasha, during his time as serasker, declared that there was no harm in accepting the request of Monsieur Thomas Stylak, who requested the privilege of a copper mine located to the north of the Sarıyer mine and closer to the Kavak Fortification. In this case, the reasons put forward by Tophane-i Amire had no validity or effect.

It was also stated that the land requested by Monsieur William Harvey for the expansion operation was not suitable for military needs due to its nature and location and did not adversely affect military activities. It is clearly understood that any action to be taken on this land would not cause any harm to military activities.

The Embassy decided that Ali Saib Pasha not only opposed the expansion of the borders of the Sarıyer copper mine but also tried to deprive Monsieur Harvey of this right,²⁹ even though he had the right to change the old edict in accordance with the Mining Regulations in order to get rid of the heavy taxes he had to pay to the Treasury. If Ali Saib Pasha was really of this opinion, "... *It is a matter of regret that he confirmed the opinion and belief that the commitments made by the foreign capitalists regarding the execution of industrial enterprises and mining operations in the Private Ministry mostly coincided with the scope and great difficulties*". It is regrettable as it confirmed the suspicions, beliefs, and thoughts that the initiatives made by foreign capitalists regarding industrial enterprises and mining enterprises in the Ottoman Empire generally encountered great difficulties and serious obstacles.³⁰

²⁷ BOA, HR. MKT, 01112/00066, 16 Rabi'al-Akhir 1297 (28 March 1880).

²⁸ BOA, HR. MKT, 01112/00066, 16 Rabi'al-Akhir 1297 (28 March 1880).

²⁹ "...ihrâc ve i'mâl olunacak ma'denin fûruht olunan hasılâtından tahammülüne göre yüzde üçten yirmiyeye kadar resm ahz olunacak...", Fahrettin Tızlak, "Osmanlı Maden İşletmeciliğinden Kanunnâmeden Nizamnâmeğe Geçiş ve 1861 Tarihli Maden Nizamnâmesi", *Türk Dünyası Araştırmaları* 98 (1995), 88-89.

³⁰ BOA, HR. MKT, 01112/00066, 16 Rabi'al-Akhir 1297 (28 March 1880).

2.1. Proposal to Establish a Joint Investigation Commission

The British Embassy was not satisfied with the objections it put forward and requested the Sublime Porte to establish a mixed commission to examine the issues in question. He proposed the establishment of a mixed commission to the Sublime Porte to “inspect these areas thoroughly and determine whether there were any military considerations that would hinder the processing of the mine and its expansion, together with the Attaché Military of the Embassy” so that they could evaluate whether the opposition justifications put forward, particularly by Tophane-i Amire, were based on strong foundations.

The British Embassy requested the Sublime Porte to establish a mixed commission to conduct on-site research together with the Military Attaché of the British Embassy in order to comprehensively examine the area in question and determine whether there are military reasons that would prevent the operation of the mine and border expansion. Moreover, the Embassy stated that, considering the large expenses of Monsieur William Harvey in this matter, they could only accept the decision of such a commission for a fair evaluation of the matter in question.³¹

2.2. British Embassy’s Threat of Compensation

The British Embassy did not find it possible to agree with Ali Saib Pasha’s views without seeing the report that would be prepared by a mixed commission to express its opinion on Monsieur Harvey’s demands, which could be taken as a basis by the Council of Ministers. For this reason, the Ottoman Government had to either accept the offer made by the Embassy or resolve the issue fairly by another method. Otherwise, the Embassy stated that it would delegate to the state (the United Kingdom) the right of Monsieur Harvey to claim compensation for the great expenses he had incurred in the hope of changing his old edict in accordance with the provisions of the Mining Ordinance. The Embassy stated that Monsieur Harvey could use his own state’s right to demand the compensation he expected from the Ottoman Empire.

The Embassy sent its letter dated 12 Kanun-u sani 1880 to the Ministry of Foreign Affairs and requested the Ministry of Foreign Affairs to consider it as an opportunity to re-report the situation, renew the guarantee, and reinforce mutual respect.³²

2.3. Opinion of Mr. Monsieur Parnice, one of the Ottoman Legal Advisors, dated (March 8, 1880)

Monsieur Read, a British state subject, applied to the Mining Administration to expand the Sarıyer copper mine land under its concession and to extend the concession period. Although the Mining Administration seemed to have examined the situation – “...even if the administrative authority seemed inclined to absolve itself of responsibility...” – military officers objected to this situation, stating that the requested land was located within the Çekmece and Terkos Fortification line. The British Embassy, on the other hand, opposed these objections and proposed the establishment of an Inquiry Commission, including its own military attaché.³³

³¹ BOA, *HR. MKT*, 01112/00066, 16 Rabi’al-Akhir 1297 (28 March 1880).

³² BOA, *HR. MKT*, 01156/00023, 11 Rabi’al-Awwal 1298 (11 February 1881).

³³ BOA, *HR. MKT*, 01112/00066, 16 Rabi’al-Akhir 1297 (28 March 1880).

The Ministry of Foreign Affairs sent the letter of the British Embassy dated 12 Kanun-u Sani 1880, together with the original, to Mr. Parnice, one of the Ottoman Legal Advisors,³⁴ on 4 February 1880. Mr. Parnice stated in his Opinion dated 8 March 1880:

I hesitate to recommend that the proposed proposal be accepted to avoid foreign interference in matters relating to the defense of the country. However, since the evaluations made by the British Embassy “*seem to reject the point of view regarding the extension of the mine in question from the point of view of the War of Science...*”, from the point of view of the Fenn-i Harb—from a scientific perspective of war—it seems to be aimed at removing obstacles to the expansion of the mine in question. For this reason, Mr. Parnice stated in his Opinion that it would be appropriate for the Ministry of War and Tophane-i Amire to express their opinions to the Sublime Porte regarding the report dated 12 Kanun-u Sani, 1880.³⁵

3. Report of the Investigation Conducted by the British Embassy’s Own Military Attaché

The British Embassy submitted the report of the investigation carried out by its Military Attaché to the Ministry of Foreign Affairs to refute the opinion given by Tophane-i Amire and Ser-Askeriye. According to the report of the Embassy Military Attaché, the location where the Sarıyer copper mine was located was neither suitable for the construction of military defense structures nor for the execution of military movements. Therefore, it had been determined that there was no harm in continuing mining activities in the region.

In this context, the justifications for the modification of the mining area previously put forward by the Ottoman Government were unacceptable. The British Embassy stated that the reasons put forward by the Ottoman Government were not compatible with the great wealth and benefits that the mine would provide and submitted its letter containing these views to the Ministry of Foreign Affairs. The letter, which was reached to the Ministry of Foreign Affairs from the British Embassy on 20 Kanun-u Sani 1881, was rewritten to Harbiye and Tophane-i Amire with the annex of the document.³⁶

Letter sent to the Ministry of War

Monsieur Read continued to insist on the acceptance of the request for expansion of the copper mine area in Sarıyer. Although Tophane-i Amire stated that the expansion of the mining area was undesirable in terms of Fenni-i Harb, Read did not give up this request. Regarding this situation, the memorandum of the Tophane-i Amire Müşiriyeti was notified to the British Embassy along with its annexes. However, the British Embassy did not accept the reasons put forward and submitted a new letter dated 29 Kanun-u sani 1296/10 February 1881. In this letter, it stated that there was no harm in expanding the copper mine area in Sarıyer and that this situation was understood as a result of the investigation, and it reiterated its request for favor once again.

Thereupon, the letter of the British Embassy was forwarded to the Ministry of War with a memorandum for consideration and opinion. Additionally, a copy of this letter was sent to Tophane-i Amire Müşiriyeti.³⁷

Memorandum Sent to Tophane-i Amire Ministry

³⁴ Güven Dinç, “Osmanlı Devleti’nde Uluslararası Hukuk Anlayışının Kurumsallaşması: Babıali Hukuk Müşavirliği (İstişare Odası)”, *Turcology Research* 74, (2022): 385.

³⁵ BOA, *HR. MKT*, 01112/00066, 16 Rabi’al-Akhir 1297 (28 March 1880).

³⁶ BOA, *HR. MKT*, 01156/00023, 11 Rabi’al-Awwal 1298 (11 February 1881).

³⁷ BOA, *HR. MKT*, 01156/00022, 11 Rabi’al-Awwal 1298 (11 February 1881).

In his letter dated 9 Cemaziyel ago 1297/19 April 1880, Monsieur Read, a subject of the British State, submitted a detailed article about the technical drawbacks of the Tophane-i Amire Müşiriyeti's expansion of the Sarıyer copper mine, which is under the privilege of Monsieur Read, in terms of Fenn-i Harb, and stated the necessary notification was made to the British Embassy.

Even on that date, the British Embassy submitted a new letter dated 29 Kanun-u sani 1296/10 February 1881 together with its report. In the approval of the British Embassy, Sarıyer renewed its request for favor by declaring that there was no harm in expanding the area of the copper mine, both in terms of fortifications and military action. The letter of the British Embassy was considered, and a copy of the report was sent to the Tophane-i Amire Ministry for comment.

A copy of this letter was also sent to the Ministry of War.³⁸

4. Sarıyer Copper Mine Being Included in the Scope of Restricted Zone in Terms of Fenn-i Harb Technique

The Ottoman Empire, which did not have a defense strategy until the end of the seventeenth century, believed that the best defense was an attack with a strong army and established an excellent army system, which developed in every aspect, but it lost land for the first time with the Treaty of Karlowitz in 1699.³⁹ The Ottoman Empire, which entered a period of decline with the Treaty of Karlowitz, began to lose its former power and entered the process of collapse. Iran, which particularly threatened its eastern borders, and Russia, which was becoming increasingly stronger in the north, pursued an expansionist policy against the Ottoman Empire. The Ottoman Empire, which maintained its territorial integrity by constantly attacking without defending, began to lose this feature, and defensive structures began to gain importance.⁴⁰ This situation made it necessary for it to build structures such as barracks, shipyards, armories, castles, and bastions and to protect the existing ones.⁴¹

The decrease in the territorial power of the Ottoman Empire made the Straits more vulnerable to external threats. Developments in the arms industry and the increasing importance of naval power led to the emergence of powerful navies, and this made the defense of the state and therefore the capital, Istanbul, important.

The advance of the Russian armies to Yeşilköy exposed the Ottoman Empire to a great danger during the War of 1993. As the British saw the pressure on the Ottoman capital, the British fleet came to Istanbul uninvited and even without paying attention to the objections of the Ottoman foreign ministry. It was the British threat, not the Ottoman defense, that stopped the Russians from entering Istanbul.

Sultan Abdulhamid II understood the seriousness of the situation and intensified his defense efforts around the Straits and Istanbul. Seeing that European states were in an arms race and the competition between them was deepening, the Sultan increased the defensive measures

³⁸ BOA, *HR. MKT*, 01156/00023, 11 Rabi' al-Awwal 1298 (11 February 1881).

³⁹ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "Kaynarca Muahedesinde Sonraki Durum İcabı Karadeniz Boğazının Tahkimi", *Belleten* 44 (175) (1980): 511.

⁴⁰ Osman Ülkü, "Osmanlı İmparatorluğunda Savunma Sistemi Olarak Tabya Mimarisi", *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 27 (2007): 259.

⁴¹ Oya Şenyurt, "Arşiv Belgeleri Işığında III. Selim'in Askeri Alandaki Kararlarının İstanbul'da Kent Mekânının Kullanımına Etkileri", *Bilig*, 78 (2016): 199.

in the Straits, and he tried to build bastions and fortifications and strengthen the existing ones in addition to the shipment of weapons and ammunition.⁴²

4.1. Monsieur Read's Lawsuit Against the Ministry of Finance and the Ministries of Agriculture and Forestry and Mining

Monsieur Read from England took over the operating rights of the copper mine in Sarıyer in 1878, whose concession started on September 13, 1865, and ended in August 1890. After a while, Monsieur Read requested that the old Atik concession decree be changed in accordance with the current regulation, based on several articles of the 1869 mining regulation. Moreover, Monsieur Read also requested the expansion of the mining area (from 275 decares to 1173 decares).⁴³ The Ottoman Government did not make any changes to the old Atik edict due to military reasons and decided to close the mining area with the expiration of the mining concession period. A decision regarding the mine was entered in the tender book in Rumi 1298/1882-1883, and according to the recorded decision, after the mining concession period expired, the condition that the mining concession period would not be extended or given to another bidder was noted.⁴⁴

Monsieur Read filed a lawsuit in the First Commercial Court against the Ministry of Finance and the Ministry of Agriculture, Forestry and Mining for the damages and losses, claiming that he was not provided with the rights provided by the 1869 mining regulations.⁴⁵

4.2. Hearing of the Case at First Commercial Court/Dersaadet Commercial Court

The Ottoman Government took the Sarıyer copper mine area under the control of the state, in terms of the Fenn-i Harb technique, because the area where the mine was located was intertwined with the castles and redoubts on the Bosphorus defense line and was of critical importance for the implementation of military strategies. Thereupon, on 22 August 1306/3 September 1890, the British Monsieur Read filed a demand for compensation of 60,000 lira, including interest and expenses, on the grounds that the mining concession he had taken over in 1878 was not extended for a period of ninety-nine years in accordance with the seventy-fourth article of the Mining Regulation dated 1286/1869 H. Dersaadet Ticaret, and he filed a lawsuit in the court.

The Ministry of Forestry, Mining and Agriculture stated that Monsieur Read requested the extension of the mine's concession period for ninety-nine years, as well as the expansion of the mine's borders. The Ministry responded to the court by stating that expanding the borders of the mine was undesirable for military reasons and that there was no possibility of Monsieur Read suffering any damage or loss in this regard since the mine was not economically rich or valuable. Considering the progress of the case, the Ministry tried to explain that such a decision would not be in line with justice and equity, as it was felt that a decision would be against the Ottoman Government, and made a great effort to maintain impartiality. However, in the decision of the Dersaadet Commercial Court, while deciding to pay compensation regarding the duration of the mining concession, it was decided not to claim anything in the name of damage or loss.

⁴² Ahmet Oğuz, "İstanbul Boğazı'nda Yapılan Savunma Çalışmaları", *Fenerbahçe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Dergisi*, 2 (1) (2022): 68, 70, 74.

⁴³ BOA, ŞD, 2703/23, 15 Safar 1318 (14 July 1900).

⁴⁴ *Derleme Klasif No: M.106*, -.

⁴⁵ Sinan Sunar, "Tanzimat Dönemi İktisat-Yönetim İlişkisinin İdari Reform Siyasetine Yansımaları: Hukuk, Maliye ve Mülkiyet İlişkileri Çerçevesinde Bir Değerlendirme", *Giresun Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi* 8(2) (2022): 175.

Although the decision given by the Dersaadet Commercial Court was presented as fair and equitable, it was not actually correct because the Ottoman Government was obliged to pay Monsieur Read's expenses, even though the mine in question was not a valuable or rich thing.

Since the Dersaadet Commercial Court found Monsieur Read's request excessive, it decided that the matter was supposed to be handed over to a commission to determine the amount of expenses. Muamelat Inspector Mr. Ali Rıza, who had knowledge of law, was appointed on behalf of the Ministry of Forestry, Mining and Agriculture, and the court appointed (deceased) Appellate Court Member Mr. Ali Şahbaz and Monsieur Read as Monsieur ريجو. These three people were appointed as members of the Ehl-i Hibre Commission.⁴⁶

During the investigations, Mr. Ali Rıza withdrew, realizing that the work was not impartially carried out and in good faith. The remaining members, Mr. Ali Şahbaz and Monsieur ريجو, who constituted the majority, estimated Monsieur Read's expenses as approximately 50,000 lira (fifty thousand lira). The Ministry of Forestry, Mining and Agriculture was informed by the court that the Ottoman Government would be sentenced to the determined amount and that it would not send the attorney of the Ministry of Forestry, Mining and Agriculture to the court on the grounds that the proceedings of the case were carried out contrary to justice and law. However, Dersaadet Commercial Court continued to hear the case in absentia -in the absence of one of the parties- and approved its examination by sending the report to a committee of engineers.

The court approved the review of the report by referring it to a committee consisting of Engineers Monsieur Weiss,⁴⁷ Monsieur Moreau/Noveau, and Monsieur Reyden ريدن.⁴⁸ Monsieur Weiss, one of the members of the delegation and the mining engineer of the Ministry of Forestry, Mining and Agriculture, did not comply with the invitation because he thought that the work would not be impartially carried out, and Monsieur Kolbo was appointed by the court to be a third engineer in his place.

Scientific Committee Appointed by the Dersaadet Commercial Court			
Engineer	Engineer	Engineer	Engineer
Monsieur Weiss (will withdraw)	Monsieur Kolbo (instead of Monsieur Weiss)	Monsieur Moreu/Noveu	Monsieur Reyden

The engineers on the commission, as expected, unanimously decided in favor of Monsieur Read and found it appropriate to pay compensation of 50,000 liras (fifty thousand).

Since the Minister of Forestry, Mining and Agriculture, on his own initiative, doubted the accuracy of the non-final decision given by the court -that is, the accuracy of the report given by the engineers- he sent the report prepared by the engineers to two expert engineers (Mining Engineer Chneau and Mining Engineer Natte) at the Ministry of Public Works in Germany through the Ottoman Berlin Ambassador Ahmed Tevfik Pasha to have them examine the report. These engineers rejected the report in its entirety and stated that there was no reason for the Ottoman Empire to pay compensation to Monsieur Read.⁴⁹ While this process was continuing, the Dersaadet Commercial Court sent a summons to the Ministry of Forestry, Mining and Agriculture as the attorney for the case, but the ministry refused to attend the court since the Court started hearing the case in absentia. The court heard the case in absentia and ruled against

⁴⁶ BOA, ŞD, 2703/23, 15 Safar 1318 (14 July 1900).

⁴⁷ Özkan Keskin, "Osmanlı Devleti'nde Yabancı Maden Mühendislerinin İstihdamı ve Osmanlı Madencilğine Hizmetleri", *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları* 11(2007): 85.

⁴⁸ BOA, ŞD, 2703/23, 15 Safar 1318 (14 July 1900).

⁴⁹ BOA, I.OM, 00007/0005, 17 Rajab 1318 (10 November 1900), See attached V-VI a few pages of the Berlin Report.

the Ottoman Government for compensation of approximately 50,000 liras and the payment of interest and expenses.

While the Ministry of Forestry, Mining and Agriculture was planning to object to the court's decision based on the report coming from Berlin, the fact that Monsieur Read did not take any action regarding the implementation of the decision in absentia within six months and left the work suspended prevented the Ministry from realizing its idea. However, "*in accordance with the law, if the execution of the decrees that have a default effect was not requested within the legal period, they would be kept in force as a whole...*"

If this decision was legally requested to be implemented by Monsieur Read within the six-hour period, it was considered to object to this decision made in absentia, supported by the engineer's report received from Berlin. However, the news that the expected report would be received from Berlin was heard, and the issue was temporarily suspended. According to the legal process, if the execution of an absentee decision was not requested within the legal period, this decision was supposed to be considered invalid. The validity and applicability of the decision taken by the First Assembly of the Commercial Court were possible within a certain period of time. The process is given in the table below.

Validity and Applicability of the Decision Taken by the First Chamber of the Commercial Court of the Absentee Judgment Concerning the Monsieur Read Case					
Judgment Date	Date when the notice was issued	Date when it reached the Ministry of Forestry, Mining and Agriculture	Legal Process	Result	
16 March 1315/28 March 1899	24 May 1315/5 June 1899	6 September 1315/18 September 1899	Six months	Keen lem yekûn	

As seen above, since Monsieur Read did not request the implementation of the decision within six months, it was stated that the decision was now invalid and it was not possible for the plaintiff to make any objection, and it would be inappropriate for the plaintiff to make any complaint. The decision in absentia had the effect of "Keen lem yekûn".⁵⁰ The issue of paying compensation was brought up again in Rumi 1317/1900. However, the case was not resolved through the court but through the British Embassy, the Ministry of Foreign Affairs, and the Ministry of Forestry and Mining.⁵¹

As a result, although the Sarıyer copper mine was not a rich and precious mine, it was used as a means of speculation, and by taking advantage of the delusion of Sultan Abdulhamid II, an unrealistic rumor was revealed that it was possible to reach the bottom of the Yıldız Palace through the underground gallery from Sarıyer. The British Foreign Ministry and Embassy, taking advantage of the palace's delusion, received compensation of 30,000 British gold coins from the state treasury and had the privilege of this essentially non-precious metal terminated. However, although the mining regulations stated that the privilege of mines that were not working and had no value should be terminated, he had to pay compensation of 30,000 British gold coins, which was a quite significant amount compared to the market value of that period.⁵²

Conclusion

⁵⁰ BOA, ŞD, 2703/23, 15 Safar 1318 (14 July 1900).

⁵¹ Christin Laidlaw, *Levant'taki İngilizler: 18. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'yla Ticaret ve Siyaset*, Trans. Hakan Abacı, (İstanbul: Alfa Basım, 2014), 17, 38.

⁵² (---), "Türkler ve Madencilik", 12.

The 19th century was a period in which radical transformations took place in the internal dynamics of the West and its relations with the Ottoman Empire. While Western domination evolved into a systematic world domination, the British domination all around the world, based on the high seas, came to the fore with the effects of the French Revolution and Napoleon. During this period, new political searches came up in Europe against Britain's sea-based global dominance, and developments such as France's Egyptian Expedition, occupation of Algeria, and Ottoman-Russian alliances threatened the strategic interests of Britain.

Britain began to develop new policies towards the Ottoman Empire in order to balance these threats. However, Britain did not feel a strategic need for the Ottoman Empire in the 18th century, and it attempted to maintain its Eastern trade via the Cape of Good Hope or the Moscow-Iran routes in the north. However, the condition of Ottoman-Russian relations and Britain's variable relations with France shaped Britain's influence on the Ottoman Empire.

In this context, it is seen that the policies developed against Britain in Europe in the 19th century forced England to develop new strategies towards the Ottoman Empire. Particularly France's attempts at expansion and Ottoman-Russian cooperation made the Ottoman Empire a significant actor in Britain's Eastern policy. In this process, Britain regarded the Ottoman Empire as an element that would preserve the balance in Europe and tried to integrate it into its own world domination strategy. This situation reveals the pragmatic transformation in Britain's Ottoman policy.

During this period, when Britain considered the Ottoman Empire as a strategic element, the Ottoman Empire experienced radical transformations in its economic and social structure. The Ottoman Empire, which could not be a productive part of the industrial revolution in Europe in the 19th century, took on a new role in the economy as the consumer and user of this industry. The Tanzimat process formed the basis of the Ottoman Empire's efforts to modernize the economy and finance and became the focal point of radical changes. While Ottoman bureaucrats and thinkers of the period were in an attempt to direct the system, different approaches came to the forefront in economic policies. While some advocated the free market economy, others adopted a protectionist approach. European merchants, who were influential in Ottoman foreign trade, had a significant role in Ottoman markets as elements of their states pursuing mercantilist policies. These merchants were influential in the Ottoman economy through the partnerships, and companies they established. These commercial elements, which also infiltrated local financial networks, increased foreign dependency in relation to the economic structure of the Ottoman Empire.

However, the decrease in the territorial power of the Ottoman Empire and the transformations in the maritime sector brought new defense priorities to the agenda in terms of geopolitics. The development of the arms industry and investments in naval power in the 19th century led to the emergence of powerful navies, and this made the defense of the capital, Istanbul, in particular, a vital issue. The Ottoman Empire built trenches and fortifications on the Rumelian and Anatolian coasts to support each other to protect the Black Sea Bosphorus. The bastions, starting from Kilyos and extending to Kireçburnu, became a part of the defense line of Istanbul. On the Anatolian coast, strategic points from Irva Castle to Anadolu Kavağı and Hungarian Castle were fortified. However, the defense of the capital was not limited only to fortifications on the seaside, a strong defense line was also created on the land side. The hill ranges extending from Çatalca to the Marmara Sea and the Black Sea were fortified with modern methods, creating a significant line strengthening the land defense of Istanbul. These defensive efforts reflect the Ottoman Empire's efforts to protect itself against internal and external threats in the 19th century.

The conditions that determined the operation of the Sariyer copper mine were not only technological-economic, but also certain military and political events and approaches determined the mining activities in the Sariyer copper mine area.

As a result, Britain's economic and diplomatic pressures on the Ottoman Empire conflicted with the Ottoman struggle to protect its defense priorities in strategic areas such as the Sariyer copper mine. This process is a reflection of the international diplomatic tensions and struggles of economic interests of the period.

Bibliography

Archive Resources

Presidency of the State Archives. Ottoman Archives (BOA).

Hariciye Nezareti Mektubi Kalemi.

HR. MKT, 01112/00066, 1297 R 16 /28 March 1880; HR. MKT, 01077/00081, 1296 C 28 /19 July 1879; HR. MKT, 01078/00006, 1296 C 28 /19 July 1879; HR. MKT. 01156/00022, 1298 Ra 11 /11 February 1881; HR. MKT. 01156/00023, 1298 Ra 11 /11 February 1881,

İrade Meclis-i Vala.

İ.MVL, 537/24122, 26 Rebiülevvel 1282/19 August 1865.

İrade Orman ve Meadin.

İ.OM, 00007/0005, 17.07.1318/10 November 1900.

Şurayı Devlet.

ŞD, 2867/24, 28 January 1873; ŞD. 2703/23, 1318 Safer 15/14 July 1900.

Research and Reviews

Ali Rıza. *Atlaslı Memalik-i Osmaniye Coğrafyası*. İstanbul: Berre-i Hümayun Matbaası, 1318.

Czeczott, H. *Sarıyer Maden İmtiyazına Ait Taharri Ameliyatı Layihası, 15.06.1915, Rapor No: 1003*, Ankara: 1940.

Dâhiliye Nezareti Umur-u Mahalliye Müdüriyeti, *Vilayet Yolları Haritasıdır*, İstanbul Metropolitan Municipality, Atatürk Library, İstanbul: Hilal Matbaası, R. 1329/M. 1913.

Dilek, Savaş. "Anadolu Coğrafyasındaki Madencilik Politikaları ve Tarih Bilinç (i) (sizliği)" <https://www.jmo.org.tr>. (Access date 24.11.2024) 31-41.

Diñç, Güven "Osmanlı Devleti'nde Uluslararası Hukuk Anlayışının Kurumsallaşması: Bâbîâli Hukuk Müşavirliği (İstişare Odası)" *Turcology Research*, 74 (2022):382-392.

Erdem, Sevim, "İngilizler Boğaziçi Kıyılarında: Bir İngiliz Maden Yatırımcısı John Francis Holcomb Read (J.F.H.R.)'in Sariyer Bakır Madenini Elde Etme Çabası" *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, XXIV/49 (2024/Güz): 457-491.

Genç, Elif. Süreyya. *XIX. Yüzyıl İstanbulu Bir İngiliz Seyyahın İzlenimleri*. İstanbul, Doğu Kitabevi, 2010.

Halil Edhem. *İlm-i Meadin ve Tabakatü'l-Arz*. İstanbul: Mihran Matbaası, 1307.

İnciciyan, G.V. *Boğaziçi Sayfıyeleri*. Hazırlayan: Orhan Duru, İstanbul: Alfa Yay., 2018.

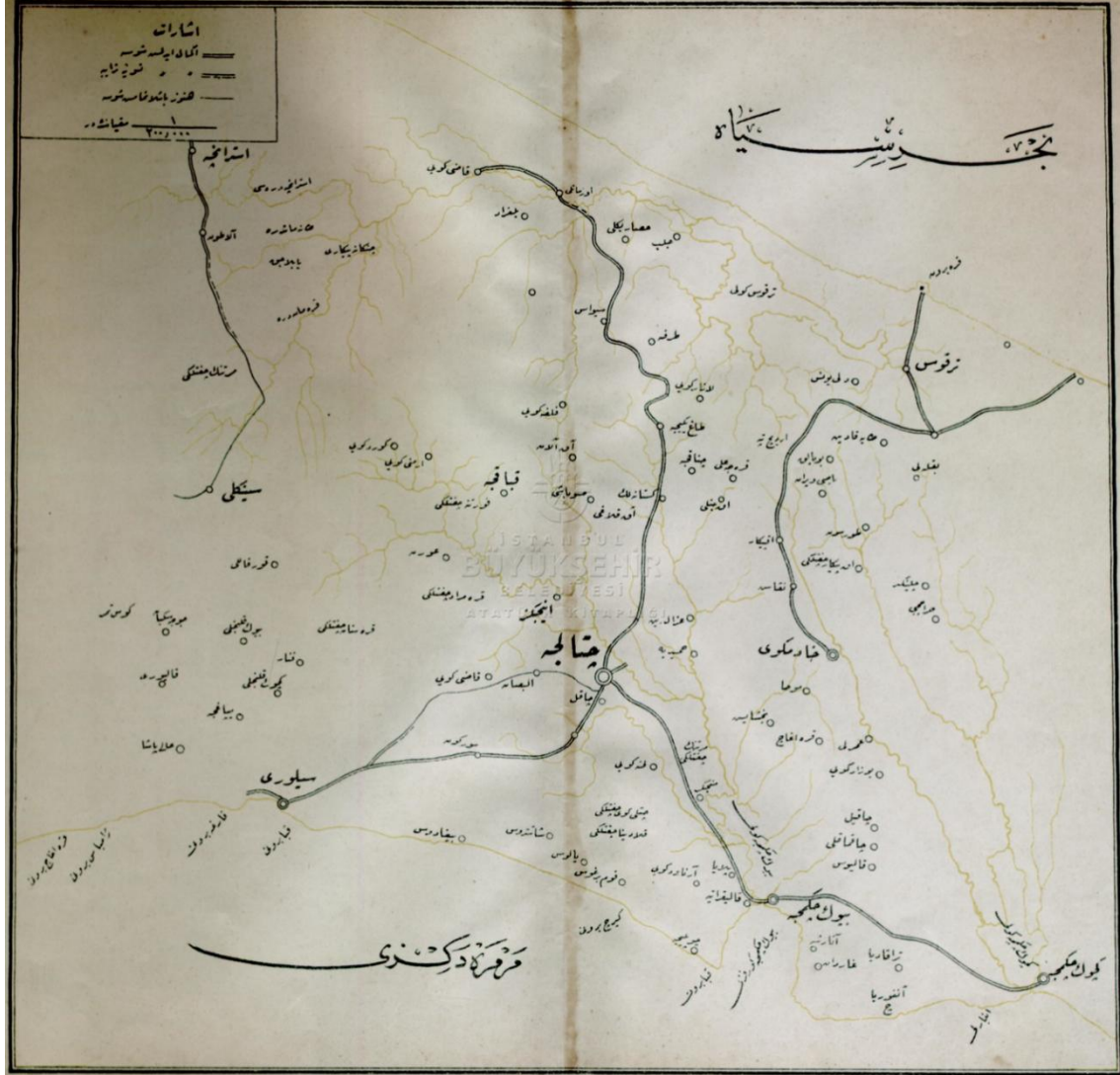
- İpek, Nurdan. *Yahudi Bankerler*. İstanbul: Yeditepe Yay., 2011.
- Keskin, Özkan. “Osmanlı Devleti’nde Yabancı Maden Mühendislerinin İstihdamı ve Osmanlı Madencilğine Hizmetleri” *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, 11 (2007):79-92.
- Laidlaw, Christin. *Levant’taki İngilizler: 18. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu’yla Ticaret ve Siyaset*. Çeviri: Hakan Abacı, İstanbul:2014.
- Meadin Nizamnamesidir (Reglement Des Mines)*, İstanbul:1268/1869.
- Oğuz, Ahmet. “İstanbul Boğazı’nda Yapılan Savunma Çalışmaları” *Fenerbahçe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Dergisi*, 2 (1) (2022):68-82,
- Sarıyer Bakır Madenine Dair Cumhuriyet Halk Partisi Genel Sekreterliğinin 11.10.1948 Tarihli Mektubu Hakkında, Derleme Klasif No: M.106*. Ankara: Maden Tetkik Arama Enstitüsü.
- Sunar, Sinan. “Tanzimat Dönemi İktisat-Yönetim İlişkisinin İdari Reform Siyasetine Yansımaları: Hukuk, Maliye ve Mülkiyet İlişkileri Çerçevesinde Bir Değerlendirme” *Giresun Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 8(2) (2022):175-193.
- Şenyurt, Oya. “Arşiv Belgeleri Işığında III. Selim’in Askeri Alandaki Kararlarının İstanbul’da Kent Mekânının Kullanımına Etkileri” *Bilig*, 78, (2016):199-229.
- Şerbetçi, Koray. *Osmanlı’nın İngiliz’le İmtihanı*. İstanbul: Nesil Basım, 2017.
- Taştekin, Serap. “Osmanlı Maden Hukukunda “Taharri Hakkı” ve Maden Nizamnamelerindeki Tekâmülü” *Vakanüvis*, 5 (2), (2020): 1003-1028.
- Tızlak, Fahrettin. “Osmanlı Maden İşletmeciliğinden Kanunnâmeden Nizamnâmeğe Geçiş ve 1861 Tarihli Maden Nizamnâmesi” *Türk Dünyası Araştırmaları*, 98 (1995): 75-91.
- Tızlak, Fahrettin. “Osmanlı Devletinde Madencilik” *Osmanlı*, 3, (1999): 312-321.
- (---). “Türkler ve Madencilik” *MTA Dergisi* 5 (1936):3-40.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. “Kaynarca Muahedesinden Sonraki Durum İcabı Karadeniz Boğazının Tahkimi” *Belleten*, 44 (175), (1980):511-534.
- Ülkü, Osman. “Osmanlı İmparatorluğunda Savunma Sistemi Olarak Tabya Mimarisi” *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 27 (2007):245-270.
- White, Charles. *Three Years In Constantinople; or, Domestic Manners of The Turks In 1844*. Vol. I, London: 1845.

Appendices:

Annex I. Istanbul Province (Istanbul Metropolitan Municipality, Atatürk Library, Province Roads Map, Istanbul Hilal Printing House, R. 1329/AD 1913).

Annex II. Çatalca Sanjak (Istanbul Metropolitan Municipality, Atatürk Library, Province Roads Map, Istanbul Hilal Printing House, R. 1329/AD 1913).

Annex III. Statement Reflecting the View of the Forestry and Mining Administration (the striped part:
HR. MKT, 01077/00081, 1296 C 28 /19 July 1879)

[illegible]

HR.MKT.01077.00081.001

Sevim Erdem

*A Mine Site Whose Operation Was Stopped Due to
War Technique at the End...*

Annexes V-VI. Berlin Report (İ.OM, 00007/0005, 17.07.1318/10 November 1900)

AMBASSADE IMPÉRIALE OTTOMANE À BERLIN.

N²

Berlin, le 18. Mai 1899.

En nous référant à l'entrevue du 15 courant, nous avons l'honneur de faire savoir à Votre Excellence notre avis sur le procès Holcombe Read contre le Ministère Impérial Ottoman des Mines et des Forêts, aussi bien qu'il est possible de se former une opinion sur la base des documents qui nous avaient été communiqués :

Nous croyons pouvoir constater, en général, aux interprétations du rapport de Mr Coulant, ingénieur en chef, en date du 4/16 Janvier 1899 (Rapport Coulant) dans tous les points essentiels, aussi bien sous les points de vue du droit que sous ceux de la technique.

I. Sous les rapports juridiques.

La plainte de Mr Read se base, comme il semble, sur la supposition que Mr Read eût en, d'après les clauses du règlement de mines du 3 Mouharrém 1286, 3 Avril 1869, un droit à la prolongation de la durée de son ancienne concession de 35 à 99 ans, ainsi qu'à la diminution de la taxe brute de 20%, qui lui avait été imposée par l'ancien document de concession (du 1/13 Septembre 1281 (1865), à 5% et

8 vrk
(3 shf 60p)

İ.O.M 7/5

İ.O.M.00007.00005.002

Sevim Erdem

*A Mine Site Whose Operation Was Stopped Due to
War Technique at the End...*

Annexes VI. Berlin Report

de la concession primitive, c'est à dire après l'an-
née 1890.

Nous ~~sommes~~ d'avis que le rapport des
experts judiciaires est par ces indications générales
tellement ibranli que nous ne pouvons pas croire
qu'un tribunal peut le prendre comme base de
ses décisions. Nous faisons encore ressortir prin-
cipalement qu'il serait nécessaire dans le cas où on
exigerait un second examen en détail au point de
vue technique, d'examiner les bases qui ont servi
aux experts du tribunal, surtout les 11 plans des
travaux exécutés, ainsi que les renseignements sur
les avancements effectifs par le plaignant. De
même il serait de l'importance, pour juger d'une
manière plus détaillée les questions juridiques,
d'examiner les arrêts et l'exposé des motifs.

En renvoyant ci-joint les documents qui nous
avaient été soumis, nous nous permettons de
laisser à Votre Excellence le soin de faire le
nécessaire.

Cheneau

Conseiller intime des Mines

Nasse

Conseiller intime des Mines